بۇلاق

1981 1

AltunOq

بۇلاق

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئېغىز
ئەدەبىياتى مەجمۇئەسى

1

AltunOq

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
1981 - يىل. ئۈرۈمچى

بۇلاق

(1981 - يىل 1 - سان)

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ شىنخۇا 1 - باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1981 - يىل 1 - ئاي 1 - نەشرى
1981 - يىل 6 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M 10098·478
باھاسى:0,86يۈەن

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى مەھمۇت قەشقىرى ۋە ئۇنىڭ
«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى …… مەھەممەت ئىمىن 1
گۈل ۋە نەۋروز……… لۇتپى 35
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ر. جارى
قەلەندەر غەزەللىرىدىن……… 130
نەشرگە تەييارلىغۇچى: تېيىپجان ئېلىيوپ
دىۋانى مەھزۇن………مەھزۇن خوتەنى 185
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدىرىشىت ئىسلام
نۇزۇگۇم……… موللا بىلال بىنىنى موللا يۇسۇپ 208
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەت تۇرسۇن باھاۋىدىن
ئابدىقادىر داموللا (تارىخىي ئوچېرىك) …… خېۋىر تومۇر 226
مىڭ ئوي ۋە پەرھاد - شىرىن……… نىم شېھىت 270
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئېلى ئېزىز

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

سەنوبەر (خەلق داستانى) ……… 347
قۇمۇل قوشاقلىرىدىن تاللانما ……… 390
خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر (چۆچەك) ……… 438
ۋەلى باپكا (چۆچەك) ……… 454

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نىڭ تەتقىقات تېمىلىرى …
……… ئابدۇشۇكۇر مەتىمىن 466

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى مەھمۇت قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى

مەھەممەت ئىمىن

مەھمۇت قەشقەرىدەك ئۇلۇغ ئالىم ۋە ئاتاقلىق تىلشۇناس ھەققىدە مۇناسىپ ۋە ئۆز لايىقىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ئىنتايىن قىيىن ۋە مۇرەككەپ بىر ئىش. بىزنىڭ قولىمىزدا تا بۈگۈنكى كۈنگىچىلىك ئۇنىڭ ھاياتى، تۇرمۇش شارائىتى ۋە ئۇ ياشىغان دەۋر ھەققىدە تولۇق مەلۇمات بېرىدىغان ماتېرىياللار يوق. مەھمۇت قەشقەرى ھەققىدىكى ھەر بىر مەسىلىگە ئېنىق ۋە توغرا جاۋاپ بېرىش ئىنتايىن قىيىن بولسىمۇ، لېكىن باشلانغۇچ ساۋات ھىساۋىدا ئاز- تولا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ كۆرسەك يامان بولماس، ئەلۋەتتە.

بىزنى مەھمۇت قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرى ھەققىدىكى بەزى كېرەكلىك ماتېرىياللار بىلەن پەقەت ئالىمنىڭ بىباھا ئەسىرى — «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» («تۈركىي تىللار لۇغىتى») نىڭ ئۆزىلا تەمىن قىلىدۇ. «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىدە ئۇنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدىكى بەزى مەلۇماتلار خۇددى ئاز ئۇچرايدىغان قىممەت باھالىق تاشتەك ئۇ يەر-

AltunOq

بۇ يەردە كوزگە چېلىقىپ پارلاق نۇر چېچىپ تۇرىدۇ. ئەسەرنىڭ ئوزىدىكى بۇ مەلۇماتلار ئارقىلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى ۋە ئاتاقلىق تىلشۇناسى مەھمۇت قەشقىرى ھەققىدە پەقەت بەزىبىر بىلىملەرنى ئۇگىنىش مۇمكىن.

مەھمۇت قەشقىرىنىڭ تولۇق ئىسمى مەھمۇت ئىبنول ھۇسەيىن ئىبنى مۇھەممەدىل قەشقىرى. ئۇ 11- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قەشقەردە تۇغۇلغان. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ مىللىتى ھەققىدە شۇنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ئېيتىش كېرەككى، ئۇ قەشقەرلىق ساپ ئۇيغۇردۇر. چۇنكى ئۇ، ئوزىنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۇرك» ئەسىرىدە ئۇيغۇرلار ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات بەرگىنىدە، ئوزىنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئېيتىدۇ. ئۇ يەنە شۇ 1- تومنىڭ 136- بېتىدە ئۇيغۇر ئولكىسىنى ئىران قېنىدىن بولغان سامانىلارنىڭ قولىدىن ئۇرۇش بىلەن ئۇتكۇزۇۋالغان قاراخانىلار خاقانىنى ئوزىنىڭ چوڭ بوۋىسى دەپ كورسىتىدۇ. بۇ پاكىتلار، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ساپ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. مەھمۇت قەشقىرى ئوزىنىڭ بوۋىلىرىنى سوز بېشىدىكى ”ئا“ نى ”ھا“ قىلىپ سوزلەيدىغان قەبىلىلەردىن ئىدى، دەپ كورسىتىدۇ. ئۇنىڭ بۇ كورسەتمىسىدە ئوزىنىڭ قايسى قەبىلىدىن ئىكەنلىكىنى ئېنىق كورسەتمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ناھايىتى بۇرۇنقى دەۋرلەردىن تارتىپ شۇ تېررىتورىيىدە زور ئورۇن تۇتقان بىر قەبىلىنىڭ پەرزەندى ئىكەنلىكى تولىمۇ ئېنىقتۇر. چۇنكى قەدىمقى يازما ئەدىبىياتلارنىڭ تىل پاكىتلىرىغا ئاساسلانغاندا، شۇنىڭدەك ھازىرقى تىل پاكىتلىرى خۇسۇسىيەتلىرىگە ئاساسلانغاندىمۇ بۇ خىل تىل ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە بولغان قەبىلىلەر ناھايىتى كوپچىلىكنى تەشكىل قىلىدىغان قەبىلىلەر بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. بۇگۇنكى كۇندە،

بىزدە ئاتۇش ئۇيغۇرلىرىدا "ئا" نى "ھا" دەپ تەلەپپۇز قىلىش ھادىسىسى ئومۇمى يۈزلۈك ساقلانغان. مەسىلەن ئۇلار: "ئابدۇللا" نى "ھابدۇللا"، "ئابلىز" نى "ھابلىز" دەپ ئېيتىدۇ. بۇ قەبىلە «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» يېزىلغان دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن كەڭ زېمىنغا تارالغان ئۇيغۇر قەبىلىلىرىدۇر. كېيىنكى دەۋرلەرگە، بولۇپمۇ ئەلىشىر ناۋايى دەۋرىگە بارغاندا بۇ قەبىلىلەر ئىنتايىن زور نوپۇسقا ئىگە بولغان.

مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئاتىسى — ھۈسەيىن ئىبنى مۇھەممەت بارساگان (بارسخان) شەھىرىدە تۇغۇلغان ۋە شۇ يەردە ئۆسكەن ئىدى. بۇ شەھەر ھازىرقى ئىسسىق كۆلنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىغا توغرا كېلىدۇ. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئاتىسىنىڭ بارساگان (بارسخان) شەھىرىدىن ئىكەنلىكىنى مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆز بايانىدىن بىلىمىز. مەھمۇت قەشقىرى مۇشۇ شەھەر ھەققىدە قىلغان بايانىدا "ئۇ شەھەر مەھمۇتنىڭ ئاتىسى چىققان شەھەردۇر"، دەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئاتىسى ۋە ئۇنىڭ ياشاش شارائىتى ھەققىدە ئېنىقراق مەلۇمات بېرىدىغان ھېچقانداق ئاساس يوق. ئۇنىڭ ئىسمى ھەققىدىكى مەلۇماتقىمۇ پەقەت مەھمۇت قەشقىرىنىڭ بۇرۇن ئۆتكەن بوۋىلىرى ھەققىدىكى بايانى ئارقىلىقلا ئىگە بولىمىز. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئاتىسىنىڭ قانداق قىلىپ، قاچان بارساگان (بارسخان) دىن قەشقەرگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقانلىقى ھەققىدىمۇ ھېچقانداق مەلۇمات يوق.

مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئوقۇش تارىخى ھەققىدىمۇ بەزىبىر ئىما-ئىشارەتلەردىن باشقا قولىمىزدا ھېچقانداق ئاساس يوق. مەھمۇت قەشقىرى باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەلۇماتلارنى قاراخانىلارنىڭ پايتەختى قەشقەردە ئالغان. بەزىبىر رىۋايەتلەرگە قارى-

غاندا، ئۇ ئالى مەلۇماتنىمۇ قەشقەردە ئالغان. بۇ رىۋايەتلەرنىڭ
ئىشەنچلىك ئىكەنلىكىنى بەزى ھوججەتلەردىن بىلىشكە بولىدۇ.
بەزى ئەرەب ۋە خەنزۇ سودىگەر ياكى ساياھەتچىلىرىنىڭ باياند-
لىرىغا قارىغاندا، ئۇ دەۋردە قەشقەر ئۇزىنىڭ ئەڭ ئالى دەرى-
جىلىك بىلىم يۇرتلىرى (مەدرىسلىرى) بىلەن شۆھرەت تاپقان
مەدەنىيەت ئوچاقلىرىنىڭ بىرى ئىدى. 10 - ئەسىردە ياشاپ
ئۆتكەن خەنزۇ ساياھەتچىسى ۋاڭ يەندەن ئۇيغۇر ئۆلكىسىگە
قىلغان ساياھىتىدە ئۇيغۇر ئۆلكىسىدە، بولۇپمۇ قەشقەردە ناھايىتى
شۆھرەتلىك، باي كۇتۇپخانىلارنى كۆرگەنلىكىنى ئالاھىدە سۆزلەي-
دۇ. بۇنىدىن باشقا، ئىران، ئەرەب سودىگەرلىرىمۇ، ساياھەتچىلە-
رىمۇ قەشقەرلىق تالىپلارنىڭ (ئوقۇغۇچىلارنىڭ) باي ۋە چوڭقۇر
مەلۇماتقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ھىكايە قىلىدۇ. مەشھۇر ئىران مۇ-
تەپەككۇرى، شائىرى — سەئدى شىرازى ئۇزىنىڭ «گۇلىستان»
ناملىق ئەسىرىنىڭ 152 - بېتىدە قەشقەرگە قىلغان سەپىرى ۋاق-
تىدا بىر قەشقەرلىق تالىپ بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى، ئۇنىڭ
زەمەخشەرى دىگەن ئالىمنىڭ «ئەرەپسەرپ ۋە نەھۇ» دىگەن
ئەسىرىنى ئىلمىي ئاساستا تەكشۈرگىنىنى ئىنتايىن ھەۋەس بىلەن
ھىكايە قىلىدۇ.

كېيىن مەھمۇت قەشقىرى ئۇزىنىڭ ئالىجاناپ غايىسىنى ئە-
مەلگە ئاشۇرۇش، ۋە بىلىمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش مەق-
سىدى بىلەن بۇخارا، سەمەرقەنت، مەرۋە ھەم نىشاپۇر قاتارلىق
شەھەرلەرگە بېرىپ بۇ شەھەرلەردىكى ئاتاقلىق ئالىملاردىن ئۇ-
گىنىدۇ. چۈنكى بۇ شەھەرلەردە مەھمۇت قەشقىرى ياشىغان دەۋر-
دە مەشھۇر بولغان بىرىنچى دەرىجىلىك ئىلىم - پەن ئاكادېمى-
يىلىرى بار ئىدى. بۇ شەھەرلەردىكى (مەرۋە ھەم نىشاپۇردىكى)

ئاكادېمىيىلەرنى 3 - ئۇيغۇر دولىتى سەلجۇقىلارنىڭ ۋەزىرلىرىدىن نىزامۇلمۇلۇك - تەشەببۇس قىلىپ تەشكىل قىلغان ئىدى. بۇ شەھەرلەرگە كېلىپ بىلىم ئاشۇرۇش مەھمۇت قەشقەرى ئۈچۈن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك بولدى.

شۇ زامان نۇقتىسىنەزىرى بىلەن ئېيتقاندا، مەھمۇت قەشقەرى ئۇيغۇر فېئوداللىق تۈزۈمى روھىدا تەربىيىلەنگەن ئىدى. چۈنكى مەھمۇت قەشقەرى كۆپ ۋاقىت خەلق ئوقۇشىنى مەركەز قىلغان مەدرىسلەردە باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي ئىلىم-پەن بىلىملىرىنى ئۆگىنىشتىن تاشقىرى يەنە فېئوداللىق ھەربىي تەلىم-تەربىيە بىلىملىرىنى ئۆگەنگەنلىكى بىزگە مەلۇمدۇر. ئۇ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىدە "مەن ناھايىتى ياخشى قورال ئىشلىتىمەن"، "كونا قەبىلىلەر ئىچىدە ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن ئىدىم..." دەيدۇ. بۇ خۇسۇستا ئىستانبول ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى تۈركشۇناس ئاسىم نەجىپ ئۆزىنىڭ بىرقەدەر مۇكەممەل يېزىلغان «تۈرك تارىخى» دېگەن شانلىق ئەسىرىدە: "خەلق ئوقۇتۇشى بىلەن بىر قاتاردا باللارغا ھەربىي تەلىم-تەربىيە بېرىش، ئۇيغۇر ئۆلكىسى يۇقۇرى قاتلام ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا، ئۇلارنىڭ يۇقۇرى ھەربىي فېئودال تەبىقىلىرىگە مەنسۇپ بولۇشلۇق ئالامىتى بىلەن خىزمەت قىلاتتى" دەيدۇ. شۈبھىسىزكى، ئوتتۇرا ئاسىيا قاراخانىلار ھاكىمىيىتى دەۋرىدىمۇ ئەنە شۇنداق قوشۇمچە ھەربىي تەلىم-تەربىيە ئۇسۇللىرى بار ئىدى. بۇ مەسىلە ئۈستىدىكى مۇلاھىزىدە مەھمۇت قەشقەرىنىڭ ئۆزىنىڭ كۆرسىتىشى ۋە ئېتىراپ قىلىشى ھەرقانداق گۇمانغا ئورۇن قويمايدۇ. بىز مۇشۇ ئاساستا شۇنداق دېيىشكە مەجبۇرمىزكى، ياش مەھمۇت قەشقەرىگە شۇ دەۋرنىڭ ئەڭ ئىلغار، ئەڭ باي

تەربىيىسىنىڭ بىرلىگەنلىكى ئىسپات تەلەپ قىلمايدىغان بىر ھەقىقەتتۇر. مەھمۇت قەشقىرى ئۆز دەۋرى ئېتىۋارى بىلەن مۇكەممەل تەربىيە كۆرگەن ۋە يۇقۇرى سەۋىيىلىك ئۇلۇغ شەخس بولغىنى ئۈچۈن، شۇ دەۋر جەمئىيىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ئىلىم-پەن ئەھلى قاتارىدىن ھەم ساراي-فېئودال يۇقۇرى قاتلاملىرىنىڭ قەشقەردىكى ئالى دائىرىلىرى ئىچىدىن ناھايىتى ئوڭايلىق بىلەن ئورۇن ئېلىشقا مۇيەسسەر بولغان.

مەھمۇت قەشقىرىنىڭ باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالى مەلۇماتلارنى ئۆز يۇرتى قەشقەردە ئالغانلىقى يۇقۇرىدا دەلىللەپ ئۆتكەن تارىخىي پاكىتلىرىمىز ئاساسىدا راستتۇر. لېكىن ئۇنىڭ باغدات شەھرىگە بېرىپ ياشىغانلىقى كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان ئالاھىدە بىر ئەھۋالدۇر. بەزىبىر شەرقشۇناس ئالىملارنىڭ پىكىرلىرىگە قارىغاندا، مەھمۇت قەشقىرى ئۆز بىلىمىنى ئاشۇرۇش-تولۇقلاش ئۈچۈن باغدات شەھرىگە بارغانمىش. بۇ پىكىرلەر مەھمۇت قەشقىرىنىڭ بىر قاتار ئىشارەتلىرىگە قارىغاندا تولىمۇ ئاساسسىز ۋە يالغاندۇر. چۈنكى مەھمۇت قەشقىرى باغداتقا كەلمەستىن بۇرۇنلا ئۇيغۇر (تۈرك) لارنىڭ كەڭ زېمىنىدىلا ئەمەس، بەلكى ئەرەپ تىلىنى، پارس تىلىنى بىرقەدەر مۇكەممەل بىلگەن ئالىملار دائىرىسىدىمۇ ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگەن نوپۇزلۇق ئالىم ئىدى. ئىككىنچىدىن، مەھمۇت قەشقىرى باغدات شەھرىگە كېلىشتىن بۇرۇنلا باي ئىلمىي تەجرىبىگە ئىگە ئالىم ۋە تەكشۈرگۈچى ئىدى. يەنى ئۇ كەلگۈسىدىكى ئىلمىي-ئىجادىي پائالىيىتى ئۈچۈن قىزغىن مۇھەببەت بىلەن تىل، تارىخ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە باشقىلار ساھەسىدە ئىنتايىن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى ("... تاغلاردا، دەريا قىر-

AltunOq

غاقلىرىدا ۋە كوللەر ئەتراپلىرىدا توپلاپ يازغان نەرسىلىرىمنىڭ كۆپىنچىسىنى مۇسۇلمان ئۇيغۇر خەلقلىرىنىڭ ئېلىكىدە بولغان ئۆلكىلەردە يۈرۈپ توپلىدىم، مۇھىم بولمىغان نەرسىلەرنى تاشلىدىم، يەنە بىر قاتار نەرسىلەرنى مۇسۇلمان بولمىغان ئۇيغۇر ئۆلكىلىرىگە بېرىپ ئالدىم") توپلاپ چىققان ئالىم ئىدى. مەھمۇت قەشقىرى يۇرتمۇ-يۇرت يۈرۈپ توپلىغان مول تۇرمۇش ماتېرىيالى ھېساۋىغا ئىككى يىل ۋاقىت ئىچىدىلا مۇنداق زور ھەجىملىك بىر ئىلمىي ئەسەرنى يېزىپ تاماملايدۇ. «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» دەك ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ زور ئىلمىي كىتاپنى يېزىپ تاماملاش ئۈچۈن ئىككى يىللىق ۋاقىت تولىمۇ ئازلىق قىلىدۇ. ۋاھالەنكى، مەھمۇت قەشقىرى باغداتقا كېلىپ پەقەت ئىككى يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپلا «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» دەك كاتتا بىر قامۇسنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا تاماملايدۇ. ئۇنىڭ مۇنداق ھەممىنى قايىل قىلىدىغان ئىجادىي ئەمگەك پائالىيىتى ۋە ئەمەلىيىتى، ئۇنىڭ باغداتقا كېلىشتىن بۇرۇنلا ئەتراپلىق يېتىشكەن، ئىنتايىن قابىلىيەتلىك، مول ئىلمىي تەتقىقات تەجرىبىسىگە ئىگە ئىستىداتلىق ئۇلۇغ زات ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئۈچىنچىدىن، مەھمۇت قەشقىرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىدە ئۆزىنىڭ باشقا بىر ئىلمىي ئەسىرى «كىتاۋى جەۋا ئىرى نەھۋى فى لۇغەتىت تۈرك» («تۈرك تىللىرى گىراماتىكىسىنىڭ گوھەر دانىلىرى كىتاۋى») ھەققىدە سۆزلەيدۇ. ئەمما ئالىمنىڭ بۇ ئەسىرى ھازىرغىچىلىك ئىنسانىيەت دۇنياسىغا مەلۇم ئەمەس. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆز سۆزىگە ئاساسلانغىنىمىزدا «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئۇنىڭ بىرىنچى ئەسىرى بولماستىن، بەلكى سان ئېتىۋارى بىلەن 2-، 3-ياكى 4-ئەسىرى بولۇشى

مۇمكىن. بۇ مەھمۇت قەشقىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا چوڭقۇرراق ئۇگىنىشىمىز ئۇچۇن ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك بولغان مۇھىم مەسىلىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ پەرزەنتى مەھمۇت قەشقىرى ئەبۇ نەسىر فارابى، ئەبۇ ئەلى ئىبنىسىنادەك ئەرەپ تىلىنى مۇكەممەل ئىگەللىگەن ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيەت تارىخىدا شۇلار قاتارىدا كاتتا پەخرى ئورۇنغا ئىگە بولغان مەشھۇر ئالىمدۇر. ئۇنىڭ ئەرەپ تىلى بىلەن يازغان «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تىن ئىبارەت بىباھا قىممەتلىك ئەسىرى شۇ دەۋر ھاياتىدا ۋە تىلشۇناسلىق تارىخىدا ئالاھىدە يېپ-يېڭى بىر سەھىپە ئاچتى. ئۇنىڭ ئەسىرى ئۆز دەۋرى ئۇچۇن ئىنتايىن زور ئاجايىپ بىر ۋەقە بولغىنى ھالدا تۈركىلوگىيە پېنى ساھەسىدىمۇ ئاجايىپ بىر تەڭداشسىز نەمۇنە بولدى. مەھمۇت قەشقىرى تۈركىلوگىيە پېنىنىڭ تەڭدىشى يوق ئۇستازى بولۇشى بىلەن تۈركىلوگىيە ئىلمىنىڭ مەخسۇس پەن سۈپىتىدە راۋاجلىنىشىغا يىمىرىلمەس ئاساس سالدى. تۈركىلوگىيە تارىخچىلىرى، ئەدىبىياتشۇناسلىرى، ئارخىلوگلىرى مەھمۇت قەشقىرىگە ئۇلۇغ ئۇستاز سۈپىتىدە چوڭقۇر ھورمەت بىلەن يانداشتى. ئەپسۇسكى بۇ ئۇلۇغ ئالىمنىڭ مەشھۇر ئەسىرى جامائەتچىلىك نەزىرىدىن چەتتە قېلىپ قالغان ۋە جىددى يوسۇندا ئۇگىنىلمەي قالغان ئىدى. بۇ ئەھۋال «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى ھەققىدە بەزى بىمەنە-تۇترۇقسىز پىكىرلەرنىڭ پەيدا بولۇشىغا ۋە ئەسەرنىڭ ئاپتورى شەنىگە بەزى بوھتانلارنى چاپلاشقا سەۋەپ بولدى. بەزى شەخسلە مەھمۇت قەشقىرى تۈركى تىلىنى ئەرەپچىلەشتۈرۈپ بۇزغان دىسە، بەزىبىر شەخسلەر «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەرەپچىدىن تەرجىمە

قىلىنغان دېدى. يەنە بەزىلەر مەھمۇت قەشقىرى تۈركلەشكەن ئەرەپ ياكى غەيرى ئۇيغۇر (تۈرك) دېدى. مەسىلەن، نېمىس تۈركولوگى بىرگىشتىرىسسىر «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى 850 - يىلى ۋاپات بولغان ئەبۇ ئىبراھىم ئەلپارابىنىڭ ئەرەپچە «دىۋانۇ ئاداپ» دېگەن ئەسىرىنىڭ تەرجىمىسى دەپ يازدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى ۋە تىلشۇناسى مەھمۇت قەشقىرى ئۈستىدە قىلىنغان مۇنداق بۇرمىلاشلارغا تارىخىي پاكىتلار ئارقىلىق رەددىيە بېرىش ھەر بىر ۋىجدانلىق ئادەمنىڭ تارىخ ئالدىدا ئۆتەشكە تېگىشلىك شەرەپلىك مەجبۇرىيىتى.

مەھمۇت قەشقىرى تۈركىي تىللار ساھەسىدە بىرىنچى بولۇپ قائىدە ياراتقان ۋە ئۇنى ئەتراپلىق يۇسۇندا چوڭقۇر شەرھلەپ بەرگەن ئالىمدۇر. ئۇ غايەت پرىنسىپاللىق، تەۋەللۇت چىلىكتىن يىراق، مەسىلىنى پاكىتلار ئاساسىدا ھەر تەرەپلىمە پۇختا ئىگەللەپ ئىش كۆرىدىغان ئالاھىدە تەبىئەتلىك ئالىم ئىدى. ئۇ ئىلمىگە، خۇسۇسەن تىل ئىلمىگە قاتتىق مۇھەببەت باغلىغان تىلشۇناس بولۇپ، ئۇنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىنى يېزىشتىكى قەتئىي پائالىيەتلىرى بۇ نۇقتىنى يېتەرلىك دەرىجىدە ئىسپاتلايدۇ.

مەھمۇت قەشقىرى دىۋان يېزىش ئۈستىدە ئۇزۇن يىللار چىدام ۋە غەيرەت قىلىپ ئىشلىدى. دېسلەپ ئۇ، كۆپ يىللار يۇرتمۇ - يۇرت يۈرۈپ ماتېرىياللار توپلىدى، ئۇ قەشقەردىن تارىتىپ پۈتۈن ماۋارەئۇننەھىر، خارىزىم، پەرغانە، بۇخارا، موڭغۇل، گەنسۇ دالىلىرىغىچە بولغان كەڭ ۋە چەكسىز تېررىتورىيىلەرنى كېزىپ چىقتى ۋە بۇ تېررىتورىيىدە ياشىغۇچى ئۇرۇقلار، قەبىلىلەر، خەلقلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ كەسپلىرىنى، تۇرار جايلىرىنى،

نوپۇسلىرىنى ھەممىدە ئۇلارنىڭ تىللىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن
ئىگەللەپ چىقتى. ھەتتا ئۇ ھەر بىر سۆزنىڭ قايسى قەبىلىگە
تېگىشلىك ئىكەنلىكىنى، سۆزلەرنىڭ قەدىمقى ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى
ۋارىيانتلىرىنى، سۆزلەرنىڭ مەنە ۋە شەكىللىرىنى، سۆزلەر تە-
لەپپۇزىدا قەبىلىلەر ئارىسىدىكى ماسلىق ۋە پەرقلەرنى ھەر تە-
رەپلىمە ئېنىقلاپ چىقتى ۋە ئۇنى تەرتىپكە سالدى. ئۇزاق ۋاقىت
جىدامىلىق بىلەن ئېلىپ بارغان ئەمگەكلىرى بەدىلىگە ئۆزىنىڭ
«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ناملىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى. ئۇ
مۇنداق دەيدۇ: ”مەن تۈركلەر (ئۇيغۇرلار)، تۈركمەنلەر، ئوغۇز-
لار، چىگىللەر، ياغمالار، قىرغىزلارنىڭ شەھەرلىرىنى، قىشلاق ۋە
يايلاقلىرىنى كۆپ يىللار ئارىلاپ چىقتىم، لۇغەتلەرنى توپلىدىم.
تۈرلۈك سۆز خۇسۇسىيەتلىرىنى ئېنىقلىدىم. مەن بۇ ئىشلارنى
تىل بىلمىگەنلىكىم ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى بۇ تىللاردىكى ھەر
بىر كىچىك پەرقلەرنى ئېنىقلاش ئۈچۈن قىلدىم، بولمىسا مەن
تىلدا ئۇلارنىڭ ئەڭ تولغانلىرىدىن، ئەڭ كاتتا مۇتەخەسسىسلىرى-
دىن، خوش پەھىملىرىدىن، كونا قەبىلىلىرىدىن جەڭ ئىشلىرىدا
ئۇستا نەيزىۋازلىرىدىن ئىدىم“.

مۇشۇلارنىڭ ئۆزىلا مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئىش تەرتىۋى-
نىڭ قانچىلىك پۇختا ئىكەنلىكىنى، ئۆز ئىشىدا قانچىلىك مۇ-
كەممەل ئىلمىي ئۇسۇل قوللانغانلىقىنى، تىل پاكىتلىرىغا قانچىلىك
توغرا يانداشقانلىقىنى، ئىشقا ھەددىدىن ئارتۇق ھېرىسلىكىنى،
ئېھتىياتچانلىقىنى، ئۆز دەۋرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن تىلشۇناسى
ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان قۇياش نۇرىدەك پاكىتلاردۇر.
مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۇزاق يىللار يۇرتمۇ-يۇرت ئارىلاپ
توپلىغان ماتېرىياللىرى ئۇنىڭغا بىرىنچىدىن شۇ دەۋر تىلىنى

هەر تەرەپلىمە ئىشلەشكە ئىمكانىيەت تۇغدۇرغان بولسا، ئىككىن-
چىدىن بۇ ئۇسۇل بىلەن توپلىغان ۋە بار بولغان تىل پاكىت-
لىرى ئاساسىدا پۇختا ئىلمىي خۇلاسىلەر چىقىرىشقا مۇھىم يول
ئاچتى. ئۇ ماتېرىياللار مەھمۇت قەشقىرىگە شۇ دەۋر تىلىنىڭ
فونېتىكىسىنى، لېكسىكىسىنى، مورفولوگىيىسىنى ۋە باشقىلارنى ناھا-
يىتى ئىنچىكىلىك بىلەن ئىلمىي ئاساستا ئىزاھلاپ بېرىشكە ئا-
ساس بولدى.

مەھمۇت قەشقىرى ئىش ئۇسلۇبى جەھەتتىمۇ ئۆزىگە خاس
مېتودقا ئىگە ئالىم ئىدى. «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تە بېرىل-
گەن ئىزاھلارغا ئاساسەن ئۇ ئۆز ئەسىرىنى ئىشلەشكە كىرى-
شىشتىن باشلاپ، قانداق ئۇسۇل قوللىنىش ۋە قانداق تاماملاش
جەھەتلىرىگىچە ئەستايىدىل مۇلاھىزە يۈرگۈزدى، ئىش ئۇسۇلىنى
پۇختا پىلانلاشتۇردى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەھمۇت قەشقىرى ياشىغان
دەۋرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن ئۇلۇغ ۋە مۇرەككەپ ھې-
ساپلانغان بۇ زور ھەجىملىك كىتاپنى ئۆز ۋاقتىدا مۇۋەپپەقىيەت-
لىك ھالدا تاماملاشقا مۇيەسسەر بولدى. ئۇ دەۋرلەردە لۇغەت-
چىلىك ساھەسى تېخى ئۆزلەشتۈرۈلمىگەن بوز يەردەك يېڭى مە-
سىلە ئىدى. لۇغەت توپلاش، سوزلەرنى توغرا ۋە ئۆز لايىغىدا
ئىزاھلاش، زورۇر بولغان ئورۇنلارغا تېگىشلىك بولغان مىساللار-
نى تېپىش، ئېلىپبە تەرتىۋىگە ماسلاشتۇرۇش ۋە يەنە شۇنىڭغا
ئوخشاش لۇغەتچىلىككە دائىر كۆپلىگەن ئىشلارنىڭ ھەممىسى
يېپ-يېڭى بىر ئىش ئىدى. مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئىجادىي
ئەمگەك تەلەپ قىلىدىغان كەشپىياتلارنى پەقەت مەھمۇت قەشقە-
رىلا باشلاپ بەردى ھەمدە ئۆزى ئويلىغاندىنمۇ زور دەرىجىدە
ئاشۇرۇپ، سۈپەتلىك ھالدا تاماملاپ، لۇغەتچىلىك ئىشىدا يېپ-

يېڭى كەشپىيات ياراتتى. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ بۇنداق زور
ئەھمىيەتلىك ئىلمىي ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن، ئۆز ئالدىغا
پۇختا، مۇكەممەل، ئەتراپلىق پىلان تۈزۈشكە ۋە ئۆز ئالدىغا
قويغان بۇنداق بۈيۈك ۋەزىپىنى قەتئىيەتلىك بىلەن ئىشلىشكە،
مەھمۇت قەشقىرىدە بار بولغان ئاجايىپ قابىلىيەت ۋە ئەقىل-
پاراسەت زور ياردەم بەردى. ئۇنىڭ ئۆز پىلانى ئاساستا يۇرت-
مۇ-يۇرت يۈرۈپ، خەلق ئېغىزىدىن توپلىغان لۇغەتلىرى ئۇنىڭ-
غا سۆزلەرنى ئوڭۇشلۇق ھالدا ئىزاھلاشقا ۋە ئىلمىي ئۇسۇل بى-
لەن پاكىتلار ئاساسىدا توغرا بىر تەرەپ قىلىشقا كاتتا ياردەم
بېرىش بىلەن بىللە، ئەسەرگە كوپلىگەن يېڭى مىساللارنى كىر-
گۈزۈشكە، ئەسەر مۇندەرىجىسىنى تۈرلۈك قائىدىلەر بىلەن بېيى-
تىشقا تولۇق ئىمكانىيەت بەردى ھەمدە بۇ لۇغەتلەر-سۆزلەر
ياردىمى بىلەن شۇ دەۋر تىلىنىڭ پۈتۈن لېكسىكىلىق خۇسۇ-
سىيەتلىرىنى ئېنىقلاشقا مۇيەسسەر بولدى.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تىكى تىل پاكىتلىرى يالغۇز
11-ئەسىرگىلا ئائىت بولماستىن، بەلكى ئۇلار يەنە ئۇزاق قە-
دىمقى دەۋرلەر تىلىدىنمۇ ئاجايىپ بىر نەمۇنىدۇر. چۈنكى مەھمۇت
قەشقىرى تىل پاكىتلىرىغا تارىخىي ئاساستا ياندىشىدۇ. ئۇ تىل
تارىخىنى يارىتىشنى ئۆز ئالدىغا ئاساسىي ۋەزىپە قىلىپ قويىدۇ.
بۇنى ئۇنىڭ ئۆز سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ، بۇ ئەسىرىنى تىل-
نىڭ قەدىمقى ھالىنى ئۆگەنگۈچىلەرگە پايدىلىق خىزمەت قىلغۇچى
قوللانما، كېيىنكى دەۋردىكى تىل ئۆگەنگۈچى تەتقىقاتچىلارغا بۇ-
نىڭغا قىياس قىلىپ پايدىلىنىشلىرى ۋە كېرەكلىك ئىلمىي خۇلا-
سىلەرنى چىقىرىۋېلىشلىرى ئۈچۈن كۆۋرۈك قىلماقچى ئىدى.
شۇڭلاشقىمۇ ئۇ، ئۆز ئەسىرىدە تىل پاكىتلىرىنىڭ شۇ دەۋرگە

خاس خۇسۇسىيەتلىرىنىمۇ، بۇرۇنقى ھالەتلىرىنىمۇ، قەدىمقى دەۋر-دىن باشلاپ كىتاپ يېزىلغان دەۋرگىچە مەيدانغا كەلگەن ئۆزگى-رىشلەرنىمۇ ھەيران قالارلىق ھالدا تارىخىي يوسۇندا توغرا ئىزاھ-لاپ بەردى. بۇ جەھەتتىن «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ تىلى ئىنتايىن قەدىمقى تارىخنى، ئۇزۇققىچىلىق دەۋر تىلىنى ئېچىپ بېرىش ئەھمىيىتىگىمۇ ئىگە بولغان مۇھىم مەنبەدۇر. مەھمۇت قەشقىرى يالغۇز تىلشۇناس بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلۇغ ئەدىبىياتچى، تارىخچى ۋە ئۆز دەۋرىنىڭ ئاتاقلىق پەن ئەربابىدۇر.

11 - ئەسىردە بىرقانچە ئىلمىي ئەسەرلەر يېزىلغانلىقى مەلۇم. ۋاھالەنكى بۇ ئەسەرلەرنىڭ مۇتلەق كوپلىرى بىزگىچە يېتىپ كەلمىدى. خەلپە قۇتايبا دېگەن جاللات - قانخور شۇ دەۋردە مەۋجۇت بولغان نۇرغۇن ئاجايىپ نادىر ئەسەرلەرنى ھەر تەرەپلەردىن يىغدۇرۇپ كېلىپ، كويدۇرۇپ تاشلىغان. ھەتتا بۇ قانخور بۇ قىلمىشلىرىنى ئاز دەپ شۇ دەۋردە يېزىق بىلگەن بارچە ئادەم-لەرنى قىرىپ تاشلىغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بار. ئۇندىن كېيىن چىڭگىزخاننىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا يۈرگۈزگەن قىرغىنچىلىقى بىلەن يەنە ئاز بولمىغان ئىلمىي ئەسەرلەر كويدۇرۇپ تاشلاندى. ئۇ دەۋردىن بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن نادىر ئەسەرلە، نىڭ بىرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تۇر. ئەسەرنىڭ يېزىلىپ تۈگىگەن يىلى (1072 — 1074) ئېنىق بولسىمۇ، ئەمما ئەسەر ئۈستىدە ئومۇمەن قانچىلىك ۋاقىت ئىشلىگەنلىكى ھەققىدە ئېنىق بىر مەلۇمات يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قوليازما ئۈستىدە ئىشەنچى-لىك پىكىر ئېيتالمايمىز. بۇ قوليازمىنى مەھمۇت قەشقىرىدىن 200 يىل كېيىن سۈرىيىنىڭ دەمەشق شەھىرىدە كوچۈرگۈچى كاتىپ مۇھەممەت بىننى ئابابەكىر دەمەشقى مەلۇماتىغا ئاساس

لانغىنىمىزدا، مەزكۇر قولىيازما، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان نۇسخىسىدىن كوچۈرۈلگەندۇر.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ مۇندەرىجىسىگە ئاساسەن، كىتاپنى ئىككى ئاساسىي بولۇمگە ئايرىشقا بولىدۇ. بىرى مۇقەددىمە، ئىككىنچىسى لۇغەت قىسمى. مۇقەددىمىدە ئاپتور تۈرك تىلىنىڭ ئەھمىيىتى، خۇسۇسىيەتلىرى، ئۆز ئالدىغا قويغان مەقسىدى، ئەسەرنىڭ تۈزۈلۈشى، قوللىنىلغان يېزىق، پېللاردىن ياسالغان ئىسىملار، سوزلەرنىڭ تۈزۈلۈشى ۋە ئۆزگىرىشى، زىكىر قىلىنمىغان سۆپەتلەر، تۈرك تەبىقىلىرى ۋە قەبىلىلىرى ھەققىدە قىسقىچە ئىزاھات ۋە باشقىلارنى بەرگەن. ئەمدى لۇغەت بولۇمىدە بولسا، ئاپتور شۇ دەۋردە ئىستىمالدا بولغان ھەممە سوزلەرنى قوللىنىشقا ئىنتىلگەن ۋە ئۇلارنى يېتەرلىك دەرىجىدە ئىلمىي، تارىخىي نۇقتىنەزەر بىلەن كەڭ ۋە تولۇق ياراتقان؛ مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆز سوزى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ، ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرىدە شۇ دەۋردە ئىستىمالدىن چىققان سوزلەرنىلا تاشلىۋەتكەن. يەنى ”مەن دىۋاندا ئىشنى ئىخچاملاشتۇرۇش مەقسىدى بىلەن، تىلدا ئىشلىتىلىۋاتقان سوزلەرنىلا بەردىم، ئىستىمالدىن چىققانلىرىنى بولسا قالدۇردۇم.“ مەھمۇت قەشقىرى دىۋاندا ئارخائىزىم سوزلەرنىڭمۇ نەمۇنىسىنى كورسىتىپ، ئۇلارنىڭ بەك كوپ ئىككەنلىكىنى ئۇقتۇرۇپ ئوتىدۇ. بۇ ئەھۋال «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تە ئىزاھلانغان تىل تولىمۇ قەدىمقى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئالاھىدىلىگى شۇكى، ئۇنىڭدا مىسال ئورنىدا كەلتۈرۈلگەن ماقالا ۋە ئەدىبىي پارچىلار، قەدىمقى ئەدىبىي ژانىرلارنىڭ نەمۇنىسى سۈپىتىدە فولكلور ۋە ئەدەبىيات تارىخى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم

مەنبەدۇر. دىۋاندىكى ئەدەبىي پارچىلار بىر پۈتۈن ئەسەر ھالدا بىرىلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئەدەبىي پارچىلار ھەققىدىكى مەھمۇت قەشقىرىنىڭ كورسەتمىلىرى، ئۇ ئەدەبىي پارچىلارنىڭ قانداقتۇ بىرەر قەسىدە، قوشاق ۋە باشقا داستانلارنىڭ بىر بولۇ- مى ئىكەنلىكىدىن دالالەت بىرىدۇ. بۇ ئەدەبىي پارچىلارنى: با- ھار سۈيگۈلىرى، جەڭ سادالىرى، باتۇرلارنىڭ قوشاقلىرى، سۈيگۈ تۈيغۇلىرى، تەلىم - تەربىيە پارچىلىرى، تەبىئەت تەسۋىرى ۋە باشقا ماۋزۇلار ئۈستىدە ئايرىم ئەسەرلەرگە بىرىكتۈرۈش مۇمكىن.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تىكى ئەدەبىي پارچىلار ۋە ئۇ- لار ھەققىدىكى مەھمۇت قەشقىرىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرى، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلەرگە زور ھەۋەس قويغانلىغىنى، ئە- دەبىي ئەسەرلەرنى بىرىلىپ ئۇگەنگەنلىكىنى دەلىللەيدۇ. مەھمۇت قەشقىرى دىۋاندا بەزىدە ۋەزىن ھەققىدە، بەزىدە ئەدەبىي ژانىر- لار ھەققىدە (مەسىلەن، ناخشا - قوشاقلار، ماقالا - تەمسىللەر، ھىكايە - چوچەكلەر، رىۋايەتلەر، ھېكمەتلىك سوزلەر. . .)مەلۇمات بىرىدۇ. بۇ خىل پاكىتلارغا ئاساسەن، ئۇ دەۋرلەردە يەنە باشقى- چە بىرقانچە مۇھىم ئەسەرلەرنىڭ يارىتىلغانلىغىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. بۇ پىكىرنى دىۋاندىكى ئايرىم پارچىلار تولۇق تەستىق- لايدۇ. مەسىلەن:

كۈچەندى بىلەگىم، ياغودى تىلەگىم
تىلىندى بىلەگىم، تىگىرىپ ئەنگەر جەرتىلۇر.

(مەزمۇنى: كوپ يىزىش نەتىجىسىدە بىلەكلىرىمگە ئاغرىق كەلدى، تالدى ئەمدى، ئەمدى مەقسەتكە ئاز قالدى، دىلىمدا

ھېكايەت بۇلاقلىرى ئېچىلدى. زامان مېنى شۇ دەرىجىگە يېقىنلاشتۇرغاندا ئۆمرۈم توگەي دەپ قالدى.)

بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئۇ دەۋردە پۈتۈن ھاياتىنى ئىلمىي ـ ئىجادىي ئىشلارغا بېغىشلىغان ۋە ئاجايىپ نادىر ئەسەرلەرنى ياراتقان ئاتاقلىق يازغۇچى، شائىرلار بولغان. ۋاھالەنكى، بۇ ئەسەرلەر بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلمىدى.

شۇنى ئېيتىش كېرەككى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تە بېرىلگەن ئەدەبىي پارچىلار يالغۇز 11 ـ ئەسىردىكى ئەدەبىياتنىلا نەمۇنە بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ زور بىر قىسمى ناھايىتى ئۇزاق بىر ئۆتمۈش بولۇپ قالغان دەۋرنىڭ قىممەتلىك مەھسۇلاتىدۇر. مەسىلەن، ئەسەردىكى يابۇقۇ ۋە بەسمىللار كۆردىشى ھەققىدىكى پارچىلار تولىمۇ ئۇزاق ئۆتمۈشكە مەنسۇپ پارچىلاردۇر. تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يابۇقۇ قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئارسلان تېكىننىڭ ئۇزاق ئۆتمۈش تارىخى جامائەتچىلىككە مەلۇمدۇر. بۇ پارچىلارنى كۆلتېكىن ئابىدەلىرىدىكى يابۇقۇ ۋە بەسمىللارنىڭ كۆرۈشكە قارىتامۇ بېرىش مۇمكىن. دىۋاندا بېرىلگەن تەبىئەت تەسۋىرى ھەققىدىكى پارچىلار، سۈيگۈ ھەققىدىكى رۇبائىيلارنىڭ زور بىر قىسمى يەنىمۇ ئۇزاق ئۆتمۈشكە دائىر پارچىلاردۇر. بۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا، دىۋاندىكى پارچىلار، ئەدەبىي پائالىيەتنىڭ ناھايىتى ئۇزاق ئۆتمۈش تارىخىنى بەلگىلەش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئەڭ قىممەتلىك ھۆججەتتۇر. «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تە يېزىلغان گىمنوگرافىك مەلۇماتلارمۇ ئالاھىدە دىققەتكە سازاۋەردۇر. مەھمۇت قەشقىرى ئۆز ئەسىرىدە شۇنچە كەڭ سوزۇلغان تېررىتورىيىدە شۇ دەۋردە مەۋجۇت بولغان بارلىق شەھەر ۋە يېزىلاردىن، دېڭىز ۋە كۆللەردىن، ئۇلارنىڭ

تارىخىدىن ھەتتا ئۇ يەرلەردە بار بولغان ھايۋانلاردىن، ئۆسۈملۈكلەردىن ۋە باشقا تۈرلۈك ـ تۈمەن ھادىسە، مەۋجۇداتلاردىن مول مەلۇمات بېرىدۇ. بۇ جەھەتتىنمۇ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ قىممىتى ئىنتايىن ئۇلۇغ ۋە تەڭداشسىزدۇر.

مەھمۇت قەشقىرى 11 ـ ئەسىردە ياشىدى ۋە ئىجات قىلدى. بۇ ئۇلۇغ ئالىم ياشىغان دەۋر بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزنى 9 ئەسىرلىك ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي جەريان ئايرىپ تۇرىدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئۆز دەۋرىدە ئۇيغۇر (تۈرك) خەلقى ئۈچۈن جىددىي ۋە غەيرەت بىلەن قىلغان ئالەمشۇمۇل ئەھمىيەتكە ئىگە ئۇلۇغ ئەمگىكى ئۇنى بىزگە يېقىنلاشتۇرىدۇ. ئادەم بالىسىنىڭ قان ـ تەر تۆكۈپ قىلغان ئەمگەكلىرى ۋە ئىلىم ـ پەن ئەرباپلىرىنىڭ، ئالىملارنىڭ ئىلمىي پائالىيەتلىرى كۆككە كۆتۈرۈلۈۋاتقان بۈگۈنكى 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى ۋە ئاتاقلىق تىلشۇناسى مەھمۇت قەشقەرىگە شەرەپ بىلەن يۈكسەك ئورۇن بېرىدۇ. ئۇنىڭ بىباھا ئىلمىي ئېنسىكلوپېدىيىسى (پۈتۈن بىلىملەر توپلىمى) ئەقىل ـ پاراسەتلىك، ئەمگەكچان، باتۇر ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز تارىخىنى بىلىشى ۋە ئۆگىنىشى ئۈچۈن بىباھا گۆھەر بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ قەيەردە يېزىلغانلىقى مەسىلىسى ئۈستىدە بىرنەچچە پەرەز داۋام قىلماقتا. بەزىبىر مۇلاھىزىچىلەر مەھمۇت قەشقىرى ئۆزىنىڭ بۇ قامۇسىنى شۇ دەۋردىكى مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ ئەڭ يىرىك مەركىزى بولغان باغدات شەھرىدە يازغان دېيىشىدۇ. بۇ پەرەز باشقا پەرەزلەرگە قارىغاندا ھەقىقەتكە بىر ئاز يېقىندۇر. 10 ـ ۋە 11 ـ ئەسىرلەردە باغدات شەھرىدىن باشقا يەنە ئىسلام ئەللىرىدە قەشقەر، بۇخارا، سەمەرقەنت، مەرۋە،

نىشاپۇر ۋە باشقا كاتتا مەركىزىي شەھەرلەر بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدە سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىي جەھەتلەردە باغدات ئالاھىدە ئۈستۈنلۈككە ئىگە ئىدى. 9 - ئەسىردىن بۇرۇنقى دەۋرلەردە سىياسى ۋە ھەربى كۈچ جەھەتتە قۇدرەتلىك بولۇپ كەلگەن باغدات خەلىپىلىگى 9 - ئەسىردىن باشلاپ سىياسى جەھەتتە، بولۇپمۇ ھەربى كۈچ جەھەتتە قاتتىق ئاجىزلىشىشقا باشلىدى. بۇنداق ئاجىزلىقتىن پايدىلانغان ئىران ۋە شۇنىڭغا ئوخشىغان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كەڭ تېررىتورىيىلەردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان يەرلىك چوڭ فېئوداللار باغدات خەلىپىلىگىگە بوي سۇنماي، ئۆزلىرىنى مۇستەقىل پادىشالىق دەپ ئېلان قىلىپ، ئاز بولمىغان شەھەرلەر ۋە يېزىلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئېلىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا باغدات ئۆزىنىڭ زور سىياسى تەسىرىنى ۋە مەدەنىيەت ئورنىنى ساقلاپ، بەزى ھاللاردا ئەنە شۇ يېڭىدىن قۇرۇلغان مۇستەقىل پادىشالىقلار ئۈچۈن ھەر جەھەتتىن نەمۇنە كۆرسىتىپ كەلمەكتە ئىدى.

مەھمۇت قەشقەرى زامانىسىغا كەلگەندىمۇ، باغدات يەنىلا ئۆزىنىڭ ئاتاقلىق ئالىملىرى، شائىرلىرى، يازغۇچىلىرى، پەيلاسوپلىرى، كاتتا سەنئەت ئەرباپلىرى بىلەن مەشھۇر بولۇپ تۇرغان مەركىزىي شەھەر ئىدى. مەھمۇت قەشقەرىنىڭ مانا مۇشۇنداق ھەممە جەھەتتىن ئىمكانىيەتلىك بولغان مەنىۋى مۇھىتقا كېلىپ ئۆز ئەسىرىنى يېزىشى تولىمۇ ئېھتىمالغا يېقىندۇر. مەھمۇت قەشقەرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك»نى قايسى شەھەرلەردە يازغانلىغى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات بەرمەيدۇ. مەھمۇت قەشقەرى بۇ ئەسەرنى باغداتتىن باشقا قەشقەر، بۇخارا، سەمەرقەنت، نىشاپۇردەك مەركىزىي شەھەرلەردە يېزىشى ھەم مۇمكىن ئىدى. ئەمما بۇ يەردە نەزەردە تۇتۇۋاتقان مەسىلە — مۇبادا باغداتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا

مەركىزىي شەھەرلەردىن سىياسى، مەدەنى، سودا ـ سېتىق تەرەپلە ـ رىدىكى ئۈستۈنلۈگى ئېتىۋارىغا ئېلىنغان بولسا، مەھمۇت قەشقىرى ئۆز ئەسىرىنى ئېھتىمال باغداتتا يازغان بولۇشى مۇمكىن. دىگەن پەرەز ھەقىقەتكە يېقىن كېلىدۇ. بۇ پەرەزنى ھەقىقەتكە يېقىنلاشتۇرى ـ دىغان مۇنداق بىر پەرەزمۇ بار: مەھمۇت قەشقىرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نى ئەرەپ تىلىدا يېزىپ، ئابباس خەلىپىسى مۇقتەدى بىئەمرۇللانىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللاغا بېغىشلاپ تەقدىم قىلى ـ شىدۇر. بۇ سەۋەپ ئىنتايىن مۇھىم بولۇش بىلەن «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ باغداتتا يېزىلغانلىغىنى ھەقىقەتكە يېقىنلاشتۇرىدىغان مۇھىم دەلىلدۇر.

مەھمۇت قەشقىرى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تەك مۇ ـ شۇنداق زور ھەجىملىك كىتاپنى نىمە زورۇرىيەت، نىمە مەقسەت بىلەن يازغانلىغى ھەققىدە ھەممىنى قايىل قىلىدىغان ئېنىق بىر مەلۇمات بەرمەيدۇ. گەرچە «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تە مەسى ـ لىنىڭ بۇ تەرىپىگە دائىر بەزى ئىما ـ ئىشارەتلەر بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىما ـ ئىشارەتلەر تولىمۇ ئاز ۋە ئۆزئارا قارىمۇ ـ قارشى بو ـ لۇشى نەزەردىن يىراقتا تۇرمايدۇ. ئىلىم، پەن ئەھلىگە مەلۇمكى، ئۇ دەۋرلەردە ۋە كېيىنكى دەۋرلەردە بولسۇن، ئاپتورلار، يازغۇ ـ چىلار، شائىرلار، تارىخچىلار ۋە پەيلاسوپلار ئۆز ئەسەرلىرىنى نىمە زورۇرىيەت ۋە نىمە مەقسەت بىلەن يازغانلىغىنى تەكىتلەپ ئو ـ تىشەتتى. ۋاھالەنكى مەھمۇت قەشقىرى بۇ قائىدىگە ئانچە ئەمەل قىلمىغان. شۇنداق بولسىمۇ ئەسەردە بۇ نۇقتىغا قارىتا ئېيتىلغان پەقەت بىرلا جۈملە سوز بار. ئۇ "تۈرك (ئۇيغۇر) تىلىنى ئۆ ـ گىنىش ئىنتايىن ۋاجىپ نەرسە" دىگەن ئىشارەتنى بېرىدۇ. بۇ جۈملىنىڭ كەڭ مەنىسىنى چۈشىنىش ئۈچۈن دىۋان يېزىلىشىنىڭ

بۇرۇنقى ۋە ئەسەر يېزىلغان دەۋردىكى تارىخىي شارائىتقا بىر قۇر
كۆز يۈگۈرتسەكلا، بۇ جۈملىنىڭ كۆپ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە
ئىكەنلىكىنى، بۇ جۈملىنىڭ ھېچبىر تاسادىپىي ھالدا ئوتتۇرىغا قو-
يۇلۇپ قالمىغانلىقىنى مۇقىملاشتۇرغىلى بولىدۇ. «دىۋان لۇغەتىت
تۈرك» نىڭ ئەرەپ تىلى بىلەن يېزىلىشى ۋە ئابباس ئوبۇلقاسىم
ئابدۇللاغا تەقدىم قىلىنىشىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى مۇھىم سەۋەپ،
مەھمۇت قەشقىرىنىڭ بۇ جۈملىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە
قىلىنسا، ئۇ ھالدا ئۇ ئۈچ نەرسە ئوتتۇرىسىدا قانداقتۇ مەلۇم
بىر باغلىنىشنىڭ بارلىقى پۈتۈنلەي روشەنلىشىدۇ. ئەسەرنىڭ يې-
زىلىشىدىكى تۈپكى غەرەزنى ئەنە شۇ ئۈچ مۇھىم پاكىتتىن تې-
پىش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى
يېزىلىشتىن بۇرۇنقى يېرىم ئەسىرلىك تارىخىي شارائىتقا قاراپ چىق-
ساق يامان بولماس، ئەلۋەتتە.

ئۇ دەۋردە ئىسلام دۇنياسىنىڭ شەرقىدىكى ئۇيغۇر ئۆلكى-
سىدە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا ئۆلكىلەردە بىر قاتار چوڭ
سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھادىسىلەر بولدى. بۇ ھادىسىلەر پۈتۈن
يېقىن شەرق ئۆلكىلىرى ھەتتا شۇ زاماندىكى پۈتۈن مەدەنىي دۇنيا
ئۈچۈن چوڭ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان نەتىجىلەرنى مەي-
دانغا چىقاردى. 10 - ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى ئۇي-
غۇر ئۆلكىسىدە ئۇيغۇرلار سۇلالىسى بولغان قاراخانىلار باشچى-
لىقى ئاستىدا تۈرك (ئۇيغۇر) خەلقلەرنىڭ ئۇيۇشقان چوڭ بىر
دۆلىتى قۇرۇلدى. بۇ دۆلەت بەزى ۋاقىتلاردا شۇ دەۋردە چوڭ
دۆلەت دەپ ئاتالغان سامانىلار ۋە خارەزىم شاھ دۆلەتلىرىگە ئې-
غىر ھالدا تەھدىت سالدى. خارەزىم ۋە سامانىلار دۆلەتلىرىدە
ھەربىي ۋەزىپىلەر ئۆتەپ كېلىۋاتقان تۈرك (ئۇيغۇر) زىيالىلىرى

ئىچكى جەھەتتىن قاراخانىلار باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر دۆلىتىگە ھەسەداشلىق قىلىپ ۋە ئۇلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، تۈرك بولمىغان (ئىران قىبىلىدىن بولغان) سامانىلار دۆلىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن ھەركەت قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 10 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا سامانىلار دۆلىتىگە قاراشلىق بولغان ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ غەزنە ۋىلايىتى رايونىدا ياشايدىغان تۈرك (ئۇيغۇر) قەبىلىسىنى بىرلەشتۈرگۈچى سەبۇك - تەكىن قۇللۇقتىن بىراقلا مەشھۇر سەركەردىگە كۆتىرىلىپ، غەزنە ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى سۈپىتىدە قەدەممۇ - قەدەم ئىلگىرىلەپ، مۇستەقىل پادىشالىق دۆلىتى تۈزۈشكە كىرىشتى ۋە سامانىلارغا قارشى كۈرەش سىياسىتىنى يۈرگۈزدى. سەبۇك - تەكىن ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى مەھمۇت غەزنىۋى ئاتىسىنىڭ غايىسىنى داۋاملاشتۇردى.

ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە ئۇزۇن ئۆتمەي، سەلجۇقىلار باشچىلىقىدا بىر قاتار تۈركمەن قەبىلىلىرى ۋە تۈرك (ئۇيغۇر) قەبىلىلىرى بىرلىشىپ ئۇيۇلمىغان يەردىن زور ھەربى كۈچ بولۇپ ئۇيۇشتى.

10 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا (999 - يىلى) ئۇيغۇر خاقانى نەسىر ئىبنى قاراخانى (مەھمۇت قەشقىرىنىڭ چوڭ بوۋىسى)، ئىران قىبىلىدىن بولغان سامانىلار دۆلىتىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭ پايتەختى بولغان بۇخارانى ئىشغال قىلدى ۋە پۈتۈن سامانىلار دۆلىتىنى ئۆزىگە بوي سۇندۇرۇپ، پۈتۈن ماۋارەئۇننەھرگە خاقان بولدى. ئۇزۇن يىللار ھۆكۈم سۈرۈپ كەلگەن سامانىلار دۆلىتىنىڭ ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن يىمىرىلىشى، پۈتۈن يېقىن شەرقتە زور سىياسى ئەھمىيەتلىك ۋەقە بولدى. بۇ ھادىسە ئىران ۋە ئەرەپ مەملىكەتلىرىنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە مەجبۇر قىلدى. بۇنىڭ

Altun0q

بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيانى ئوز ئىلكىدە تۇتقان قۇدرەتلىك ئۇيغۇر دولىتى ھەمدە خوراسان، شىمالىي ئافغانىستان ۋە ئىراننىڭ شەر- قىي شىمال قىسمىدىكى تۈرك (ئۇيغۇر) خەلقىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇ- نى ئاساسىي گەۋدە قىلغان مەھمۇت غەزنىۋىلەر دولىتى؛ ئۇنىدىن باشقا يەنە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شىمالىي رايونىدىكى تۈركى خەلق- لىرىنى گەۋدە قىلغان خارىزىم شاھلار دولىتىدىن ئىبارەت بۇ قۇدرەتلىك ئۈچ دولەت ئەرەپ دۇنياسىنى قاتتىق ئويغا سالغان زور ھەربى كۈچ بولۇپ قالدى. بۇنداق زور ئۈچ ھەربى دولەتنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئەرەپ ئاببىاس خەلىپىلىگى نىمە قىلىشنى، قان- داق سىياسەت قوللىنىشنى ۋە قانداق تاكتىكا بىلەن تاقابىل تۇ- رۇشنى بىلمەي، ئېغىر ئەھۋالدا قالدى. ئوزئارا ياندىش تۇرغان بۇ ئۈچ قۇدرەتلىك ھەربى دولەتنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئەرەپ خەلىپىسىنى بۇ دولەتلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇش- قا ۋە ئاكتىپ چارىلەر بىلەن ئۇلارغا يان بېرىشكە مەجبۇر قىل- دى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئۈچ دولەتنىڭ تەھدىتى ئالدىدا نىمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغان ئەرەپ خەلىپىسى كۈتۈلمىگەن يېڭى بىر ھادىسىگە يەنى تۈركمەن ۋە تۈرك (ئۇيغۇر) قەبىلى- لىرىنىڭ بىرلىشىشىدىن تەشكىللەنگەن سەلجۇقلار دولىتىنىڭ زور كولەملىك باسمىچىلىق ھۇجۇمىغا دۇچكەلدى. بۇ ئەھۋال ئەرەپ خەلىپىسىنى تېخىمۇ ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويدى. 11- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر قاراخانىلار دولىتى بىلەن مەھمۇت غەزنىۋىلەر دولىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا جىددى قارىمۇ-قارشىلىق پەي- دا بولدى. بۇ ئىككى دولەت ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇ-قارشىلىقتىن پايدىلانغان ۋە ئوز دولىتىنى كۈچەيتكەن سەلجۇقلار دولىتى 1040-يىلى ئۇيغۇر قاراخانىلار دولىتىنىڭ قوللىشى ۋە ياردەم

بېرىشى ئارقىسىدا غەزنىۋىلەر دۆلىتىگە ھۇجۇم قىلىپ، مەشھۇر دەنداكان ئۇرۇشىدا غەزنىۋىلەر دۆلىتىنى تىرى-پىرەك قىلىپ، خۇددى زور كەلكۈندەك ئېقىپ، پۈتۈن شەرق ئۆلكىلىرىنى ئىشغال قىلدى. كۆپ ئۆتمەي بۈيۈك سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسىنى قۇرۇپ، ئۆز ئىمپېرىيە دائىرىسىنى ھازىرقى ئىستانبۇلغىچە كېڭەيتتى. سەلجۇقلار ئىمپېرىيىسى 1055-يىلى شۇ دەۋردىكى ئىسلام دۇنياسىنىڭ ۋە ئەرەب خەلىپىلىكىنىڭ پايتەختى باغداتنىمۇ ئىشغال قىلدى ۋە پۈتۈن ئەرەبنى ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئوتتۇرا ئاسىيالىق تۈرك (ئۇيغۇر) خەلقىنىڭ جەڭگىۋار يۈرۈشلىرى ئارقىسىدا مەغلۇپ بولغان ئەرەب خەلىپىلىكى تۈركلەرنىڭ بارلىق تەلەپلىرىنى ماقۇل كۆرۈشكە مەجبۇر بولدى ھەم ئۇلارنىڭ ئالدىدا خۇددى قوچاقتا ئايلىنىپ قالدى.

قاراخانىلار دۆلىتى 9-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن 12-ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە ھۆكۈم سۈردى. بۇ ۋاقىت ئۇيغۇر خەلقى تارىخىدا ئەڭ گۈللەنگەن دەۋر بولۇپ، بۇ دەۋرنى "ئالتۇن دەۋر" دەپمۇ ئاتايدۇ. لېكىن بۇ گۈللىنىش، ئۇيغۇر خەلقى تارىخىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان تاسادىپىي ھادىسە بولماستىن، بەلكى ئېرادىن بۇرۇن باشلانغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىنىڭ داۋامى ئىدى. ئۇيغۇر خەلقى تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ قەدىمىي خەلق بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مىلادىدىن ئىككى مىڭ يىل بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن مۇكەممەل يېزىقلىرى ۋە مۇستەقىل ئېلىپبەسى بار ئىدى.

گەرچە قاراخانىلار دۆلىتى 12-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا يىمىرىلگەن بولسىمۇ، ئەمما قاراخانىلار دەۋرىنىڭ گۈللەنگەن مەدەنىيىتى تاكى 15-ئەسىرگىچە داۋام قىلدى.

قاراخانىيلار جاھالەت دەپ ئاتالغان فېئودالىزىم جەمئىيىتىدە ئىنچىكلىك بىلەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىلغار ئىجتىمائىي تەرەققىيپەرۋەر ئىلىم مەۋجۇت ئىدى، بۇ تەرەققىيپەرۋەر ئىلىم مەدەنىيەتنىڭ يۈكسىلىشىگە ھەسسىداشلىق قىلاتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن فېئوداللار دېھقانچىلىقنىڭ راۋاجلىنىشىدىن، ئىچكى ۋە تاشقى سودىنىڭ راۋاجلىنىشىدىن، سېپىل، قورغان، ئۆي ـ ئىمارەت ۋە شەھەرلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىدىن تولۇق مەنپەئەتدار ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن فېئودالىزىم جەمئىيىتىدە بەزىبىر تەرەققىيات ۋە گۈللىنىش بارلىققا كەلدى.

فېئودالىزىم نېگىزى ئاساستا گۈللەنگەن قاراخانىلار دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر خەلقى دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك، يىپەكچىلىك، يىپ توقۇمىچىلىق، مەرمەر، زىننەت بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىش، تۆرلۈك قول ھۈنەرلىرى، سودا ـ سېتىق، بىناكارچىلىق ۋە باشقىلار جەھەتتە خېلى ئىلگىرىلەپ كەتكەن ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىقتىسات، مەدەنىي ھايات ۋە باشقىلار جەھەتتە قانچىلىك ئىلگىرىلەپ كەتكەنلىكى ھەققىدە 10 ـ ئەسىردە ياشىغان ۋە ئۇيغۇرلار تۇرمۇشىغا ئېقىپ كىرگەن بۇددا دىنى ئېقىملىرىنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن ئۇيغۇر ئۆلكىسىگە ساياھەتكە كەلگەن خەنزۇ ساياھەتچىسى ۋاڭ يەنىدەن تۇرپاندىكى قاراغوجا ھەققىدە ئەڭ ياخشى مەلۇماتلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇ: ”ئۇيغۇرلار پايتەختى قاراغوجا شەھرى ھەيۋەتلىك سېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاسمانغا تاقاشقان نۇرغۇن مۇنارلار بار. شەھەردە مەدىنى يوسۇندىكى ئىستىراھەت باغچىلىرى، گۈلخانىلار، شىپاگاھلار، سۇنئىي كۆللەردە ئۈزۈپ ئوينىشىپ يۈرگەن خەلق، كول ئەتراپىدا سازەندىلەر بولۇپ تۇرغان......“ دەپ تەسۋىرلەش بىلەن بىللە

يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، تۆمۈردىن تۈرلۈك ئەسۋاپلارنى، ئىسىل تاشلاردىن مارجان ياسايدىغانلىقىنى، گۈللۈك رەخت، قاما - قۇندۇزلاردىن كىيىم - كېچەك ئىشلەيدىغانلىقىنى يازغان ئىدى. ئۇ يەنە ئۇيغۇرلارنىڭ سازنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى، ھەممىسى دېگۈدەك ساز بىلىدىغانلىقىنى ۋە سازلارنىڭ ئارىسىدا ساتا (پىپى)، كۇڭخۇ (25 تارلىق گىتار) لىرى بارلىقىنى يازىدۇ. بۈنىڭدىن شۇ چاغلاردىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ قالۇن، چوڭ - كىچىك زىلڭ ۋە باشقا بىر قاتار ساز ئەسۋاپلىرى، 12 مۇقامدا ساقلانغان مۇقام ۋە ناخشا تۈرلىرى، ئويۇن، ئۇسسۇل، توي - تۆكۈن، مەشرەپلەردىكى سەنئەت ئويۇنلىرىنىڭ بارلىقى ئىسپاتلىنىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى قەدىمدىن تارتىپ رەسسام، نەپىس نەقىشچى، ئۇستا بىناكارچى ۋە ھەيكەلچىلىككە ماھىر خەلقتۇر. بۇنىڭغا «مىڭ ئۆي»، «قالماق ئۆيى»، «خوجا» ئوخشاش كۆپلىگەن قەدىمىي گۈللۈك كېمىرلەرنىڭ بولۇشى ياخشى مىسال بولالايدۇ. بۇ خىلدىكى كېمىرلەردىن قاراشەھەر، كۇچار، باي، توقسۇ، قەشقەر ۋە تۇرپان تاغلىرىدا 700 چىسى بار. ئۆيلەرنىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇشى 13 خىل پورمىدا بولۇپ، ئىنتايىن سىلىق ۋە گۈزەل ئىشلەنگەن.

10 - ئەسىردە ياشىغان يازغۇچى گارىزى ئۆزىنىڭ يازغان ئەسىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ياشىغان جايلىرىدا مېۋىلەرنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنى، بۇغداي، تېرىقنىڭ كۆپ بولۇشىدىن ئاياقنى ئېلىپ ميڭىشقا بولمايدىغانلىقىنى، باغلاردا مېۋىلەرنىڭ ھەممە خىللىرىنىڭ بارلىقىنى، يىپەكچىلىكنىڭ ناھايىتى تەرەققىي قىلغانلىقىنى يازغان ئىدى.

قازاق خەلقىنىڭ مەشھۇر ئالىمى چوقان ۋەلىخانوۋمۇ ئۇيـ

غۇرلارنىڭ ئويۇن ـ كۈلكىگە ھەۋەس قىلىدىغان، خۇش چاقچاق خەلق ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ كېلىپ: ”ئۇيغۇرلار ئەلنەغمە جەھەتتىن پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ ئىچىدە ئالاھىدە ھورمەتكە ئىگە“، دەپ يازغان ئىدى.

دېمەك قاراخانىلار دەۋرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى زور دەرىجىدە يۈكسەلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە مەدىنى ھاياتىدا ئاجايىپ زور ئۆزگىرىش ۋە تەرەققىيات بارلىققا كەلدى. ئۇيغۇر خەلقى ئىشلەپ چىقارغان تۇرمۇش بۇيۇملىرى غەرپ بىلەن شەرق ئەللىرىگە ئېكسپورت قىلىناتتى. غەرپ، ھىندىستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى باشقا خەلقلەرنىڭ ئىشلەپ چىقارغان ئىستىمالىغا كېرەكلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىمۇ ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ يەرلىرىگە كېلىپ تارقىلاتتى، ھەتتا ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى يۇنانلىقلار بىلەن قىزىقارلىق سودا قىلغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بار.

قەشقەر، بالاساغۇنلارنى ئۆزىنىڭ پايتەختى قىلغان قاراخانىلار دۆلىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركى تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقىنىڭ زور كۆپچىلىكىنى ئۆز ئەتراپىغا بىرلەشتۈرىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شەرقىگە شۇنىڭدەك يېقىن شەرق ئەللىرىگىچە كېڭەيتىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە (قاراخانىلار دەۋرىنىڭ گۈللەنگەن دەۋرىدە) ئۇيغۇر تىلى ھەم دۆلەت تىلى، ھەم ئەدەبىي تىل بولۇپ قالىدۇ. بۇ دەۋردە قاراخانىلار دۆلىتىگە قاراشلىق قەشقەر، بالاساغۇن، بارساگان، تۇرپان، غۇلجا..... قاتارلىق شەھەرلەر ئۇيغۇر تىلىدىكى مەدىنىيەت ۋە ئەدەبىياتنىڭ ئەڭ تەرەققى قىلغان مەركەزلىرى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ مەركەزلەردە ئۇيغۇر زىيالىلىرىنىڭ ئۇيۇشقان كوللىكتىپ مەنىۋى

مۇھىتى بارلىققا كەلگەن ئىدى. ئەنە شۇ مۇھىتتا ئىسلامغىچە ۋە ئىسلامدىن كېيىن يارىتىلغان ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بارلىق ئۇتۇق-لىرىنى تېخىمۇ راۋاجلاندۇرۇش كەيپىياتى كۈچەيگەن ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئومۇملاشقان ۋە تەرەققى قىلغان بۇ ئىلغار سەۋى-يىدىكى مەدەنىيىتى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە كىچىك ئاسىيالاردا تۈركى تىلدا سۆزلەشكۈچى بارلىق خەلقلەرنىڭ مىللى مەدەنىيىتىنى بىر ئىزغا سېلىش ۋە گۈللەندۈرۈشتە، بىرنەچچە يۈز يىل غايەت زور دەرىجىدە ئاكتىپ رول ئويىنىغان ئىدى. مانا مۇشۇنداق گۈللەنگەن مەنىۋى مۇھىتتا ياشىغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يەنە بىر ئۇلۇغ ئالىمى يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ «قۇداتقۇبىلىك» ئەسىرىنى يازغاندا، ئۆزى مەنسۇپ بولغان، بۇ مەرىپەتلىك مەنى-ۋى مۇھىتنىڭ ئەڭ ياخشى، ئەڭ ئىلغار ئارزۇ-ئىستەكلىرىنى ئاجايىپ ماھارەت ۋە چېچەنلىك بىلەن ئىپادە قىلدى. ئەسەر ئەينى ۋاقىتتا دۆلەت ئاپپاراتلىرىنى ياخشىلاش، ساغلاملاشتۇرۇش ۋە ئۇنى كۈچەيتىش جەھەتلىرىدە، خەلقنى ئىلىم-مەرىپەت كۆز-قارىشى بىلەن تەربىيىلەش ۋە ئۇلارنىڭ ئاڭ-سەزگۈسىنى يۇقۇرى كۆتىرىشتە بىباھا گوھەر ئىدى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلەن بىر مۇھىتتا يېتىلگەن مەھ-مۇت قەشقىرى بولسا باشقا بىر يولنى يەنى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركى تىلدا سۆزلەشكۈچى باشقا خەلقلەرنىڭ مەدەنى بايلىقلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش يولىنى تاللىدى. ئۇ ئەرەپ تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرگە تۈرك تىلىدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ گۈزەل مىللى مەدەنىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇش ۋەزىپە-سىنى ئۆز ئالدىغا مەقسەت قىلىپ قويىدى. مەھمۇت قەشقىرىنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نى ئەرەپ تىلىدا يېزىپ، ئۇنى ئاباس

ئوبۇلقاسىم ئابدۇللاغا بېغىشلىشىمۇ تاسادىپىي ھال ئەمەس، ئەلۋەتتە.

بۇ دەۋردە ئۇيغۇر تىلى ئوتتۇرا ئاسىيا، خوراسان، جەنۇبىي ئەزەربەيجان ۋە باشقا تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر ياشايدىغان ئۆلكىلەردە پارس ئەدەبىي تىلى بىلەن ئەسەر يازغۇچى (شۇ ۋاقىتلاردا پارس تىلى بىلەن ئەسەر يېزىش ماختاشقا سازاۋەر ئىدى) يۇقۇرى قاتلام زىيالىلىرىمۇ ئۇيغۇر تىلىنىڭ قۇدرىتى ئالدىدا ئىلاجسىز ئورۇنغا چۈشۈپ، ئۆز مەۋقەلىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن ئەسەرلەر يېزىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ دەۋردە تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ مىللىي ئاڭ سەۋىيىسى زور دەرىجىدە ئۆستى. بۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغۇچى ئىرانلىقلارنى تۈركلەشتۈرۈش ھەركىتى ئالاھىدە كۈچىيىپ كەتتى. مۇنداق تەرەققىيات ھالىتىدىكى زور ئىجتىمائىي ھادىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن مەھمۇت قەشقىرى: ”خۇدا دۆلەت قۇياشىنى تۈركلەر (ئۇيغۇرلار) بۇرجىدا ياراتتى. پەلەكنىمۇ شۇلارنىڭ مۈلكىگە ماسلاشتۇرۇپ ئايلاندۇردى، ئۇلارنى تۈرك (ئۇيغۇر) دەپ ئاتىدى، ئۇلارنى مۈلۈككە ئىگە قىلدى، ئۇلارنى زامانىمىزنىڭ خاقانلىرى قىلىپ كۆتەردى. زامان ئەھلىنىڭ ئىختىيارىنى شۇلارنىڭ قولىغا تاپشۇردى، خەلققە باش قىلدى، ئۇلارنى توغرا يولغا يۈرۈشكە قادىر قىلدى. بۇلارغا قاراشلىق كىشىلەرنى غالىپ قىلدى. ئۇلارغا قاراشلىق كىشىلەر مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىپ، بەشەملەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدى. ئۇلارنىڭ (ئۇيغۇرلارنىڭ) ئوقلىرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ قەتىئى ھەركەتلىرىنى مەھكەم تۇتۇش ھەر بىر ئەقىللىق كىشىگە لايىق ۋە مۇناسىپ ئىشتۇر. بۇلارغا يېقىن بولۇش ئۈچۈن

ئەڭ ئاساسىي يول — ئۇلارنىڭ تىللىرىدا سۆزلىشىشتۇر......"دەپ
يازىدۇ.

بۇ دەۋردە تۈرك (ئۇيغۇر) تىلىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
كىچىك ئاسىيانى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ تېررىتورىيىدە هۆكۈم-
ران تىل بولۇپ قېلىشىدەك كۈچلۈك ئەمىلىيەت، ئەرەپ زېمى-
نىدا ئوتتۇرا ئاسىيالىق تۈرك (ئۇيغۇر) خەلقىنىڭ تارىخىنى، باي
تىل-ئەدەبىياتىنى، ئەپسانىلىرىنى ۋە باشقا ئالغا كەتكەن تەرەپ-
لىرىنى ئۆگىنىش زۆرۈرىيىتىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. بۇ ئەھۋال
ئىرانلىقلار ۋە ئەرەپلەردە ئۇيغۇرلارغا بولغان قىزىقىشنى شۇن-
چىلىك قوزغايدىكى، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن تۈرك (ئۇيغۇر) تىلىنى
ئۆگىنىش ساھەسى بويىچە نۇرغۇنلىغان ئۇيغۇر گىراماتىكىسىغا
ئائىت كىتاپلار، ئۇيغۇرچە-ئەرەپچە لۇغەتلەر، ھەر خىل ئوقۇش
كىتاپلىرى ۋە سۆزلۈكلەر تۈزۈلگەن ئىدى. شۇنىڭغا ئالاھىدە
دىققەت قىلىش كېرەككى، ئەرەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ زۆرۈرى ئېھ-
تىياجلىرىنى ھىساپقا ئېلىپ، بۇ كىتاپلارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى
ئەرەپ تىلىدا يېزىلغان ئىدى، ۋاھالەنكى، بۇ كىتاپلارنىڭ نام-
لىرى تارىختا مەلۇم بولسىمۇ، ئەمما مۇتلەق كوپ قىسمى بىزنىڭ
دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن.

ئۇ دەۋردە ئەرەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تۈرك (ئۇيغۇر) تارى-
خىنى، ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئۆگىنىشكە بولغان
قىزغىن ھەۋەس ۋە ئېھتىياجلىرىنى قاندۇرۇشتا ئۇيغۇر تىلىنى
بىلىدىغان ئەرەپ ئالىملىرىنىڭ يوقلۇغى سەۋەپلىك بۇنداق زور
تارىخىي ئەھمىيەتلىك ئىلمىي ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ۋەزىپىسى
تارىخىي يوسۇندا ئەرەپ تىلى ۋە ئۇنىڭ گىراماتىكىسىنى مۇكەم-
مەل بىلىدىغان ئۇيغۇر زىيالىلىرى ۋە ئالىملىرىنىڭ زىممىسىگە

چۈشتى. مۇبادا بىزنىڭ بۇ مۇلاھىزىمىز ماقۇل كورۇلسە، ئۇن-
داقتا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ پەرزەندى مەھمۇت قەشقىرى
مۇنداق زور تارىخىي ئەھمىيەتلىك ۋەزىپىنى بىرىنچى بولۇپ
ئوز ئۇستىگە ئالغان ھەمدە ئۇنى شەرەپ بىلەن مۇۋەپپەقىيەتلىك
ھالدا تاماملىغان ئالىمدۇر.

مەھمۇت قەشقىرىنىڭ «كىتاۋى جەۋائىرى نەھۋى فى لۇغەتىت تۇرك» («تۇرك تىللىرى گىراماتىكىسىنىڭ گوھەر دانە-لىرى كىتاۋى») بىلەن «دىۋان لۇغەتىت تۇرك» («تۇركى تىللار لۇغەت توپلىمى») ئەسەرلىرى تۇرك (ئۇيغۇر) خەلقى ئەرەپلەر دۇنياسىدا زور سىياسى ۋە ئىجتىمائى تەسىر كورسىتىۋاتقان، ئەرەپ-لەردە ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر ئەدىبىياتىغا ئىنتايىن ئىھتىياج تۇغۇلغان بىر تارىخىي شارائىتتا يېزىلدى. ئۇيغۇر ۋە باشقا تۇرك تىل سىستېمىسىدىكى خەلقلەر تىللىرىنىڭ بۇ ئىككى بىباھا ئىنسىكلوپېدىتسىيىسى ئەرەپلەرنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا ۋە ئەدىبىياتىغا تۇغۇلغان ئىھتىياجلىرىنى زامان ئىتتىۋارى بىلەن تولۇق تەمىن ئەتكەن ئەڭ داڭلىق قەدىمقى مەدىنى يادىكارلىقتۇر.

«دىۋان لۇغەتىت تۇرك»نىڭ يېزىلغاندىن كېيىنكى تارىخى تولىمۇ قىزىقارلىقتۇر. بۇ كىتاپنىڭ ئوز بېشىدىن كەچۇرگەن تارىخىي تەقدىرىنى باشقا ھەرقانداق تارىخىي كىتاپلار ئوز بېشىدىن كەچۇرمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

«دىۋان لۇغەتىت تۇرك» مەھمۇت قەشقىرىدىن 200 يىل كېيىن سۇرىيىنىڭ شام شەھرىگە كېلىپ قالدۇ. دىۋان يېزىلىپ پۇتكەندىن كېيىن ئاباس خەلىپىسى مۇقتەدى بىئەمرۇللانىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللاغا تەقدىم قىلىنغانلىقى كىتاپنىڭ ئوزى-دىن ئەل جامائەتكە مەلۇمدۇر. مەيلى ئەھۋالنىڭ قانداق بولۇ-

شىدىن قەتئىي نەزەر، دىۋاننىڭ مەھمۇت قەشقىرىدىن تۇپ ـ تۇغرا 200 يىل كېيىن شامغا پەيدا بولغان نۇسخىسى كىتاپتىكى مۇقەددىمىگە قارىغاندا مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئۆز قولىيازمىسىدىن كوچۈرۈلگەن ئىككىنچى نۇسخىسى بولۇپ، ھازىرقى دۇنيادا مۇشۇ كوچۈرۈلگەن 2 ـ نۇسخىسىدىن باشقا نۇسخىسىمۇ يوق. بۇ نۇسخىنى قەشقەردىن سۈرىيىگە كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئوبۇلپەتھە ساۋى ئوغلى ئابابەكرىنىڭ مەھەممەت ئىسىملىك ئوغلى كوچۈرگەن ئىدى. مەھەممەت شامدا تۇغۇلۇپ ئوسكەنلىگى، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركى خەلقلەرنىڭ تىللىرىنى ۋە ئەرەپچىنى دىگەندەك چۈشىنىپ كېتەلمىگەنلىگى ئۈچۈن، كوچۈرۈش جەريانىدا يا ئۇندىن، يا بۇنداق كەمچىلىكلەرگە يول قويغان بولسىمۇ، ئەمما ھورمەتلىك كاتىۋىمىز مەھەممەت ئابابەكرى بۇ كىتاپنى كوچۈرۈپ قالدۇرۇشتا كاتتا ئەمگەك سىڭدۈرگەن شەخستۇر. كېيىن بۇ كوچۈرۈلگەن نۇسخا يەنە يوقىلىپ كېتىپ، 700 يىلغىچە ئىنسانىيەت دۇنياسىغا مەلۇم بولمايدۇ. 700 يىلدىن كېيىن ياكى مەھمۇت قەشقىرى ۋاپات بولۇپ، 900 يىلدىن كېيىن بۇ كوچۈرۈلگەن نۇسخا شامدىن ئىستامبولغا كېلىپ قالىدۇ. بۇ نۇسخىنىڭ قانداق قىلىپ، قاچان، نىمە سەۋەپ بىلەن شامدىن ئىستامبولغا كېلىپ قالغانلىغى ھەققىدىمۇ ھىچقانداق مەلۇمات يوق.

1910 ـ يىللىرىدا بۇرۇنقى تۈركىيىنىڭ مالىيە ۋەزىرلىرىدىن نەزىف پاشانىڭ ئولۇمىدىن كېيىن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرىدىن بولغان بىر خوتۇن پۇلغا مۇھتاج بولۇپ كونا كىتاپلارنى ساتىدىغان بازارغا (بۇرھان دىگەن كونا كىتاپچىغا) بىر قولىيازما كىتاپنى ساتماقچى بولىدۇ. بۇرھان بۇ كىتاپنى سېتىش ئۈچۈن

AltunOq

تۈركىيە مائارىپ ۋەزىرلىگىگە ئېلىپ بارسا ئۇ ۋەزىرلىك كىتاپ-نىڭ ئوتتۇز ئالتۇن لىرا نەرقىنى قىممەت كۆرۈپ ئالمايدۇ. كېيىن بۇرھان بۇ كىتاپنى كونا قولىيازما ھەۋەسكارى بولغان ئەلى ئەمىرىگە كۆرسىتىدۇ ۋە بۇ كىتاپنى ئېلىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. بۇ كىشى دىۋاننى كۆرۈشى بىلەنلا سورىغان باھاسىنى بېرىپ كىتاپنى كوپ خۇرسەنلىك بىلەن ئېلىپ كېتىدۇ. ئەلى ئەمىرى بۇ كىتاپنى ئالغانلىغى ئۈچۈن ئىنتايىن خوشال بولىدۇ. ھەممە تونۇش - بىلىشىگە «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ھەققىدە سوزلەيدۇ ۋە كىتاپنى ھورمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ ماختايدۇ. ئەمما دىۋاننى ھېچكىمگە كورسەتمەيدۇ. ئوسمانلى تۈرك يازغۇچىلىرىدىن زىياگوك ئالىپ بۇ كىتاپنى ئاڭلاپ، ئەلى ئەمىرىگە دىۋاننى بىر كۆرۈپ بېقىشنى ئىلتىماس قىلسىمۇ كىتاپنى كورەلمەيدۇ. ئاخىرىدا دىۋاننى باستۇرۇش پىكرى كېلىپ چىقىدۇ. ئەلى ئەمىرى بۇ پىكىرلەرگىمۇ قوشۇلمايدۇ، ھەتتا بۇنداق پىكىرلەرگە قارشىلىق بىلدۈرۈپ، زىيا-گوك ئالىپ بىلەن قاتتىق ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. بۇ كىتاپنىڭ قىممەت باھالىق كىتاپ ئىكەنلىكىنى ياخشى چۈشەنگەن ئەلى ئەمىرى دىۋاننى خۇددى كوزىنىڭ قارىچۇغىدەك ئاسرايدۇ. بۇ ئىشقا نۇر-غۇن ماجرالاردىن كېيىن، تۈركىيىنىڭ باش ۋەزىرى تەلئەت پاشا ئارىلىشىدۇ. ئاخىرىدا ئەلى ئەمىرى بۇ كىتاپنى باستۇرۇشقا ئاران دىگەندە ماقۇل بولىدۇ. لېكىن ئەلى ئەمىرى كىتاپنى باستۇرۇشتا ئۆزىنىڭ ئىشەنگەن كىشىسى مۇئەللىم رىپئەتنىڭ نازارەت قىلى-شىنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» 1914 - يىلدىن باشلاپ 3 يىل جەرياندا بېسىلىپ چىقىپ، ئەل - جامائەت بىلەن يۈز كورۈشىدۇ. دىۋان 1916 - يىلى 3 توملۇق چىرايلىق كورۈنۈشتە بېسىلىپ بولىدۇ. كىتاپ دۇنياغا

كەلگەندىن بويان (1072 - 1074 - يىلىدىن بويان) ئۇنىڭ نامى ياكى مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئىسمى ھېچقانداق بىر تەزكىرىگە ياكى ئىلمىي تارىخىي ئەسەرلەرگە ھەتتا ئىسلام دۇنياسىدا ۋە باشقا شەرقشۇناسلار دۇنياسىدا مەشھۇر بولغان شەمسىدىن سامىنىڭ شوھرەت تاپقان «قاموس ئالائىسلام»گىمۇ كىرگۈزۈلمەي قالغان.

ئەڭ ئاۋال بۇ كىتاپ ئۇستىدە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ئالىم — بىرسلاۋ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سامى تىللىرى پروفېسسورى مەشھۇر شەرقشۇناس بىروكېلمان (Brokelman) دۇر. بۇ ئالىم 1928 - يىلى دىۋاندىكى ئۇيغۇر سوزلىرى ۋە باشقا سوزلەرنى يېڭىۋاشتىن جەدۋەللەپ، بىر تومغا توپلاپ ئىزاھلىرى بىلەن باستۇرغان ئىدى. شۇ يىل (1928 - يىلى) ئەزەربەيجان دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شەرق پاكۇلتېتى پروفېسسورى ئەرەپ تىلشۇناسلىغى مەدرىسى (سۇرىيىلىك ئەرەپ) ئەلجەۋزى «دىۋان لۇغەتىت تۇرك»كە ئەرەپ تىلىدا كىچىككىنە بىر ئىلمىي تەكشۈرۈش رىسالىسى يېزىپ ئۇنى باستۇرىدۇ. 1933 - يىلى يەنە ئەزەربەيجاندا خالىت سەئىت تەھرىرلىگى ئاستىدا ئىلمىي تىل كومىسسىيىسى تۈزۈلۈپ، دىۋاننىڭ بىر قىسمىنى باستۇرىدۇ. 1939 - يىلى ھازىرقى تۈركىيىدە بەسسىم ئاتالاي دىگەن بىر كىشى ئەرەپچىدىن ئاناتولى تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىدۇ. لېكىن بۇ تەرجىمان دىۋاننى تەرجىمە قىلىش جەريانىدا ئۆزىنىڭ سۇبيېكتىپ خاھىشىغا يول قويۇپ، مەھمۇت قەشقىرىنىڭ مۇددىئاسىغا يات بولغان بەزى خاھىشلارنى سادىر قىلىپ قويىدۇ.

1960 - يىلى ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئا. س. پۇشكىن نامىدىكى تىل - ئەدەبىيات ئىنىستىتۇتى ۋە ئابۇرەيىھان

بورنى نامدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئاتاقلىق تىلشۇناس سالىخ مۇتەللىبوپ ئەرەپچىدىن ھازىرقى زامان ئۆزبېك تىلىغا تەرجىمە قىلدۇ.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» 1916 - يىلى تۈركىيىدە 3 توملۇق چىرايلىق كورۇنۇشتە بېسىلىپ چىقىپ، ئەل - جامائەت بىلەن يۈز كورۇشكەندىن كېيىن نېمىسچە، ئىنگلىزچە، فرانسۇزچە، ۋېنگىرچە، ياپونچە، ئۆزبېكچە، ئەزەربەيجانچە تىللارغا تەرجىمە قىلىندى ۋە كىتاپ ھەققىدە بىر تالاي ئىلمىي ماقالىلار يېزىلدى.

بۈگۈنكى يېڭى تارىخىي شارائىتتا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇلۇغ ئالىمى ۋە تىلشۇناسى مەھمۇد، قەشقىرىنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» كىتاۋى مەھمۇت قەشقىرى ۋاپات بولۇپ 906 يىلدىن كېيىن ئوز ئانا تىلىغا (ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا) تەرجىمە قىلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭدەك ئۇيغۇر تىلى تەرجىمىسىگە ئاساسەن خەنزۇ تىلىغىمۇ تەرجىمە قىلىنماقتا.

گۈل ۋە نەۋروز

(داستان)

لۇتپى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ر. جارى**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

«گۈل ۋە نەۋروز» داستانى شائىر لۇتپىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك نادىر ئەسىرىدۇر. لۇتپى 15 - ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتقان شائىرلارنىڭ بىرسى. شائىرنىڭ ئەسلى ئىسمى مەلۇم ئەمەس، لۇتپى ئۇنىڭ تەخەللۇسى. لۇتپىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە تولۇق مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز، بۇ توغرىدا پەقەت ئەلىشىر ناۋايىنىڭ «مەجالىسون نەفايىس»، «ھالەت سەئىد ھەسەن ئەردەشىر»، تارىخچى خاندەمىرنىڭ «مەكارىمۇل ئەخلاق» ناملىق كىتابلىرىدا بەزىبىر مەلۇ-

مانلار بىرىلگەندىن تاشقىرى، «سەفىنەتوش شوئرا» ناملىق شا-
ئىرلار تەزكىرىسىدە ھەم شەمسىدىن سامىنىڭ «قاموسۇل ئەئلام»
ناملىق چوڭ ئەسىرىدە ئاز-تولا قىسقا بايانلار بېرىلگەن.
ئەنە شۇ مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، لۇتپى ھىجرىيەنىڭ 768-
يىلى تۇغۇلۇپ، 867-يىلى ۋاپات قىلغان (مىلادى 1365 —
1464-يىللارغا توغرا كېلىدۇ). شائىر ماۋەرائۇننەھردە ياشاپ
ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان.

شائىر ئەرەپچە-پارىسچە تىللارنى ياخشى بىلگەن ۋە
ياشلىقىدىن تارتىپ ئۆز زامانىسىدا مەۋجۇت بولغان بىلىملەرنى
ئىگەللەشكە بەكمۇ تىرىشقان.

لۇتپى ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتىنى لىرىك ئەسەرلەر يارىتىشتىن
باشلاپ، ئەدەبىياتنىڭ شۇ چاغدىكى ئاممىباپ شەكلى بولغان
غەزەل ژانىرىنى تاللىۋالغان. شائىر گەرچە سوفىزىم ۋە مەدھىيە-
ۋازلىق ئەۋج ئالغان شارائىتتا ياشىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆز زامانى-
سىدىكى ساراي شائىرلىرىنىڭ ئادەتلىرىنى ئۆزىگە يۇقتۇرماستىن،
ئەكسىچە دۇنياۋى ئەدەبىياتنىڭ بۈيۈك نامايەندىلىرى ئۆمەر
ھەييام، ھاپىز شىرازىلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ، ئەدەبىياتنىڭ ياخشى
ئەنئەنىلىرىنى يۇقىرى بالداققا كوتەردى، يار، مەي، باھار تېمىلىرى
ئارقىلىق ۋاپادارلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك قاراش-
لىرىنى ئىپادىلىدى.

شائىر لۇتپى ئىككى تىلدا — ھەم ئۆز ئانا تىلىدا، ھەم
پارس تىلىدا ئەسەر يازغان. ئۇنىڭ پارس تىلىدا يازغان شېئىر-
لىرى دىۋان ھالىدا بىزنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن.
ئۇنىڭ ئۆز ئانا تىلىدىكى شېئىرلىرىنىڭ مۇكەممەل دىۋانى بولۇپ،
بۇ دىۋاننىڭ بىرنەچچە قوليازما نۇسخىسى ھازىرقى ۋاقىتتا

AltunOq

تاشكەنت، لېنىنگراد ۋە لوندون كۇتۇپخانىلىرىدا ساقلانماقتا. بەزى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئىستامبول دارىلپونۇنى كۇتۇپخانىسىدا شائىرنىڭ «لۇتپى تۇيۇقلىرى» ناملىق بىر توپلىمى ساقلانماقتا ئىكەن.

شائىرنىڭ ئۇيغۇرچە دىۋانىنىڭ تۇرلۇك نۇسخىلىرىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ 280 پارچە ئەتراپىدا غەزىلى، ئىككى پارچە قەسىدىسى، 40 قا يېقىن رۇبائىسى، قىتئە ۋە تۇيۇقلىرى بار. «گۇل ۋە نەۋروز» داستانى ئۇنىڭ چوڭ ھەجىمدىكى ئەسىرىدۇر. بۇنىڭدىن تاشقىرى، ئۇ، 1425-يىلى شۇ زاماننىڭ مەشھۇر تارىخچىسى شەرىپىددىن ئەلى يەزدىنىڭ «زەپەرنامە» ناملىق ئەسىرىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغان.

«گۇل ۋە نەۋروز» داستانى 1411-يىلى يېزىلغان بولۇپ، قەدىمدىن كېلىۋاتقان كىتاپ تۇزۇشنىڭ ئەنئەنىسى بويىچە، خۇداغا ھەمد، پەيغەمبەرگە نەئت، پادىشاغا مەدھىيە ۋە ئەسەرنىڭ يېزىلىش سەۋەبى قاتارلىق ماۋزۇلارنى ئۇز ئىچىگە ئالغان كىرىش قىسمى بىلەن باشلانغان. بۇ ئەسەر ئەنە شۇ كىرىش قىسمى بىلەن قوشۇلۇپ جەمئىي 120 باپ، 2400 مىسرادىن ئىبارەت.

گۇل ۋە نەۋروز تېمىسى ئەنئەنىۋى بىر تېما. ئۇز ۋاقتىدا ئۇلۇغ پارىس شائىرى ئۇمەر ھەيياممۇ «نەۋروزنامە» ناملىق ئەسەر يازغان. قەدىمقى چاغدا، شەرقتە ئىران كالىندارى بويىچە يېڭى يىل كۇنى (21-مارت) باھار كىرگەن ھېساپلىنىپ، خەلق ئىچىدە نەۋروز (باھار) بايرىمى ئۇتكۇزۇش ئادەت تۇسىگە كىرگەن. بۇ بايرام ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ ئىپادىلىنىشكە باشلىغان. كېيىنرەك بۇ تېما يازما ئەدەبىياتقىمۇ كىرىپ كەلگەن. شائىر لۇتپى «گۇل ۋە نەۋروز» داستانىنى ئەنە شۇ خەلق ئەپسانى-

لىرىغا ئاساسلىنىپ ياراتقان.

«گۇل ۋە نەۋروز» داستانىنىڭ ئاساسىي ۋەقەلىكى نەۋشاد مەملىكىتىنىڭ پادىشاسى فەررۇخنىڭ ئوغلى شاھزادە نەۋروز بىلەن فەرخار مەملىكىتىنىڭ پادىشاسى مۇشكىنىنىڭ قىزى مەلىكە گۇل ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرىدىن ئىبارەت. شاھزادە نەۋروز چۈشىدە مەلىكە گۇلنى كۆرۈپ ئاشىق بىقارار بولىدۇ. ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ، گۇلنىڭ ئىشقىدا ھۇشىدىن كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياقا يۇرتتىن كەلگەن جاھانكەشتە مۇساپىرلار بىلەن يولۇقۇپ، كورگەن چۈشىنى بايان قىلىدۇ. تەبىرچىلەر ئارىسىدا فەرخار مەملىكىتىدىن كەلگەن بۇلبۇلمۇ بار ئىدى. نەۋروز گۇلنىڭ ئەھۋالىنى شۇنىڭدىن بىلىۋالىدۇ ۋە ئۇنى ئۆزىگە سىرداش دوست قىلىۋالىدۇ. بۇلبۇل نەۋروزغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەم قىلىپ، ئۇنى گۇل ۋەسلىگە ئېرىشتۈرۈشتە چوڭ ۋاستىچى بولىدۇ.

نەۋروز فەرخارغا بارىدىغان چاغدا، ئاتىسى فەررۇخ بەھمەن دىگەن بىر بەگنى نۇرغۇن پۇل-مال بىلەن قوشۇپ قويغان ئىدى. بەھمەن نەۋروزنى بۇ ئىشقتىن توساشقا ۋە فەرخارغا بارماسلىققا ئۈندەيدۇ. نەۋروز ئۇنىڭ سوزىنى رەت قىلغاندىن كېيىن، بەھمەن ۋاپاسىزلىق قىلىپ، ئوغرىلىقچە پۇل-مالنى ئېلىپ قايتىپ كېتىدۇ.

فەرخار مەملىكىتىدە، گۇلنىڭ ئىنىكئانىسى سەۋسەن دەسلەپتە گۇلنى نەۋروزغا بولغان ئىشقتىن توسماقچى بولسىمۇ، كېيىن گۇل ۋە نەۋروزغا كوپ ياردەم كورسىتىدۇ.

گۇلنىڭ ئاتىسى مۇشكىن ئۇنى چىن خاقانىغا خوتۇنلۇققا بەرمەكچى ئىدى. گۇل نەۋروز بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قېچىپ كېتىدۇ. شۇ ئارىدا چىن خاقانى ۋاپات قىلىپ، بۇ ئىككى ئاشىق-

مەشۇق كوڭۈلسىز ئاقىۋەتتىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ. ئۇلار يول ئۈس-
تىدە بىر دەريادىن ئۆتمەكچى بولۇپ كېمىگە چۈشكەندە، تۇيۇق-
سىز دەھشەتلىك بوران چىقىپ، كېمە پارچىلىنىپ كېتىدۇ-دە،
نەۋروز بىر تاختايغا، گۈل يەنە بىر تاختايغا يامىشىپ چىقىۋال-
غانلىقتىن، دولقۇن بىلەن بىر بىرىدىن يىراقلىشىپ، قىرغاقتا
چىققاندا، نەۋروز يەمەنگە، گۈل ئەدەنگە بېرىپ قالىدۇ. بۇ چاغدا
بۇ ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش-ئاداۋەت بار بول-
غانلىقتىن، بىر بىرىگە قارشى سوقۇشقا تەييارلىنىۋاتاتتى. يەمەن
پادىشاسى نەۋروزنىڭ باتۇرلۇقىنى سېزىپ، ئۇنى ئۆزىگە لەشكەر
باشلىقى قىلىۋالىدۇ. ئەدەن پادىشاسىمۇ گۈلنىڭ جەڭ مەيدانى-
دىكى قەھرىمانلىقىنى كورگەن ئىدى، شۇڭا گۈلمۇ لەشكەر بېشى
سۈپىتىدە جەڭگە قاتنىشىدۇ. نۆۋەت يەككىمۇ-يەككە ئېلىشىشقا
كەلگەندە، يەمەن تەرەپتىن نەۋروز، ئەدەن تەرەپتىن گۈل جەڭ
مەيدانىغا چىقىدۇ. ئەمما كۆرەش پەيتىدە بۇ ئىككى ئاشىق-
مەشۇق بىر بىرىنى تونۇپ قېلىپ، دەرھال بىر بىرىنىڭ قۇچىقىغا
ئېتىلىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسىدە، يەمەن بىلەن ئەدەن يارىشىشقا
مەجبۇر بولىدۇ. كېيىن ھەجگە بېرىش تۈپەيلى، نەۋروز بىلەن
گۈل ئۆز ئاتىلىرىنىمۇ تېپىۋالىدۇ. ئەمدى توت مەملىكەت باشلىق-
لىرى بىر يەرگە جەم بولۇپ، مەسلىھەت ئۆتكۈزىدۇ. يىغىلىشتا
پادىشا فەررۇخ نەۋروز بىلەن گۈلنىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ،
نەۋشاد، فەرخار، يەمەن ۋە ئەدەن مەملىكەتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ
مەركەزلەشكەن بىر دولەت قۇرۇش توغرىسىدا تەكلىپ ئوتتۇرىغا
قويىدۇ. توت پادىشانىڭ ھەممىسى بۇ تەكلىپنى قوللايدۇ. شۇن-
داق قىلىپ، توت مەملىكەت بىرگە قوشۇلۇپ، بىرلىككە كەلگەن
دولەتكە نەۋروزنى پادىشا قىلىدۇ.

شائىر لۇتپى بۇ لىرىك داستانىدا، ئۆز زامانىسىدا پادىشا-لار ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىۋاتقان قانلىق ئۇرۇشلارغا خاتىمە بېرىش، ئۆزئارا جېدەل-ماجىرا ۋە ئاداۋەتنى تۈگىتىپ ئىناق ئۆتۈش غايىسىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

بۇ داستاننى نەشرگە تەييارلىغاندا، ئايرىم جاي، ئايرىم باپلىرى قىسقارتىلىپ مەزمۇنى بېرىلدى.

مۇقەددىمە

مەسىھا يەڭلىغ① ئول خىزرى سۇخەنساز②،
ئانىڭدەك كورگۈزۈر خوش مەئنى ئاۋاز.
كى نەۋشاد ئىلىدە بار ئەردى بىر شاھ،
كېلوردىن ۋاقىفۇ، كەچكەندىن ئاگاھ③.
ئاتى فەررۇخ ئۆزى فەرخۇندە ئەختەر④،
ئانىڭ ھوكمىندە ئول ئىقلىمۇ كىشۋەر⑤.
قامۇق ئالەمدە ئەدلو دادى مەشھۇر⑥،

---

① مەسىھا يەڭلىغ — ئەيسا پەيغەمبەردەك (ئۆتكۈر نەپەس).

② خىزرى سۇخەنساز — خىزىردەك سۆزمەن (ھىكايىچى).

③ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: كېلىچەكتىكى ئىشلارنى بىلىدىغان، ئۆتمۈشتىكى ئىشلاردىن خەۋىرى بار.

④ فەرخۇندە ئەختەر — قۇتلۇق يۇلتۇزلۇق (تەلەيلىك).

⑤ كىشۋەر — مەملىكەت.

⑥ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: يۇرتنى ئادالەت بىلەن سورايدىغانلىقى بىلەن پۈتۈن دۇنيادا مەشھۇر ئىدى.

چىرىگى بىنەھايەت، مۈلكى مەئمور①.
جەھاندىن بىر ئوغۇلغە ئارزۇمەند،
مۈڭكى يوق ھىچ نىمەدىن غەيرى فەرزەند②.
تىلەك ئۈستىدە چۈن سىدقى بار ئەردى③،
تىلەگەندەك مۇرادىن تەڭرى بەردى.
سويۇر مەھبۇبى بار ئەردى ھەرەمدە④،
كى دايىم كوڭلى ئەردى ئول سەنەمدە.
سەئادەت بىرلە يۈكلەندى ۋۇجۇدى⑤،
يېتىلگەچ ھەددى ھەملىنىڭ ھۇدۇدى⑥.
ئوشۇل چاقتاكى ئالەم بولدى خۇررەم،
سەبا ئۇردى دەمى ئىيسايۇ - مەريەم⑦.
چەمەنلەر بولدى جەننەتدىن نەمۇدار⑧،
ئاچىلدى گۈل، ساچىلدى مۈشكى تاتار⑨.

---

① مەئمور — ئاۋات.

② بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: بالا كورۇشتىن باشقا ھىچنىمىدىن مۈڭ - قايغۇسى يوق ئىدى.

③ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: چىن كوڭلى بىلەن پەرزەنت تەلەپ قىلدى.

④ ھەرەم — خاس ئوي.

⑤ يۈكلەندى ۋۇجۇدى — ھامىلدار بولدى.

⑥ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: ئاي - كۈنى توشۇپ، تۇغۇتى يېقىنلاشتى.

⑦ ئەيسا بىلەن مەريەمنىڭ ئوتكۇر نەپەسىدىن چىققاندەك، ھاياتبەخش يۇمشاق شامال چىقاتتى.

⑧ نەمۇدار — كورۇنۇش، كورسەتمەك تۇرۇش، دېرەك بېرىش.

⑨ مۈشكى تاتار — مۈشكنىڭ خوش بويى بىر خىلى.

ياڭى يىلنىڭ باشىدە روزى نەۋروز①،
سەدەفدىن چىقتى بىر دۈررى شەب ئەفروز②.
سۆيۈنگەندىن ئاتاسى گەنجىن③ ئاچتى،
نەكىم قازغانغانىن④ ئالەمگە ساچتى.
ئۇلۇغ تويلار قىلىپ، ئىشرەتلەر ئەتتى،
ياراتقان بىرلە كوپ نىيەتلەر ئەتتى.
ئولۇستا مۇستەھەقلارنى⑤ قىلىپ شاد،
ھەم ئول دەم بەندىلەرنى قىلدى ئازاد⑥.
چۇنەۋروز بولدى نەۋروز ئىچرە فىروز⑦،
ئاتادى ئوغلىنىڭ ئاتىنى نەۋروز.
سۈت ئەمگەندە، سەئادەت دايە بولدى،
تىلى چىققاچ ھۈنەر ھەمسايە بولدى.
مۇنىڭدەك خۇش كەچۈرۈپ ئومرىنى شاد،
چىقىپ كېزەر ئىدى ئول سەرۋ ئازاد⑧.
خۇش ئەردى بىر كېچە ۋقتى بىغايەت،
كېچىپ سوھبەتدە ھەم تۈرلۈك ھىكايەت.

---

① روزى نەۋروز — باھارنىڭ بىر كۈنى.
② شەب ئەفروز — كېچىنى يورۇتىدىغان (نۇرلۇق).
③ گەنج — خەزىنە.
④ قازغانماق — يىغماق، توپلىماق، قولغا كەلتۈرمەك، قازانماق.
⑤ مۇستەھىق — مۇھتاج، نامرات.
⑥ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: مەھبۇس-گۇناكارلارنى قويۇپ بەردى.
⑦ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: بۇ باھار، باھارلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ قۇتلۇغى بولدى.
⑧ سەرۋ ئازاد — كېلىشكەن يىگىت.

گاھ ئوكدىلەر① خوتەن زىبالارىنى،
زامانى رۇمنىاڭ رەئنالارىنى.
ئېتىب ھەر بىرى بىر كىشۋەرنى② تەھسىن③،
قىلا بىلمەدىلەر بىر يەرنى تەيىن.
مەلىكزادە④ بولۇپ خوشۋەقتۇ خۇررەم،
لەبى خەندان مۇسەلسەل زۇلفى دەرھەم⑤.
دىماغى ھوسنى ئەۋسافى بىلە تەر⑥،
يىگىتلىك جۇشى بىرلە بادە دەرسەر⑦.
مۇغەننى دەردمەندانە غەزەلخان⑧،
تۇزۇب بۇلبۇل نەۋا بۇ قۇمرى⑨ ئەلھان⑩.
بۇ ھالەتدە خىرامان بولدى ساقى،
مەلىكزادەغە يەتتى دەۋر ئاياقى⑪.

---

① ئوكمەك — ماختىماق.
② كىشۋەر — مەملىكەت.
③ تەھسىن — يارىتىش، ياقتۇرۇش، ماختاش.
④ مەلىكزادە — شاھزادە.
⑤ موسەلسەل زۇلفى دەرھەم — جىڭگىلەك چىچى يېيىلغان.
⑥ مىسرا بويىچە مەنىسى: ھوسنى-پەزىلىتى بىلەن دىمىغىنەملەنگەن.
⑦ مىسرا بويىچە مەنىسى: يىگىتلىك غەيرىتى بىلەن مەس بولغان.
⑧ مىسرا بويىچە مەنىسى: دەرتمەنلەرچە ناخشا ئېيتىدىغان ناخشىچى.
⑨ قۇمرى — پاختەك.
⑩ ئەلھان — كۈي-غەزەل.
⑪ دەۋر ئاياقى — دەۋرنىڭ قەدەھى.

نەۋروز ئۆز - ئۆزىگە ئاشىق بولغانى

ئاياق ئالىب ئىچەر - ئىچمەسدە ئول شاھ،
چاغىردە① كوردى ئوز ئەكسىنى ناگاھ.
ئانىڭدەك بولدى ئوز كوركىنە② ھەيران،
كى چاك ئەتتى ياقاسىن سەۋرى كەيۋان③.
ئۆز ئوزى بىرلە كوڭلى بولدى مايىل،
ۋەلى ئول دەم ئۆياتدىن بولدى ھايىل④.
ئىجازەت بىرىب ئەلگە ئوزر قولدى⑤،
توشەك سالدىلار، ئۆيقۇ ۋەقتى بولدى.
تىلەدى كوزگۇ - يۇ، كوردى يۈزىنى،
ئۆزىدىن باردى - يۇ سويدى ئۆزىنى.
سۇرەر ئەردى لەبىن يۈز ناز بىرلە،
قۇچار ئەردى بىلىن مىڭ زار بىرلە.
گەھى ئۆپتىب ئاياغىنى يۈزىنە،
گەھى سۈرتۈب ئىلىكىنى كوزىنە.
مۇنىڭدەك - دە چاغىر زور ئەتتى ناگاھ⑥،

---

① چاغىر — مەي، شاراپ.

② ئوز كوركىنە — ئۆزىنىڭ چىرايلىقلىقىغا.

③ كەيۋان — ساتورىن.

④ ھايىل — قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىش.

⑤ ئوزر قولدى — ئۆزرە سورىدى.

⑥ مىسرا بويىچە مەنىسى: ئاشۇ ئەھۋالدا شاراپنىڭ كۈچى ئۆزىنى كورسەتتى.

ئۇيۇدى①، نە كورەر ئۇيقۇسىدە شاھ.
بۇتى نىبۇد② مەگەر ھورى پەرىزاد،
لەبى نازىك، بويى چۇن سەرۋى ئازاد.
پەرىشان ساچلارى گۇل ياپراغىندە،
تۇمەن مىڭ شىۋەلەر③ ھەر باقماغىندە.
كوزى، قاشى قىلىب مىڭ فىتىنە ئەنگىز④
لەبى پۇرشىۋەيۇ زۇلفى دىلاۋىز⑤.
قۇمۇلغان ئارەزى⑥ جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بويى خانلارغە لايىق.
ئېلىندە⑦ بىر پىيالە بادەئى ناب⑧،
مۇنىڭدەك كەلدى ئول گولبەرگى سىراب.
شەھەنشاھغە⑨ ئاياق تۇتتىكى، ئىچكىل،
مېنى دەب ئوزگەدىن بىر يولى كەچكىل.
چۇ نەۋروز ئول قەدەھنى نۇش قىلدى⑩،
ئىچى قاينار قازاندەك جۇش قىلدى⑪.

---

① ئۇيۇدى — ئۇخلىدى.
② بۇتى نىبۇد — ئالەمدە يوق بىر سەنەم.
③ شىۋە — ناز قىلىش.
④ فىتنە ئەنگىز — غۇلغۇلا قوزغايدىغان، پىتنە تۇغدۇرىدىغان.
⑤ دىلاۋىز — كوڭۇلنى مەپتۇن قىلىدىغان.
⑥ قۇمۇلغان ئارەزى — نۇرلۇق يۇزى.
⑦ ئېلىندە — قولىدا.
⑧ بادەئى ناب — ساپ مەي.
⑨ شەھەنشاھ — شاھلارنىڭ شاھى، ئالى پادىشا.
⑩ نۇش قىلدى — ئىچتى.
⑪ جۇش قىلدى — قاينىدى.

ئاياغىن ئۆپدى-يۇ دېدىكى: "ئەي ماھ،
نە يەردىن سەنكى تۇشتۇڭ مۇندا ناگاھ؟
تىلەرسەم مەن سېنى قايدا تىلەيىن①،
سوراغىڭنى سوراب كىمدىن بىلەيىن؟
ئەگەر جانسەن، نىچۈن تەندىن يىراقسەن،
ۋە گەر خۇد ھورسەن تاپقايمۇ رىزۋان②؟

گۈل ئۇز بەلگۈسىنى نەۋروزغا تۇشىدە ئەيتقانى

قىيا باقتى تەبەسسۇم بىرلە ئول ھور،
دېدىكىم، ئەي ئۆزى ئۆزىنە مەغرۇر.
مەن ئول سەرفىتنەئىي③ ئاخىر زامانمەن،
كى ھوسن ئىقلىمىدە ساھىبقىرانمەن④.
كۆزۈم جادۇسىدىن كەشمىر پۇرشور⑤،
ساچىمدىن چىن ئىچىدە غارەتى شور⑥.
لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز⑦،
سالۇر يۈزىمنىڭ كۆكۈلدە ئاتەشى تېز.

---

① مىسرا بويىچە شەرھى: سېنى تاپماقچى بولسام نەدىن تاپىمەن.
② رىزۋان — جەننەت ئىشىگىدىكى پەرىشتە.
③ سەرفىتنە — پىتنىنىڭ بېشى.
④ ساھىبقىران — بەختلىك.
⑤ پۇرشور — غۇلغۇلىغا تولماق.
⑥ غارەتى شور — ئىشق-مۇھەببەتنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلماق.
⑦ ئاتەش ئەنگىز — ئوت ياققۇچى.

Altunoq

قەدىمنىڭ سەرۋىدىن تاپماس كىشى بەر①،
مىنى كورمەس پەرىتەك ئادەملەر.
ئاتىم گۈلدۈر ۋەلى فەرخاردىنمەن،
نە ئول گۈلكىم دىگەيسەن خاردىنمەن②.
چۇ سوزلەدى بۇ سوزنى گولەندام،
شەھەنشاھنىڭ ئەلىندىن ئالدى ئول جام.

نەۋروز ئۈيقۇسىدىن ئويغانىپ بىھۇش بولغانى

كىنەتتە③ سەسكەنىب ئويغاندى نەۋروز،
ئۈنىڭتەك ئۈردى بىر ئاھى جىگەر سوز④.
كىم ئورتەي دىدى ئالەمنى ساراسەر⑤،
تىلەدى، كورمەدى گۈلنى بەرابەر.
يەقاسىن چاك ئېتىب، فەرياد قىلدى،
كۈيۈكلۈك نەۋھەلەر⑥ بۇنياد قىلدى⑦.
ئوزىن يەرگە ئۇرۇپ كوپ يىغلادى زار،
يىغىدىن ئوزگە خۇد نە چارەسى بار؟

---

① بەر — مىۋە.
② خار — تىكەن.
③ كىنەتتە — توساتتىن.
④ جىگەر سوز — باغرىنى ئورتەيدىغان، يۈرەكنى قىينايدىغان.
⑤ سەراسەر — باشتىن - ئاياق، پۈتۈنلەي.
⑥ نەۋھە — قاتتىق يىغا، نالە.
⑦ بۇنياد قىلدى — پەيدا قىلدى.

تۇگەندى سەبرو ئارامى قەرارى،
يىغى كوپ بولدى، ھەددىن ئاشتى زارى.
چۇ پەيدا بولدى مىڭ تۇرلۇك ئالامەت،
ئەيتىپ "لاھەۋل" ئۇزىن قىلدى مەلامەت.

نەۋروز تۇشىنىڭ تەبىرىنى
ئەلدىن تىلەگەنى

يانا ئەل تىلىدىن ئەندىشە قىلدى،
زەرورەتدىن تەھەممۇل① پىشە قىلدى.
ۋەلى ئەرتە – كىچە ئولتۇرسا، تۇرسا،
بۇ غەمدىن خالى ئەرمەس بىردەم ئۇرسا.
جاھانگەشتە مۇسافىرلارنى ئۇندەر،
سورار بۇ تۇشىنىڭ ئەھۋالىن سەراسەر.
تىلەب ئىستەب نىشان تاپماس كىشىدىن،
تەقى دەرماندەراق بولدى ئىشىدىن.
ئۇزىن ھەردەم بىر ئىش بىرلە ئاۋۇتۇر،
تەسەللىلەر بېرىب كوڭلىن ساۋۇتۇر.
چۇ ناگاھ ئىشق ئوتى بىر شۇئلە ئۇرسا،
ياقىندۇركىم كۇلىن كوككە ساۋۇرسا.
تەھەممۇلسىز بولۇپ ئاتلاندى ئول دەم،
چىقىب سەيران② بىلە دەفئى ئېتۇر③ ئول غەم.

① تەھەممۇل پىشە قىلدى — بەرداشلىقنى كەسپ قىلدى.
② سەيران — سەيىر قىلىش.
③ دەفئى قىلىش — يوقىتىش.

گاھ ئەيتۇر بىنەۋا يانە سۇرۇدى①،
گاھ ئاقىزار سىرىشكى② بىرلە رۇدى③.
گەھى لالە بىلە باشلار ھىكايەت،
گەھى گۈلنى كورۇب سوزلەر شىكايەت.
گەھى سەرۋىنى ئوخشاتار قەدىنە،
سەمەننى④ مىگزەتور⑤ گەھى خەدىنە⑥.
كى بۇ دەردىنە بىر كۈن ئاتلانىب ئول،
يۈرۈر ئەردى، يولۇقتى بىر ئۇلۇغ يول.
كىلۇر بىر كارۋان ئول يول بىلە راست⑦،
يولۇقۇشتى شەھەنشاھ بىرلە بىخاست⑧.
يىغىلىب كارۋانلار سەراسەر،
قىلىب شەھزادەغە تۇرلۇك دۇئالار.
نىسار ئەفشان قىلىب⑨ دۇررى جەۋاھىر،
تابوقدا⑩ قىلدىلار ئىخلاس زاھىر.

---

① سۇرۇد — ناخشا - غەزەل.
② سىرىشك — كۆز يېشى.
③ رۇد — ئېقىن، دەريا.
④ سەمەن — ئاق سىرىق ئېچىلىدىغان گۈل.
⑤ مىگزەتور — ئوخشىتار.
⑥ خەد — مەڭىز، ياڭاق (يۈز).
⑦ راست — ئۇدۇل، تۈپ - تۈز.
⑧ بىخاست — ئىختىيارسىز.
⑨ نىسار ئەفشان قىلىب — چېچىپ.
⑩ تابوقدا — خىزمەتتە؛ ھوزۇرىدا، ئالدىدا.

يۇرۇب نەۋروز ئۇلارنى گەرم سوردى①،
تۇشۇب بىردەم ئۇلار بىرلە ئولتۇردى.
سورآردا ھەربىرىنىڭ زادو بۇدىن②،
كىنەتتە كوردى بىر ساھىب ۋۇجۇدىن③.
يۇرەكى قوپتى④، كوڭلى بولدى خۇررەم،
ئانى ئىندەب دىدى: ئەي يارى ھەمدەم.
بىغايەت كوڭلۇم ئىچرە ئاشىنا سەن،
دېگىل قايدىن كېلۇرسەن ھالىيا⑤ سەن.
يەر ئۇپتى - يۇ دىدى: ئەي خىسرەۋى دەھر⑥،
كى فەرخار ئاتلو باردۇر بىر ئۇلۇق شەھر.
مەن ئول يەردىن، مېنو ئاندىن كېلۇرمەن،
ئول ئەلدىن ھەرنە سورساڭىز بىلۇرمەن.
ئېرور ئاتىم ئول ئەلدە بۇلبۇلى مەست،
بىلۇرمەن تۇمەن داستان بىلە دەست⑦.
زەبۇر⑧ ئىلھانىلىك يەرلەر بىلۇرمەن،
نەدىملىك⑨ ئىچرە تەدبىرلەر بىلۇرمەن.

---

① ئۇلارنى گەرم سوردى — ئۇلار بىلەن قىزغىن تېچلىق سوراشتى.
② زادو - بۇد — تۇغۇلغان يېرى، يۇرت.
③ ساھىب ۋۇجۇد — ۋۇجۇت ئىگىسى، كىشى.
④ يۇرەكى قوپتى — يۇرىگى قوزغالدى، ھاياجانلاندى.
⑤ ھالىيا — ھازىر، شۇ تاپتا.
⑥ دەھر — زامان.
⑦ دەست — ئەھۋال.
⑧ زەبۇر — مەلھەم كىتاۋى.
⑨ نەدىم — سىرداش، يولداش.

بۇ سوز ئەنگىزمەن ئەفسانە پەرداز①،
نەۋادا زوھرە-يۇ زوھراغا دەمساز②.
مەسىھاتەك دەمىدىن جان تاپار ئەل،
ئۇنۇمىنىڭ دەردىدىن دەرمان تاپار ئەل.
چۇ فەرخار ئاتىنى شاھ گۇش قىلدى③،
ئوزىندىن باردى-يۇ، بىھوش بولدى.
تۇتۇپ بويىنىنى قۇچۇپ ئوپتى يۇزىدىن،
ئايىرماس بولدى بىر سائەت ئوزىدىن.
ئالىب كەلدى ئانى ئوز مەسنەدىنە④،
ئىسىرغاندۇردى⑤ لۇتفى بىھەددىنە⑥.
ئانى چۇن شەھ نەدىمى خاس قىلدى⑦،
ئىنايەت بىرلە خاس ئىخلاس قىلدى⑧.

نەۋروز بۇلبۇل بىلەن دوست بولۇپ قالدۇ. ئۇلار ئۇزاق سوھبەت قۇردۇ. بۇلبۇلدىن ئوزىنىڭ سۆيگەن يارى گۇل توغرىلىق خەۋەر تاپىدۇ:

---

① ئەفسانە پەرداز — ھىكايىچى.
② دەمساز — ماس، ھەمنەپەس.
③ گۇش قىلدى — ئاڭلىدى.
④ مەسنەد — تەخت.
⑤ ئىسىرغاندۇرماق — تويدۇرماق.
⑥ بىھەددىنە — ناھايىتى.
⑦ نەدىمى خاس قىلدى — يېقىن سىرداش كىشى قىلدى.
⑧ مىسرا بويىچە شەرھى: غەمخورلۇق كورسىتىپ ئالايىتەن ئىخلاس قىلدى.

گى فەرخار ئېلدە بىر خانىمىز بار،
شەھى مۇشكىن دىگەن سۇلتانىمىز بار.
ئېرور جەمشىد ئۇرۇغىندىن نەژادى①،
فەرىدونىدىن② ھەم ئارتۇق ئەدلو دادى.
ئەدەمول مىسل③ ئېرور ئىككى جاھاندا،
تەڭى يوقتۇر زەمىنو ھەم زاماندا.
ئوغۇل - قىزدىن گۇل ئاتلىق بىر قىزى بار،
كىم ئەسرار خەلقىدىن پىنھان پەرىۋار④.
جامالىندىن ھىكايەت قىلسا بولماس،
كەمالاتىن ھەقىقەت بىلسە بولماس⑤.
ئۇزارى⑥ ئەكسىدىن كۈن خىرە بولۇر،
يۈزى ئوتراسىدا ئاي تىرە بولۇر⑦.
سويۇر ئول گۇل بۇ بۇلبۇلنىڭ نەۋاسى،
كى بار بۇ بىنەۋا بىرلە ھەۋاسى⑧.
چۇ شاھ ئۆز تۈشىنە تەدبىر تاپتى،
تىلەگەن ئىشىنە تەدبىر تاپتى.

---

① نەژاد — نەسەپ، ئىرق، كېلىپ چىقىش.
② جەمشىد، فەرىدون — «شاھنامە» دىكى ئىران پادىشالىرى.
③ ئەدەمول مىسل — تەڭدىشى يوق.
④ پەرىۋار — پەرى سۈپەت.
⑤ مىسرا بويىچە شەرھى: كامالەتكە تولغانلىقىنى راستىن دىگىلى بولمايدۇ.
⑥ ئۇزار — يۈز.
⑦ تىرە — قاراڭغۇ، قارا.
⑧ ھەۋا — ھەۋەس، خاھىش.

نەۋرۇز ئۆز سىرىنى بۇلبۇلغا ئەيتقانى

قىلىب بۇلبۇلنى ئۆز ھالىدىن ئاگاھ،
ئەيتتى جۇملەئى ئەھۋالىنى شاھ.
كۆيۈپ بۇلبۇل ئىچى نەۋرۇز ئۈچۈن زار،
دېدىكىم، ئەي شەھەنشاھى جاھاندار.
ئاياقدىن بىر زامان ئولتۇرمايىن خوش،
تىرىك بارىنچە بىردەم ئۇرمايىن خوش①.
چىداغانچە قىلىب ئەفسونۇ نەيرەڭ،
بارىب ئەفسۇن ئېتەيىن مىڭ تۈمەن فەڭ②.
مەگەركىم ئول پەرى تەسخىر③ بولغاي،
زۇلەيخا بىرلە يۇسۇف بىر بولغاي.
چۇ بۇلبۇلدىن ئىشىتتى ۋەئدە نەۋرۇز،
چىقاردى جانىدىن ئاھى جىگەر سوز.
ئۆپۈپ بۇلبۇل ئاياقىن، يىغلادى زار،
دېدى: ئەي يارى ھەمدەردۇ ۋافادار.
بىلىڭ باغلاب ئاياق باسقىن كوزۇمگە،
رەۋان بولغىن، قەدەم قويغىن يۈزۈمگە.
بۇ يول ئەمگەكىدىن④ فىكىر ئەتمەگىن ھىچ،

---

① بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ئۆمۈر بويى بىر نەپەس خوش بولماي.
② فەڭ — پەن، ھىلە ـ مىكىر.
③ تەسخىر — بوي سۇنۇش.
④ ئەمگەكىدىن — جاپاسىدىن.

مۇرادىنىڭ تەگرى بەرسە قالىلغىنى كىچ.
بۇ بادەدىن ئاگا ھەم بىرئاياغى تۇت،
بۇسوغاسىن ئوپۇپ، مەندىن قۇلاق تۇت.
مېنىڭ ھالىمنى بىر ياخشى مەھەلدە،
تابوغىندا ئادا قىل بىر غەزەلدە.

نەۋروز بۇلبۇلنى گۈل ھوزۇرىغە ئىبەرگەنلىكى

يەر ئوپتى بۇلبۇلى شۇرىدە① دەرھال،
قىلىبان زەرقۇ كوششتىن پەرو بال②.
كۆزنىن بۇلجاب③ ھەم ئول كۆن يولغە تۈشتى،
ئۇزۇپ فەرخار مۇلكىنە ياۋۇشتى④.
ئانىڭتەك چاغدا يەتتى بۇلبۇلى مەست،
كى گۈل ئىشرەتدە مەشغۇل ئەردى پەيۋەست.
بولۇپ فەرخار جەننەتدىن نەمۇدار،
بىھىشتى ئەدەنتەك شەھر گۈلزار.
ھەۋا ئەيسا دەمىدەك روھپەرۋەر⑤،
يەغاچلار تۇبى⑥ — يۇ، ئاقار سۇ كەۋسەر.

---

① شۇرىدە ــ ھاياجانلانغان.

② بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ھىملە ۋە تىرىشچانلىقتىن قانات ياساپ.

③ بۇلجاب ــ مولچەرلەپ، ئېنىقلاپ.

④ ياۋۇشتى ــ يېقىنلاشتى.

⑤ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ھاۋاسى ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ نەپەسىدەك ھاياتبەخش ئىدى.

⑥ يەغاچلار ــ دەرەخلەر؛ تۇبا ياكى تۇبى ــ جەننەت ئىشىگىدىكى دەرەخ.

چەمەنلەر ئىچرە قۇشلارنىڭ سەفىرى①،
يەغاچلار ئۈچۈ گۈللەرنىڭ سەرىرى.
يەنە دىۋانەلىك② باشلاب خىرەدمەند③،
بولۇب دىۋانەلەرغە مەۋسۇمى بەند④.
بۇ كۈنلەر گۈل قىلىب گۈلشەن ھەۋاسىن،
تىلەدى خاتىرى⑤ بۇلبۇل نەۋاسىن.
تىلەدى تاپمادى ئۇز بۇلبۇلىن گۈل،
پىسەند ئەتمەدى كوڭلى ئۆزگە بۇلبۇل.
بۇ كۈن ئىشرەتنى مەۋقوف⑥ ئەتتى ئول ماھ،
كى ناگاھ يەتدى بۇلبۇل ئول سەھەرا.

بۇلبۇل گۈل ھوجراسى ئەتراپىدا نەۋروز يادى بىلە ناخشا ئېيتقانلىغى

قىلىب گۈل ھوجراسى گىردىندە⑦ جەۋلان.
نەۋايى باشلادى گىريانو نالان⑧.
رەۋان نەۋروز ئاھەڭىنى تۈزدى،

---

① سەفىر — يېقىملىق ئاۋاز؛ سەرىر — تەخت.
② دىۋانەلىك — ئەقلىدىن ئېزىش.
③ خىرەد مەند — ئەقىللىق ئادەم.
④ بەند — تۇسىلىش.
⑤ خاتىرى — كوڭلى.
⑥ مەۋقوف — توختىتىپ قويۇش.
⑦ گىردىندە — ئەتراپىدا.
⑧ گىريانو نالان — يىغا ـ زارە.

ئىشتكەن خەلقىنىڭ باغرىنى بۆزدى.
ئانىڭتەك نالەلەر باشلادى پۆردەرد①،
كى سۇبھ ئول نالەدىن ئۆردى دەمى سەرد②.
چۇ گۈل ناز ئۇيقۇسىدىن بولدى بىدار،
كورەر بۇلبۇل قىلادۇر نالەئى زار.
نە ئاھەڭدۇر نەۋروز بىرلە،
نەۋاسى بارچە دەردو سوز③ بىرلە.

گۈل بۇلبۇل ئۈنى بىرلە نەۋروز سوپەتلىرىنى ئىشىتىپ ئاشىق بولغانى

بۇيۇردى گۈلكى، ساقىلار ئويانسۇن،
قەدەھ گەردان بولۇب④، ئىشرەت ئۇلانسۇن.
گۈل مۇشكىن يەنە ئوت ئۈستىنىدە،
كوزى ئەلدە، ئوگى بۇلبۇل ئۈنىدە.
يۈرەكى ئورتەنور، كوزدىن توكەر ياش،
ئاياق ئىچكەن سەيو ھەردەم قويار باش.

گۈلنىڭ سەۋسەن دىگەن ئىنىكئىسى بار ئىدى. گۈل، بۇلبۇلنىڭ نەۋروز ھەققىدىكى ھىكايىسىنى ئىشىتىپ، نەۋروزغا

---

① پۆردەرد ــ دەرتلىك.

② دەمى سەرد ــ سوغاق نەپەس.

③ سوز ــ كويۈك.

④ قەدەھ گەردان بولۇب ــ قەدەھلەر ئايلىنىپ.

AltunOq

غايىبانە كوڭۇل بەرگىنىنى سەزگەن سەۋسەن ئۇنى يولدىن قايـ
تۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىدۇ:

ئىنەگەسى بار ئىدى ئاتى سەۋسەن،
تىلى گاھ خەنجەر ئەردى گاھ سوزەن①.
ئانىڭ تۇققان تۇراغان يېرى كەشمىر،
ئول ئەلدە كەسب قىلغان مەكرو تەزۋىر②.
خىيەل③ ئىچرە كىچىك شاگىردى ئىبلىس،
ئاياقدىن باش ۋۇجۇدى مەكرو تەلبىس.④
نىچۇك ئۇيقۇسىدىن ئويغاندى ناگاھ،
كورەر گۇل زار - زار يىغلاب ئۇرار ئاھ.
ئۇرۇنۇپ، سەسكەنىب قوپتى يېرىدىن،
يەچىقدىن ئوت ياقىلىب كوزلەرىدىن.
ھەم ئول دەم فىتنەئى ئاخىر زامانەك،
مۇنەققىس⑤ قىلدى گۇل ۋەقتىن خازانەك.

گۇل ئوز سوزىنى سەۋسەنگە ئەيتقانى

نە ئوت تۇشتى ئىچىمگە بىلمەن⑥ ئاخىر،

---

① سوزەن — يىڭنە.
② تەزۋىر — ئالدامچىلىق.
③ خىيەل — ھىلىگەرلەر.
④ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ۋۇجۇدى باشتىن - ئاياق ھىلە - مىكىر بىلەن تولغان.
⑤ مۇنەققىس — كوڭلىنى غەش قىلماق.
⑥ بىلمەن — بىلمەيمەن.

خەلاسىمنى تەسەۋۋۇر قىلمان① ئاخىر.
كويەر جانىم، يۈرەكىم ئورتەنور زار،
نەسەبىر ئەتسەم بولور، نە تاقەتىم بار.
نە كوردوم، بىلمەدىم بۇلبۇل ئۈنىندە،
كى تۈشتۈم بۇ ئۇلۇق مىهنەت كۈنىندە.
قوپۇب سەۋسەن چىقىب بۇلبۇلنى كوردى،
شىكايەت بىرلە ئەھۋالىنى سوردى.
كى ئەي پۈرگۈئى بىمەغزى② پەرىشان،
يەنە قايدىن كېتوردۇڭ ئوشبو داستان.
بۇ نە ئاۋازە-يو، نەۋروز كىمدۇر؟
بۇ خۇرشىدى جاھان ئەفروز③ كىمدۇر؟
بۇ ئاھو نالەدىن نەدور مۇرادىڭ؟
ياشۇرماغىن نە كىمدۇر ئېتىقادىڭ؟

بۇلبۇل سەۋسەنگە نەۋروزنى تەئرىف قىلىدۇ. سەۋسەن كېلىب بۇلبۇلنىڭ سوزلىرىنى گۈلگە ئېيتىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىزاۋتەلىنىشىنى كورگەچ يەنە مەلامەت باشلايدۇ.

مەلامەت باشلادى گۈلگە (كى)...ئەي ماھ،
ئاتاقلىقىڭ تۇرۇر خاقان كەبى شاھ.
گەر ئاندىن فىكر قىلماسسەن سەن ئاخىر،

---

① قىلمان — قىلالمايمەن.
② پۈرگۈئى بىمەغزى — گېپىنىڭ مەنىسى يوق ۋالاقتەككۈر.
③ خۇرشىدى جاھان ئەفروز — جاھاننى يورۇتىدىغان قۇياش.

ئاتاڭ بىرلە ئاناڭدىن ئەيمەن ئاخىر.
ئەگەر ئەندىشە قىلماسسەن ئۆزۈڭدىن.
يازۇقسىز① بىزنى ئۆلتۈرتۈرمۇسەن② سەن.
مەلامەت بىرلە ئارتار ئىشق پۇرشۇر③.
نەچە تېيغان سەيۇ ④ ئانچە قىلۇر زور.
سۈيۈك سەۋگەن ئۆلۈمدىن فىكر قىلماس⑤.
ئېتىن قايچا بىلە توغراسا بىلمەس.

گۈل سەۋسەنگە ئاچىغلانىپ ناز قىلغانى

چۈ گۈل مۇنداق قاتىق سوزلەر ئېشىتتى،
تەۋازۇ بىرلە سەۋسەنگە ئەيتتى:
مېنى دەردىم بىلە قوي، يىغلايىن زار،
جەراھەت بىرلە قىلماس مەرھەم ئازار.
چۈ مەرھەم بەرمەسەڭ، نىش⑥ ئۇرماغىڭ نە؟
نەمەك بار سىنەئى رىش ئۇرماغىڭ نە⑦؟

---

① يازۇقسىز — گۇناسىز.

② ئۆلتۈرتۈرمۇسەن — ئۆلتۈرەمسەن.

③ پۇرشۇر — مۇھەببەت تېخىمۇ كۈچىيىدۇ.

④ نەچە تېيغان سەيۇ — قانچىلىك ئۇزىنى تۇتۇۋالغانسېرى.

⑤ ئۆلۈمدىن فىكر قىلماس — ئۆلۈمنى ئويلاپ قويمايدۇ.

⑥ نىش — نەشتەر، تىغ.

⑦ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: جاراھەتلەنگەن يۈرەككە تۇز قۇيغىنىڭ نىمىسى؟

مېنىڭ ئۆچۈن نە ئېمگەندىڭ①، نە كوردۇڭ،
نە بىتمەي قالغان ئىشىمنى بۈتۈردىڭ.
مېنى قويغىل تۈگەنمەس ئۇشبۇ غەمغە،
بارىب ئايغىل ئاتام بىرلە ئانامغە.
ساڭا نەچە يالىنىب يالبەرەيىن،
نە كىم كەلسە ئايغىمنى② كورەيىن.
چۇ سەۋسەن كوردى گۈل ۋەقتى پەرىشان،
ئايغان پەندىگە③ بولدى پوشايمان.
سورار گۈل هەر زامان نەۋروزدىن راز④،
قىلۇر هەرلەهزە بۇلبۇل بىر نەۋا ساز.
نىچۈك نەۋروز گۈلنى تۈشدە كوردى،
نە تۈرلۈك سىرنى ئەلدىن ياشوردى.
نە قىلغانىن، نە دىگەنىن سەراسەر⑤،
ئەيىتتى بارچەسىن گۈلگە بارابەر.
ئېشىتكەن سەيو گۈلنىڭ دەردى ئارتار،
سېرىشكى گەرمو⑥، ئاهى - سەردى⑦ ئارتار.
ياقا يىرتىب قاچانكىم ئۇرسا بىر ئاه.

① ئېمگەندىڭ — جاپا چەكتىڭ.
② ئايغىمنى — كورگۈلىكىمنى.
③ ئايغان پەندىگە — ئېيتقان نەسىھەتىگە.
④ راز — ئىچكى سىر.
⑤ سەراسەر — باشتىن - ئاياق، پۈتۈنلەي.
⑥ سېرىشكى گەرم — ئىسسىق ياش تامچىلىرى.
⑦ ئاهى سەرد — سوغاق ئاه.

دەرىندۇركىم①، جەھان تۇرتەنسە ناگاھ،
كۇنىنچە كەلتۇرۇب بۇلبۇلنى خىلۋەت،
تۇتار نەۋروز ۋەسپى بىرلە سوھبەت.
نەدىمى، ھەمدەمى نەۋروز ئادى②،
كېچە - كۇندۇز غەمى نەۋروز يادى.
نە كىم سوزلەر سوزى نەۋروز، نەۋروز،
بىلىگلەسە سوزى③ نەۋروز، نەۋروز.
گۇلى مۇشكىن بۇ دەرد ئىچرە گىرىپتار،
كۇنىنچە سەبر ئېتەر ناكامو، ناچار④.

نەۋروز بۇلبۇلنى فەرخارغە ئىبەرگەندىن كېيىن گۇل يادى بىلەن بولغانلىغى

نىچۇك بۇلبۇلنى پەھرۇد⑤ ئەتتى نەۋروز،
بۇگەز ھەددىن ئاشۇردى ئاھى دىلسوز⑥.
ئۇيۇماس بولدى ئىشرەت خۇد نە بولۇر⑦،
جانىندىن تويدى، سوھبەت خۇد نە بولۇر.

---

① دەرىندۇركىم — ئازقالدىكى.

② ئادى — ئىسمى، ئېتى.

③ بىلىگلەسە سوزى — كويۇك ئوتى قوزغالسا.

④ ناكامو ناچار — مەقسىدىگە ئېرىشەلمەي نائىلاج.

⑤ پەدرۇد — يولغا سېلىش.

⑥ ئاھى دىلسوز — ئوتلۇق يۇرەكتىن چىققان ئاھ.

⑦ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ئۇخلىيالماس بولۇپ قالغان چاغدا ئىشرەت نەدە تۇرسۇز

قۇلاغىنە سۇرۇدى رۇد① ياڭماس،
ئويۇن چىندىن② كىشى يۈزىنە باقماس.
يىمەك ـ ئىچمەك دىن ئاچۇ ئومردىن سىر③،
باغىردىن قان ئىچەر، كوڭلىندە غەم يەر.
ئۆزى خىلۋەتدە يالغۇز ئولتورور زار،
ئوڭىندە گۈلو لېكىن كوڭلىدە خار④.
بولوب ئەردى بۇ سوزدىن فەررۇخ ئاگاھ،
ھەمىشە فىكر ئېتەر ئەردىكى ناگاھ.
كېرەكمەگەيكى نەۋروزى پەرىروي،
ئەزىمەت ساز ئېتىب⑤ كەتگەي پەرىجۇي⑥.
ئانىڭ فىكرىندە كەچگەنتەك زامانە،
كىنەتتە ئاتتى ئوقىن بىر نىشانە.

داستاندا بۇنىڭدىن كېيىنكى بىرنەچچە باپتا نەۋروزنىڭ گۈل يادى بىلەن قاتتىق بىزاۋتە بولغانلىغى، ئۇنىڭ بەزەن ئاتلىنىپ يولغا چىقىپ، گۈل مەملىكىتى فەرخارغا كەتمەكچى بولغانلىغى بايان قىلىنىدۇ. شاھ فەررۇخ ئوغلىنىڭ بۇ ئەھۋالىنى كورۇپ، بەگ ـ ئاغچىلار بىلەن مەسلىھەت ئوتكۈزىدۇ. نەۋروزنى فەرخارغە ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. نەۋروز ئاتىسى سوغا قىلغان نۇر-

---

① سۇرۇد ــ ناخشا، رۇد ــ ساز ـ مۇزىكا.
② ئويۇن ـ چىندىن ــ ئويۇن ـ چاخچاقتىن.
③ سىر ــ توق.
④ خار ــ تىكەن.
⑤ ئەزىمەت ساز ئېتىب ــ كېتىشكە بەل باغلاپ.
⑥ پەرىجۇي ــ پەرى سۇپەت.

غۇن بايلىقلارنى ئېلىپ، بىرمۇنچە ھەمرالىرى بىلەن يولغا چىقىدۇ. فەررۇخ نەۋروز بىلەن بىللە بەخمەن دىگەن بىر بەگنىمۇ قوشۇپ ئەۋەتكەن ئىدى. بەخمەن يولدا نەۋروزنى سەپەردىن قايتۇرماقچى بولىدۇ. بۇ ۋەقەلەر تۆۋەندىكىچە تەسۋىرلىنىدۇ:

تەفەككۇر قىلدى بىر كۈن بەخمەنى پىر①،
كى فىكر ئەتمەك كېرەك بىر ئۆزگە تەدبىر.
مەگەر بولغايمۇ بۇ ئوغلان پۇشايمان،
كويۇب يانغاي بۇ سەۋدايى پەرىشان.
كېلىب نەۋروز بىلە ياندا شتى گۇستاخ②،
كوزىن يۇمدى - يو ئاغزىن ئاچتى گۇستاخ.
كى بىر مۇنداق سوروب قايدا بارۇرسىز،
ئۇلۇسنى كۈچ بىلە ئوتقا سالورسىز.
غەرىبلىقتە بۇ ئەل كۈن نىتكۈسىدۇر،
نىتەك③ فەرخار ئېلىنە يەتكۈسىدۇر.
يانىڭ بۇ مەنىسىز تەلبە يۈرۈشنى،
كېلىڭ "لاھەۋل" دەب بۇ يول سوزۇشنى.
ئېرور نەۋشاد مۈلكى ھوسن كانى،
ئېرەم يەڭلىغ مەلاھەت بوستانى.
پەرىلەر يۇرتى، بۇتلەر كىشۋەرىدۇر④،
لەتافەت شەھرى نازىكلەر يېرىدۇر.

---

① پىر — قېرى، چال.
② گۇستاخ — بىەدەپ.
③ نىتەك — قانداق قىلىپ.
④ بۇتلەر كىشۋەرىدۇر — سەنەملەر مەملىكىتى.

بەخمەن ئۆزىنىڭ بۇ سوزلىرىدىن نەۋروزنىڭ قاتتىق غەـ
زەپلەنگەنلىكىنى سېزىپ، خىيانەت يولىغا چۈشىدۇ. نەۋروز ئۆز
دوستلىرى بىلەن ئولتۇرۇش ئوتكۈزۈۋاتقان بىر كېچىدە، ئۇ
ئەتراپىغا بىرنەچچە جاھىللارنى توپلاپ، بارچە بايلىقلارنى
ئېلىپ ئارقىسىغا قايتىپ كېتىدۇ. نەۋروز ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ،
ئۆز بېشىغا چۈشكەن بۇ پالاكەتتىن تەئەججۈپ قىلىدۇ. ئۇلار
فەرخارغە يېتىپ بارغاندا گۇل نەۋروز يادى بىلەن ئولتۇرغان
ئىدى. نەۋروز بۇلبۇل بىلەن ئۇچرىشىدۇ. بۇلبۇل نەۋروز تىلىـ
دىن غەزەل باشلايدۇ:

كىم، ئەي گۇل، گۇلشەن ئىچرە تازە بولغىن،
جەھان ئىچرە بەلەند ئاۋازە بولغىن.
سېنى سويگەن ھەمىشە شاد بولسۇن،
سېنىڭدەك قايغۇدىن ئازاد بولسۇن.
سېنى ئىستەگەن ئول مىسكىنى غەمخوار،
ۋىسالىڭدىن يىسۇن بەر① ئاخىرى كار.
نىچارىنە مەن ئول بىچارەدۇرمەن،
كى ھەجرىڭ جەۋرىدىن ئاۋارەدۇرمەن.
يانار ئوت ئىچرە ئۆرتەب خانىلغىمنى،
قۇلۇڭ بولدۇم، قويۇب سۇلتانلىغىمنى.
ئەگەرچە شاھ ئىدىم، ئەمدى گادامەن،
غەرىبلىق دەردى بىرلە مۇبتەلامەن.

---

① بەر — مېۋە.

غەرىبو، بىكەسۇ① مىسكىنمەن، ئى جان،
غەرىبو، ئاشىقو غەمكىنمەن، ئى جان.
سىنىڭ ئۇمىدىڭە كەچتىم جەھاندىن،
كېچىب ئاۋارە بولدۇم خانوماندىن②.
غەرىبلەر نالەسىدىن بولغىن ئاگاھ،
كى خىرمەن سوز ئېرور ئاھى سەھەرگاھ③.
ئايا ئەي كۈن مېڭىزلىك④ موشتەرى خال⑤،
كوز ئۇچى بىرلە باققىنكىم نەدۇر ھال.
كىم ئايغاي شەرھى ھالىمنى قانىڭدە،
چۇ بادى سۇبھ يەتمەس ھەزرەتىڭدە⑥.
يۈزۈم كورسەڭ مەگەر بىلگەيسەن، ئى يار،
كى ھەجرىڭدە نىچۇكدۇرمەن گىرىفتار.
سەن ئانداق مەسنەد ئۇستىندە قەدەھ نۇش⑦،
مەن ئوش مۇنداق ئەسىرو زارو مەدھۇش⑧.
سەن ئانداق نازو ئىشرەت بىرلە ئەنگىز⑨،

① بىكەسۇ ــ تاشلاندۇق، ئىگىسىز.
② خانومان ــ ئوي ـ جاي، مال ـ مۇلۇك.
③ بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: ئاھ چېكىدىغان سەھەر پەيتى كويۇك ـ نىڭ خامىنى بولىدۇ.
④ كۈن مېڭىزلىك ــ كۈنگە ئوخشاش.
⑤ موشتەرى خال ــ پەرىشان ھال.
⑥ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ئالدىڭغا سەھەر شامىلى يېتىپ كەلـ ـ مەيدۇ.
⑦ مىسرانىڭ شەرھى: سەن تەخت ئۇستىدە قەدەھ ئىچىسەن.
⑧ بۇ مىسرانىڭ شەرھى: مەن بولسام ھۇشىدىن ئايرىلغان بىچارە ئەسىر.
⑨ ئەنگىز ــ مەشغۇل بولۇش.

مەن ئۇش مۇنداق سىردىشكىم بىرلە خۇنرىز①.
سەن ئانداق تەختو بەخت پادىشاھى،
مەنو فەريادو ئاھو سۇبھى گاھى.
ئېرور ھەجرىڭ ئوتىندە تاقەتىم تاق،
بولۇبدۇرمەن بۇكۇن رەسۋايى ئافاق②.
يۇزۇڭ كورمەي، غەمىڭدىن چىقتى جانىم،
فەلەكدىن ئاشتى فەريادو فىغانىم.
تەرەھھوم ۋەقتىدۇر ئى يار، ئى يار،
غەرىبقا رەھم قىل زىنھار، زىنھار.

بۇلبۇل سۇرۇدىدىن گۇل نەۋروز كەلگەنىنى سىزىب سەۋسەن مەنئ ئەتگەنى

چۇ گۇل بۇ شەرھنى بۇلبۇلدىن ئىشىتتى،
تەھەممۇلسىز بولۇب③ فەرياد ئەتتى.
كى بۇ ھەر كۇندەكى ئەشئار ئەمەستۇر،
ئانىڭ تەۋرى④ بىلە گۇفتار⑤ ئەمەستۇر.
بۇ سوزدە ئاشنالىقنىڭ ئىدى⑥ بار،

---

① خۇنرىز — قان توكۇش، قان توككۇچى.
② ئافاق — ئالەم، پۈتۈن دۇنيا.
③ تەھەممۇلسىز بولۇب — تاقەت قىلالماي.
④ تەۋر — قىلىق، يوسۇن، ئۇسۇل.
⑤ گۇفتار — سوز.
⑥ ئىد — ھىد.

Altun0q

ئاكا ئىرشاد قىلغان مۇرشىدى بار①.
ئەيىتتى سەۋسەن: — گۈل، قوي بۇ سوزنى،
بۇ موھمەل② سوزگە مەشغۇل ئەتمە ئوزنى.
ھەم ئول بۇلبۇل ھەم، ئول كۇندەكى يەردۇرە
بۇ كۇنگسى توناۋ كۇنگسى بىردۇر.
ئىنانماساڭ بۇيۇركىم زوھرە دەرھال،
سەۋال ئەتسۇن ئاكا كىم نەدۇر ئەھۋال.
ئىشارەت بىرلە زوھرە باشلادى چەڭ③،
تۇزۇب بۇلبۇل نەۋاسى بىرلە ئاھەڭ.

زوھرە گۇل تىلىدىن سۇرۇد ئەيتقانى

كىم ئەي كوب شىۋەلىك مۇرغى سۇخەنساز④،
موكەررەر نەچە قىلغايسەن سەن ئاۋاز.
مۇخالىف سوز بىلە ئەي قەۋلى ناراست⑤،
مىنى سالدىڭ بۇ سەۋدا ئىچرە بىخاست.
قىلۇر نەۋروز ئوز ئەۋجىندە پەرۋاز،
ئانىڭ يادىندە سەن مۇنداق نەۋا ساز.

---

① بۇ مىسرانىڭ شەرھى: ئاكا يول كورسەتىدىغان يول كورسەتكۈچىسى بار.
② موھمەل — چۈشىنىكسىز، تۇتۇرۇقسىز.
③ باشلادى چەڭ — چاڭ چېلىشقا باشلىدى.
④ مۇرغى سۇخەنساز — سوزمەن قۇش.
⑤ قەۋلى ناراست — گېپى يالغان.

يىتەر، بۇ ئىشۋەلەرنى① ئاز قىلغىن،
ھەم بۇلتۇرقى نەقشىڭ ساز قىلغىن.
گۈلى پەردە نىشىنى② زار ئەتمە،
بۇزرۇكو كوچەك③ ئىچرە خار ئەتمە.
ئەگەرچە رەھم گىردىڭدە ياۋماس④،
مىنى مۇنداق كورۇپ، كوڭلۇڭ ساۋماس.
ياش ئەرمەسمەنكى سوز بىرلە ئاۋۇتساڭ،
مىنى ھەردەم بىر ئىشغە، سوزگە تۇتساڭ.
چۇلۇگەن⑤ سۇنى كورمەيىن ئىنانماس.
نەچە سۇدىسەلەر سۇساغى قانماس.
گۈلى بىخار ئىدىم فەرخار ئىچىندە،
جاھاندا خار بولدۇم خار ئىچىندە.
مەمالىكلەرگە⑥ رازىم⑦ بولدى مەشھۇر،
ھاياتىمنىڭ چىراغى قالدى بىنۇر.
ئەگەرچە موختەلىف⑧ ئەھۋال ئىبرورسەن،
بىھەمدوللا مۇبارەك فال ئىبرورسەن.
تۇشۇڭدە كوردومو ئول بەخت بىدار،

① ئىشۋە — ناز قىلىش.
② پەردە نىشىن — پەردە ئىچىدە ئولتۇرىدىغان.
③ بۇزرۇك — ئۇلۇغ؛ كوچەك — ئۇششاق ـ چۈششەك.
④ مىسرانىڭ شەرھى: گەرچە رەھىم قىشىڭغا يولىمايدۇ.
⑤ چۇلۇگەن — ئۇسسىغان.
⑥ مەمالىك — مەملىكەتلەر.
⑦ راز — سىر.
⑧ موختەلىف — تۇرلۇك، ھەر خىل.

كى تۇش كورگەنتەك ئەيدىڭ سوزنى تەكرار.
ئىسسىنۇرمو كىشى ئوتقا يىراقتىن،
مېنى سوگەن نىتەر نەۋشاد تەختىن.
نەچە يالغان ئىبسە تىنماي ئەيتقىن،
بۇ خۇش ئىلھاننى تارتىنماي ئەيتقىن.

نەۋروز گۈل سوزلەرىن زوھرەدىن ئاڭلاپ بىھۇش بولغانى

بۇ ئەفسانە ئىشىتتى ئەرسە نەۋروز،
يالىنتەك① ئۆردى بىر ئاھى جىگەر سوز.
دىدى: يارەب بۇنە زەخمەت تۈنىدۇر،
نە تۈن دەرمەن بۇ تۈن زەخمەت كۈنىدۇر.
ئىنانىمان② تالئىمدىن بۇ نەزەرنى،
كى بەرمەدى مۇنەججىم بۇ خەبەرنى.
يەنە بۇلبۇلغە بىر دەرخاست③ قىلدى،
كىم ئول سوزنىڭ جەۋابىنى راست قىلدى.

بۇلبۇل نەۋروز تىلىندىن جەۋاب ئەيتقانى

ئالا ئەي ھوسن ئىچىندە ماھ فەرخار،
لەتافەت ئورداسىندە شاھ فەرخار.

---

① يالىنتەك — يالقۇندەك.
② ئىنانىمان — ئىشەنمەيمەن.
③ دەرخاست — ئىلتىماس.

ئىشىكىڭ تۇزى① جانلار تۇتىياسى،
بوساغاڭ گەردى② خانلار خۇن باھاسى.
غەمىڭ چۈن قىلدى كوڭلۇم ئىچرە بۇنياد،
ھەم ئول دەم ئۇتقا ياقتىم تەختى نەۋشاد.
سىنىڭ ئىشقىڭ بارىندە بەخت كىمدۇر،
بوساغاڭ سايەسىندە تەخت كىمدۇر.
ئاياغىڭ توپراقى...... تاجىم نە؟ يەتمەس!
ئۇرامىڭ گەشتى③ مىئراجىم نە④؟ يەتمەس!
غەمىڭ شەرھى بىلە مەھبوب ئېرورجان،
ۋە گەر بولماسا نامەتلوب⑤ ئېرورجان.
خەيالىڭنى كورۇب بۇ بولدى ھالىم،
ۋىسالىڭغا قاچان بولسۇن مەجالىم⑥.
ئۇمىدىم يوق ئىدى كورسەم يۈزۈڭنى،
سوراب تاپسام ئىدىم ئەلدىن سوزۈڭنى.
ۋىسال ئۇچۇن ئەمەس ئەردى بۇ كەلمەك،
ھەۋەس قىلدىم تەلەب ئۇستىدە ئولمەك.
ئىنانە بىلمەدىم بەختىمدىن، ئى ماھ،
مېنى مۇنداق نىچۇك يەتكۇردى ناگاھ.

---

① ئىشىكىڭ تۇزى — ئىشىگىڭنىڭ توپىسى.
② گەرد — چاڭ - توزان، توپا.
③ ئۇرامىڭ گەشتى — كوچاڭنى سەير قىلىش.
④ مىئراجىم نە؟ — مىئراجىم بولماي نىمە؟ مىئراج دىنىي رىۋا-
يەتتە مۇھەممەت پەيغەمبەرنىڭ ئاسمانغا چىقىشى.
⑤ نامەتلوب — كېرىگى يوق.
⑥ مەجال — كۈچ - قۇۋۋەت؛ ئىمكان.

دىيە بىلمەنكى① نە دەۋلەتغە يەتتىم،
تۇشۇمۇدۇركى بۇ ئىشرەتغە يەتتىم.
نە تىل بىرلە مۇنىڭ شۇكرىن قىلايىن،
ئوغاندىن② مۇندىن ئۇزگە نە تىلەيىن.
ئەگەر بىردەم ساڭا نەززارە قىلسام،
ئۇگۇنجۇم③ قالماغاي، ئولسەم - تىرىلسەم.
تىلەكىم دونيادىن بۇ ئۇقتۇر ئاخىر،
مۇرادىم مۇندىن ئۇزگە يوقتۇر ئاخىر.

گۇل نەۋروزنىڭ كەلگەنلىگىنى سېزىدۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش نىيىتىدە سەۋسەندىن ئىجازەت سورايدۇ. سەۋسەن يەنە تۇرلۇك باھانىلەر بىلەن گۇلنى قايتۇرماقچى بولىدۇ. گۇل زېرىككەنلىگىنى باھانە قىلىپ، گۇلشەنگە كىرىش ئۇچۇن رۇخسەت سورايدۇ. سەۋسەن ئۇنىڭغا پەقەت ئوگزىگە چىقىپ، شۇ يەردىن تاماشا قىلىشنى مەسلىھەت بېرىدۇ. گۇلنىڭ ئوگزىدە تۇرۇپ نەۋروزنى كورۇپ قالغانلىغى مۇنداق تەسۋىرلىنىدۇ:

بۇ سوز بىرلە گۇلى خۇدرۇيى خۇدراي④،
بۇيۇردى سالدىلار تام⑤ ئۇستىدە جاي.

① دىيە بىلمەنكى — دىيەلمەيمەنكى.
② ئوغاندىن — ئۇنىڭدىن.
③ ئۇگۇنجۇم — ئوكۇنۇشۇم، پۇشايمىنىم.
④ خۇدرۇي — ئوز بېشىمچى؛ خۇدراي — ئوز رايى بىلەن ئىش قىلىدىغان.
⑤ تام — ئوگزە.

نەچە مەھرەملىرى بىرلە خىرامان،
يۇقارى چىقتى ئۇل خۇرشىدى تابان①.
كورەركىم بۇلبۇلى شۇرىدەئى مەست،
سۇرۇد ئەيتىب، بولۇب توپراق بىلە پەست
يىراقراقدىن تۇرۇب نەۋروزى نەۋشاد،
قىلۇر ھەر نەقشىنىڭ تەھرىرىن ئىرشاد②.
بۇ ھال ئۇزرە كوزىكىم گۇلگە تۇشتى،
يۇرەكى سوستايىب، قانى قۇرۇشتى.
تۇشىندەكى③ ئۇگىندە كورگەچ ئۇل شاھ،
ئانىڭدەك نالە بىرلە ئۇردى بىر ئاھ.
كى ئالەم ئورتەنەيازدى دەمىندىن،
فەلەك ماتەم تونىن كىيدى غەمىندىن.
ھەم ئۇل يەردە يىقىلدى زار مەدھۇش،
يەنە ئاندىن بەتەر ماھى قەسەبپۇش④.
بويى توپراق ئىچىندە بولغاشىب زار،
نە ئاغزىندە، نە كوكسىندە دەمى بار⑤.
كورىب قىزلار بۇ ئىشدىن بولدىلار مات،
گۇلابو رايىھە⑥ كەلتۇردىلار بات.

① خۇرشىدى تابان — نۇرلۇق قۇياش.
② بۇ مىسرانىڭ مەنىسى: رەسىم سىزىشنى ئۇگىتىۋىتىپتۇ؛ مەجازى مەنىسى نىمە قىلىش كېرەكلىگىنى ئۇگىتىۋىتىپتۇ.
③ تۇشىندەكى — چۇشىدە كورگەنلىرى.
④ قەسەبپۇش — كىمخاپ كىيىم كىيگەن.
⑤ دەم — نەپەس.
⑥ گۇلاب — گۇل شەرۋىتى، رايىھە — خۇشبۇي.

بىرى نەۋھە① قىلىپ باشقا ساچىپ خاك②،
بىرى فەرياد ئېتىپ كوكسىن قىلىپ چاك.
بىرى قانلار يۇتۇپ، يىرتىپ يۈزىنى،
بىرى يەرگە ئۇرۇپ ھەردەم ئوزىنى.
ساۋۇق سۇلار سېپىپ گۇلنىڭ يۈزىنە،
كى ناگاھ سەسكەنىپ كەلدى ئوزىنە.
يۈزىندىن گەردو توپراغىن كېتەرىپ،
رەۋان ئويگە كېتۈردىلەر كوتەرىپ.

بۇلبۇل نەۋروزنى كوتەرىپ ئەۋگە③ ئېلىپ كەلگەنى

ۋەلى نەۋروز ئانىڭتەك ئەردى بەدھال④،
كوز ئاچمادى تاڭ ئاتقۇنچە قالىب لال.
باشىنىڭ ئۇستىدە بىچارە بۇلبۇل،
قىلىپ نالىش بىلە فەريادو غۇلغۇل.
گۇلابو سۇ ساچىپ ھەردەم ياشىندىن،
كى يىغلاب چۇۋرۇلۇر⑤ ئەردى باشىندىن.
دەمى چۇن شەمئى رەۋشەنتەك بولۇب زار،
گەھى پەرۋانەتەك ئورتەب ئوزىن خار.

---

① نەۋھە — ھوكرەپ يىغلاش.
② خاك — توپا.
③ ئەۋ — ئوي، (ماكان).
④ بەدھال — ھالسىزلىنىش.
⑤ چۇۋرۇلمەك — چوگىلىمەك.

تاڭ ئاتقۇنچە مۇنگتەك باش تۈتتى،
بەسى① غەم يىدى - يۇ، خۇنابە يۇتتى.
كوز ئاچدى سۇبھى دەم كەلدى ئۆزىنە،
يۇقارتىن گۈل كورەنمەدى كوزىنە.
يەنە بىر ئاھ ئېتىب مەدھۇش بولدى،
دەمى سۇندى، نەفەس ھەم بوش بولدى.
بۇ گەز بۇلبۇل بىلىنى باغلادى روست،
كوتەردى بوينىنە نەۋروزنى چۇست②.
چۇ تۇش ۋەقتىندە كۇنىنىڭ پەرتەۋىندە،
ئالىب يەتتى شەھەنشاھنى ئەۋىنە.
نوكەر سەۋدۇر③ ئانى ئانداق كورۇب زار،
قىيامەتنىڭ تاڭىن قىلدىلار ئىزھار.
يەنە ئاچدى كوزىن نەۋروزى بىكەس،
ئاشوردى نالەسىن ئەز چەرخى ئەتلەس④.
قوپۇب ئولتۇردى چۇن بۇلبۇلنى كوردى،
كىچەكى كەچكەن ئىش شەرھىنى سوردى.
ھىكايەت قىلۇر ئەردى بۇلبۇلى زار،
قانىن⑤ يىغلار ئىدى نەۋروز ئەفگار⑥.
گۇلى بىچارە ھەم سەۋدا ئىچىندە،

---

① بەسى — كوپ، تولىمۇ.
② چۇست — چاققان، تېز.
③ نوكەر سەۋدۇر — نەۋكەرلەر سۇيەر ئىدى.
④ ئەز چەرخى ئەتلەس — ئاسمان چېدىردىن.
⑤ قانىن — قان - قان.
⑥ ئەفگار — جاراھەتلەنگەن، ئازاپلانغان.

مەلامەتدىن قالىب غەۋغا ئىچىندە.
نەچە كىم دىسەلەر غەۋغاسى ئارتار،
يۈرەكى زەئىف ئىتىب① سەۋداسى ئارتار.
قۇلاغىنە كىشىنىڭ سوزى ياقماس،
كوزى ھەيران بولۇب ھىچ كىمگە باقماس.
بىرەر ئاھ ئۇرسا تولغانىب ئىچىندىن،
چىقار ئوت بىرلە تولغانىب ئىچىندىن.
بىرەر يىغلاب ئۇلۇغ تىنسا كوچەنىب،
دىماغىندىن كىلۇر قان بىرلە ئىنىب②.

سەۋسەن گۇل قاتىندە يىغى-زارى قىلىب گۇلگە تەسەللى بەرگەنى

كىلىب سەۋسەن يۈزىن يىرتىب پەرىشان،
يۈرەكى پارە-پارە باغرى بىريان③.
ئاياغىن ئوپتى-يو، كوب قىلدى زارى،
ساچىب قان ياشى چۈن ئەبرى باھارى④.
"كىم، ئەي گۇل، نەچە ياندۇردۇڭ مىنى سەن،
قارا قان بىرلە قاندۇردۇڭ مىنى سەن.
ئوزۇڭنى كۈچ بىلە ئولتۇرمەگىڭ نە؟
باشىمىزغە بەلا كەلتۇرمەگىڭ نە؟

① زەئىف ئىتىب — ئاجىزلىشىپ.
② ئىنىب — پەسكە چۈشۈپ؛ ئىنمەك — چۈشمەك.
③ بىريان — كاۋاپ بولۇش.
④ ئەبرى باھار — باھار يامغۇرى.

تىلەر بولساڭ كۆڭۈل مەقسۇدىنى گۈل،
تەھەممۇل قىل① تەھەممۇل قىل، تەھەممۇل.
ۋۇجۇدىم كىشۋەرىندە جان سېنىڭدۇر،
نە خىدمەتكىم② دىسەڭ فەرمان سېنىڭدۇر.
كۆيۈكىڭنى كۆرۈب بىر يولى كۆيدۇم،
ھاياتىمنى سېنىڭ يولىڭغە قويدۇم.
سېنىڭ ئۈچۈن نەكىم كۆرسەم كۆرەيىن،
ئەگەر دىسەڭ ئۆزۈمنى ئۆلتۈرەيىن.
كۆرە بىلمەن③ سېنىڭ دەردىڭنى، ئەي ماھ،
چىن ئەيتۇرمەن مۇنى "ۋەاللاھۇ - بىللا!"④.

گۈل خۇش ۋەقت بولۇب سەۋسەننى نەۋروزغا ئىبەرگەنى

ئېشىتىب گۈل بۇ سوزلەرنى نەھۇفتە⑤،
ھەم ئولدەم غۇنچەسى بولدى شۇگۇفتە⑥.
چىرايىن ئاچتى - يو، قىلدى تەبەسسۇم،
كۈلۈمسەب باشلادى بىر - بىر تەكەللۇم⑦.

---

① تەھەممۇل — سەۋرى قىلىش.
② خىدمەت — خىزمەت.
③ كۆرە بىلمەن — كۆرەلمەيتىمەن.
④ "ۋەاللاھۇ بىللا — خۇدا ھەققى.
⑤ نەھۇفتە — يوشۇرۇن.
⑥ شۇگۇفتە — ئېچىلماق، گۈللىمەك.
⑦ تەكەللۇم — سوز.

AltunOq

ئۇزلەر قىلدى سەۋسەندىن فەراۋان،
كىم، "ئەي دايە، مېنىڭ دەردىمگە دەرمان.
چەراھەتلىك كوڭۈلنىڭ مەرھەممىسەن.
بۇ ھەسرەت ئىچرە جانىم ھەمدەممىسەن.
بارىب كورگىل غەرىبى بىنەۋانى،
تەكەللۇف بىرلە مەندىن سورغىل ئانى.
ئەيىتقىل: ئەي ۋەفالىق مىھرىبانىم،
يۈرەكىم قوۋۋەتى، جانو-جەھانىم.
مېنىڭ ئۈچۈن مۈنىڭدەك زار بولغان،
غەرىبۇ بىكەسو غەمخار بولغان.
كورۇب مىڭ نىش خۇن ئالود① ھەردەم،
كىشىدىن كورمەگەن بىر لەھزە مەرھەم.
نىچۈك سەن بۇ ئۈزۈن يول ئەمگەكىندىن②،
بۇ ئەمسىز③ ئىشقى بىھاسىل④ ئىلىندىن.
بۇ مېھنەتلە (غەرىب) ھالىڭ نىچۈكدۇر؟
ئەۋ، ئەلدىن باشقا ئەھۋالىڭ نىچۈكدۇر؟
ئەلا⑤، ئەي نازەنىنى، ناز پەرۋەرد⑥،
بۇ كۈندىن سوڭرا، يارەب، كورمەگىن دەرد.

---

① نىش خۇن ئالود ـــ قانلىق نەشتەر.
② يول ئەمگەكىندىن ـــ يول جاپاسىدىن.
③ ئەمسىز ـــ داۋاسىز.
④ ئىشقى بىھاسىل ـــ نەتىجە بەرمەيدىغان ئىشق.
⑤ ئەلا ـــ "ئەي" ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان خىتاپ سوز.
⑥ نازپەرۋەرد ـــ ئەكە، شوخ.

ئەگەرچە رەنجۇ مېھنەتدىن يۇدەدىلىڭ①،
ياراتقان② ئاقىبەت بەرگەي مۇرادىڭ.
نە مېھنەت بار ئانىڭكىم، راھەتى يوق،
نە نەكبەتكىم③ سوڭىندا دەۋلەتى يوق.
ئالار كىم قىلدىلار مەقسەد ھاسىل،
بېرىپ جان بولدىلار جانانغە ۋاسىل④.
نە فىكرىڭ بار چۇ بىلدىڭ مەن سېنىڭمەن،
نە غەم يەرمەن چۇ بىلدىم سەن مېنىڭسەن.
قەبۇل ئەتسەڭ تابۇقچىمەن⑤ كەمىنە⑥،
تەرەھھۇم قىل تابۇقچىلار كەمىنە"⑦.
مۇنىڭدەك كوپ ئۇمىدلىك ۋەئدە بەردى،
بۇ سوزلەر بىرلە سەۋسەننى ئىبەردى.

سەۋسەن نەۋرۇزنىڭ قېشىغا بېرىپ گۇلنىڭ سالىمىنى يەتكۈزىدۇ. نەۋرۇزدىكى ئالىجاناپ سۇپەتلەر سەۋسەننى تامامەن مەپتۇن قىلغان ئىدى. ئۇ ئالدىراشلىق بىلەن گۇلنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىدۇ ۋە نەۋرۇز توغرىلىق سوزلەپ بېرىدۇ:

---

① يۇدەدىڭ — جۇدىدىڭ، ھالسىزلاندىڭ.
② ياراتقان — ياراتقان خۇدا
③ نەكبەت — بەختسىزلىك.
④ ۋاسىل — ئۇلاشماق، ئېرىشمەك.
⑤ تابۇقچى — خىزمەتكار.
⑥ كەمىنە — كەمتەر.
⑦ كەمىنە — يېتىشسىزلىككە.

ئەيتتى سەۋسەن: ئېي ھورى پەرىزاد،
ئەگەر سەن گۈلسەن، ئولدۇر سەرۋى ئازاد①.
ئەگەر سەن گۈلسەن، ئول ئايدىن ئەرىدۇر②،
ۋەگەر سەن ھورسەن، ئول خۇد پەرىدۇر③.
تۈكۈز④ تاپتىم كەمال ئىچرە جەمالىن،
مۇكەممەل بارچە ئىشلەردە كەمالىن.
سەلاتىنزادەدۇر⑤ خانلىققە لايىق،
يەتى ئىقلىمدە سۇلتانلىققە لايىق.
كەرەم ئىچرە ئىرۇر ھاتەم گەداسى،
ئىرۇر بىردەمدە مىڭ جونە⑥ باھاسى.
ئەگەر مىڭ جان يولىندە قويسام ئازدۇر،
ئانىڭ ئۈچۈن جەھاندىن تويسام ئازدۇر.
بار ئىشدە ئەيلەدۇر كىم⑦، مەن تىلەرمەن،
تىيە بىلمەن⑧، نەچەكىم ياخشىلارمەن.
نەچە ئوكسەم⑨ ئەيتمەن مىڭدە بىرىن،
ئوزۈڭگە باق تىلەر بولساڭ نىشانىن.

---

① سەرۋى ئازاد — سەرۋىدەك قەددى-قامىتى كېلىشكەن.
② ئايدىن ئەرىدۇر — ئايدىنمۇ ئۈستۈن.
③ خۇد پەرىدۇر — پەرىنىڭ ئۆزىدۇر.
④ تۈكۈز — تولۇق.
⑤ سەلاتىن — پادىشالار؛ سەلاتىنزادە — شاھزادە.
⑥ جونە — ھاتەمگە ئوخشاش ئەڭ سېخى كىشى.
⑦ ئەيلەدۇركى (ئۈيلەدۇركىم) — شۇنداقكى.
⑧ تىيە بىلمەن — ئوزەمنى يىغالمايمەن، ئوزەمنى تارتالمايمەن.
⑨ ئوكمەك — ماختىماق.

نەچە دىسەم سىفەت قىلغاندىن ئارتۇق،
سەن ئاندىن ياخشىسەن، ئۇل سەندىن ئارتۇق،
ئىلاھا تەڭرى قىلغاي بىر لەتىفە①،
كى تاپقاي بۇ شەرەفنى ئۇل شەرىفە".

گۇل ئانداق قالدى بۇ ئەۋسافىدىن② لال،
كى بىردەم ئۆزگە بولدى ھالىدىن ھال.
ئانىڭدەك قىلدى شەھەنشاھنى تەھسىن،
كى قىزلار قىلدىلەر مېھرىنى تەيىن③.

يۈزىن كورمەي كوڭۇل ئۇلدۇردىلار پاك،
بەرى گۇلدەك ياقاسىن قىلدىلار چاك.
ئانىڭدەك ئەتتىلەر بارچەسى تەدبىر،
كى بىر ـ بىرگە قاۋۇشقاي شەھد باشىر④.

زەمانى تالەئى فىروز بىرلە⑤،
قاۋۇشقاي گۇل مەگەر نەۋروز بىرلە.
ئالار بۇ فىكر ئىچىندە گاھو ـ بىگاھ⑥،
كى كەيۋان بىر ئويۇن كورگۈزدى ناگاھ.

---

① لەتىفە — بۇ يەردە ياخشىلىق مەنىسىدە.

② ئەۋساف — "ۋەسف" سوزىنىڭ كوپلىگى. سۇپەتلەش، تەرىپلەش مەنىسىدە.

③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: قىزلار ئىشق ـ مۇھەببەت پەيدا قىلدى.

④ قاۋۇشقاي شەھدباشىر — ھەسەل سۇتكە ئارىلاشقاي.

⑤ بۇ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بىر زامان تەلىيى ئوڭ‌دىن كېلىپ.

⑥ گاھو ـ بىگاھ — توختىماستىن، ھەر دائىم.

گۆلنى كوچۇرمەك ئۈچۈن خاقانى (چىن) ئەلچىلىرى كەلگەنى

زامانە قەسد بىرلە باغلادى بەل،
تەرەب شەمئىن① ئۆچۇردى فىتنەلىك ئەل.
مەگەر خاقان ئېتىب گۆلنىڭ خىيالىن،
تىلەدى سەي ئېتىب تاپسا ۋىسالىن.
نەچە يىلدىن بېرو يىققان خەزىنە،
نە كىم فەغفۇردىن② قالغان دەفىنە.
ئىپار بىرلە يىبەك③ ئانبار ـ ئانبار④،
نە كىم تۇرلۇك گوھەر خەرۋار ـ خەرۋار⑤.
مۇرەسسەئ قىلغان ئەتلەس ئۇلۇغ ئەۋلەر⑥،
پەرى ئەڭلىك⑦، سىلىق بويلۇق بېداۋلار.
نە يالغۇز چىنو ماچىن تاڭسۇقىدىن⑧،
كى بارچە دۇنيىنىڭ تاڭسۇقلىغىدىن.

---

① تەرەب شەمئىن ـــ خوشاللىق شامىنى (چىرىغىنى).
② فەغفۇر ـــ چىن خاقانى.
③ يىبەك ـــ يىپەك.
④ ئانبار ـــ ئامبار.
⑤ خەرۋار ـ خەرۋار ـــ قانچىلىغان ئېشەك ـ خېچىرغا يۈك بولغۇدەك.
⑥ بۇ مىسرانىڭ مەزمۇنى: كاتتا ئۆيلەر قىممەت باھا تاشلار بىلەن بېزەلگەن.
⑦ پەرى ئەڭلىك ـــ پەرى يۈزلۈك.
⑧ تاڭسۇقىدىن ـــ ئاجايىپ ـ غارايىپ نەرسىلىرىدىن.

AltunOq

يىغىپ يۈكلەپ تۈرۈپ ئىبەردى بارىن،
ئىپىپ① بىر نەچچە ساھىب ئىختىيارىن.
ئىشتكەچ بۇ خەۋەرنى شاھ مۇشكىن،
قىلىپ ئۇترۇ يىبەرۈر ئەلنى تەيىن.
ئۇلۇغ تويلار ياراغىن قىلدى دەرھال،
ياساتىپ سىپ ـ سىرىغ توكتۇردى كوپ مال.

چىن خاقانىنىڭ ئەلچىلىرى گۈلگە ساۋچى بولۇپ كەلگەنلىكلىرىنى بىلدۈرىدۇ. شاھ مۇشكىن ئۇلارنى ھورمەت بىلەن قوبۇل قىلىدۇ ۋە چىن خاقانىنىڭ ئىلتىماسىغا رازىلىق بىلدۈرىدۇ. ئۇ ھەرەم ئۆيگە كىرىپ، ۋەقەنى سەۋسەنگە ئېيتىدۇ. ھىكايە مۇنداق داۋام قىلىدۇ:

بولۇپ سەۋسەن بۇ سوزدىن لالۇ خامۇش،
كىلىپ گۈل ھەزرەتىندە زارو مەدھۇش②.
دەمى چىقماي مەلامەتدىن پەرىشان،
ئايا بىلمەي③ ھاياتىندىن پۇشايمان.
كوزى تۈشمەسكى باقسا گۈل يۈزىنە،
دەرىندۇركى④ پىچاق ئۇرسا ئوزىنە.
چۇ ئول ھالەت بىلە كوردى ئانى گۈل،

---

① ئىپىپ — ئەگەشتۈرۈپ.

② مىسرانىڭ مەزمۇنى: گۈلنىڭ ئالدىغا كىلىپ، زار يىغلاپ ھۇشىدىن كەتتى.

③ ئايا بىلمەي — نىمە دىيىشىنى بىلمەي.

④ دەرىندۇركى — يىقىندۇركى، ئاز قالدىكى.

يېرىندىن قوپتى بىسەبرو تەھەممۇل.
ئانىڭدەك چىرقىراپ سەسكەندى ناگاھ،
كىم ئول تەگرەدەگى① ئەل بولدى ئاگاھ.
تۈتۈپ ئول دەم تىشى تىرناغى بىرلە،
تىتە يازدى تونى ئوبراغى② بىرلە.
ئەيىتتى سەۋسەن: ”ئەي جانو جاھانىم،
سېنىڭ ئۈچۈن فىدا بولسۇن بۇ جانىم.
تىلىم كەسكىن، چىقارغىن كوزلەرىمنى،
ئېشىتمەگىن پەرىشان سوزلەرىمنى.
نە ئېتەيىن، نەدىيىن، نە سورارسەن،
بۇ سىر يالغۇز يۈزۈمنى نە كورەرسەن.
نە ئاغزىمغە سىغار بۇ سوز، نە تىلگە،
كى بىھەد ئوت تۈشۈپتۇر جانو دىلگە.
سېنى خاقانكى، تەختى توكتەرۈلسۇن③،
تىلەيدۇر كىم، تىرىكلىگى توردىلسۇن④!“

گۈل خاقان ئەلچىلىرىنىڭ سوزىن ئېشىتىب، پەرىشان بولغانى

ئېشىتكەچ گۈل ياقاسىن چاك قىلدى،

---

① تەگرەدەگى — چورىسىدىكى.

② ئوبراغ — يىرتىق.

③ توكتەرۈلسۇن — كومتۈرۈلسۇن.

④ توردىلسۇن — بەربات بولسۇن.

ئېشتكەن ئاغزىنى پۇرخاك قىلدى①.
باشىن يەرگە ئۇرۇپ ئانچە چالىندى،
كى بويىندىن سوۋەكلىرى كورۇندى.
زەمانى سوستايىپ مەسرولارتەك②،
دەمى يىغلار گەدايى دەر بەدەرتەك③.
يۈزى گۈل بەرگىدەك سولدى غەم ئىچرە،
يىل ئاغرىغانچە بولدى بىردەم ئىچرە④.

چىن ئەلچىلىرىنىڭ كەلگەنلىگىدىن بۇلبۇلمۇ خەۋەر تاپقان ئىدى. ئۇ ئالدىراش سەۋسەننىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇ يەردە گۈل بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇ. گۈل قاتتىق پەرىشانلىق ئىچىدە بولبۇلدىن نەۋروزنىڭ ئەھۋالىنى سوراشقا باشلايدۇ:

ئاغا سوردى⑤: نىچۈكدۇر ئول غەرىبىم،
مۇھىبدىن ياد ئېتەرمۇ ئول ھەبىبىم⑥.
سىزىبمۇدۇر بۇ دەرمانسىز بەلانى،

---

① پۇرخاك قىلدى — توپىغا تولدۇردى.

② مەسرو — تۇتقاقلىق كېسەللى بار كىشى.

③ بۇ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بىردەم ئىشىكمۇ-ئىشىك يۈرىدىغان گادايدەك يىغلايتتى.

④ بۇ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بىردەمنىڭ ئىچىدە بىر يىل ئاغرىغاندەك بولدى.

⑤ ئاغا سوردى — ئۇنىڭدىن سورىدى.

⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئۇ دوستۇم، ياخشى كۆرگۈچىسىنى ياد ئېتەرمۇ.

ساغىنۇرمۇ بۇ مىسكىن مۇبتەلانى؟
فەلەكنىڭ جەۋرىدىن ھالى نىچۇكدۇر؟
بۇ ماتەم ئىچرە ئەھۋالى نىچۇكدۇر؟
رەفىقى بارمۇدۇر مېھنەتدىن ئۆزگە،
كورەرمۇ ھېچ نىمە زەخمەتدىن ئۆزگە؟
كوب، ئەي بۇلبۇل، ھېكايەت ۋەقتى ئەرمەس،
مەھەل يوقتۇر شىكايەت ۋەقتى ئەرمەس.
زامان نازىك تۇرۇر، فۇرسەت غەنىمەت،
بۇ بىر سائەت ئېرۇر مۇھلەت غەنىمەت".

نەۋروز خاقانى چىن ئەلچىلەرىنىڭ كەلگەنىنى ئېشىتىپ، نالىش قىلغانى

بۇ يەتمەستىن بۇرۇن نەۋروزى مىسكىن،
ئېرىكىب① ھوجرەسىندىن چىقتى غەمكىن.
كورەر كىم سوزلەشوۋ بىر نەچە بەد بەخت:
كى گۇل باغلادى فەرخار ئېلىدىن رەخت②.
فەراۋان رەخت ئېيىبتۇر③ خىسراۋى چىن،
ئېبەرسۇن قىزنى دەب ئول شاھى مۇشكىن.
بۇ ھالەتنى ئېشىتتى ئەرسە نەۋروز،
چىقاردى جانىدىن ئاھى جىگەر سوز.

① ئېرىكىب — زېرىكىپ.
② رەخت باغلاماق — كېتىشكە تەييارلانماق؛ نەرسە-كېرەكلەرىنى چەگمەك.
③ رەخت ئېيىبتۇر — كىيىم-كېچەك، مال ئەۋەتىپتۇ.

يانىب ئۇيگە تون ئۇبراغىن قىلىپ چاك،
ئۇزىن يەرگە ئۇرۇپ، باشقا ساچىپ خاك.
قىلىپ كوكسىن ئانىڭدەك پارە - پارە،
كى ئۇخشاتىپ ئىدى بەرگى چىنارە.
زامانى قىلدى ئۇز دەردىن ھىكايەت،
دەمى ئۇز بەختىدىن قىلدى شىكايەت.
گەھى قىلدى فەلەك جەۋرىنى تەقرىر①،
گەھى ئەتتى باھانە دەستى تەقدىر.
بۇ دەرد ئۈستىندە دەرماندىن تونكۇلدى②،
جاھاندىن تويدى - يو جاندىن تونكۇلدى.
ئولۇمنى خۇش قىلىپ ھىجران ئىلىندىن،
سۇۋۇردى خەنجەرى بۇررا بىلىندىن③.
دەرىن ئەردىكى باغرىن چاك قىلسا،
يۇرەكىنى چىقارىپ باك قىلسا.

بۇلبۇل نەۋروزغا تېزرەك گۇل قېشىغا بېرىش كېرەكلىگىنى ئېيتىدۇ. نەۋروز گۇل بىلەن سەۋسەن ئويىدە ئۇچرىشىدۇ.

كىرىپ سەۋسەن قاشىندە شاھى نەۋشاد،
يەر ئوپتى بەندەتەك ئول سەرۋى ئازاد.

---

① تەقرىر — بايان قىلىش.
② دەرماندىن تونكۇلدى — دەرماندىن كەتتى.
③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بېلىدىن ئوتكۇر خەنجىرىنى سۇغۇرۇۋالدى.

AltunOq

كىنەتتە پەردەدىن يۈز كورگۈزۈب① گۈل،
ئىسۈردى② كورگەچ ئول نەۋروزنى بىمۇل③.
ئول ئاندىن نالەلەر بىرلە خىرامان،
بۇ ھەم مۇندىن فىراق ئوتىندە بىريان.
ياۋۇقلاشىب④ قۇچىشتى ئىككى دىلدار،
تاپىشىب بىر زامان ۋەسل ئىچرە دىدار.
فەلەك يارىب نىچۈكدىن بولدى غافىل،
كى تۇشتى ئىككى يار ئانداق مۇقابىل.
بولۇپ بىر لەھزە ھەم زانويە ھەمدۇش⑤،
رەفىقى ھەمنىشىن، ھەمدەم، ھەماغۇش⑥.
ئەرادا غەمزەلەر غەممازلىقدا⑦،
كەرەشمە شىۋە دەست ئەندازلىقدا⑧.
دەمى نەۋروز ئەلى گۈلگە ھەمايىل⑨،

---

① يۈز كورگۈزۈپ — يۈزىنى كورسىتىپ.

② ئىسۈردى — ھۇشسىزلاندى.

③ بىمۇل — كەيپسىز.

④ ياۋۇقلاشىب — يېقىنلىشىپ.

⑤ زانويە ھەمدۇش — تىزى تىزىغا، يەلكىسى يەلكىسىگە يېپىشىپ.

⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: دوستلارچە يېقىن ئولتۇرۇپ، ھەمنەپەس بولۇپ، قۇچاقلىشىپ.

⑦ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئىككى ئارىدا غەمزىلەر بىر بىرىنىڭ سىرىنى ئېچىپ.

⑧ مىسرانىڭ مەزمۇنى: نازۇكەرەشمىلەر ھوكۇمرانلىق قىلىپ.

⑨ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بىردەم نەۋروز قولىنى گۈلنىڭ يەلكىسىدىن ئېسىلدۇرۇپ قۇچاقلىسا.

زەمانى گۇل تاغى نەۋروزغە مايىل.
مۇساھىب① ئىككى دىلدارى مۇۋافىق،
نە ئەغيار ئاندە ھازىر، نە مۇنافىق②.
مۇنىڭدەك بىر زامان ھەمرازلىقدا③،
كەچۇردىلەر دەمى دەمسازلىقدا④.
كوتەرمەي كوز بىرى بىرنىڭ يۇزىندىن،
قۇرۇماس ياش ئىكىسىنىڭ كوزىندىن.
ئارادا بۇلبۇلو سەۋسەن جىگەر خۇن،
ئاقىزىب كوزلەرىندىن رۇدى جەيھۇن⑤.

شۇ ئارىدا سەۋسەن نەۋروزدىن: "بۇندىن كېيىن شەھەنشاھ نىمە قىلماقچى ئىكەن" دەپ سورايدۇ. نەۋروز ساداقەت بىلەن توۋەندىكىچە جاۋاپ ئېيتىدۇ:

...سەباتەك بۇ چەمەن فەرراشىدۇرمەن⑥،
نە يەرگە بارسا گۇل يولداشىدۇرمەن.
قىلىب يەكرويە دۇنيادىن ئىشمنى⑦،

---

① مۇساھىب — سوھبەتداش.
② مىسرانىڭ مەزمۇنى: بۇ يەردە نە رەقىپ، نە مۇناپىق يوق ئىدى.
③ ھەمرازلىق — سىرداشلىق.
④ دەمسازلىق — ماسلىشىش.
⑤ رۇدى جەيھۇن — ئامو دەرياسىنىڭ ئېقىنى.
⑥ فەرراش — ئوي خىزمەتكارى.
⑦ مىسرانىڭ مەزمۇنى: دۇنيادىن ئىشمنى بىر يولى ئۈزگەنمىز.

قويۇبدۇرمەن ئاياغىنە باشىمنى.
مېنى مەنئ ئەتمەڭىز، كىرمەك قانىمغە،
گەر ئۇلسەم يولدا مىننەت جانىمغە.
ئۇنۇتساڭىز مېنى بولماسمۇ ئاخىر،
غەرىبغە رەھىمىڭىز كەلمەسمۇ ئاخىر.
تىلەسۇن، گەر تىلەمەسۇن مېنى گۇل،
قۇلىدۇر (مەن) بولىنچە توپراغىم كۇل.
مەن ئول مەنكىم ئاياغىنىڭ ئىزىمەن،
ئەگەر ئۇلسەم بوساغاسى تۇزىمەن. . .
ئېلىك① مەندىن يۇۋۇك ئەي مېھرىبانلار.
جانىمدىن نە تىلەرسىز، ئەي فەلانلار.

گۇل نەۋروزنىڭ چىن ئېتىقادىنى ئاڭلاب ھىكايەت قىلغانى

ئېشىتىب گۇل بۇ سوزنى شاد بولدى،
بەكۇللى② قايغۇدىن ئازاد بولدى.
تۇتۇب نەۋروز يۇزىن ئوپتىكىم: ئەي شاھ،
مېنىڭ سىررىمدىن ئەمدى بولغىن ئاگاھ.
ئەگەر سەن قىلماس ئەرسەڭ مەندىن ئوزگە،
مېنىڭ بارى كىمىم بار سەندىن ئوزگە.
يۇز ئۇيۇرساڭ تاغى مەن يۇز چۇۋۇرمەن③،

① ئېلىك — قول.
② بەكۇللى — پۈتۈنلەي.
③ يۈز چۇۋۇرمەن — يۈز ئورىمەيمەن.

غەمگدىن باشقا بىللاھكىم① دەم ئۇرمان②.
گەر ئەر بولساڭ مېنى بۇ غەمدە قويما،
قەدەم تارتىپ مېنى ماتەمدە قويما.
چۇ سەيد ئەتتىڭ③ كېيىكنى بىلگىل، ئەي دوست،
بۇغۇلۇپ ئۆلمەسۈن بىسمىل قىل④، ئەي دوست.
ئەگەر ئۆرتەسەلەر دۇنيىنى يەكسەر⑤،
مېنىڭ يانىمدە بولساڭ سەن نە غەم بار؟
سېنىڭ بىرلە تاموغ⑥ خۇلدبەرىندۇر⑦،
بىھىشتىم سەنسىزىن تەھتوش شەرىندۇر⑧.
ئۇشۇل تەگرى ھەقكىم جان ياراتتى،
ھەم ئۇل ۋەسلو ھەم ئۇل ھىجران ياراتتى.
رىزا بەردىم نە كىم بولسا يارىغىڭ⑨،
باشىمدۇر ئاندا كىم بولسا ئاياغىڭ.
بېرىپ ئۆز ئىختىيارىمنى قولۇڭغە،
باشىمنى مەن قويۇبدۇرمەن يولۇڭغە".

---

① بىللاھكىم — خۇداغا قەسەم بولسۇنكىم.
② دەم ئۇرمان — دەم ئۇرمايمەن؛ سوز ئاچمايمەن.
③ سەيد ئەتتىڭ — شىكار قىلدىڭ، ئوۋلىدىڭ.
④ بىسمىل قىل — قۇربانلىق قىل.
⑤ يەكسەر — پۈتۈنلەي، بىردىنلا.
⑥ تاموغ — دوزاخ.
⑦ خۇلدبەرىن — ئەڭ يۇقۇرى جەننەت.
⑧ تەھتوش شەرىن — دوزاخنىڭ ئاستى.
⑨ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئۆزەڭگە يارىغان بىر كىشىڭ بولسا، مەن رازى.

بۇ سوز ئۇستىندە كوب ئانت ئىچتى ئول ماھ،
كوكۇل تىندۇردى — يو قوپتى شەھەنشاھ.
تاپىب بىر - بىرىنىڭ كوڭلىن مۇۋاپىق،
تەسەللى تاپتىلار ئول ئىككى ئاشىق.

شاھ مۇشكىن خاقانى چىن ئەلچىلىرىگە ئىجازەت بېرىپ، گۇلنى كوچۇرگەنى

چۇ بادى سۇبھ بۇنياد ئەتتى پەرۋاز①،
قارا قۇزغۇن ھەزىمەت قىلدى ئاغاز②.
فەلەكدىن مېھرى ئەنۋار③ بولدى تالىئ④،
قاراڭغۇلۇقنى كوزدىن قىلدى راجىئ⑤.
ئەزىمەت قىلدى مۇشكىن ئوز يېرىدىنە،
ئىجازەت بەردى چىن ئەلچىلىرىنە.
بۇيۇردى يىلقىچى يىلقى كېيۇردى⑥،
تەكەللۇفلار بىلە گۇلنى كوچۇردى.
گۇلى ھوجرانىشىن باغلادى مەھمىل⑦،
ئۇزاتىب ياندى مۇشكىن نەچە مەنزىل.

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: سەھەر شامىلى ئۇچۇشقا باشلىدى.
② ھەزىمەت قىلدى ئاغاز — قېچىشقا باشلىدى.
③ مېھرى ئەنۋار — قۇياش نۇرى؛ نۇرلۇق قۇياش.
④ تالىئ — چىقمىش.
⑤ راجىئ — ياندۇرۇش.
⑥ كېيۇردى — كەلتۇردى.
⑦ مىسرانىڭ مەزمۇنى: گۇل ئولتۇردىغان كىچىك كىنە شىپاڭنى توگىنىڭ ئۇستىگە ئورناتتى.

گۈل كوچگەندىن سوڭ نەۋروز كوچىنى ئېرىشگەنى①

قىلىب نەۋروز ھەم ئەزمى موسەممەم②،
رەۋان چىن مۈلكىنە يۈز قويدى ئول ھەم.
جەھاندىن مۈتلەق ئازاد ئەردى كوڭلى.
كوچ ئېرىشمەك بىلە شاد ئەردى كوڭلى.
نە يەرگە كىم قونۇب گۈل كوچا ئاندىن③،
يۈۋار ئەردى سېرىشكى بىرلە قاندىن④.
نە يولدىن كىم گوزەر قىلسا بىراقى⑤،
تېرەر ئەردى ئىزى تۈزىن قەراقى.⑥
كېچە ـ كۈندۈز خىيالى بىرلە ھەمراھ،
ئىشى كوچى بۇ ئەردى گاھو ـ بىگاھ⑦.

نەۋروز بىلەن گۈل كېچە قاچقانى

چۈيەتتىلەر ياۋۇق⑧ چىن سەرھەددىنە⑨،

---

① كوچىنى ئېرىشكەنى ـــ كارۋاننى ئەگىشىپ ماڭغانلىقى.
② ئەزمى موسەممەم ـــ سەپەرگە بەل باغلاش.
③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: گۈل قەيەرگە چۈشۈپ، ئۇ يەردىن كوچمىسۇن.
④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: قان يېشى بىلەن يۈزىنى يۇياتتى.
⑤ گوزەر قىلسا بىراقى ـــ مىنىدىغان ئېتى ئۆتسە.
⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ماڭغان ئىزىنىڭ توپىسىغا كۆزىنى سۈرتەتتى.
⑦ گاھو ـ بىگاھ ـــ ئۈزلۈكسىز، ھەمىشە.
⑧ ياۋۇق ـــ يېقىن.
⑨ سەرھەد ـــ چېگرا.

شەھەنشاھ كەلدى گۇلنىڭ مەسنەدىنە①.
جەھان ئەردى ئانىڭتەك تىرە - ۋو تار②،
كى نە يۇلدۇز، نە ئاي ئەردى پەيدىدار③.
بۇلۇت كوكرەب، ياشىن ياشاب، ئېسىب يەل④،
بۇرەتىب قار ياغىب، يامغىر ئېتىب سەل.
تۇشۇب ھەر بىر كىشى باشلىق باشىنە⑤،
قارىنداش باقماس ئەردى قەرداشىنە.
ياراغ ئولدۇركى ئاتلانساق بۇ شەبگىر⑥،
قىلىب باشدىن ئاياغ تونلارنى تەغيىر⑦.
قاچىب فەرخار ئىقلىمىندىن ئاشساق،
بارىب نەۋشاد مۇلكىنى تىلەشساق.
رىزا بەردى گۇلى مۇشكىن بۇ سوزگە،
بۇرۇنقى ئەھدىنى قىلمادى ئۆزگە.
ئۇياتو نامونىكىن⑧ كوزگە ئىلماي،
ئاتاسى تاجو تەختىن جەۋچە⑨ بىلمەي.

---

① مەسنەد — تەخت.
② تىرە - ۋو تار — قاراڭغۇ ۋە تار.
③ پەيدىدار — كورۇنۇپ تۇرۇش.
④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بۇلۇت قۇتراپ، چاقماق چېقىپ، بوران چىقىپ تۇراتتى.
⑤ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ھەر كىشى ئوز بېشى بىلەن بولۇپ.
⑥ شەبگىر — كېچىلىك يۈرۈش.
⑦ تەغيىر — ئۆزگەرتىش.
⑧ نامونىكىن — نام - شوھرىتىنى.
⑨ جەۋچە — تىرىقچە.

كوتەرىب كوڭلىنى بارچە جەھاندىن،
يۈۋۈب مۇتلەق ئىلىكلەرىنى جاندىن.

نەۋروز بىلەن گۈل بىرلىكتە قېچىپ، ئۇزاق يول يۈرۈپ، بەكمۇ ھېرىپ كېتىدۇ ۋە بىر يانبېغىردا دەم ئېلىشماقچى بولىدۇ. لېكىن ئۇخلاپ قېلىپ، چىن چېگراچىلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئۇندىن كېيىن ۋەقە مۇنداق تەسۋىرلىنىدۇ:

بار ئەردى ئاندا بىر زەنگىئى خۇنخار①،
زوھەلدىن نەھسراق، مىررىخ كىردار②.
ئورنىندە ئەچىب قان قانماغۇچى،
يانار ئوتدىن يۈز ئورۇب يانماغۇچى.
ئاتى يەلدا يۈزى يەلدا تۈنىتەك③،
كوزى دوزاخ، يۈزى مەھشەر كۈنىتەك④.
ئانى قويمىش بۇ سەرھەدلەردە خاقان:
"كى سورماسمەن ئەگەر قىلساڭ تۈمەن قان".
ئوزىتەك بىر نەچە زەنگى بىلە ئول،
قاراۋۇللاب يۈرۈب ساقلار ئىدى يول.

---

① زەنگىئى خۇنخار — قانخور ھەبەش.

② زوھەل — كونا چۈشەنچىدە نەس يۇلتۇز، نەس باسقان ئا-دەمنى زوھەل يۇلتۇزلۇق دەپ ئاتايدۇ. مىررىخ (مارىس) — خۇراپى ئېتىقاتتا قان توكۇش يۇلتۇزى. قانخور ئادەمنى مىررىخ يۇلتۇزلۇق دەپ ئاتىشىدۇ.

③ يەلدا تۈنىتەك — قىش كېچىسىدەك، (قاپ-قارا مەنىسىدە).

④ مەھشەر كۈنى — قىيامەت كۈنى.

كورۇب ناگاھ گۈلو نەۋروز ئىزىنى،
ياسانىب ئىزدەدى يازى① يۈزىنى.
كوز ئاچتى ئەرسە ئول ئىككى دىلارام،
كورۇب ئوزلەرىنى بىدانە دەر دام②.
ياتىب ياتقانلىرىنى كورگەچ ئول دەم،
ياتۇر يەردە تۇتۇب باغلادى مەھكەم.
يۇقارى باقسالار يەلدايى خۇنخار،
تۇرۇب بۇ ھەمچۇ تەيرى ئادەمى خار③.
سەلام ئەتتى رەۋان نەۋروزى نەۋشاد،
تەۋازو بىرلە قىلدى ئافەرىن ياد.
تۇتۇب يەلدا ئوزىن خاقانى چىنتەك،
نە خاقانكىم شاھى رويى زەمىنتەك④.
بۇلار ئۇترۇ يۇكۇنۇب خەستەيو زار⑤،
يازۇقلۇغلار كەبى ئىككى گىرىفتار⑥.
سەلابەت بىرلە ئول بىرەھم كافىر،
ئالارنىڭ شەرھى ھالىن⑦ سوردى بىر-بىر.

---

① يازى — چول-باياۋان.
② مىسرانىڭ مەزمۇنى: شۇ ئاندىلا ئوزلىرىنى تۇزاقتا كورۇشتى.
③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئادەمخور يىرتقۇچ قۇشقا ئوخشاش تۇرۇپتۇ.
④ شاھى رويى زەمىنتەك — يەر يۈزىنىڭ پادىشاسىدەك.
⑤ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بۇلار ئاجىز-بىچارىلەردەك يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇشتى.
⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بالاغا يولۇققان ئىككى كىشى گۇناكارلارغا ئوخشاش تۇرۇشتى.
⑦ شەرھى ھال — تەرجىمىھال.

يەلدا نەۋروز بىلەن گۈلنىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا قارىماي، ئۇلارنىڭ قول-بويىنىنى باغلاپ خاقان ئالدىغا ئەۋەتىدۇ. خاقان گۈلنى توت كوز بىلەن كۈتەتتى. خاقان نەۋروز بىلەن گۈلنى ياخشى قارشى ئالىدۇ ۋە ئادەت بويىچە ئۇلارنى بۇتخانىغا ئەۋەتىدۇ. نەۋروز بىلەن گۈل بۇتخانىدىن قېچىپ كېتىدۇ. شۇ ئارىدا خاقان ۋاپات قىلىدۇ. ئاشىقلار خوشال بولۇشۇپ، ئوز يولىنى داۋام ئەتتۈرىدۇ. بىر چاغدا دىۋىلەرنىڭ مەنزىلىگە بېرىپ قالىدۇ. لېكىن ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ، ناجى دىگەن بىر شەيخنىڭ ئويىگە كىرىشىدۇ. شۇندىن كېيىن ھىكايە مۇنداق داۋام قىلىدۇ:

يەنە شەھزادەلەر توقتاماي ئاندا،
قاچىب كەتتىلەر ئاندىن بىر زاماندا.
نەسىھەتگۈي زاھىدلار يېرىنە،
يەگانە شەيخى ناجى لەنگەرىنە.
ئىشىكدىن ئۇترۇ① چىقتى بىر ئازازىل②،
مۇھەققەق لايىقى تەيرى ئەبابىل③.
ئېلىكلەرىن تۇتۇب ئەۋگە كىيۈردى،
بارىب مىھمان ئۈچۈن سۇفرە④ كېتۈردى.
نەسۇفرە ئارپا ئوتمەكى⑤ بىلە سۇ،

---

① ئۇترۇ — ئۇدۇل، ئۇتتۇر.

② ئازازىل — شەيتان.

③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: شۇبھىسىز قۇشقاچ-قالىغاچقا ئوخشاش بىرنەرسە.

④ سۇفرە — داستىخان، مەزەر.

⑤ ئارپا ئوتمەكى — ئارپا نېنى.

AltunOq

دىگەيسەنكىم ئىبرور ئاغرىقىغە دارۇ.
ئاران قويدى ئىسە تاتماغە ① فۇرسەت،
تاتار ـ تاتماسىدىن يىغدى سۇفرەنى بەت.
سوراپ ئاڭلاپ ئالار ھالىنى بىر ـ بىر،
بۇرۇن زاھىد قاتىندە قىلدى تەقرىر.
غەرىبلەر چۈن يىدىلەر ماھەزەرنى②،
چۇ شەيخ ئاڭلاپ ئىدى بارچە خەبەرنى.
قىياس ئۈستىندە باشلادى كەرامەت،
قىياسى يوق ئەتتى زوھدو تائەت③.
ئۇزاتىب قەلب سوزلەرىنى④ بىر قۇر،
يەشىب گۈلدىن قەبا⑤ نەۋروزدىن قۇر⑥،
چۇ كوردى خىلقەتىندە شەمئو شاھىد،
تەمە بازارىنى تىز ئەتتى زاھىد⑦.
گۈلو نەۋروز ئالار فىئلىنى ئاڭلاپ،
فۇسۇنو⑧ سىھرو تەزۋىرىنى⑨ تاڭلاپ.

---

① تاتماغە ــ تېتىپ كورۇشكە، يەپ بېقىشقا.

② ماھەزەر ــ مەزەر، راسلىغان يىمەكلىك.

③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: تەقۋادارلىق، تائەت ـ ئىبادەتتىن بىر تالاي سوز ئاچتى.

④ قەلب سوزلەرىنى ــ يالغان سوزلەرنى.

⑤ قەبا ــ چاپان.

⑥ قۇر ــ (ئالتۇن) كەمەر.

⑦ مىسرانىڭ مەزمۇنى: زاھىت پۇل ـ نەرسە يۇلۇۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى.

⑧ فۇسۇن ــ جادۇگەرلىك.

⑨ تەزۋىر ــ ھىلە ـ مىكىر.

دىدىلەر: قاچتى بىر لاھەۋلدىن دېۋ،
بەنى ئادەم① بىلەن لاھەۋلدىن دېۋ.
يۈرۈتتى دېۋ ئۆزە ھوكمىن سولەيمان،
مۈنكۈدەكلەرنى قىلمادى مۇسۇلمان.
بۇ يول ئازغۇرغۇچى كورگۈزسە تەلبىس②،
ئەجەب يوقتۇركى يولدىن، ئازسا ئىبلىس.
قىلىب پەرھىز ئالارنىڭ سوھبەتىندىن،
پەرىلەر كەتتىلەر شەيتان قاتىندىن③.

گۈل بىلەن نەۋروز كىمەگە كىرگەنلىرى

كىمەگە كىردىلەر ئىككى دىلارام،
بولۇب دەريا نىشىن ناچار، ناكام④.
چۇ نەۋروزو گۈلى مۈشكىنى فەرخار،
تېكىزگە كىردىلەر چۇ دۇررى شەھۋار⑤.
بىرەرتە مەۋج ئۇرۇب دەريائى پۇرشور⑥،
قىلۇر ئەرتە جەھەننەم قەئرىنە زور.

---

① بەنى ئادەم — ئادەم بالىسى.
② تەلبىس — ئالدامچىلىق.
③ قاتىندىن — قېشىدىن.
④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: مەقسىدىگە ئېرىشەلمىگەن بۇ بىچارىلەر ئىلاجسىزلىقتىن دەريادا سەپەر قىلىشقا مەجبۇر بولدى.
⑤ شەھۋار — شاھلارغا خاس، شاھلارچە.
⑥ پۇرشور — شورلۇق، تۇزلۇق.

بىرەرتە① كىمەلەرنى چايقابان يەل،
يۇۋار ئەردى زوھەل ئۇز يۇرتىدىن ئەل.

نەۋروز بىلە گۈل ئەھۋالى تىپىز ئىچىندە

مۇنىڭدەكدە ئول ئىككى يارى ھەمدەم،
كۆنىنچە روبەرۇ با ھەسرەتو غەم.
قانى قاينار تىپىزدىن فىكر قىلماي،
ئەزىز جان خەۋفىنى بىر جەۋچە بىلمەي.
بىلە بولسا ئىككى يارى ۋافادار،
سۇ ئالسا دۇنيىنى نە قايغۇسى بار.
نە مەنزىلكى بولسا ئىشق ھەمراھ،
ھەقىقەت مىسىر تەختىگە ئىرور چاھ.
نە بولدىكىم مۇھەببەتدۇر قۇلاۋۇز②،
نە مىھنەت كورۇنۇر، نە غەم قويار يۈز.
ئەگەر تاپسا فەرىدۇن دەۋلەتىنى،
ئۇنۇتماس ئول بەلانىڭ لەززەتىنى.
بۇ دەۋلەتدىن ھەسەد ئېتىب زامانە،
يەنە ئەنگىز③ قىلدى مىڭ بەھانە.
فەلەك جەۋرى دۇ ئەسپە قىلدى تەئجىل④،
كوز ئاچقىنچە سىنى ھەم قىلدى تەبدىل⑤.

---

① بىرەرتە — بەزىدە.
② قۇلاۋۇز — يول باشلىغۇچى.
③ ئەنگىز — تۇغدۇرۇش، قوزغىتىش.
④ تەئجىل — ئالدىراش، ئالدىرىتىش.
⑤ تەبدىل — ئۆزگەرتىش.

تېڭىز مەۋج ئۇرۇپ، گۈلى نەۋروز
تاختا پارەدە قالغانى

مۇخالىف يەل قوپۇپ①، چايقالدى دەريا،
قىيامەتدىن قاتىغ كۈن بولدى پەيدا.
بۇلۇت كوكرەپ، ياشىن ئانداق چاقىلدى،
كى دەريا نەفتتەك② ئوتقا ياقىلدى.
دىگەيسەن چالدى ئىسرافىل سۇرىن③،
ۋە ياخود ئاچتىلار توفان تەنۇرىن.
بار ئەردى ئول تېڭىزدە بىر ئۇلۇغ تاغ،
كورەرگە قاف تاغىندىن ئۇلۇغراغ.
كېمەلەرنى ئېگىرىب دۇر پۇرتاب④،
ئۇرۇندۇردى قىيا باغرىندە گىرداب.
قەداقلار ساچرادى يەرلىك يېرىندىن،
ئۈزۈلدى تاختالار بىرى-بىرىدىن.

نەۋروز بىلە گۈل بىر-بىرىدىن
باشقا تۈشكەنى

بۇ گەز ھەر بىرى تۈشتى بىر كەنارە،
تۇتۇب ھەر بىرسى بىر تاختا پارە.

---

① مۇخالىف يەل قوپۇپ — تەتۇر شامال چىقىپ.

② نەفت — نېفىت، يەر يېغى.

③ ئىسرافىل سۇرى، — دىنىي ئېتىقاتقا بويىچە ئىسرافىل 4 چوڭ پەرىشتىنىڭ بىرسى، ئىسرافىل سۇر (كاناي) چالغاندا، دۇنيا ئاخىرلى-شىپ، ئولۇكلەر تىرىلىدۇ.

④ پۇرتاب — قايىنام؛ سۇنىڭ ئايلىنىپ ئېقىشى.

ئايىردى بىر بىرىندىن ئۇل ئىكى يار،
ئانىڭتەكىلىك بىلە ئۇل مەۋجى خۇنخار.
فەلەكنى مۇندىن ئۇزگە نە ئىشى بار،
كى بىرنۇش① ئورنىدا يۇزمىڭ نىشى② بار.
فەلەكنىڭ ئىختىيارى ئانداق ئەردى،
كى ھەر بىرىنى بىر سارى يىبەردى.
قاياندىن تەڭرى تەقدىرى بىلە گۇل،
بارۇر ئەردى قىلىب سەبرو تەۋەككۇل.
نەگۇل نەۋروز ئەھۋالىندىن ئاگاھ،
نە نەۋروز ئەردى گۇل ھالىندىن ئاگاھ.
مەدەد قىلدى ئىنايەت بادبانى③،
يىراق تاشلادى ئۇل ئىگىرىمدىن④ ئانى.
سۇرۇب تاختانى ئۇل مەۋجى بايانى،
قىراققا سالدى سۇنئى سەنانى⑤.

گۇل تىڭىزدىن چىققانى

بۇ كۇنلەر غەۋس⑥ ۋەقتى يەتمىش ئەردى،
ئەدەن سۇلتانى سەيتىن ئەتمىش ئەردى.

---

① نۇش — ھوزۇر، ھالاۋەت.

② نىش — نەشتەر.

③ بادبان — يەلكەن.

④ ئىگىرىم — گىرداپ، قايىنام.

⑤ سۇنئى سەنا — خۇدانىڭ تەقدىرى.

⑥ غەۋس — سۇنىڭ تىگىگە چۇشۇش: سەيت — خەۋەر.

ئېتىب جەۋھەر دىگەن خوجە سەرايىن①،
ئاڭا سالدى نەكىم تەدبىرو رايىن.
ئۇغان تەقدىردىن بېغەۋ سۇ غەۋۋاس②،
تېڭىزدە تاپتىلار بىر گەۋھەرى خاس.
تاپىب ئايتەك يۈزى كۈن تابىدىن تاب③،
تۈتۈب كوزلەرى ياش ئورنىندە خۇناب.
پەراكەندە بولۇب گىسۇيى مۇشكىن ④،
نىھالى ئەرغۇۋانتەك سەرۋى سىمىن ⑤.
كورۇب جەۋھەر بۇ قىممەتلىك گوھەرنى،
كوزىندىن سالدى بارچە ئىنجۇلەرنى.

گۈل جەۋھەرنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاپ بېرىپ، ئۆزىنى چىن شاھزادىسى دەپ تونۇشتۇرىدۇ. جەۋھەرنىڭ ئىشلىرى تۈگەپ، ئەدەنگە كېتىدىغان ۋاقىتقىچە گۈل بىردەم نەۋرۇزنىڭ خىيالى بىلەن قاتتىق پەرىشان بولسا، بىر دەم ئىشرەتتە يۈرىدۇ. ئەدەنگە بارىدىغان يول بەكمۇ ۋەھىملىك بولۇپ، يولدا ئەجدىھا ۋە يولۋاسلارنىڭ ھۇجۇم قىلىش خەۋپى بار ئىدى. گۈل يولدا يولۋاسلار بىلەن ئۇچرىشىدۇ. گۈلنىڭ مەرتلىگى ۋە قەھرىمانلىغى تۆۋەندىكىچە تەسۋىرلىنىدۇ:

① خوجە سەراي — ھەرەم خىزمەتكارى.
② بېغەۋ سۇ غەۋۋاس — غەۋۋاس سۇنىڭ ئاستىغا چۆشمەستىنلا.
③ كۈن تابىدىن تاب — كۈندىنمۇ پارلاق.
④ گىسۇيى مۇشكىن — خۇش بۇي چاچلىرى.
⑤ سىمىن — كۈمۈش.

تىلەدى تېگرەگە قازدۇرسا خەنداق،
گۈلى مۇشكىن ئالارنى كورگەچ ئانداق.
ئەيتتى: تەبرەمەي مەھكەم تۇرۇڭىز،
ياراتقان تەڭرى سۇنئىنى كورۇڭىز.
كى ناگاھ بىر بولۇك ئارسلان قازادىن①،
بۇلۇتتەك كوكرەشىب چىقتى ئارادىن.
گۈل ئولدەم قامچىلاب ئىلگەرى چىقتى،
ئىكى - ئۈچىن بىرەر ئوق بىرلە يىقتى.
كورۇب ئارسلانلار ئول يىقار شەست②،
بارى بولدى قارا تۇپراق بىلە پەست.
يىراقدىن كورسەلەر ئاتلىق كىشىنى،
سالۇر جان ھەۋلىدىن③ ئەركەك تىشىنى.
كورۇب جەۋھەر ئانىڭ شەستو كەمالىن،
تىلەر ئەردىكى قۇربان ئەتسە جانىن.
ئەدەندە يوق ئىدى بۇ شىركۇش④ شەست⑤،
نە بۇ مەردانىلىغ، بۇ شەستۇ بۇ دەست.
ئەجەپ كەلدى ئەدەن مۇلكىنە بۇ ئىش،
بەرى بارماقلارىنە باستىلار تىش.

جەۋھەر ئەدەنگە يېقىنلاشقاچ خانىنىڭ قېشىغا ئالدىرايدۇ. ئۇ خانغا گۈل توغرىسىدىكى ھەممە خەۋەرنى يەتكۈزىدۇ:

---

① قازادىن — توساتتىن، تاسادىپى.
② شەست — چاققان، تېز.
③ ھەۋل — قۇدرەت، كۈچ.
④ شىركۇش — باتۇر، قەھرىمان.
⑤ شەست — بۇ يەردە كۈچ مەنىسىدە.

بۇ چىن شەھزادەئى فەغفۇر نەسلى،
كى زاھىردۇر قىلىقلىرىندىن ئەسلى.
نەدىنكىم ئوكسەم ئارتۇقدۇر جەمالى،
ھەر ئىشكىم دىسەڭىز بارىدۇر كەمالى.
شاھ ئول ئەۋسافلاردىن قالدى ھەيران،
سۆيۈب كورمەي ئول خۇد ئەز دىلوجان.
يىبەرىب خاسەلەرنى① پىشۋارىن②،
مۇھەييا قىلدى خانلار ئەيشى - بارىن.
بەغايەت ۋەسفىنى تەرغىبى ئارتىب،
سەلاتىن رەسمىچە قىلدۇردى تەرتىب.
ئوزى ئويىندە قىلدى ئوزگە تەيىن،
كى كەلسە ئاندا تۇشگەي خىسراۋى چىن.
قەرىب ئەردى ئوزى، ئوغلى، قىزى يوق،
قارادا بوييو، قاردا ئىزى يوق.
چۇ تاپتى ناگىھان گۇلتەك ئوغۇلنى،
ئوز ئوغلىدىن ئەزىزراق سويدى گۇلنى.

ئەدەن خانى گۇلنىڭ ئالدىغا چىقىدۇ ۋە ئۇنى ئوز پەرزەنتىدەك قوبۇل قىلىدۇ. گۇل نەۋروزنىڭ ئىشقىدا ئازاپ چېكىشكە باشلايدۇ. بەزىدە ئوزىگە تەسەللى بېرىدۇ. كېيىنكى باپتا نەۋروز توغرىسىدىكى ۋەقە تەسۋىرلىنىدۇ.

① خاسەلەرنى — مەخسۇس كىشىلەرنى.

② پىشۋارىن — ئالدىغا چىقىشقا.

نەۋروزنىڭ ھالى دەريادا

شۇ ئۇل تۇفان ئانىڭتەك قوپتى ناگاھ،
يىراق تۇشتى ياۋۇق خۇرشىدىدىن ماھ①
گەھى قەئىر ئىچرە بالىق بىرلە ھەمساز،
گەھى مەۋج ئۇستىدە كۇن بىرلە ئەنباز②.
مىزاجى زەئىف ئولۇب③ ناخۇش ھاۋادىن،
چىقىب ئۇل رەھم يوق تىلسىز بەلادىن.
ۋۇجۇدىن شەست ئېتىب④ دەريا ھەۋاسى،
يۇرەكىن قان ئېتىب ھىجران بەلاسى.
چىقىب سۇدىن قىراق يۇرۇردە ئۇل شاھ،
يىراقدىن بىر ئالاچۇق⑤ كوردى ناگاھ.
ئالاچۇقنىڭ ئىگەسى ئەردى بىر پىر⑥،
كى دەريادىن چىقارۇر ئەردى تەۋفىر⑦.
ئىشى بالىقچىلىق ئەردى ھەمىشە،

---

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئاي ئوز قېشىدىكى كۇندىن يىراقلىشىپ كەتتى.

② ئەنباز — شىرىك، ئۇلپەت.

③ مىزاجى زەئىف ئولۇب — مىجەزى ئاجىزلىشىپ.

④ شەست ئېتىب — سۇسلاشتۇرۇپ.

⑤ ئالاچۇق — ئوي، كەپە.

⑥ پىر — قېرى، چال.

⑦ تەۋفىر — پايدا.

تىرىك بارىنچە بىلمەس ئۆزگە پىشە①.
يېتىپ كەلگەچ قوناق كوردى ئويىندە،
كومۇلۇپ كۆن يۈزى نۇرى بويىندە
ئىلىكدىن ئىچقىنىپ② بالىقنى سالدى،
تاڭىرغاب③ بارماغىن تىشلەدى قالدى.
قاۋۇردى بىر بالىقنى ئوتغە ئول پىر،
كى ئېدىندىن④ شەھەنشاھ تاپتى تەغىير.
دىماغى خۇشلانىب كەلدى ئۆزىنە،
كورۇندى بىر قەرى كىشى كوزىنە.
شۇكۇرلەر قىلدى تەڭرىگە فەراۋان،
كى ئىنئام ئەتتى لۇتفىندىن ياڭى جان.

بالىقچى نەۋروز بىلە كوروشگەنى

سالام ئەتتى قوپۇب پىرى سەبۇكرۇھ⑤،
ئانىڭدەككىم نەجات ئەسھابىنە نوھ⑥.
جەۋابىن بەرگەچ ئوق شەھزادە نەۋروز،
رەۋان باشلادى تەقرىرى دىلئەفروز⑦.

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئۆمۈر بويى باشقا كەسىپنى بىلمەيتتى (قىلمايتتى).
② ئىچقىنىپ — ھەيران بولۇپ.
③ تاڭىرغاب — تىڭىرقاپ.
④ ئېدى — ئەت، گوش، بۇ يەردە بېلىق گوشى.
⑤ سەبۇكرۇھ — چاققان، تېتىك.
⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: نوھ پەيغەمبەر ئۆز كىشىلىرىنى نىجات تاپقۇزغاندەك.
⑦ مىسرانىڭ مەزمۇنى: كوڭۇل خوشلۇغىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

Altun Oq

تەكەللومدىن ئېتىب تۇرلۇك شەكەررىز①،
گوۋۇل دىلدار ھىكايەت قىلدى ئەنگىز.
ياش ئوغلانتەك مۇتىئ② ئەتتى قەرىنى،
ئىگەللەدى ئۆيىن بەرقىن③ بارىنى،
ياتۇر يېرى توشەگى يەر ئىدى پەس.
كۆنىنچە بالىغ ئېتى يەر ئىدى بەس.
قەرى ھەم بېۋوجۇد ئەردى-يو موھتاج،
تويا ئاش كورمەگەن ئاچو يالاڭغاچ.
تونىندە④ بىر خاراب ئەسكى چاپانى،
بويىندە چىقماغان بىر قىلچە جانى،
كورۇب نەۋروز ئانىڭ ۋەزئىنى ناخۇش⑤،
كېلىب رەھمى، بولۇب ۋەقتى موشەۋۋۇش⑥.

نەۋروز بالىقچىغە تەدبىر ئوگرەتگەنى

مۇگۇرغاب⑦ لۇتف بىرلە دىدى: ئەي پىر،
ساڭا ئوگرەتەيىن بىر ياخشى تەدبىر.

---

① شەكەررىز — شەكەر توكۇش.
② مۇتىئ — ئىتائەت قىلدۇرۇش، بوي سۇندۇرۇش.
③ ئۆي بەرقىن — ئۆي ۋاقىسىنى.
④ تونىندە — ئەگنىدە، ئۈچىسىدا.
⑤ ۋەزئ — روھىي ھالەت؛ ناخۇش — كەيپىسىز.
⑥ موشەۋۋۇش — موشەۋۋەش — تەشۋىشلىك.
⑦ مۇگۇرغاب — مۇڭلىنىپ، مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن.

بارىب شەھەر ئىچرە بىر مەھرەمنى كوزلە،
ئاڭا بىر - بىر مېنىڭ ھالىمنى سوزلە.
مەگەر بۇ ئىش بىلە بىر ئىش ئاچىلغاي،
ئۈمىدىم باركى تەڭرى لۇتف قىلغاي.
قەرى بىر ئوزگە ئىش فىكر ئەتتى دەرھال،
بارىب سالدى ئۇلۇغراغ يەرگە چاڭگال.

بىلىقچى قىرى يەمەن سۇلتانىنىڭ ۋەزىرى قېشىغا بېرىپ،
نەۋروزنى قۇل ئورنىدا ساتىدۇ.

نىچۇككىم ۋەسف قىلدى ئول پەرىنى،
ۋەزىر ساچراب ياۋۇتكەدى[1] يېرىنى.
ھەم ئول دەم قىلدى بالىقچىنى خۇشنۇد[2]،
بارىب يوسۇفنى كەلتۇر دىدى ئول زۇد[3].
چۇ كەلتۇردىلەر ئول سەرۋى رەۋانىنى،
جەھانىنىڭ جانىدەك جانو جەھانىنى.
يۇزۇندە بىلگولۇك فەررى فەرىدۇن[4]،
جەمالىندىن قامولۇر سۇنئى بىخۇن.
ۋەزىر ئالىندە كەلگەچ شاھزادە،

---

[1] ياۋۇتكەدى — يوتكىدى.

[2] خۇشنۇد — خوشال.

[3] زۇد — تېز، چاپسان.

[4] فەررى فەرىدۇن — فەرىدۇنچە ئۇلۇغۋارلىق.

تەۋازۇ قىلدى چۇن سەرۋ بىيادە①.
ۋەزىر ئۇل قەدنى كورگەچ لال بولدى،
ئاياقدىن تۇشتى - يۇ بەدھال② بولدى.
چىقارىب مەسنەد ئۇزرە پادىشاۋار،
ئۇزى خىدمەتتە تۇردى بەندەتەك زار.
ھەمول دەم كەلتۇرۇب شاھانە خىلئەت③،
مورەتتەب④ قىلدى بارچە زىبۇ زىننەت.
ۋەلى فىكر ئەتتى ئۇل دانايى ھۇشيار،
كى سۇلتان لايىقدۇر ئۇشبو دىلدار.
كېرەككىم جان بىلە بولسا مۇساھىب،
ماڭا بۇ گەنجى گەۋھەرنى مۇناسىب.

ۋەزىر نەۋروز توغرىسىدىكى خەۋەرنى خانغا يەتكۇزىدۇ. يەمەن خانى نەۋروز بىلەن كورۇشىدۇ:

شەھى ئالەم ھەم ئۇل دەم قىلدى فەرمان،
كى كەلدى ئۇل شەھى سەرۋى خىرامان.
يەر ئۆپتى شاھ قاتىندە بەندەلەرتەك،
ئەدەبدىن يەر باقىپ شەرمەندەلەرتەك.
يەمەن سۇلتانى چۇن كوردى جەمالىن،

---

① بىيادە — ئىگىز، بەلەن.
② بەدھال — ھالسىزلىنىش، يامان ئەھۋالغا قېلىش.
③ خىلئەت — تون، كىيىم.
④ مورەتتەب — تەرتىپكە سېلىش.

بەسارەت① بىرلە بىلدى بارچە ھالىن.
يۈزىندە كوردى فەررى كەيقۇبادى②.
دىدىكىم: چىن ئىبرۇر خانلار زادى.
تەۋازۇ بىرلە ساچرادى يېرىندىن،
يۇقارى ئالدى بارچە بەگلەرىندىن.

يەمەن پادىشاسى نەۋروزنىڭ ھالىن سورغانى

چۇ ھەددىندە ئەدەب نۇرىنى كوردى،
ئەدەب بىرلە بۇرۇن ھالىنى سوردى.
كوتەردى شاھزادە پەردە ئەزراز③،
سەراسەر سەرگۈزەشتىن قىلدى ئاغاز.
ئەيىتتى بارچە كوڭلىندەگى رازى،
كەچۇرگەن قىسسەنىڭ دۇرۇ دەرازى.
ئوشۇل مەجلىسدەگى ئەل كۇن بەيەكبار④،
كوتەردىلەر بۇ سوزدىن نالەئى زار.
يەمەن سۇلتانى ئانداق بولدى مەدھۇش،
كى قايناغان قازانتەك باشلادى جۇش.
سىرايەت⑤ قىلدى بارچە ئەلگە بۇ غەم،
تىبشىلمەگەن باغىر قالمادى ئول دەم.

---

① بەسارەت — ئوتكۇرلۇك، ئالدىن كورەرلىك.
② كەيقۇباد — «شاھنامە»دىكى ئىران شاھلىرىدىن بىرسى.
③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: شاھزادە ئىچكى سىرىنىڭ پەردىسىنى كوتەردى.
④ بەيەكبار — بىردىنلا، تۇيۇقسىز.
⑤ سىرايەت — تەسىر قىلماق.

خان نەۋروزغا نەسھەت قىلدۇ. يەمەندە ئۇنىڭغا چوڭ ئىمتىيازلار بېرىشكە ۋەدە بېرىدۇ. نەۋروزنىڭ كەمتەرلىك بىلەن بەرگەن رەددىيىسىگە قارىماي، خان ئۇنىڭغا ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىنئام قىلىدۇ.

يەمەن سۇلتانى ھەم تەزىم بىرلە،
سۇيۇرغادى① تۈمەن تەكلىم بىرلە.
ئايىردى نەۋكەر ئىش تۇغۇ نەغارە②،
ۋىلايەت گەنجو مالى بىشۇمارە③.
ساقىرلات④ ئەۋ سەراپەردە بىلە تەخت،
ئاڭا لايىق بۇزۇرگانە ئارىغ رەخت⑤.
ھوكىم قىلدى جەمئى بەگلەرىنە،
نەكىم ئەركانى دەۋلەتنىڭ بارىنە.
كى قىلغايلار ئاڭا ئەئزازو ئىكرام،
سوزىندىن چىقماسۇنلار خاسدىن ئام.
ئۇۋۇلجادى⑥ دۇئالار قىلدى نەۋروز،
ئارا يەردە چۇ شەمئى ئالەم ئەفروز.

---

① سۇيۇرغادى — بۇيۇردى.
② تۇغۇ نەغارە — تۇغ بىلەن ناغرا - دۇمباق.
③ گەنجو مالى بىشۇمارە — سان - ساناقسىز غەزنە - مال.
④ ساقىرلات — بىزەلگەن.
⑤ بۇزۇرگانە ئارىغ رەخت — ئۇلۇغلارغا لايىق ئىسىل كىيىم - كېچەك.
⑥ ئۇۋۇلجادى — تەزىم بىلەن قۇللۇق بىلدۇردى.

AltunOq

چۇ بىر ئايچە يەمەندە چىرغادى① شاد،
كوڭۇل باغلاب ئۇل ئەلگە سالدى بۇنياد.
ئوۋ ئوۋلاپ، قۇش سالىب چىرغاب② ھەمىشە،
كېچە ـ كۈندۈز تەنەئئۇم قىلدى پىشە③.

يەمەن پادىشاھى نەۋروزغە چىرىك باشلاتىب ئەدەنغە ئۇترۇ يىبەرگەنى

ئەدەن خانى يەمەن سۇلتانى بىرلە،
بەغايەت دۇشمەن ئەردى جانى بىرلە.
چۇ كەلدى گۇل ئەدەن مۇلكىنە ناگاھ،
ئانىڭ كەلگەنىدىن كۈچلەندى ئۇل شاھ.
يەمەن سەرھەددىنە چاپقۇن يىبەردى،
ئۇماقسىب④ ئەلگە كوب تەشۋىش بەردى.
چىرىكلەمەك بولۇب⑤ جۇسسە⑥ كورۇب ئۇل،
يۈردى تۇتتۇرىب ھەر ساردىن يول.
يەمەن سۇلتانى تاڭ قالدى بۇ ئىشدىن،

---

① چىرغادى — ياپىردى.

② چىرغاب — ئوۋ بىلەن شۇغۇللىنىپ.

③ تەنەئئۇم قىلدى پىشسە — ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ھايات كەچۈردى.

④ ئۇماقسىب — پەسكەشلىك قىلىپ.

⑤ چىرىكلەمەك بولۇب — لەشكەرلىرىنى ئۇيۇشتۇرماق بولۇپ.

⑥ جۇسسە — بىر گەۋدە؛ چوڭ ھەربى قوشۇلما.

بەغايەت قورقتى ئول ئەنگىز يۇرۇشدىن.
بۇشۇرغانىب تۇمەن ملك سوز بىرلە،
كېڭەشتى ئولتۇرۇب نەۋروز بىرلە.
ياراغ ئول كوردى نەۋروزى جەھانگىر①،
كى خان قىلغاي چېرىك يىغماغە تەدبىر.
ھەمول سائەت ئەۋ ئوغلى بىرلە نەۋروز،
كىيۇرگە ئۇردى چىقتى شاھ فىروز②.
ئوزىنى ياخشى چىرچىملاب③ يۇرىب تېز،
كەمىنلەر باغلادى بىر ئەزمى خۇنرىز④.

يەمەندە بەھرام ئىسىملىك مەشھۇر بىر لەشكەر بېشى بار ئىدى. ئۇ نەۋروزغا ھەسەت قىلىشقا باشلايدۇ. شۇڭا نەۋروز دەسلەپ قوشۇننى بەھرامغا تاپشۇرىدۇ. لېكىن بەھرام گۇلنى ۋە ئۇنىڭ لەشكىرىنى كورۇپ ئوزىنى يوقىتىپ قويىدۇ. بۇ ھالنى سەزگەن نەۋروز لەشكەرگە قوماندانلىق قىلىشنى ئوز قولىغا ئالىدۇ.

بۇ گەز نەۋروز غەيرەتىدىن ئۇرۇب جوش،
ئاچىغلانغان بىلە بولدى زىرىھپۇش⑤.

---

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: داڭقى جاھانغا پۇركەتكەن نەۋروز ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى.

② فىروز — بەختلىك؛ غالىپ.

③ چىرچىملاپ — قوراللاندۇرۇپ.

④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: قىرغىن قىلماقچى بولۇپ، پىستىرما قۇردى.

⑤ زىرىھپۇش — تومۇر كىيىم (ساۋۇت ـ دۇبۇلغا) كىيىدى.

چىرىك ئالىن توسۇبان تۇتتى يولنى،
سىراۋۇل تۇرغۇزۇپ توقتاتتى غولنى①.
جىلاۋ قويدى - يو ئەۋجدىن ئەۋجكە باردى،
ئاياقدىن باش تۇرۇب تۇپراق قوپاردى.
مۇژىلار تۇرغۇزۇب بىركىتتى قەمبىل②،
قارا تاغدەك ياساب تۇردى مۇقابىل.

بەھرام ئوتانىب③ مەيدانغە كىرىب مۇبارىز④ تىلەگەنى

كېدىن⑤ باقتى ئېسە بەھرام خۇنرىز،
خىجىل قالدى - يو قىلدى ئوزگە ئەنگىز.
يۇرۇب مەيدان ئىچىندە قىلدى جەۋلان،
غەنىملەر تىلەدى - يو مەردو مەيدان.
ئەدەنلىقدىن كىشى تەبرەنەدى ھىچ،
نەچەكىم تۇردى مەيدان ئۈستىدە كېچ.
گۇلى فەرخار ئاچىغلاندى بولۇب توند⑥،

---

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: نەرە تارتىپ، غولنى توختاتتى.
② قەمبىل — ئىستىھكام.
③ ئوتانىپ — ئۇيۇلۇپ.
④ مۇبارىز — كۈرەشچى، پالۋان.
⑤ كېدىن — كېيىن.
⑥ توند — تېز، ئالدىراش.

كى نىچۈن بولدى مۇنداق تىغڭىز كوند①؟
بىر ئەر يوقمۇ بارىب بەرسە جەۋابىن،
ئورۇندۇسا ئۇرۇب ئومرى تەنابىن.
ئەدەن بەگلەرى تىترەرلەر سەراسەر②،
كىم ئەرمەسمىز ئانىڭ بىرلە بەرابەر.
بۇدۇر ئول نامدار بەھرام خۇنخار،
كى يوقتۇر يەر يۈزىدە مۇنچە سەردار.
توپىنگەندە③ مىلك ئاتلىق ئۇترۇ تۇرماس،
ئاچىغلانسا تۇمەندىن يۈز چىۋۇرماس.
ئەيتتى گۈل: قويۇڭ بۇ ھەرزە④ سوزنى،
زەبۇن⑤ ئەتمەك نىدۇر ياغىغا ئوزنى.
مۇنى تۇتتۇمكى خۇد بىر ئەژدەھادۇر،
بىزىڭتەك ئادەمى، ئەرمەس بەلادۇر.
نەدۇر ئەي بىھەمىيەتلەر⑥ بۇ ھەيرەت؟!
ئەر ئوغلىغە كېرەكتۇر بولسا غەيرەت!

گۈل ئاچىغلانىب بەھرامغە ئۇترۇ يېتىنگەنى

ئاچىغدىن ئۇردى گۈل قامچى ئاتىنە،

---

① كوند — گال، ئوتمەس.
② سەراسەر — باشتىن - ئاياق، پۈتۈنلەي.
③ توپىنگەندە — توپقا كىرگەندە، جەڭگە كىرگەندە.
④ ھەرزە — بىمەنى، بىھۇدە.
⑤ زەبۇن — ئاجىز، بىچارە.
⑥ بىھەمىيەت — غەيرەتسىز، بوشاڭ.

تەۋەككۈل قىلدى تەڭرى ھەزرىتىنە.
تەرىد① ئەتكەچ قۇيۇنتەك ھەملە قىلدى②،
بۇلۇتتەك كوكرەدى، ئوتتەك چاقىلدى.
ئىزەنگۇ قامچىلاپ دەفئى قىلدى③ بەھرام،
ئەيتتىكىم: سەن ئەي سەردارى ئەييام.
ئەدەنلىقلەرغە ئوخشاماس يۈرۈشۈڭ،
ئىبرۇر تۇركانە ئاتغە ئولتۇرۇشۇڭ.
ئوزۇڭگە رەھىم قىل، قانىڭنى توكمە،
تەنىڭدىن كۈچ بىلە جانىڭنى سوكمە.
ئاتىڭدىن تۈش، ئاتىم تۇيناغىنى④ ئوپ،
ئوزۇڭنى بىل، فۇزۇللۇق⑤ قىلماغىن كوپ.
ئەيتتى گۈلكىم: ئەي جاھىل تەك ئولتۇر،
ئىلىكدە ئەردەملىڭ بار ئەرسە كەلتۇر⑥.
بۇ مەيداندا ھۇنەر كورگۈز ئەر ئەرسەڭ،
ئوزەلۇر سوز ئەگەر موھمەل⑦ دەر ئەرسەڭ.

---

① تەرىد — ھۇجۇم.
② ھەملە قىلدى — ئالغا ئىتىلدى.
③ دەفئى قىلدى — ئوزىنى ساقلاپ قالدى.
④ تۇيناغ — تۇياق.
⑤ فۇزۇللۇق قىلما — ھەددىڭدىن ئاشما، يۈزسىزلىك قىلما.
⑥ مىسرانىڭ مەزمۇنى: قولۇڭدا ئەرلىك جاسارىتىڭ بولسا، ئىشقا سال.
⑦ موھمەل — بىمەنە گەپ.

بەھرام گۇلگە قىلىچ يەتكۈزگەنى

بۇ گەز بەھرام ئاچىقىدىن چەكتى بىر تىغ،
ياپىپ قالقانىنى كىردى ماھ دەرسىغ①.
ئانىڭدەك چاپتى قالقانىنى ھەمايىل②،
كى گۇل ئات ئارقاسىدىن بولدى مايىل.
سەراسەر بولدى قالقان ئىككى پارە،
دوۋۇلغادىن تاغى بولدى گۇزارە③.
ئوتتۇشۇردە④ گۇلى فەرخار ھەم نىز،
ھەمايىلدىن چىقاردى تىغى خۇنرىز.
ئانىڭدەك چالدى غەيرەتدىن بىلىنە،
كى مىررىخ ئافەرىن قىلدى ئىلىنە.
بولۇندى ئورتادىن⑤ بەھرام خۇنخار،
ئاتى ساغرىسىدىن تۇشدى نىگۇنسار⑥.
چۇ بولدى تۇغماغانتەك⑦ بىر زاماندا،

---

① مىسرانىڭ مەزمۇنى: گۇل قالقانىنى دالدا قىلىپ، گويا ئاي بۇلۇتنىڭ ئىچىگە كىرگەندەك بولدى.

② ھەمايىل — قالقانىڭ تۇتقۇچ بېغى.

③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: دوۋۇلغىدىنمۇ ئوتۇپ كەتتى.

④ ئوتتۇشۇردە — نوۋىتى كەلگەندە.

⑤ بولۇندى ئورتادىن — قاق بېلىدىن ئىككى پارچە بولدى.

⑥ تۇشدى نىگۇنسار — موللاق ئېتىپ چۈشتى.

⑦ تۇغماغانتەك — ئانىدىن تۇغۇلمىغاندەك.

غىرىۋۇ① زىلزىلە تۇشدى جەھاندا.
ئۇماق بىرلە② گۇلى فەرخار چۇن باد،
مۇبارىز يىبەرىڭ تەب قىلدى فەرياد.

نەۋروز بىلە گۇل مەيداندارلىق قىلىپ تانىشقانى

يەمەنلىقلەر ئول ئىشدىن قالدىلار لال،
ئاتىن قامچىلادى نەۋروز دەرھال.
تەرىد ئەتكەچ بىلە كۇرگۇزدى جەۋلان،
تىبىندى هوي ئىتىپ چۇن شىرى غەرران③.
تانىدى گۇل دىلارامىن ئۇنىندىن،
ئۇزىنى تاشلادى ئات ئۇستىنىندىن.
بۇ هالەتنى كورۇپ نەۋروزى نەۋشاد،
ئاتىندىن ساچراپ ئانداق قىلدى فەرياد.
كى قالدى بارچە ئەل هەيرەت ئىچىندە،
كى نە بولدى بۇ بىر سائەت ئىچىندە.
چاپىشتىلار كىلىپ توشلۇق توشىندىن،
ئۇلۇس فارىغ بولۇب سانچىش④ ئىشىندىن.
كورەرلەر تۇپراق ئۇزرە زارو ئەبگار⑤،

---

① غىرىۋ — قىقاس - چۇقان.

② ئۇماق بىرلە — ئوز كىشىلىرى بىلەن.

③ شىرى غەرران — هوكىرەپ تۇرغان شىر.

④ سانچىش — نەيزە سانچىش، ئۇرۇش.

⑤ ئەبگار — هەممىدىن ئايرىلغان.

ياتۇرلار بىخەبەر ئىككى ۋافادار.
گۈلاپ ئەفشان چۇ بولدى يۈزلەرىنە،
پەرىلەر كەلدى ناگاھ كوزلەرىنە.
گەھى نەۋروز گۈل ئىدى① بىلە سۈست،
دەمى گۈل بولدى نەۋروز (ئالىدا) سۈست.
قۇچاغلاشقاچ ئول ئىككى سەرۋى ئازاد،
مۇبارەكلىك بىلە ئاتلاندىلار شاد.
ئۇرۇش، سانچىش كوتەرىلدى ئارادىن،
خۇسۇمەت② كەتتى ئىككى پادىشادىن.
بۇ خۇشلۇقدىن بىرىكتى ئىككى ئىقلىم،
ئارادىن قوپتى خەۋفو قالمادى بىم③.

يەمەن پادىشاھى ئەدەن پادىشاھى بىلەن ياراشقانى

يەمەن خانى رەفىئ فەررۇخى ئەختەر،
ئەدەن خانى بەدىئ خۇبى مەنزەر.
كورۇشتىلەر سەفا بىرلە④ ھەم ئول دەم،
ياراشىب تويلادىلار شادو خۇررەم.
تىكىلدى ئىككى ياندىن بارگاھلار،
مۇۋافىق بولدى ئىككى پادىشاھلار.

---

① ئىد — ھىد.

② خۇسۇمەت — دۈشمەنلىك، ئاداۋەت.

③ بىم — قورقۇش.

④ سەفا — تىپچلىق، خاتىرجەملىك.

كېچىپ ھىجران كېچەسى، ئۆچتى زۇلمەت،
يارۇدى سۈبھ ۋەسلو كەتتى غۇربەت.
سائادەت يۈزلەنىب، نەكبەت① تۈگەندى،
يېتىلدى دەۋلەتو مىھنەت تۈگەندى.
جەفاسىندىن فەلەك بولدى پۇشايمان،
فەرەھ② كەلدى - يو غەم بولدى پەرىشان.
بۇ خۇش كۆنلەركى تەگرى بەردى مەقسۇد،
تىلەگەنتەك تىلەكلەر بولدى مەۋجۇد.
شەرەف بۇرچىندە ئەردى كۆن ھەمەلدە،
قاۋارغان③ بارچە كوك ياشلار ئەمەلدە.
جەھان خۇررەم بولۇب خۇددى بارىنتەك،
سۈزۈلۈب چەشمەلەر مايى مايىنتەك.
ھەۋا ئىسا دەمىتەك روھ پەرۋەر،
قىلىب ئالەمنى جەننەتتەك مۇئەتتەر.
چەمەندە بۇلبۇلو قۇمرى غەزەلخان،
تۈزۈب دۇرراج④ كەكلىك تۇرلۇك ئەلھان.
يېتىپ ھەج مەۋسۇمى ناگاھ بۇ كۈنلەر،
يۈز ئۇرىب كەئبەغە ئالەم سەراسەر.

ئەدەن بىلەن يەمەن خانلىرى نەۋروز بىلەن گۈلگە قاتـ-
تىق ئىخلاس قويۇشقان ئىدى. شۇ كۈنلەردە ھەج مەۋسۇمى يېـ-

---

① نەكبەت — بالا - قازا، بەختسىزلىك.

② فەرەھ — خوشلۇق.

③ قاۋارغان — قورىغان.

④ دۇرراج — بىر تۈرلۈك قۇش.

تىپ كەلگەنلىكتىن، ھەممەيلەن ھەجگە كېتىدۇ. گۈل بىلەن نەۋ-روزنىڭ ئاتالسىرى ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ نام - دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىشلىرىدىن چوڭقۇر قايغۇغا چۈشىدۇ. قىسسە مۇنداق داۋام قىلىدۇ:

خەبەر كەلدى ئىسە مۇشكىنى فەرخار،
بىلىب كەيفىيەتىنى ئاخىرى كار.
قاراۋۇللار قويۇپ قاچان يولىنە،
يىبەردى ئەلچىلەر نەۋشاد ئىلىنە.
ئىشىتتى ئەرسە فەررۇخ بۇ خەبەرنى،
بويىندىن تاشلادى تاجو كەمەرنى.
ساچىن بىر - بىر تىتىپ، تونىن قىلىب چاك،
باشىنە ساچدى بۇ ئەندىشەدىن خاك.
جاھاندا بۇترەتىب① سەيياھلارنى،
تىپگىزلەرگە ئىبىيىپ مەللاھلارنى②،
سوراتىپ يەر يۈزىندە قاف تاقاف،
مەشەققەت بىرلە ئىزدەپ دۇنيىسىنى ساف.
نەبۇ تاپتى خەبەرنى شاھ مۇشكىن،
تۈگەندى ئاقىبەت ئول ئىككى مىسكىن.
كېسىب جاندىن ئۈمىد ئىككى شەھەنشاھ،
بۇ يىل كەلدىلەر ئەردى ھەجغە ناگاھ.
يەنە نەۋروزنىڭ نەۋكەرلەرى ھەم،
كۈنىچە يەب گۈلۈ نەۋروز ئۈچۈن غەم.

---

① بۇترەتىب — تارقىتىپ.

② مەللاھ — كېمىچى، دېڭىزچى.

Altun Oq

كېزىپ سەيياھلار تەك ئەلدىن - ئەلگە،
تاڭىپ ھىممەت قۇردىن مەردانە بەلگە.
كېزىپ پەيۋەستە بەھروبەر① ئىچىندە،
يۈرۈپ مەجمۇئى كوھو دەر② ئىچىندە.
كېلۇرلار ئەردى مۇنداق ھەجگە ھەر يىل،
قىلىپ ھەج تارقاشۇرلار ئەردى بىدىل.
قازادىن بۇ يىل ئول بىچارەلەر ھەم،
مەگەر ھەج ئەزمىنە كەلدىلەر ئول دەم.
گۇلو نەۋروز شادو خۇررەمو خوش،
يېتىشتىلەر ھەرەمغە بىغەمو - غەش.

گۇل ۋە نەۋروز تەۋافدا ئاتالارىنى تانىغانى

تەۋاف ئىچرە ئول ئىككى سەرۋ ئازاد،
سۈيۈنگەندىن ئۇرۇپ تەكبىرو فەرياد.
كورەرلەر كىم مەلەك سىرەت ئىكى پىر،
ئايۇرلار ئاھو نالىش بىرلە تەكبىر.
بىرى ئەيتۇركى: ئەي ھەييۇ تەۋانا③،
ئىرۇرسەن بارچە ئەھۋالىمغە دانا.
خازاندىن ئاسراغىل ئول تازە گۇلنى،
كەرەم بىرلە ئاڭا يەتكۇر بۇ قۇلنى.

---

① بەھروبەر — دېڭىز ۋە قۇرۇقلۇق.

② كوھو دەر — تاغ ۋە ئۆتكەل.

③ ھەييۇ تەۋانا — خۇدانىڭ سۈپىتى.

بىرى ئەيتۇر كىم: ئەي دانە دەئى راز،
ساڭا روشەندۇرۇر ئەنجامۇ ئاغاز.
چۈسەن سالدىڭ مېنى نەۋروزدىن دۇر①،
ئانى ماڭا، مېنى ئاڭا قاۋۇشتۇر.
كورۇپ نەۋروز گۈل بۇ دەردى دىلنى،
يۇرۇتتىلەر ئۇغان② شۇكرىنە تىلنى.
ئاتالارىن تاپىب ئول ئىكى غەمخار،
سۆيۈنگەندىن بەسى يىغلادىلار زار.

تورت پادىشا، گۈل ۋە نەۋروز بەھەس قىلغانى

قويۇب ھەر قافىلە③ ئوز مۈلكىنە يۈز،
دۇئەسپە④ ئىلگەرو تۇشتى قۇلاۋۇز.
بەدىئ ئەيتۇر: گۈلى رەنا مېنىڭدۇر،
ئەدەن يوقكىم⑤، ئەزىز جانىم ئانىڭدۇر.
رەفىئ ئەيتۇركىم: مەن نەۋروزنىڭمەن،
بۇ زىبا ماھ مېھىر⑥ ئەفروزنىڭمەن.
ماڭا ئانسىز تەن ئىچرە جان كېرەكمەس،
بۇ تاجۇ تەختۇ ئول ئايۋان كېرەكمەس.

① دۇر — يىراق.
② ئۇغان — تەڭرى.
③ قافىلە — كارۋان، سەپەرگە چىققان يولۇچىلار.
④ دۇئەسپە — جۈپ ئات، قوش ئات.
⑤ ئەدەن يوقكىم — ئەدەن تۇگۈل، ئەدەنلا ئەمەس.
⑥ مېھىر — قۇياش، مېھىر ئەفروز — نۇرلۇق قۇياش.

ئەيتتى شاھ مۇشكىن: ئەي سەلاتىن①،
كىچىك بۇ ھاسىلى يوق ماجرادىن.
نە مەن گۇلسىز، نە گۇل نەۋروزسىز خۇش،
كى يوقتۇر جام جان ئەفروزسىز خۇش②.

پادىشا فەررۇخ سەلاھ ئەندىشە③ قىلىپ سوزلەگەنى

دىدى فەررۇخكى: بىر تەدبىر ئېتەلى،
تەئەسسوف④ تونىنى تەغيىر ئېتەلى.
ئېشىتۇر بولساڭىزلار بىر سوزۇم بار،
ئېشىتىپ بولساڭىز سوزگە خەرىدار.
تىڭالى⑤ ئىتتىپاق ئۇستىدە ئەلنى،
قىلالى ئورتادە تەيىن بىر ئەلنى.
ھەمان خۇشدۇركى جان ئورتادا بولسا،
نەكىم ئەزا ئىچىندە بارسا ـ كەلسە،
ئېرۇر نەۋشاد ياز فەسلى بەسى⑥ خۇش،
ھەۋاسى خۇررەمو ئەۋلاغى دىلكەش.
يەنە ياي⑦ مەۋسومدە مۇلكى فەرخار،

① سەلاتىن — پادىشالار.
② مىسرانىڭ مەزمۇنى: جاننىڭ جامى يورۇمىسا خوشلۇق بولمايدۇ.
③ سەلاھ ئەندىشە قىلىپ — ياخشىلىقىنى ئويلاپ.
④ تەئەسسوف — ئەپسۇسلىنىش.
⑤ تىڭالى — تىنجىتايلى، تىندۇرايلى.
⑥ بەسى — تولىمۇ، بەكمۇ.
⑦ ياي — ياز.

ئېرۇر فىلجۇملە① جەننەتدىن نەمۇدار.
يەمەن مۈلكى قاچانكىم بولسا يابىز②،
بولۇر ئەئرافتەك③ دۇنيادا تەڭسىز.
يېتىلۈر بەس لەتىف ئەنۋائى نىئمەت④،
كېلىپ قىلسا بولۇر تۈرلۈك مەئىشەت.
ئەدەن خۇد قىش كۈنى ئىشرەت يېرىدۇر،
ئىرەم ياڭلىغ پەرىلەر كىشۋەرىدۇر.
قىش ئورتاسىندە سەھراسى چەمەنتەك،
جەھاندا بولماغاي خۇشلۇق ئەدەنتەك.
مۇخالىفلىق ئەگەر قوپسا ئارادىن⑤،
قۇتۇلۇرسىز تۇگەنمەس ماجرادىن.

تورت پادىشا بىر بىرىدىن ۋىدائ قىلىپ ئايرىلىشقانى

كىڭەشلەر بارچە بۇ سوزگە تونكۇلدى⑥،
ئولۇس بىھۇدە زەھمەتدىن قۇتۇلدى.
سەفەر قىلدى يەمەنلىقلەر يەمەنغە،
يۇزىن قويدى ئەدەنلىقلەر ئەدەنغە.

---

① فىلجۇملە — گەپنىڭ قىسقىسى.
② يابىز — كۆز.
③ ئەئراف — جەننەت بىلەن دوزاق ئارىلىغىدىكى جاي.
④ ئەنۋائى نىئمەت — خىلمۇ-خىل نېمەت.
⑤ مىسرانىڭ مەزمۇنى: ئارىمىزدىن زىددىيەت كۆتۈرۈلۈپ كەتسە.
⑥ تونكۇلدى — يەكۈنلەندى.

گۈلۈ مۇشكىن بىلە فەررۇخۇ نەۋروز،
مەدىنە ھىتتەسىنە قويدىلار يۈز.

گۈل ۋە نەۋروز نەۋشاد مۈلكىنە بارغانى

قىلىپ ھەججۇ زىيارەت رەسىمىنى تۈز،
قۇچۇپ نەۋشاد ئېلىنە قويدىلار يۈز.
تۇرۇپ تويلاپ ئول ئەلدە بىر - ئىكى ئاي،
كېتۈردىلەر تەرەب① شەرتىنى بەرجاي.
نەچە ۋەيرانەلەر ئىچرە قىلىپ سەير،
جەمئى مۇستەھىقلارغە② قىلىپ خەير.
سەئادەت بىرلە ياي فەسلى يېتىلدى،
پەرىلەرغە ئەزىمەت③ ۋەقتى بولدى.
گۈلۈ نەۋروز مۇشكىن شاھ بىرلە،
كوچۇپ يۈزلەندىلەر دىلخاھ④ بىرلە⑤،
نەكىم نەۋشاددىن تامۈلكى فەرخار،
قىلىپ ئەردىلەر ئارايىش چۇ بازار.
بولۇبان يول كىتە⑥ بۇلبۇل غەزەلخان.
تۈزۈپ زوھرە ئانىڭ سەۋتىن ئەلھان.

---

① تەرەب — شات - خوراملىق.
② مۇستەھىق — نامرات، كەمبەغەل.
③ ئەزىمەت — سەپەر قىلىش، يولغا چىقىش.
④ ⑤ دىلخاھ بىرلە — كوڭۈل خاھىشى بىلەن.
⑥ يول كىتە — يول بويى، يولدا كېتىۋېتىپ.

AltunOq

قامۇق مېھنەت قوپۇپ① خۇشلۇق بولۇپ يۈز،
فەلەك يارى قىلىپ ئىشلەر بولۇپ تۈز...
جەھاندا كىمنىكىم كورسەڭ تەرەبساز،
ئولۇس خۇش ۋەقتو ئالەم ئەيش پەرداز.
يەتى ئىقلىمدە سانچىشو ئۇرۇش يوق،
كۇنىنچە چىرغالاڭدىن② ئوزگە ئىش يوق.
قىلىپ نەۋروز گۇل ئالىندە جەۋلان،
كېزىپ بۇ تورت ئىقلىم ئىچرە يەكسان.
قەدەھگەردان قىلىپان ساقىئى ئومىر،
كەچۈردىلەر مۇنىڭدەك باقىئى ئومر.
فەلەك دەۋرى زەمانە ئىقتىزاسى،
بۇ ئەيشو بۇ تاماشالار ئاراسى.
قەدەر③ قىلدى قازانىڭ خەنجەرىن تىز،
ھامان ئادەت بىلە باشلادى خۇنرېز.
ئارادىن كوچ كوتۇردى④ تورت سۇلتان،
سەراسەر رۇبئى مەسكۇن⑤ بولدى يەكسان

نەۋروزنىڭ پادىشالىغىنىڭ سىفاتى

بارىنىڭ ئورنىغە نەۋروز بولدى،

---

① قامۇق مېھنەت قوپۇپ — ھەممە جەۋرى - جاپا كوتىرىلىپ.
② چىرغالاڭ — راھەت، پاراھەت.
③ قەدەر — تەقدىر.
④ كوچ كوتۇردى — كوچتى، سەپەر قىلدى.
⑤ رۇبئى مەسكۇن — يەر يۈزىنىڭ ئادەمىزات ياشايدىغان قىسمى.

مۇرادو بەختىنە فىروز بولدى.

....

....

جەھاندا قويدى ياخشى رەسمو ئايىن①،
تۈزەتتى دۇنيىنى سەرتا بەپايىن②.
گەھى خاقانى چىن بەردى خىراجىن،
گەھى خاقان خوتەن تاپشۇردى باجىن.

....

....

فەرەڭو رۇم ئېتىب كەيگەن تونىن راست،
تۇشۇرىب رەي ئۆزىن مالىنى بىخاست.
چۇ ئەردى بۇ سەئادەتغە سازاۋەر،
تىلەب تاپتى مۇرادىن ئاخىرى كار.

شائىر كىتاپىنىڭ ئاخىرقى بابىدا ئۆز ئىجادىيىتى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

ئۇشۇل كۆنكىم سەۋاد ئەتتىم بۇ تەقرىر،
خىيالىم نەقش باغلادى تەھرىر.
كوڭۇل گەنجىدە ئانچە بار ئىدى گەنج③،
كى قىلغاي ئەردى يىللەر سەرف بىرەنج④.
نە مەئنىغە مۇقەررەر سوزگە فىكرى،
نە مەئنىدىن، نە سوزدىن ئۆزگە فىكرى.

① رەسمو ئايىن — قائىدە - يوسۇن.
② سەرتا بەپايىن — باشتىن - ئاياق.
③ گەنج — غەزنە.
④ بىرەنج — مۇشەققەتسىز، جاپا چەكمەستىن.

بولۇب مەغرور ئوز گەنجىنە سىنە،
نە مۇھتاج ئوزگەلەر گەنجىنە سىنە......

كىتاپنىڭ خاتىمىسىدە داستاننىڭ يېزىلغان يىلى كورسىتىلىپ، ئۇندىن كېيىن يازغان كىشى ئۇچۇنمۇ، ئوقۇغان كىشى ئۇچۇنمۇ بۇ ئەسەرنىڭ مۇبارەك بولۇشىنى تىلەيدۇ:

...... تەۋەققۇئ① ئولدۇر ئەسھابى ھونەردىن②،
كى چۇن فەيز ئالسالار بۇ مۇختەمەردىن.
ساغىنغايلار مۇھىببى بىنەۋانى③،
دۇئا بىرلە سويۇندۇرگەيلەر ئانى.
يەنە دەرخاستىم④ بار ياخشىلاردىن،
مۇغۇل سوپىنى بىلگەن ياخشىلاردىن.
گەر ئەلفازىمنى تەغيىر ئەتمەگەيلەر④،
تەسەررۇف بىرلە بىر - بىر ئەتمەگەيلەر⑤.
تارىخ سەككىز يۈز ئون توت ئەردى ھىجرەت⑥،
كى نەقىش ئەتتىم بۇ مەنزورى مۇھەببەت.
ئوقۇغانغە، بىتىگەنگە ئىلاھى،
مۇبارەك قىل بۇ گەنجى پادىشاھى.

---

① تەۋەققۇئ — ئىلتىماس، ئۈمىت.

② ئەسھابى ھونەر — ھۈنەر ئىگىلىرى، سەنئەتكارلار.

③ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بۇ كىتاپنى ياخشى كورگۈچىلەر مەن بىچارىنى ئەسكە ئالسۇن.

④ دەرخاست — ئۆتۈنۈش، ئىلتىماس، تەلەپ.

④ مىسرانىڭ مەزمۇنى: دىگەن سوزلىرىمنى ئوزگەرتىۋەتمىسۇن.

⑤ بۇ مىسرانىڭ مەزمۇنى: بىر - بىرلەپ ئوزىنىڭ قىلىۋالمىسۇن.

⑥ داستان ھىجرىيىنىڭ 814 - يىلى يېزىلغان بولۇپ، مىلادىنىڭ 1411 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

قەلەندەر غەزەللىرىدىن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **تېيىپچان ئېلىيوپ**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

قەلەندەر تەخەللۇسلۇق شائىرنىڭ تەرجىمھالى توغرىلىق تېخى ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە بولالمىدىم. ئۇنىڭ قولۇمىدىكى باش تەرىپى يوق 192 بەتلىك (149 غەزەل ۋە يىگىرمىدەك مۇخەممەسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان) قولىيازما دىۋانىنىڭ ئاخىرقى بىر بېتىگە يېزىلغان ”تارىخنىڭ بىر مىڭ ئىككى يۈز يىگىرمە بىر پەلەڭ يىلى ئەيد قۇربان“ دىگەن خەتكە قاراپ، ئاشۇ چىسلانى (يەنى مىلادى ھىساۋىدا 1807 - يىل 19 - فېۋرالنى) دىۋان كۆچۈرۈلگەن ۋاقىت دەپ پەرەز قىلغاندا، شائىرنى 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن دەپ مولچەرلەش مۇمكىن.

دىۋاندىكى بىر قىسىم غەزەل ۋە مۇخەممەسلەردىن شائىرنىڭ ئۆز ئۆمرىنى كۆپرەك خوتەندە ئۆتكۈزگەنلىكىنى، شېئىرلىرىنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك ئۇنىڭ خوتەندىكى بىر گۈزەل رەئناغا

بولغان كۆچـلۈك ئىشق ـ مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىش سەۋىيى بىلەن يېزىلغان مۇھەببەت لىرىكىلىرى ئىكەنلىكىنى كورۇۋالغىلى بولىدۇ. بىرقانچە شېئىردا ئۇنىڭ يۇرتى ”قۇندۇز“ دىگەن جاي ئىكەنلىگى ئىپادىلەنگەن. بىراق ئۇنىڭ قايسى قۇندوز ئىكەنلىگىـ نى تېخى ئېنىقلاشقا مۇمكىن بولمىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ ئۇيغۇرچە شېئىرلار قەلەندەرنىڭ ئۇيغۇر ئەدىبىياتىغا مەنسۇپ لىرىك شائىر ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ تۇرۇپتۇ.

قەلەندەر شېئىرلىرى، گەرچە ئۇز دەۋرىدىكى ھوكۇمران ئىدىيەۋى ئېقىم بولغان دىنىي ـ خۇراپىي ئەقىدىلەردىن خالى بولـ مىسىمۇ، لېكىن مۇھەببەت ھەققىدە نۇرغۇنلىغان ئالىجاناپ، نازۇك ئىدىيەۋى ھىسسىياتقا ۋە تەسىرلىك لىرىك كۈيگە ئىگە قىممەتلىك بەدىي مىراستۇر.

قەلەندەر دىۋانىنىڭ مىنىڭ قولۇمدىكى قولىيازما نۇسخىسى گەرچە شۇنچە قىممەتلىك ماتىريال بولسىمۇ، لېكىن بەزى جايـ لىرى توغرا كوچۈرۈلمىگەن، ئىملالىرى بىرقەدەر مۇقىمسىز، ئۇـ نىڭ ئۇستىگە بەزى بەتلىرى يوقالغان، بەزى سوزلەر ئۇچۇپ كەتكەن. بۇ بىر خىل نۇسخا بويىچىلا ئۇنىڭ ئىشەنچلىك، تەلـ تۇكۇس توغرا تېكىشىنى تۇرغۇزۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا بۇ جەھەتتە يەنە كوپرەك ئىزلىنىشكە، تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

شائىر قەلەندەر ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ئۇستىدە كەڭ كىـ تاپخانلار بىلەن بىرلىكتە ئىزلىنىش مەقسىدىنى كوزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرىنى يېقىندا نەشىردىن چىقىش ئالدىدا تۇرغان «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدىبىياتىدىن نەمۇنىلەر» دىگەن كىـ تابقا كىرگۈزۈش بىلەن بىللە، يەنە بۇ غەزەللىرىنى «بۇلاق» مەجمۇئەسىدە ئېلان قىلىش ئۇچۇن تەييارلىدىم. بۇنىڭ ئۇيغۇر

Altun Oq

كلاسسك شېرىيەتنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ ياخشى ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ئىشىمىزغا مەلۇم پايدىسى بولار دەپ ئۈمىت قىلىمەن.

تا ساڭا بەردىم كوڭۇل، ئەي، مىسلى يوق ئالەم ئارا،
يۈرەكىمنى ئەيلەدىڭ زالىم، يارا ئۈزرە يارا.

بىلمەدىم نادانلىغىڭ، دانادۇر دەپ بەردىم كوڭۇل،
يوق ئىكەن ئەقلىڭ سېنىڭ، ئەي يۈزى ئاق، كوڭلى قارا.

تا بۇ دەمدە دەھو ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۈشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىغىڭدىن ماجرا.

بىر دەمى خۇشلۇق يۈزىنى بۇ جەھاندا كورمەدىم،
سەن پەرى پەيكەر بىلەن تا ئەيلەدىم بەيئى-شەرا.

بولسا گەر ئولۇك سىرىلۇرسەن ئانىڭ ئۈستىدە سەن،
كەلسە مەجنۇنۇڭ قۇلاغىغە كىرەر ئەۋاز دەرا.

ئەي قەلەندەر، بىۋاپادۇر بۇ جەھان، تامشالماغىل،
قالغۇسىدۇر نىچە قىلساڭ باغىيۇ ئەيۋان-سەرا.

بولدى جانىمغە مېنىڭ ئول ئاپەتى دەۋران بەلا،
كىم زۇلەيخاغە بولۇپدۇر يۈسۈپى كەنئان بەلا.

زۈلپ ئىلە ساچى مېنىڭ كۆڭلۈمگە بولدى پايىبەند،
خىزرغە بولدى نېچۈككۈم ئۆمرى بىپايان بەلا.

شۈم رەقىبىنى قىلىپدۈرمەن ئەجايىپ زىرى دەست،
بولدى ئۆل رۈھسىتەڭغە رۈستەمى دەستان بەلا.

باردۈرۈر دۈنيا ئىچىندە كىمسەنىڭ بىر ئاپەتى،
ئىشق ئېلى جانىغە بولدى پۈرقەتى ھىجران بەلا.

بىلمەس ئېردى، ئەي قەلەندەر، ھىچكىشى ھالىم مېنىڭ،
شوھرەتىمگە بولدى ئاخىر دىدەئى گىريان بەلا.

× ×

ئەي پەرىزادى زەمانىم، جان بىلەن قۇل مەن ساڭا،
گۈلشەنى ھوسنۈڭدىكى بىر دەستە سۈمبۈل مەن ساڭا.

ئەي گۈلى گۈلزارى جەننەت، دىلبەرى ساھىپجەمال،
گۈل يۈزۈڭنىڭ ئوتىدا بىر خەستە بۈلبۈل مەن ساڭا.

باردۈرۈر ۋەسلىڭ سېنىڭ بىلقىسۇ يۈسۈپدىن پۈزۈن،
مەي ئىچەر بولساڭ نىگارا ساغەرى مۈل مەن ساڭا.

ياشانىپ مەن ئىشقىڭنى جانو دىل بىرلە مۇدام،
ساقلاساڭ قۇل مەن ساڭا، گەرخەجلەسەڭ پۇل مەن ساڭا.

قىل قەلەندەرغە نىگارا لۈتپىدىن بىر ئىلتىپات،
مۈددەتى بولۈپدۈرۈر ئەي دىلرەبا قۇل مەن ساڭا.

× ×

نه قىلىپدۇرمەن دىگىل، ئەي شوخ سىيمەنبەر، ساقى،
قولۇڭغا باردۇر مىنىڭ قەتلىم ئۇچۇن خەنجەر ساقى.

تەڭرى قىلدى بارچەدىن ھاجەتسىز ئەي ھورى زەمان،
لەبلەرىڭدۇر لەئلو تىشىڭدۇر ئىلە گەۋھەر ساقى.

بولغۇدەكسەن دەھر ئاراده پادىشاھى بەھرۇ-بەر،
دەۋلەتۇ بەختۇ سائادەت بولسە گەر ياۋەر ساقى.

بەرمەپ ئېركەن ھەقتائالا ساقى ھەرگىز ئىئتىقاد،
مىنىڭ دىدىم، ئەرزىمنى بىرى بولمادى باۋەر ساقى.

كورمادى ھەرگىز جەھاندا راھەتۇ ئىشرەت يۈزنى،
كىمكى بەردى كوڭلىنى ئەي مەھۋەشى دىلبەر ساقى.

كورسە ئېردى گەر يۈزۈڭنى، بولۇر ئېردى بارى قۇل،
رۇستەمۇ، بەرزۇ، سەنۇبەر ھەمدە ئىسكەندەر ساقى.

سەن بىرەر سورغىل قەلەندەر ھالىن ئەي شىرىن زەبان،
دىدى ۋەسپىڭدىن نىگارا بىر نەچە دەپتەر ساقى.

× ×

ھەرقاچان كورسەم يۈزۈڭنى ئول پەراغەتدۇر ماقى،
بىل، پەراغەت دىمەكىم، ئەيش ئىلە راھەتدۇر ماقى.

مۇسەھەپى روخسارەسىنى تاكى كوردۇم ئاشكار،
كېچە ئۇ كۈندۈز ئىشىم ئانى تىلاۋەتدۇر ماقى.

بىردەمى بولسام ئەگەر غاپىل مەن ئول گۈلچېھرەدىن،
تاڭ ئەمەسدۇركىم، بۇ غەپلەتدىن شەقاۋەتدۇر ماڭا.

يىغلادىم دەردۇ غەمىدىن ھەر كېچە تاڭ ئاتقۇچە،
كوزلەرىمنىڭ ھەربىرى بىر بەھرى ئاپەتدۇر ماڭا.

ئوچراسا ناگاھ ماڭا ھىجران بىلەن پۇرقەت تۈنى،
ئانى سەن دېمە كېچە، بىلكىم، قىيامەتدۇر ماڭا.

قىلسا گەر بەختىم مەدەر، سويسەم ئانىڭ باسقان ئىزىن،
ئەي قەلەندەر، دەرمەن ئانىكىم، شەراپەتدۇر ماڭا.

× ×

نە گۇناھىم بار ئىدى، قىلدىڭ پەلەك ياردىن جۇدا،
دېمەگىل سەن ياردىن، بىل، گەۋھەرى جاندىن جۇدا.

چاغلادىم دەردۇ غەمى ئىشقىڭنىكىم، پايانى يوق،
قىلماغىل يارەب ئانىڭ دەردىنى دەرماندىن جۇدا.

قىلماغايسەن ھېچكىشىنى ماڭا ئوخشە ناتەۋان،
لەئل ھەم گەۋھەرنى قىلما بەھر ئىلە كاندىن جۇدا.

جانىم ئالساڭ رازىمەن، ھېچكىمگە يوقتۇر مىننەتىم،
قىلماغىل لېكىن مېنى ئول ماھىشاباندىن جۇدا.

ئاجىزۇ بىچارەئە مىسكىن قەلەندەردۇر غەرىب،
رەھىم ئېتىپ قىلغىل ئانى سەن داغى ھىجراندىن جۇدا.

× ×

ئەيلەگىل يارەب ماڭا ئۇل شوخ سىيمەنبەر نەسىپ،
توتىئى بىچارەغە قىل شەھد ئىلە شەككەر نەسىپ.

گەرچە شاھلارغا بىرورسەن تاجۇ تەختۇ ئىززۇ جاھ،
ماڭا قىلغايسەن ئىلاھا ئۇل پەرى پەيكەر نەسىپ.

نالە ئۇ ئەپغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار-زار،
گەر مۇيەسسەر قىلماساڭ ئۇل گۇلرۇخى دىلبەر نەسىپ.

گەرچە گۇل بۇلبۇلنى قىلدى يۈرەكىنى داغ-داغ،
تاپتى داغى يۈرەكىگە لالەئى ئەھمە نەسىپ.

دەۋلەتى ئولدۇر، قەلەندەر ئاياغىغە قويسا باش،
ئۇل بىلۇر باشىغە بولدى تاج ئىلە ئەپسەر نەسىپ.

× ×

ئەزم سەن قىلدىڭ، ۋەتەن ئىچىندە بولدۇم مەن غەرىب،
سەن ئىدىڭ جانى ئەزىزىم، ئۆلسەم ئەر يوقتۇر ئەجىب.

ئەي مۇسۇلمانلار، كورۇڭلار، تالئىمنىڭ شۇملىغىن،
ئەلنى ئولتۇرسە رەقىبى، مىنى ئولتۇردى ھەبىب.

تاكى كورسەتتى يۈزىنى ئۇل پەرىزادى زەمان،
جانىمە ئوت سالدىيۇ قويدى بەلالارنى تەرىب.

AltunOq

زالىمى بىرەھمى باردۇر، ئەي قەلەندەر بىھساپ،
تا سېنى ئۆلتۈرمەسە قالماس ئانىڭ كوڭلى تىنىپ.

× ×

قىلماغىل، يارەب، كىشىگە دەردى ھىجراننى نەسىپ،
دەردى ھىجران بولسا بولسۇن، داغى ھەيراننى نەسىپ.

يەتتە ئىقلىم خانى دىسەم گەر ئۇزۇمنى، ئۇرنى بار،
قىلسا گەر تەڭرىم ماڭا ئول جان جانانىنى نەسىپ.

بۇلبۇلۇڭا بەرگەسەن سەن گۇلشەنى گۇلزارنى،
توتىئى بىما نىمانىغە شەككەر شاننى نەسىپ.

باردۇرۇر ئاتىڭ رەھمو ھاپىزى پەۋەردىگار،
بارچە ئەلنىڭ دەردىگە سەن ئەيلە دەرماننى نەسىپ.

بەر قەلەندەرغە ئىلاھا قۇندۇزى جەننەت نىشان،
يۇسۇپى كەنئانىغە قىلغىل شەھرى دەۋراننى نەسىپ.

× ×

پۇرقەتى ھەجرىڭدۇدۇر جانىمغە ئەي دىلدار، خوب،
ھەر نەچە قىلساڭ جەپاۋۇ جەۋر ئىلە ئازار، خوب.

مەجنۇن ئىزدەر لەيلىنى، پەرھاد شىرىننى تىلەر
بۇلبۇلى بىغا نىمانىغە گۇشەئى گۇلزار خوب.

باردۇ يۈزۈڭدىن خىجىل شەمسو قەمەر ئەي سىيمەنبەر،
قىلسا ئاز ھوزۇر پەرى سەندىن پەرىۋەش ئار خوب.

نە بەلا ئوبدانىدۇرۇر دىۋانە كوڭلۈم بەندىغە،
باغلاماققە باردۇرۇر ئول تۇررەئى تەردار خوب.

لەبلەرىڭنىڭ ئالدە گويا مەسىھادۇر ئولۇك،
قەتل ئېتەرگە بادۇرۇر ئول نەرگىسى خۇنخۇار خوب.

بۇلبۇلى كوڭلۈڭنى سەيدىغە، قەلەندەر، دەھو ئارا،
خار زۇلپى ئارەزى ئول شوخ گۇلرۇخسار خوب.

× ×

جان جەپا ئەيلەر ماڭا ئول دىلرەبا ئايرىلدى دەب،
قان توكەر ئىككى كوزۇم ئول مەھلىقا ئايرىلدى دەب.

تاكى باردىلڭ سەيرى گۇلشەن يۇرەكىم، باغرىم كەباب،
يىغلاشۇر، بىگانەلەردەك ئاشىنا ئايرىلدى دەب.

بۇ تەنى خاكىم كويەر ھەجرىڭ ئوتىدا زار-زار،
نە ئۇچۇن ئول مەئدەنى شەرمو ھەيا ئايرىلدى دەب.

قورساقىمنىڭ ئاغرىغى باردۇر مىنىڭ ئەي دوستلار،
نىگە مەندىن ئول نىگارى بىۋەپا ئايرىلدى دەب.

چىققۇدەك بولۇبدۇرۇر جانىم، قەلەندەر، دەردىدىن،
مەن نە قىلدىم ئاڭاكىم، ئول پۇر جەپا ئايرىلدى، دەب.

× ×

لەبلەرىڭدۇر شەھدۇ شەككەر يا دۇرۇر كانى نەبات،
ياكى جانىڭ شىرەسىدىن رەز چىقارىپدۇر قانات.

جان ئانى دەرلەر ھەمىشە بولسە جانانى بىلە،
سەنسىزىن مىڭ يىل ھەيات بولسام ئېرۇر ئەينى مەمات.

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساپ ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابىھەيات.

چورۇلۇرمەن باشىدىن ئول شوخنىڭ پەرۋانەدەك،
سەگ رەقىبنىڭ قانىدىن ئاقىزسە دەريايى فىرات.

ئەي قەلەندەر، گەر تاپىشسام ئول پەرى پەيكەر بىلە،
شۇم رەقىپغە نەھس، ماڭا باردۇر ئەيدى بەرات.

× ×

نە بولۇر بەرسەڭ مېنىڭ كوڭلۇمگە ئەي مەھۋەش، خۇرۇج،
تاكى قىلسام شەۋق ئىلە ئول ئالەمى ئۇلۋى ئۇرۇج.

تا ياراتتى بۇ جەھاننى خالىقى پەرۋەردىگار،
چىقمادى ھوسن ئەھلىدىن سەندەك يەنە ساھىپ خورۇج.

تەۋسەنى دەۋلەت ئۇزە مىنسەڭ سەن ئەي خورشىدى فەر،
قىلغۇدەكسەن سەير بەزمىدە بۇ ئون ئىككى بۇرۇج.

دەر قۇياش ئىرمەس، تۇشۇپدۇر بۇ پەلەكنىڭ ئۈستىدىن،
تەۋسىئىلىك ئۈستىدە ھەر كىم كورسە زىننەتلىك سۇرۇج.

بۇدۇرۇر مىسكىن قەلەندەرنىڭ دۇئاسى شۇبھە شام،
دەۋلەتى ئىقبال بەرسۇن ساڭا دادى ھەم دورۇج.

× ×

مەقسەدىمنى ئەرز قىلدىم، قىلدى ئول كۆلچەھرە رەد،
نەھس ئول كۈن ئىدى ياكىم قىلمادى بەختىم مەدەد.

شۇم رەقىبنى شاد ئېتىپ، غەمكىن ئېتەرمەن زارىنى،
باردۇرۇر دەردۇ غەمىم ئۇشبۇ سەبەپدىن بىئەدەد.

ئەي پەرىزادى زەمانىم، مەھۋەشى شىرىن زەبان،
بىر قۇلۇم دىسەڭ قىلۇرمەن ئولگۈچە پەخرى پىسەند.

نە ھەدى باردۇر پەرىلەر ساڭا دەئۋا ئەيلەسە،
ئارەزىڭنىڭ ئالدىدا باردۇر قۇياشقە نەچە ھەد.

ئۇل پەرى پەيكەرنى نىدىن قىلمايىن مەن ئارزۇ،
يۇسۇپۇ بىلىقىس كورەر بولسا يۇزىن، ئەيلەر ھەسەد.

× ×

مۇنچە كويدۇرمەك نەدۇر، خورشىدى تابانىم، نەسۇد،
يۇرەكىم قان ئەيلەدىڭ، لەئلى بەدەخشانىم، نەسۇد.

قان ياشىمنى ئەيلەدىڭ جەيھون مېنىڭ، قەددىمنى خەم،
قامەتىم خەم قىلماغىڭ سەرۋى خىرامانىم نەسۇد.

پۇرقەتى ھەجرىڭ بىلە قىلدىڭ يۇرەكىم چاك ـ چاك،
مۇنچە زۇلمۇڭدىن سېنىڭ ئەي ماھتابانىم، نەسۇد.

كوڭلۇڭە يوقتۇر سېنىڭ بىر زەررەئى مېھرۇ ۋەپا،
سەن بىلە قىلماق مېنىڭ بۇ ئەھدىپەيمانىم نەسۇد.

بىلدىم ئەمدى يوقتۇرۇر مەيلىڭ ماڭا ئەي پۇر جەپا،
بىھودە كويمەك ساڭا بۇداغى ھىجرانىم نەسۇد.

ئەيلەگىل رەھمى مېنىڭ ھالىمغە ئەي سۇلتانى ھوسن،
پۇرقەتىڭدە كويسە جانىم، ساڭا جانانىم نەسۇد.

قانچە قىلدىم تائەتۇ تەقۋا، قەلەندەر، ھەيپ ـ ھەيپ،
خالو زۇلپى ئەيلەدى تاراج ئىمانىم، نەسۇد.

AltunOq

× ×

يوقتۇرۇر دۇنيا ئىچىندە بىر سىنىڭدەك ھوشمەند،
ھەم مىنىڭدەك يوقتۇرۇر كىم دىلپىگارى دەردمەند.

شىرىنو لەيلى سىنىڭدەك يوق ئىكەن ئەي دىلرەبا،
بولمىغاي پەرھادۇ مەجنۇن ماڭا ئوخشە مۇشەمەند.

مۇمكىن ئېرمەستۇر قۇتۇلماق سەندىن ئەي ھورى زەمان،
ئەژدەھالار بوينىغە سالمىشدۇرۇر زۇلپۇڭ كەمەند.

شۇكر ئېتىپ دەرمەنكى بۇ دەۋلەت ئاتا بولدى ماڭا،
يەتسە سەندىن ھەر زەمانى جانىمە يۈز مىڭ گەزەند.

تەگمەسۇن ھوسنۇڭگە كوز دەب، ئەي قەلەندەر، ھەر زەمان،
ھەمدنى كوڭلۇم ئىچىندە جانىم ئەيلەرمەن پىسەند.

× ×

قەبائى لالە گۇن بىرلەن تۇشۇمگە كىردى ئول دىلبەر،
تەكەللۇم ئەيلەدى ماڭا ساچىپ ئالەم ئارا شەككەر.

دىدى ئەي ئاشقى سادىق ساڭا لۇتپى كەرەم ئەيلەي،
ئەگەر نەھسىڭ مەدەد قىلسا، خۇدايىم بولسا گەر ياۋەر.

ئاياغىغە قويۇپ باشىم، دىدىم ئەي مەھۋەشى ئالەم،
مۇرادە ـ مەقسەدىڭ بەرسۇن خۇدايىم، ئەي پەرى پەيكەر.

تەبەسسۇم ئەيلەدى باقىپ، دىدى ئۇل نادىرى دەۋران،
ۋىسالىدىن نەسىپ ئەتكەي ساڭا بىر خالىقى ئەكبەر.

قولۇم ئاچىپ دۇئا قىلدىم، دىدىم: ھورى پەرىزادىم،
خۇداۋەندىم سېنى قىلسۇن بۇ ئالەم ئىلىگە سەرۋەر.

دىدى ئۇل گۇلرۇخى زىبا: ساڭا ئۇل قادىرى دانا،
كوزۇڭنى تا تىرىك بولساڭ يۇزۇمدىن ئەيلەسۇن ئەنۋەر.

دىدىم ئەي دىلبەرى خۇبان، قۇياشتىن ئارەزىڭ تابان،
سېنىڭدەك سۇرمىگەن دەۋران نە جەمشىدۇ نە ئىسكەندەر.

× ×

سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە ھەرگىز زالىمۇ جابىر،
مەگەر زولم ئەتكەلى خەلق ئەتتى جانا خالىقى قاھىر.

كويەرمەن ئوت ئىچىندە نەرگىسى مەستىڭنى تا كوردۇم،
ۋە يا جادۇدۇرۇر كوزۇڭ سېنىڭ يا باردۇرۇر ساھىر.

ساڭا قۇل بولماقىم بولدى نەچە يىل، ئەي پەرى پەيكەر،
ماڭا مىھرىڭ سېنىڭ بىر زەررە ھەرگىز بولمادى زاھىر.

بۇ قاشۇ يۈزۈ كوزۈڭ سەنئەتى سۇنئى ئىلاھىدۇر،
سىنىڭدەك كورمەگەن ھىچكىم جەھاندا دىلبەرى نادىر.

دەر ئىردىم ھەر كۆنى بىر دەپتەرى ھوسنۇڭ سىپاتىدا،
تىلىم گەر بولماسا ئىردى ۋەسپىڭە ئەي دىلرەبا، قاسىر.

غەرىبۇ ئاجىزۇ بىچارە ئۇ مەھرۇمدۇرۇر يارەب،
قەلەندەرنى ئىلاھا قىلغاسەن ئىشق ئوتىغا سابىر.

× ×

تا خوتەنىنىڭ شەھرىدىن قىلدىڭ سەپەر ئەي گۈلئۈزار،
نالەئو ـ ئەپغان قىلۇرمەن بۇلبۇل ئوخشە زار ـ زار.

نە گۇناھىم بار ئىدى سەندىن جۇدا قىلدى پەلەك،
نە ئىلاج ئەيلەي مىنىڭ قولۇمدا يوقتۇر ئىختىيار.

مۇمكىن ئىرمەستۇركى سەندىن بىر زەمان قالسام تىرىك،
پۇرقەتۇ ھەجرىڭدە باردۇر ئىچمە يۈزمىڭ شەرار.

ئىلتىپات ئەيلەپ بىرەر سورغىل قەلەندەر ھالىنى،
تا يۈزۈڭنى كورمىسە بىردەم ئاڭا يوقتۇر قەرار.

× ×

قولۇڭنى ناگىھان كوردۇم، دىدىمكىم: پادىشاھىمدۇر،
قاشىڭ مىھرابىغە باقتىم، دىدىم: بۇ قىبلەگاھىمدۇر.

جەھاننىڭ تەختۇ تاجىغە كوڭۇل تارتمايدۇرۇر ھەرگىز،
سىنىڭ ئىشكىڭنى ياشانسام مىنىڭ ئول ئىززە جاھىمدۇر.

كىلىپتۇر ئاچچىغىڭ بىھەد غەزەپتىن بىئەدىپ دەپسەن،
قۇلۇڭدۇرمەن، دىگەن بولسام، كىچور، قاتتىق گۇناھىمدۇر.

نەچە ھەجرىڭدە كويدۇرسەڭ شىكايەت قىلماقىم بىھەد،
نىچوككىم ئەي پەرى پەيكەر بۇ تەقدىرى ئىلاھىمدۇر.

سىنىڭدەك يوق قۇلۇم دىسەڭ تانىپ ئال مەھۋەشى شوخۇم،
سىرىغ يۈز بىرلە كوز ياشىم ئىكى مەقبۇل گۇۋاھىمدۇر.

شەھۇ شەھزادە رەشك ئىلتور مىنىڭ بۇ دەۋلەتىم كورسە،
كەرەم ئەيلەپ قەلەندەرنى ئەگەر دىسەڭ گادايىمدۇر.

× ×

ئول پەرىزادى زەمانىمنىڭ لەبىنىڭ قەندى بار،
ھەر زەمان ئول قەندىنىڭ يوز نەۋئى شىككەر خەندى بار.

تاپمادىم دەردۇ غەمىدىن بىردەمى ۋارەستەلىق،
گويىيا دەردۇ غەمىنىڭ جانىمە پەيۋەندى بار.

باردۇرۇر كوڭلى ئانىڭ دەردۇ ئەلەمنىڭ مەسكەنى،
كىمىنكىم ناقابىلو بەزمى ھۇنەر پەرزەندى بار.

دىگەل ئانى بۇ جەھان ئىچىندە جەمشىدى زەمان،
ئانىڭىم ئۇشبۇ زەماندا خاتىرى خورسەندى بار.

مۇمكىن ئىرمەستۇركى كەلسەڭ ئەي قەلەندەر يار دەپ،
ئول پەرى پەيكەرنى يۈزمىڭ زارو ھاجەتمەندى بار.

× ×

تەنمنى ئۇرتەگەن ئول دىلبەرىمنىڭ ئىشتىياقىدۇر،
بەلاۋۇ دەردۇ مىھنەت كۈيىگە سالغان پىراقىدۇر.

بولۇپدۇر رىشتەئى زۇلپى ئانىڭ تەسەبىھلەر باغى،
بارى ئىل سەجدەگاھى قاشىنىڭ مىھرابى تاقىدۇر.

ئۇمىدىم يوقتۇرۇر بىر زەررە ھىچكىم ئىلتىپاتىدىن،
ماڭا لۇتپۇ كەرەم قىلغان تەمەئ گۇلچىھرە ساقىدۇر.

كورۇپ رەھمى ماڭا ئول زالىمى بەدخوي كەلمەيدۇر،
ئانىڭ ھىجرانىدا ئىككى كوزۇم ئىككى بۇلاقىدۇر.

سىنىڭدەك كورمەگەن دەۋران جەھان ئىچرە سۇلايمان ھەم،
كى شەھلەر مەي ئىچەر جامى سەگىڭ ئەسكى ياللاقىدۇر.

نىچۇك جان بەرمەسۇن ۋەسلىڭ تىلەپ دەردۇ پىراقىدىن،
قەلەندەرغە ۋىسالى دەۋلەتۇ ھەم ئۇمرى باقىدۇر.

AltunOq

× ×

مۇنچە بولماق دەردۇ غەم ئىلىندە كىمنىڭ چاغى بار،
يۈرەگۈ باغرىم بىلە ھەر بىرنى يۈزمىڭ داغى بار.

كورسەم ئول سەيیادنى جانىم بىلىقدەك تەلپۈنۈر،
نە ئۈچۈنكىم قولىدا كىرپىگىدىن قارماغى بار.

لايىقى ئولدۇركى قىلغاي شادلىق بىرلەن ۋەرەئ،
كىمنىكىم مەندەك جەھان ئىچرە بىرەر ئامراغى بار؟

باقماغىل ئول گۈلىغە دەپ زاھىد مىنى مەنئ ئىتمەكىم،
تەلمىنۈر يۈزىگە ئانىڭ تا كوزۈمنىڭ ياغى بار.

ئەي قەلەندەر، شۇم رەقىبدىن مۇنچە سەن ئىگرانماغىل،
گۈل بىلە بوستان باغىنىڭ بۇلبۇلى ھەم زاغى بار.

× ×

مەقسەدىڭىز نىدۇرۇر كوڭلۈمنى ۋەيران قىلدىڭىز،
شادۇ خورەم ئىردىم، ئەي گۈل، دىدە گىريان قىلدىڭىز.

قىلدىڭىز جەۋرۇ جەپا جانىمغە بىھەددۇ ھىساپ،
كوزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان قىلدىڭىز.

بىلمەدىم جادۇمۇسىز، يا ساھىرى ساھىپمۇسىز،
بارچە ئالەمنىڭ ئېلىنى بەندە پەرمان قىلدىڭىز.

نە ئىلاج ئەيلەي مەنى، خورشىدى تابانى جەھان،
ھەيرەتى بولغان كوڭۇلنى يانە ھەيران قىلدىڭىز.

جەننەتۇ پىردەۋسىنى قىلماسدۇر ھەرگىز ئارزۇ،
تا قەلەندەرنى سىز ئەي گۇلچىھرە مىھمان قىلدىڭىز.

× ×

ئەي پەرى پەيكەر مېنىڭ كوڭلۇمنى شەيدا قىلدىڭىز،
دىمەيىن شەيداكى، بۇ ئالەمدە رەسۋا قىلدىڭىز.

بۇدۇرۇر ئىنساپ ئىلە سىزگە مۇسۇلمانلىق ئىشى،
شۇم رەقىبىمغە مېنىڭ زىددىمغە سودا قىلدىڭىز.

مېھنەتۇ، جەۋرۇ-جاپاۋۇ زۇلىم بولدى ئىشلەرى،
بۇ نە مەزھەپ ئېردىكىم جانىمغە پەيدا قىلدىڭىز.

تا تۇغۇلدۇڭىز ئانادىن ئەي پەرىزادى زەمان،
بارچە ئالەمنى ئەجەپ پۇرشور غەۋغا قىلدىڭىز.

سىزگە ئەي خورشىدى تابان تا قەلەندەر بولدى قۇل،
تەخت ھوسىن ئۈزرە چىقىپ شەھلىقنى دەۋا قىلدىڭىز.

× ×

بىر قىيا باقمادى ماڭا نەرگىسى مەستى خابىڭىز،
بولدى كوكۈل قۇشىغە دام تۇررەئى پىچۇ تابىڭىز.

نە بولۇر ئەي پەرىۋەشىم تويغۇچە ئارەزىلك كورەي،
مۇنچە غەزەپ بىلە نىدۇر قەتلىم ئۈچۈن شىتابىڭىز؟

چەرخى پەلەك..... بولدى، قۇياش نە تەۋسەنىڭىز،
ياڭى ئاي ئەيلەدى مەقدەم ئۇزىن زەۋق ئىلە رىكابىڭىز.

چىن كىيىگى ئىبارىنى خالۇ لەبىلك بىرىپدۇرۇر،
ئالەم ئارا تولۇپدۇرۇر ناچەئى مۇشكى تابىڭىز.

بىر لەبىڭىزدۇر قاتىلىم، بىرسى ئىسايى زەمان،
تىرگۈزۈدۇر خىيالىڭىز، ئولتۇرەدۇر ئىتابىڭىز.

كولبەمە كەلسەڭىز بۇگۈن جان، دىلىم پىدا قىلاي،
قانىم ئىچەي شەرابىڭىز، باغرىم ئىچەي كەبابىڭىز.

قايدا باراي مەن ئەي سەنەم، يوقتۇر يەنە بارۇر يېرىم،
ئىشق ئىلىنىك بولۇبدۇرۇر سەجدەگەھى بۇ بابىڭىز.

قىلسە مەدەد بۇ بەختىبەد، ئۇچراساڭىز بەناگەھى،
كويدۇرەدۇر بۇ نازىڭىز، ئولتۇرەدۇر ھىجابىڭىز.

مەجلىس مەشرەپىڭنى كۆرسە كىم ئۆلگۈچە ئارزۇ قىلۇر،
جان قوشنى سەيد ئېتەر قانۇن بىلە رەبابىڭىز.

تەرلەسە گەر قۇياشىڭىز كۆرسە قەلەندەر ئېيتادۇر:
گۈل ئۆزە شەبنەمدۇر، يۈز ئۈزە ئول گۈلابىڭىز؟

× ×

سېنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەمدە شوخى پۇر جەپا ھەرگىز،
مېنىڭدەك يوق سېنىڭ ئىشقىڭدا بىر ئەھلى ۋەپا ھەرگىز.

بۇ ئالەمنىڭ ئېلى تاپتى بارى بەرگو نەۋا سەندىن،
مېنىڭدەك يوقتۇرۇر ئالەم ئىچىندە بىنەۋا ھەرگىز.

جەھاننى سەير ئېتىپ كۆردۈم بارىنى باشدىن-ئاياغ بىر بىر،
سېنىڭدەك يوقتۇرۇر بىر نازىنىن پارىسا ھەرگىز.

ئوشۇل كۈندىن ساڭا بەردىم كۆڭۈلنى ئەي پەرى پەيكەر،
مۇنىڭدەك يوقتۇرۇر بىلدىمكى دەردى بىدەۋا ھەرگىز.

قەلەندەر بىلسە ئېردى بولماس ئېردى ئەي پەرى چېھرە،
سېنىڭدەك كۆڭلى بىر نائاشناغا ئاشنا ھەرگىز.

× ×

بۇ تىرىكلىكتىن ماڭا يۈزۈڭنى كۆرمەكدۇر غەرەز،
شەككەردىن لەئلى لەبىڭنى تۇشدا كۆرمەكدۇر غەرەز.

يوقتۇرۇر دۇنيادە ئۆزگە ماڭا مەقسۇدى مۇراد،
خىزمەتىڭگە قۇل بولۇپ ئۆلگۈنچە يۈرمەكدۇر غەرەز.

بىلدىم ئەي گۈلچېھرە كىم ۋەسلىڭغە يەتمەكدۇر مەھال،
پۇرقەتۇ ھەجرىڭ بىلە دەردىمنى سۈرمەكدۇر غەرەز.

كېچە - كۈندۈز سىنىڭ كويۇڭنى چورۇلمەكدىن سەبەپ،
شۇم رەقىبىنىڭ بوينىنى تىغ ئىلە ئۇرماقدۇر غەرەز.

قىلدى دۇنيا ئىشرەتىن، ئەمدى قەلەندەر مەقسەدى،
دارى ئىشقىڭدا سىنىڭ مەنسۇر بولماقدۇر غەرەز.

× ×

ئول پەرى پەيكەر مېنىڭ كوڭلۇمنى شادان ئەيلەمەس،
پۇرقەتىدىن ئولدۇمۇ دەردىمگە دەرمان ئەيلەمەس.

ئۆلگۈدەك بولدۇم غەمىدىن ئىلتىپاتىن كورمەدىم،
غۇنچەئو لەئلى لەبىنى ماڭا خەندان ئەيلەمەس.

ئەيلەمىشدۇر جەۋرى زۇلمىن ماڭا ئانچە ئاشكار،
بۇ جەپانى ئەلگە ھەرگىز ھىچ مۇسۇلمان ئەيلەمەس.

لەززەتى تاپماسدۇرۇر ھەر نىچە يۈرسە شوبھى - شام،
ھەر كىشى يۈزىگە تا كوزىگە ھەيران ئەيلەمەس.

AltunOq

ۋەسلى باغىدىن دىماغىغە ئانىڭ بويى تامار،
كىم سارىغ تا يۈزىنى، كوزىنى تا قان ئەيلەمەس.

نە ئىلاج ئەيلەي مۇسۇلمانلار ئوشۇل گۇلچەھرەنى،
ماڭا كوڭلى بىلە ھەرگىز ئەھدىپەيمان ئەيلەمەس.

تاپماس ھەرگىز ئەي قەلەندەر دەۋلەتى دىدارىنى،
ھەر كىشى تا يارىغە جانىنى قۇربان ئەيلەمەس.

تا كىشى تەرك ئەتمەسە دۇنيايى دونىنىڭ شۇغلىنى،
ۋەسلى باغىنىڭ قەلەندەر سەيرىن ئاسان ئەيلەمەس.

× ×

ھېچ كىشى مەندەك سىنىڭ ئىشقىڭدا سەرگەردان ئەمەس،
باشكىنەڭدىن ئورگۇلەي، بىللان، سوزۇم يالغان ئەمەس.

دىمەگىل تەرك ئەيلە ئىشقىن ئەي زۇلەيخايى زەمان،
مەن نىچۇك تەك ئەيلەيىن ئول يۇسۇپى كەنئان ئەمەس.

ئۈز كوڭۇل دىمە مىنى، ئەي ناسىمى بىھۇدە كوي،
بارمۇدۇر، مۇمكىن كوڭۇل ئۈزمەك مەھى تابان ئەمەس.

مىھنەتو دەردۇ ئەلەم كورگەنى جەھاندا ئىشق ئارا،
بولسا بولغاي، ماڭا ئوخشە بىسەرۇ سامان ئەمەس.

سورغالی رەنجمنی کەلمە ئەي مەسھایی زەمان،
دىمە ئول شىرىن زەبانىم دەردىمە دەرمان ئەمەس.

قىلسا گەر جەۋرۇ جەپا، ساقا قەلەندەر، سەبىر قىل،
ھوسىن ئېلىنىڭ تەركىن ئېتمەك ئەي كوكۈل ئاسان ئەمەس.

× ×

تاكى نارەنجى ئېگىنى كىيدىڭ ئەي ئالى ئاساس،
تۇشتى ئايۇ كۈن بىلە ھورۇ پەرىلەرغە ھەراس.

مەن قىبرى قۇلدىن ئەگەر سەن ئار قىلساڭ تاڭ ئەمەس،
باردۇ ياش قۇللار ساقا ئالەمدە بىھەددۇ قىياس.

تاكى نارەنجى كىيىپ تەۋسەن ئوزە ئالدىڭ قەرار،
نى ھەدى باردۇر قۇياشنىڭ ساقا بولغاي ئىقتىباس.

تاكى چىقتىڭ سەيرى گۈلشەن ئەي پەرىزادى زەمان،
يەر ئوزە تۇشتى قۇياش دەپ ئېلگە بولدى ئىھساس.

تا كىيىپ چىقتى، قەلەندەر، دىلبەرىڭ يۈز ناز ئىلە،
دىدى قۇياشقە ياراشتى تۇرپە نارەنجى لىباس.

× ×

ئارەزى خورشىدى تابانىڭنى كورسەم ئېردى كاش،
مەقدەمىڭغە باش قويۇپ شۇل لەھزە ئولسەم ئېردى كاش.

بىر يولى يۈزمىڭ كورۈپ خوتەندە مىڭ يول ئۆتكۈچە،
قۇندۇزى جەننەت نىشانىنى شاد كورسەم ئېردى كاش.

ھەجرى پۇرقەتنىڭ ئوتىدا كېچە - كۈندۈز كويگۈچە،
دەۋلەتى ۋەسلىڭ نېشات ئەيشىنى سۈرسەم ئېردى كاش.

بەرگۈچە كوڭۈل سېنىڭدەك زالىمى خۇنخارغە،
كاپىرى خەنجەر قولىدا قەتل بولسام ئېردى كاش.

ئۆتتى ئومرۇم، ئەي قەلەندەر، مېھنەتۇ ھەسرەت بىلە،
تۈش كورۈپ لەئلى لەبىڭ بىرگىنە شورسام ئېردى كاش.

× ×

چىقسا ئويدىن نازىنىنىم گەر ئېرۇر بىزگە قۇياش،
نە ئۇچۇنكىم يوق قۇياشقە ئاڭا ئوخشە كوزۇ - قاش.

دەۋزەخى ھەجرىڭدە مەندەك ھىچ كاپىر كويمەسۇن،
مۇنچە كويدۇرمەك مېنى نىدۇر سەبەب ئەي باغرى تاش؟

ئىشىكىڭدە شۇم رەقىبلەر ھەر يانىمدىن تارتىشۇر،
بىر ئۇلۇكنىڭ ئۇستىدە كوپ قارغا قىلغاندەك تالاش.

تاغ ئىلە تاش يىغلاشۇر قېرى قۇلۇڭنىڭ ھالىغە،
ناز ئىستىغناسىدىن بىر باقمادى ئول شوخ ياش.

كەر ئانا بولسا زۇلەيخا، يۇسۇپ تۇلسا ئاتاسى،
مۇمكىن ئېرمەستۇر تۇغۇلغاي ئاڭا ئوخشە ئېگر قاش.

پەردەئى جانىم ئىچىندە ئاسرار ئىدىم مېھرىنى،
بىمەھەل ئەيغانلەردىم قىلدى مېنىڭ سىررىمنى پاش.

تاكى بولدۇم ئەي پەرى پەيكەر گىرىپتارىڭ سېنىڭ،
بىر كوزۇمدىن ئاقتى قانۇ بىر كوزۇمدىن ئاقتى ياش.

ۋەسىپ ئېتەي دىسەم يۈزۈڭنى ئەقلۇ ئىدراك ئورتەنۇر،
دۇررى گەۋھەر ساچىلۇر ھەر بىر سوزۈڭدىن جاش-جاش.

نا گەھان كورسە قەلەندەر گەر يىراقتىن يۈزىنى،
كىم تۇشەر شىددەت بىلە ئەئزالارىغە .... تاش.

× ×

چىقماغىل گۈلگۈن ئويۇڭدىن كېچەدە ئەي شوخ ياش،
ئېل ئارا غەۋغا تۇشەر كېچە تۇغۇپدۇر دەپ قۇياش.

ناز ئىلە چىقساڭ ئويۇڭدىن بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە،
سەجدە ئەيلەر قاشلارىڭغە بۇت بىلە ھەم بۇتتەراش.

تا جەمالى با كەمالىڭنى تاماشا ئەيلەدى،
كېچەۋۇ كۇندۇز كوڭۇلگە زەھرى غەم بولدى مەئاش.

ۋادەرىخا بىلمەدىم ئەۋۋەل بۇ خۇيۇڭنى سېنىڭ،
مەقبۇلۇڭ ئېرمەس ئىكەن ھەر كىم ساڭا، بولسۇن يەۋاش.

گەرچە كوردۇم يەر يۈزىنى سەير ئېتىپ باشدىن ـ ئاياق،
كورمەدىم سەندەك جەھاندا تىلى يۇمشاق، باغرى تاش.

گەر قەلەندەر سارى ئاتساڭ قاشۇ كىرپىكلەر ئوقۇڭ،
جانۇ كوڭلۇم ئوقۇڭ ئۇچۇن ئەيلەمىش ئىكەۋ تالاش.

× ×

ئەيلەگىل يارەب مېنى سەن داغى ھىجراندىن خەلاس،
داغى ھىجران دىمەيمىنكىم دەردى ھىرماندىن خەلاس.

كېچەۋۇ كۈندۈز دۇئايىم بۇدۇرۇر: قىلغىل مېنى،
كۈلپەتى ئەندۇھ بىلە ھەم دەردى دەۋراندىن خەلاس.

تائەتى تاقۋا ئىبادەتنى نەسىبىم ئەيلەگىل،
قىلماغىل يارەب مېنى ئولگۈنچە پەرماندىن خەلاس.

مەقسەدىم بۇدۇر مېنىڭ دۇنيادا ئەي رەببى جەلىل،
پىتنەۋۇ ۋەسۋاسى بىرلەن ئەيلە شەيتاندىن خەلاس.

تاقەتىم يوقتۇر قەلەندەر كىم ئىشتىسەم ھەجر ئاتىن،
ئاندىن ئاجراتقۇنچە يارەب ئەيلەگىل جاندىن خەلاس.

AltunOq

× ×

مەشرەقى كويىدىن ئاتتى ماھتابانىم تولۇپ،
يا بەدەخشان تاغىدىن ئول لەئلى رەخشانىم تولۇپ.

قەدمۇدۇر، توبىمۇدۇر يا سەرۋى يا كاكۇلىمۇدۇر،
تاكى جەننەت باغىدىن سەرۋى خىرامانىم تولۇپ.

يا پەرى يا ھوردۇر يا بىلمىقىس ئالى نەسىپ،
يا ئويىدىن قىلدى ئول خورشىدى دەۋرانىم تولۇپ.

يا قەمەر يا شەمس يا ئايىنەئى ئىسكەندەرى،
يا كوزۇمگە قىلدى ئول شوخ جان جانانىم تولۇپ.

تونىدەك ئەيغان قىلۇرمەن ئەي قەلەندەر زار - زار،
قىلدى دىلبەرلەر ئارا ئول شەككەرىستانىم تولۇپ.

× ×

تاكى چىقتى ئول گۇلى گۇلزارى ئالەم سەيرى باغ،
گۇل ئانىڭ يۈزىن كورەر دەپ يۈرەكىمدۇر داغ - داغ.

جان لەبىمگە يەتتى، زالىم، رەھىم ئېتىپ بىر سورمادىڭ،
ھەرنە بولسام، مەن بولاي تۇتسۇن خۇدايىم سىنى ساغ.

نە ئۇچۇن جان بەرمەيىن دەردىڭدە مەن پەرھاددەك،
يوقتۇرۇر سەندەك شىرىن ئالەمدە، گەر قىلسام سوراغ.

تا ساڭا بەردىم كوڭۇل ئەي مەھۇەشى خورشىدى پەر،
دەردى مىھنەتدىن نىگارا تاپمادىم بىردەم پەراغ.

كوڭۇل ئۇزمەك ئەي قەلەندەر، ئول پەرددىن سەئب ئىرۇر،
ئولگۇچە كەتمەس كوڭۇلدىن ئىشقدىن تۇرغان قەداغ.

× ×

سورمادىڭ ھالىمنى سەن ئەي شوخى بىپەرۋا، دەرىخ،
ئىشق ئىلى ئىچرە مىنى قىلدىڭ ئەجەپ رەسۋا، دەرىخ.

قان يۇتۇپ دىققەت بىلەن ۋەسپىڭنى ئىنشا ئەيلەدىم،
بىلمەدىڭ قەدرىمنى سەن ئەي ماھ، روھ ئەفزا، دەرىخ.

تاكى كوردۇم ئەنبەر ئەپشان زۇلپى مۇشكىنىڭ سىنىڭ،
تۇشتى باشىمغە مىنىڭ ئەي شوخ مىڭ سەۋدا، دەرىخ.

تاكى كوردۇم ئاي يۇزۇڭنى، بىر زەمانى تىنمادىم،
پۇرقەتۇ ھەجرىڭ ئىچىمنى ئەيلەدى مەئۋا، دەرىخ.

مۇددەتى بولدى قەلەندەر ھەسرەتىڭدىن قان يۇتار،
قىلمادىڭ لۇتپى كەرەم ئەي دىلبەرى رەئنا، دەرىخ.

× ×

ھوسىن ئىلى ئىچرە سىنىڭدەك يوقتۇرۇر ھەرگىز شەرىف،
بارچە مەھۇەشلەر سىنىڭ ئالدىڭدا باردۇرلەر كەشىف.

سەير ئىتىپ كوردۇم جەھاننىڭ بىر بىرىن باشتىن ـ ئاياق،
كورمەدىم سەندەك يەنە بىر دىلبەرى رەئنا ھەرىف.

ئەي پەرىزادى زەمانىم، ھالىمە رەھىم ئەيلەگىل،
ھەجرى پۇرقەتتىن تەنىم بولۇبدۇرۇر ھەددىن زەئىف.

يەر يۈزىنى سەير ئېتىپ كۆرگەن جەھان سەيياھلار،
بىر سىنەڭدەك كۆرمەدىلەر گۈلرۇخى زىبا زەرىف.

پاكلىق بابىدا يوقتۇر بىر سىنەڭدەك دەھر ئارا،
كىم يۈزۈڭنى كۆردى دەر: مەرىيەمدىن ئىرىشدۇر ئەفىف.

باردۇرۇر مەھۋەش، قەلەندەر، دەھر ئارادە بىھساپ،
يوقتۇرۇر لېكىن بىرى سەندەك لەتاپەتلىك لەتىف.

× ×

ھەق بېرىپدۇر ھەزرەتىڭغە دەۋلەتى سۇلتانى ھۇسن،
گاھى - گاھى قېرى قۇل ھالىنى سورماق ياخشىراق.

گەر مۇيەسسەر بولسا شول دۇنيادا يۈزۈڭ كۆرگەلى،
ھور جەننەتتىن كۆڭۈل ئەلبەتتە ئۈزگەن ياخشىراق.

كېچە - كۈندۈز ئۆزگە مەھۋەشلەر بىلە ئەيش ئەتكۈچە،
تۈش كۆرۈپ لەئلى لەبىڭ بىرگىنە سۆيمەك ياخشىراق.

سەن سۇلايمانى زەماندىن ماڭا يەتسە مەرتەبە،
بەندە بولۇپ ئىشىكىڭدە دەۋر سۈرمەك ياخشىراق.

ئوچراسە ئەغيار، قىلغىل ئاڭا سەن قەھرۇ غەزەپ،
گەر يولۇقسە ئۆز قۇلۇڭ لۇتىپ ئەيلىمەكلىك ياخشىراق.

كىم مۇھەببەت ئەھلى بولسە ئەيلەگەيسەن مەھرەمىڭ،
كىمكى بولسە غەيرەئى مەھۋەش، ئۈزۈلمەك ياخشىراق.

مەقسەدىمدۇر كىچە - كۈندۈز، ئەي سەنەم، پەرۋانەدەك،
گەر مۇيەسسەر بولسە باشىڭدىن چورۇلمەك ياخشىراق

بۇلھەۋەسغە سەبرو - تاقەت يوقتۇر ئەي ھورى زەمان،
قانچە بولسا جەۋرۇ - زۇلمۇڭ، ماڭا قىلماق ياخشىراق.

ئەھلى ھىكمەت دىدىلەركىم: رەشىك ئۆلۈمدىن يامان،
يەتسە قولۇم شۇم رەقىب قانىنى ئىچمەك ياخشىراق.

سەنسىزدىن ئەي گۈلئۇزارىم، سەير جەننەت قىلغۇچە،
باغى ھوسنۇڭدىن نىگارا بىر گۈل ئۈزمەك ياخشىراق.

× ×

ساڭا تا بولدۇم ئەي گۈلچىھرەئى شىرىن سۇخەن، ئاشىق،
مىنىڭدەك يوقتۇرۇر شوھرەتدە ھەرگىز كوھكەن ئاشىق.

غەمىم، دەردىم پىراقىڭدا زۇلەيخادىن كەم ئىرمەستۇر،
نىچۈن بولدۇم ساڭا ئەي يۇسۇپى گۈل پىرەمەن، ئاشىق؟

مىنى بىچارەنى گەر ئىلماساڭ كوزۈڭگە، تاڭ يوقتۇر،
ساڭا يۇسۇپكە ئوخشە باردۇرۇرلەر موز دەرەن ئاشىق.

لەبىڭ بىرلە تىشىڭگە، ئەي دىلبەرى شوخى پەرىزادىم،
ئىرۇر ياقۇتو لەئلو گەۋھەرۇ دۇررى ئەدەن ئاشىق.

قەدىڭگە سەرۋ ئىلە توبى، ساچىڭگە سۈنبۈلى خوبى،
يۈزۈڭگە ئايۇ كۈن، گۈل بىلە شەمئى ئەنجومەن ئاشىق.

پىراقىڭدىن ئەگەر ئۆلسەم ساڭا نى غەمدۇر ئەي مەھۋەش،
ساڭا باردۇر قەلەندەردەك نىچە يۈزمىڭ تۈمەن ئاشىق.

×　　　×

تا سىنىڭدەك نازىنىنغە ئاشنا قىلدى پەلەك،
دەردۇ غەمدىن بەندى ـ بەندىمنى جۇدا قىلدى پەلەك.

ھەر نىچە قىلسام جەھاندا ئەيشى ـ ئىشرەت ئۆمرۈمە،
ھەر بىرى ئۆرنىدا مىڭ جەۋرۇ ـ جەپا قىلدى پەلەك.

كورمەدىم جەۋرۇ ـ جەپادىن ئۆزگە ھەرگىز دەھر ئارا،
لوتپ ئېتەردىن ماڭا گوياكىم ئىبا قىلدى پەلەك.

ئەھلى فەزلو دانىش ئەھلىگە دەردۇ ـ ئەلەم،
دون ئىلىن ئالەم ئارا كامنى رەۋا قىلدى پەلەك.

زاھىدو شەيخى رىيايىغە قىلىپ لۇتپى كەرەم،
ئىشق ئېلىنىڭ ھەر بىرىنى بىنەۋا قىلدى پەلەك.

×　　　×

ئەي پەرىزادى زەمانىم بولسۇن ھەق ياردىڭ سىنىڭ،
ئۆتكەرۈر شەمسۇ قەمەردىن نۇرى ئەنۋاردىڭ سىنىڭ.

AltunOq

كورسه ئېردى بۇ قەدەر رۇخسار ئىلە قاشۇ كوزۇڭ،
بولۇر ئېردى يۇسۇپى مسرى خەرىدارىڭ سېنىڭ.

توكور ئېركەنمىز دەپ ئاڭا يىغلاشۇرلەر زار - زار،
تاۋۇسۇ، كەبكى دەردى كورسە بۇ رەپتارىڭ سېنىڭ.

هەر كىشى كورسە يۈزۈڭ بىئىختىيار ئەيلەر پىغان،
ئۆزۈڭ ئىنساپ ئېتكى، نېتكەي ئاشىقى زارىڭ سېنىڭ.

ئەيلەمىش زەۋقو تەئەججۇپ، بەلكى هەيرەتتە قالۇر،
كورسەلەر هورۇ پەرى بۇ بەدىلو ئەتۋارىڭ سېنىڭ.

تاڭ ئەمەستۇر گەر تىرىلسە سوزلەسەڭ بولغان مەمات،
ئۆرگەتۇر ئىيساغە مەسىھلىكنى گۇپتارىڭ سېنىڭ.

مەن نېچۈن جان بەرمەيىن ئالدىڭدا ئەي هورى زەمان،
ئۆزگەلەرنىڭ لوتپىدىن ئوبداندۇر ئازارىڭ سېنىڭ.

ئاتلانىپ چىقساڭ خەلايىققە بولۇر يەۋ مىنۇشۇر،
جان نېچۈك بەرمەس قەلەندەر كورسە دىدارىڭ سېنىڭ.

× ×

مېنىڭ هەجرىڭگە ئەي گۇلچېهرە ۋەسلىڭنى دەۋا قىلساڭ،
نە بولغاي هاجىتىمنى ئەي پەرى پەيكەر رەۋا قىلساڭ.

ئۆمىدىم بار ئىدىكى، سەرۋىدەك ئەيلەرمۇ دەپ خۇررەم،
نىكىم، زۇلپۇڭ بىلە ئەي دىلرەبا قەددىمنى با قىلساڭ.

تىلەكىم بۇدۇرۇر تەڭرىدىن، ئەي خورشىدى تابانىم،
كوڭۇلنى مىھنەتۇ دەردۇ غەمىڭگە ئاشنا قىلساڭ.

بولۇرمەن پادىشاھى بەھرۇ - بەر، ئەي خۇسرەۋى خۇبان،
رەقىبى شۇم يۈزىنى ھەسرەتىڭدىن گەر قارا قىلساڭ.

يانارىم يوقتۇرۇر مۇمكىن سىنىڭ ئىشقىڭدىن ئەي دىلبەر،
ئەگەر كىم سوڭەكىمنى بەندى - بەندىدىن جۇدا قىلساڭ.

ئوتتۇپتۇر قۇللۇغۇڭ، ئەي پەرىۋەش، ياشىم ئاتمىشدىن،
ئولەر چاغىم بولۇپدۇر، نە بولۇر جانا رىزا قىلساڭ.

قەلەندەردۇر قۇلۇڭ قېرىپدۇرۇر، ئەي ھور - پەرىزادىم،
نە بولغاي زۇلمى ئىتەردىن ئەي پەرى پەيكەر، ئىبا قىلساڭ.

× ×

پۇرقەتىڭدىن يوقتۇرۇر بىرلەھزە ئارامىم مېنىڭ،
بولمادى ھاسىل جەھاندا زەررەچە كامىم مېنىڭ.

ئول پەرىزادى زەمانو دىلبەرى ھورى نىژار،
رام دىسەم ھەر نەچە ئول بولمامىش رامىم مېنىڭ.

ئۇل سەنەمگەر زالىمۇ بىرەھىمنىڭ ھىجرانىدا،
ئۆتتى بىردەك ھەسرەت ئىلە سۇبھى ھەم شامىم مېنىڭ.

تاكى بەردىم ئۇل پەرى پەيكەرگە كوڭۇل دەھر ئارا،
تولغۇسى خۇنى جىگەردىن ھەر كېچە خامىم مېنىڭ.

يوق ئىدى مۇمكىن قەلەندەر بۇ خوتەندە تۇرماغىم،
زۇلپ ئىلە ساچى بولۇپدۇر ھەلقەئى دامىم مېنىڭ.

× ×

تا سەپەر قىلماقنى ئەزم ئەي ماھتابان ئەيلەدىڭ،
ئېلچىلىككە ئېلچىنى گوياكى زىندان ئەيلەدىڭ.

گەرچە قىلدىڭ جانغە ئەۋۋەلدە يۈز جەۋرۇ - جەپا،
شۇكرى لىللاھ ئاقىبەت دەردىمگە دەرمان ئەيلەدىڭ.

مۇرنىڭ ئويىگە تۈشكەندەك سۇلايمانى زەمان،
لۇتپىدىن كۇلبەمگە تا ئوزۇڭنى مېھمان ئەيلەدىڭ.

رەشكدىن جانىمنى كويدۇردىڭ سەن ئەي سۇلتانى ھوسن،
شۇم رەقىبىم بىرلە سەن تا ئەھدىپەيمان ئەيلەدىڭ.

بەسكى، قىلدىڭ زىددىمە ئەغيارىمە كوپ ئىلتىپات،
كوزلەرىمنىڭ ياشىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەدىڭ.

مەقسەدىڭ نىدۇر سىنىڭ ئەي مەھۋەشى ساھىپجامالە
يۈرەكىمنى قان ھەم سىنەمنى بەريان ئەيلەدىڭ.

تەرك ئېتىپ دۇنيانى، كەيدى جەندە، باشىغە كۇلاھ،
تا قەلەندەرنىڭ رەقىبىن سەن ئىگەھبان ئەيلەدىڭ.

× ×

نە بولۇر ئەي گۈلكى سەن بۇلبۇلنى خۇررەم ئەيلەسەڭ،
خىلۋەتى خاسىڭغا جانا مېنى مەھرەم ئەيلەسەڭ.

بارچە غەمدىن ئەيلەمىشدۇر ھەقتەئالا شادمان،
دەردى غەمدىن گەر مېنى بىر لەھزە بىغەم ئەيلەسەڭ.

مەن دۇئا ئەيلەيكى بولساڭ دەھر ئارادە كامران،
جەۋرۇ - زۇلمۇڭنى ئەگەر كىم زەررەئى كەم ئەيلەسەڭ.

يوقتۇرۇر ھەرگىز تەئەججۇپ بۇ ئىشىڭدىن دەھر ئارا،
گەر گەدانى لۇتپ ئىلە ئىسكەندەر رۇم ئەيلەسەڭ.

تاڭ ئەمەسدۇركى، دىسە: بولدۇم سۇلايمانى زەمان،
گەر قەلەندەرنى دەمى ئۇزۈڭگە ھەمدەم ئەيلەسەڭ.

× ×

ئىشرەت ئىلە جانىمە ئەي دوستلار جەۋر ئەيلەمەڭ،
بولماسا مەشرەبدە ئول گۈلرۇخ، مېنى سىز ئىستەمەڭ.

قىلسام ئانىڭ پۇرقەتىدە گەر ياقامنى چاك ـ چاك،
مېنى بىر دىۋانە دەپ ئەي تىغلىلەر سىز قوغلىماڭ.

بولسا ھەجرىدا ئەگەر رەسۋالىغىم ھەددىن پۈزۈن،
ياشلار ئوخشە مەنئى ئېتىپ ھەم يالبارىپ سىز ئالداماڭ.

دەردى غەمنىڭ لايىدىن قىلدى ۋۇجۇدۇمنى مېنىڭ،
مەجنۇنۇ پەرھادقە ئوخشە، دوستلارسىز، چاغلىماڭ.

يىبەرىڭ پاتراق بارۇر يېرىمگە ئۆلسەم، دوستلار،
يىغلاشىپ ھەسرەت بىلە بىر لەھزە ئۆيدە ساقلىماڭ.

باغلاڭىز رەختى سەپەر ھازىر ئۆلۈپ، تەييار ئۆلۈڭ،
بىۋەپادۇر بۇ جەھان ھەرگىز كوڭۈلنى باغلىماڭ.

قويۇڭىز ئوز ئورنۇمە مەجمەئىلىق بىرلە يانىڭ،
بىر غەرىبى بار ئىدى، نە بولدى دەپ سىز يوقلىماڭ.

ئىشتىنىڭ ئوبدان قەلەندەردىن نەسىھەت دوستلار،
ماتەمىم قاتتىغ تۇتۇپ ئەيغان بىلە كوپ يىغلىماڭ.

× ×

يارەب ئول گۈلچېھرە كوڭلىگە مېنىڭ مېھرىمنى سال،
سالىلاساڭ كوڭلىگە مېھرىم، پات مېنىڭ جانىمنى ئال.

AltunOq

نەچچە مۇددەتلەر جاھان ئىچىندە گەردۇن سەير ئىدىم،
بولدى كوڭلۇمگە مېنىڭ بۇ زۇلپى دامۇ، دانە خال.

يوقتۇرۇر ھوسن ئېلىگە ئالەم ئىچىندە بۇ سۇپەت،
لەبلەرىڭدۇر لەئلى، باردۇر تىشلارىڭ گەۋھەر مىسال.

كىشۋەرى ھوسن ئېلىنى ئەي دىلرەبا پەتھ ئەيلەدىڭ،
تاپمىسۇن بۇ دەۋلەتى ھوسنۇڭ سېنىڭ ھەرگىز زەۋال.

تەرك ئېتىپتىمەن بۇ جەھانىنىڭ شوغلىنى باشتىن - ئاياق،
تا ئانىڭ ئىشقىدا تەنىم ئەي قەلەندەر ئىشتىغال.

× ×

ئەي پەرىزادى زەمانىم، خاتىرىمنى شاد قىل،
بۇ بۇزۇق كوڭلۇمنى سەن لۇتپۇڭ بىلەن ئاباد قىل.

دىلبەرىم مەكتەپتەيۇ مەن يول ئارادا مۇنتەزىر،
ئەي مۇئەللىم، بىر زەمان ئۇل سەرۋىنى ئازاد قىل.

گەر مۇسۇلمانزادە بولساڭ ئەي مەھى نامېھرىبان،
شۇم رەقىبى بەددىيانەت جانىغە بىداد قىل.

پادشاھى ھوسن بولدۇڭ ئەي بۇتى شىرىن زەبان،
ئەمدى سەن لۇتپۇ كەرەم بىرلەن مېنى پەرھاد قىل.

ئەيلەدىڭ جەۋرۇ جەپا بىھەد قەلەندەر جانىغە،
ئەمدى سەن رەسمى مۇھەببەتنى ماڭا ئىرشاد قىل.

× ×

يوقتۇرۇر كوزۇڭگە مەندەك دەھر ئارا خارو زەلىل،
قانچە قىلسام خىزمىتىڭنى كورۇنۇر ساڭا قەلىل.

نە بولۇر گەر گۇلشەنى ۋەسلىڭ سارى بىر باشلاساڭ،
ھەجر ئوتۇڭچە بارمۇدۇر دىگىل ماڭا ئوتى خەلىل؟

ئىشتىڭلار ئەي مۇسۇلمانلار، نەسىھەتىم بۇدۇر:
قىلماڭىز ئىشقى مۇھەببەت سارى ھىچكىمنى دەلىل.

بارچە ئېل قاقار ساڭا ئىشقى مۇھەببەت تەبلىنى،
پۇرقەتۇ ھەجرىڭدا مەندەك يوقتۇرۇر ھىچكىم ئەلىل.

مۇنچە كويدۇرمەك قەلەندەرنى نىدۇر ئەي بىۋەپا،
سەن ئەگەر رەھىم ئەتمەسەڭ، رەھىم ئەيلەگەي رەببى جەلىل.

× ×

ھورۇ پەرىغە يوقتۇر بۇ ھوسنۇ بۇ شەمايىل،
كىمدۇر ساڭا تەڭ ئولغاي نە سەرۋەرى قەبايىل.

خالىق سىنى نىگارا ئۆز نۇرىدىن ياراتتى،
ئايۇ قۇياشقە نەھ‌ەر بولغاي ساڭا مۇقابىل.

ئەقلۇ پەراسەتۇ ھوش، دانىشدا يوق مىسالىڭ،
دەرلەر بۇ ئالەم ئەھلى بىر مەجمەئى فەزائىل.

ئەي گەۋھەرى يېگانە، دەي نادىرى زەمانە،
سەندەك جەھاندا يوق دەپ، ھوسىن ئېلى باردۇر قايىل.

گەرچە قۇلۇڭدىن، ئەي گۇل، ئار ئەيلەسەڭ تاڭ ئېرمەس،
كويۇڭدا ئەي پەرىزاد شەھلەر بارسى سايىل.

بىلمەس قەلەندەر ھەرگىز نىدۇر گۇناھى، ئەي شوخ،
بولمايدۇ كوڭلۇڭ ئەي جان بىر زەررە ئاڭا مايىل.

× ×

ئاي يۈزۈڭنى تۇشدە كورسەم، مەھۋەشىم،
شەككەرىن لەئلىڭنى شورسام، مەھۋەشىم.

قۇللارىڭدەك ئىشكىڭدە سۇبھۇ شام،
تا تىرىكمەن، دەۋر سۇرسەم مەھۋەشىم.

مەقسەدىمدۇر خەنجەرى خۇنرىز ئىلە،
شۇم رەقىب باشىنى ئۈزسەم، مەھۋەشىم.

مەقسەدىم بۇدۇركى، كويۇڭنى سىنىك
كىرپىگىم بىرلە سۈپۈرسەم، مەھۋەشىم.

دەۋلەتۇ پەخرۇ سەئادەتدۇر ماڭا،
خىزمەتىڭدە قانچە يۈرسەم، مەھۋەشىم

× ×

ۋەسپىڭ ئەيلەرمەن دەمى ئاغزىمدا تا باردۇر تىلىم،
باغلادىم تا ئۇلگۈچە بۇ ئىشكە ئەي دىلبەر بىلىم.

تولدى ئىچىمگە تۇتۇن، باشىمدادۇر يۈزمىڭ شەرار،
كىمكى بۇ ھالىمنى كوردى، دېدى بۇ ئېرمىش چىلىم.

جان بېرۇر سوز بىرلە ئاغزىڭ سائىدەك باردۇر قۇياش،
رەشك ئېتەر بۇ ئىككىسىدىن ئەيسىيۇ موسا كەلىم.

كەتمەگەي مېھرىڭ مېنىڭ باشىمدىن ئەي ھورى زەمان،
قىلسە بۇ گەردۇنى دۇن سوڭەكلەرىمنى گەر رەمىم.

باردۇرۇر مېھرى گىيا، بىلمەم، ساڭا ئەي دىلرەبا،
كىم سېنى كورسەم سويۇنۇر تەندە بولسا ھەر قىلىم.

مېھنەتۇ دەردۇ ئەلەم بولدى نەسىھەت سۇبھۇ شام،
كىمكى بولسا ئەي قەلەندەر دانىشو تەبئى سەلىم.

× ×

ئەي مۇسۇلمانلار، مېنىڭ ھالىمغە رەھىم ئەيلە بۇگۈن،
ھەجرى پۈرقەتتىن بولۇبدۇر ھالىتىم ھەددىن پۈزۈن.

دىمەگىز باردۇر بۇتۇن كوڭلۇم مېنىڭ، ئەھبابلار،
تەگسە مۇنچە غەم تاشى ئول شىشە قالۇرمۇ بۇتۇن.

كەتمەگەي كوڭلۇمدىن ھەرگىز مېھرى رۇخسارى ئانىڭ،
ئەيلەسۇن تۇپراق تەنىمنى چەرخ ھەم قىلسۇن قۇيۇن.

مۇنچە ئوچ بولماق پەلەك ئىشق ئەھلىگە، بىلمەم، نىدۇر،
قىسقا قىلدى سۇبھى ۋەسلىن، شامى ھىجرانىن ئۇزۇن.

ئەيلەدىڭ مەجنۇن قەلەندەرنى قىرلىق چاغىدا،
مەقسەدىڭ نىدۇر پەلەك ياشلارغا سەن قىلدىڭ ئويۇن.

× ×

كېلۇر بولسە ماڭا گەر مېھنەتۇ دەردى مۇپىد ئاندىن،
تاڭ ئىرمەستۇر تىرىلسە كەلسە ئولۇككە نەۋد ئاندىن.

ئوتەر باسقان ئىزىدىن جان گۇلى جەننەت ئارا كىرسە،
مەھال ئىرمىش كېلۇر دەپ كۇلبەمە تۇتسام ئومىد ئاندىن.

Altun Oq

خۇدايىمنىڭ ئەزىزراق ھېچ ئانىڭدەك بەندەسى يوقتۇر،
شەقى بولسا قۇلى تاڭ يوق ئەگەر بولسا سەئىد ئاندىن.

جەپاۋۇ جەۋرى تاشىدىن قاچۇرماسمەن باشىم ھەرگىز،
نە ھوكىم قىلسە، جان بىرلەن ئىرۇرمەن مۇستەئىد، ئاندىن.

نە ئېركىن مەقسەدى، بىلمەم، قەلەندەر، ئول پەرىۋەشنىڭ،
قۇلىغە كەلمەدى نامە بولۇپ ۋەقتى مەدىد ئاندىن.

× ×

قالمادى دەردۇ غەمىڭدىن تەندە جانىم، قايداسەن؟
جان لەبىمغە يەتتى، ئەي زالىم نىگارىم، قايداسەن؟

ئالغالى كەلدى جانىمنى ھەجرىڭ، ئەي سۇلتانى ھوسىن؟
بارچە خوبلار سەرۋەرى، ئەي نامدارىم، قايداسەن؟

سەنسىزىن بىلمەم ئوزۇم بەلكىم ئولۇك مەن يا تىرىك،
بائىسى ئومرى ئەزىزۇ ئىپتىخارىم، قايداسەن؟

نە كوزۇمدە باردۇر ئۇيقۇ، بەلكى يوق جىسمىمدە جان،
ھەسرەتۇ غەمدىن ئولەرمەن، غەمگۇسارىم، قايداسەن؟

نالەئۇ ئەپغان بىلە يىغلار قەلەندەر زار-زار،
دىمەدىڭ لۇتپى-كەرەمدىن: "دىلپىگارىم، قايداسەن؟"

× ×

چىقمادى ھوسن ئەھلى ئىچرە ساڭا ئوخشە پادىشاھ،
بارچە خوبلار يۈلدۈزۈ سەن سەن ئارادە مېھرۇ ماھ.

يوقتۇرۇر ھۇرۇ پەرى ئىچىندە سەندەك مەھۋەشى،
كوزگۈگە باقساڭ بولۇرسەن ھوسنۇڭە ئوزۈڭ گۇۋاھ.

بىر سىنىڭدەك كورمەدى ھىچكىم ئەزەلدىن دىلرەبا،
تا تىكىلدى بۇ جاھان ئوزرە بۇ توققۇز بارگاھ.

كىمكى كوردى ئاي يۈزۈڭنى مۇمكىن ئىرمەس ئاجراغاي،
بىلمەدىم، جانا ساڭا بار ئۇ مەگەر مېھرىگىياھ.

ئورتەدى دەردۇ غەمىڭ بىھەد قەلەندەر جانىنى،
سوزغىل ئانى ئەدل ئىلە يوقتۇر سىنىڭدەك دادخاھ.

× ×

ھەجرىڭە ئەپغان قىلۇرمەن تاپىغانىم بارىچە،
قۇللارىڭغا قۇل بولۇرمەن تەندە جانىم بارىچە.

دەردۇ غەمىڭ ئوتىدا كويگۈمدۇرۇر پەرھاددەك،
بىتوندۇر مەنزىلىم، شىرىن زەبانىم، بارىچە.

يارەب ئۇل گۈلچېھرەگە بىر رەھىم-شەپقەت بىرگەسەن،
ماڭا قىلدى زۇلمىنى ئۇل كامىرانىم بارىچە.

تاپماغۇمدۇر دەھر ئارا بىر لەھزەئى سەبدۇ قەرار،
نازۇ ئىستىغنا قىلۇر، شوخى زەمانىم، بارىچە.

مېھنەتۇ جەۋرۇ جەپا جانىمغە بىھەد ئەيلەدى،
قىلدى قەھرىنى ماڭا، نا مېھرىبانىم، بارىچە.

تالئىم ياندى قەلەندەر ياكى بەختىم شۇملۇغى،
جەۋرىنى قىلدى ماڭا ساھىپقىرانىم بارىچە.

× ×

ھەر ئېگىن كەيسە نىگارىم تەنگە، مەۋزۇن بولغۇسى،
ئۇل بەدەنىنىڭ پەرتەۋىدىن تۇرپە گۈلگۈن بولغۇسى.

كىرسەم ئەر جەننەت ئاراغا، ئۇل پەرىۋەشى بولمىسا،
كوزۇمە خولە بەرىن گوياكى ھامۇن بولغۇسى.

لەيلىيۇ شىرىنىنىڭ ئۇل گۈلچېھرەدىندۇر بەلگۈسى،
كىمكى كوردى ئارەزىن پەرھادۇ مەجنۇن بولغۇسى.

ئەي مۇسۇلمانلار، كورۇڭلار ئۇل پەرىنىڭ دەردىدىن،
ھەجرىدىن گەر يىغلاسام بىردەمدە جەيھۇن بولغۇسى.

ئەي قەلەندەر، گەر سەھەر ۋەقتىدە قوپۇپ يىغلاساڭ،
كوز ياشىڭ ھەر قەترەسى بىر دۇررى مەكنۇن بولغۇسى.

× ×

قۇياش كوردى يۇزۇڭ، خىجالەت بىلە يەر ئاستىدا ياتتى،
خۇداۋەندىم كەمەلۇ قۇدرەتىنى سەندە كورسەتتى.

گۇناھىم نە ئىدىكىم قۇندۇزى جەننەت نىشانىمدىن،
پەلەك سالغۇ تاشىدەك چورۇلۇپ خوتەن سارى ئاتتى.

نەچە يىل ئوقۇدۇڭ گويا مۇئەللىم، ئەي پەرى پەيكەر،
خەپا قىلماقنى ساڭا ئول مىكر ئىلمىنى ئورگەتتى.

جەھانغا تاكى چىقتىڭ ھوسنىنىڭ تەختىگە سۇلتاندەك،
پەرىۋەشلەر بارى خىجالەت بىلەن باشىنى قوي ئەتتى.

كوڭۇلكىم تۇشتى دامىڭغە، قۇتۇلماقلىق ئېرۇر مۇشكۇل،
جەھانىنىڭ پىتنەسىنى ئىككى جادۇ كوزۇڭ ئويغاتتى.

گۇناھىم نە ئىدى بىلمەمكى چەرخى دونى كەجرەپتار،
قەلەندەرنى سىنىڭ دەردى غەمى ھىجرانىڭغا ساتتى.

× ×

كورمەدىم سەندەك جەھاندا مەھۋەشى دىلدارنى،
دىلبەرى شىرىن زەبانۇ شوخ گۇلرۇخسارنى.

بىر سىنىڭدەك يوقتۇرۇر دۇنيادە ئىززەت تەختىدە،
ھەم مېنىڭدەك كىم كورۇپتۇر ساھىبى ئازارنى.

مەن ياماندىن قاچتىكىم ئول، خالىقى پەرۋەردىگار،
گۇلغە قىلدى ھەمنشىنى گۇلشەن ئىچىندە خارنى.

ئەي پەرىزادى زەمانىم بىبەھا قەدرىڭ سىنىڭ،
تاجسەر قىلسام ياراشۇر ساڭا ئوخشە يارنى.

تا قاچانچە سەن قىلۇرسەن نازۇ ئىستىغنا ماڭا،
بىرگىنە سوزلەت قۇلۇڭغە لەئلى شەككەر بارنى.

ئاشىق ئىرسەڭ ئەي قەلەندەر كېچە ـ كۇندۇز دەرد ئىلە،
بۇلبۇل ئوخشە قىل ئوشۇل گۇل ۋەسپىغە گۇپتارنى.

× ×

نە ھەددى بار پەرىنىڭ ساڭا تەڭ، ئەي سىيمبەر، بولغاي،
لەبى گەر لەئلو ياقۇتۇ، تىشى دۇررى گوھەر بولغاي.

ئولۇمدىن يوقتۇرۇر زارىم، ۋەلى قورقۇنچىم ئاندىندۇر:
سەپەر قىلسام بۇ دۇنيادىن مۇھەببەت دەر ـ بەدەر بولغاي.

پەرىلەرنىڭ ساڭا قۇل بولماقدىن ئوزگە يوق چارە،
ئەگەرچە قەدلەرى سەرۋى، يۈزى شەمسو قەمەر بولغاي.

AltunOq

ئولەر ھەجرى پىراقىڭدىن پەرىزادىم، مەنى ئاخىر،
نە بولغاي بۇ غەرىبى ئاجىزىڭغە بىر نەزەر بولغاي.

سىنىڭ ئىشقىڭ ئوتىدەك بولمىغايمەن بىقەرار ھەرگىز،
ئەگەر دەۋزەخ ئوتىدەك ئىچمە يۈز مىڭ شەرەر بولغاي.

بۇ ئومرۇڭگە، قەلەندەر، ئىئتىمادى قىلماغىل ھەرگىز،
كىچە ھەرنىچەكىم بولسۇن ئۇزۇن، ئاخىر سەھەر بولغاي.

قوشۇمچە: لۇغەت

ئارەز	يۈز، بەت، چىراي.
ئەنۋەر	ئەڭ نۇرلۇق، ئەڭ نۇرانە.
ئەكبەر	ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ چوڭ.
ئەتۋار	پىئل - ھەركەتلەر، يوسۇنلار.
ئەر	ئەگەر (ئەگەرنىڭ قىسقارتىلمىسى).
ئەر - ئەر	چىنار.
ئەزم	بىرەر ئىشقا كىرىشىش، سەپەرگە چىقىش، كېتىش.
ئەھمەر	قىزىل، قىزىلراق.
ئەنجۇمەن	مەجلىس، يىغىن، سورۇن.
ئەغيار	ياتلار، غەيرىلەر، بىگانىلار.
ئەلىل	كېسەل.
ئەپسەر	تاج، ئالى مەرتىۋە.
ئەفزا	بەرگۈچى، بەخش ئەتكۈچى مەنىسىدە.

ئەفىف پاك، پاكىزە.
ئەدەد سان، ھساپ.

ئىئتىماد ئىشىنىش، تايىنىش.
ئىتاپ غەزەپ، تاپا - تەنە.
ئىبا تارتىنىش، كونىمەسلىك، ئۇيىلىش.
ئىھساس ھىس قىلىش.
ئىرشاد توغرا يول كۆرسىتىش، يوللانما بېرىش.
ئىززۇجاھ ئىززەتلىك مەرتىۋە، ئالى مەنسەپ.
ئىستىغنا ئېھتىياجسىزلىق، تارتىنىش، ناز، تۇزۇت.
ئىشتىغال شۇغۇللىنىش، مەشغۇلات.
ئىقتىباس ئارىيەت ئېلىش، كوچۇرۇۋېلىش، ئوخشىتىش.
ئوروج يۇكسىلىش، كوككە چىقىش.
ئولۋى يۇكسەك، يۇقۇرى.

باب باپ، ئىشىك.
بادە مەي، شاراپ.
بارات بارات ئېيى، شاتلىق مەزگىلى، ئازاتلىق خېتى.
بائىس سەۋەپ، سەۋەپچى.
باۋەر ئىشەنچ، قوبۇل قىلماق.
بەر قۇرۇقلۇق.
بەھر چوڭ دەريا، دېڭىز.
بەرگ ياپراق، مېۋە، بەرگۇ نەۋا - پايدا، بەھرە.
بەيئى شەرا ئېلىش - بېرىش، مۇناسىۋەت.
بەريان

بىداد جەۋرى، زۇلۇم.

بىسەرۇ سامان ھېچكىمى يوق، ھېچنېمىسى يوق.

بۇرۇج بۇرج، قەدىمقى ئاسترونومىيىدە يىللىق ھەركەت دائىرىسىدىكى ئون ئىككى نۇقتىنىڭ ھەر بىرى.

تابان يورۇق، پارلاق.

تەۋسەن شوخ ئات، ئويناق ئات.

تەردار ئوغرى.

تەۋسىئ كەڭ، كەڭلىك.

تىفل كىچىك بالا.

توبى جەننەتتىكى گۈزەل دەرەخ.

تۇررە كاكول، ئورۇلمە چاچ، چاچنىڭ بۇدرەلىگى.

تۇرپە يېڭى، قىزىق، ئاجايىپ.

جابىر جەۋرى سالغۇچى، زالىم.

جانپىزا جانغا راھەت بەرگۈچى.

جەلىل ئۇلۇغ.

جەيھۇن دەريا، ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمقى نامى.

خار تىكەن.

خالىق ياراتقۇچى.

خەلىل دوست، ئىبراھىم پەيغەمبەر.

خىرامان چىرايلىق مېڭىش، نازلىق يۈرۈش.

خورشىد قۇياش.

خۇرۇج چىقىش، قارشى باش كوتىرىش، ھۇجۇم.

خوب   ياخشى، چىرايلىق، گۈزەل، ماقۇل.
خولد بەرىن جەننەت.

دال   "د" ھەرپىنىڭ نامى، ئېگىلگەن دىگەن مەنىسىمۇ بار.
دام   توزاق، قىلتاق.
دانىش   بىلىش، مەلۇمات، دانىشمەن ـبىلىم ئەھلى.
داد   ئىنساپ، ئادالەت، شىكايەت.
دادخاھ   ئادالەت تەلەپ قىلغۇچى، ئادالەتپەرۋەر.
دۇرۇج   قىممەتلىك تاشلار سېلىنغان ئىسىل قۇتا.
دۇررى   مەكنون يوشۇرۇلغاندۇر، ساقلانغان گوھەر.
دەرا   قوڭغۇراق.
دەھر   زامان، دۇنيا.
دىيدە   كوز
دىلپىگار   كوڭلى زەخىملەنگەن.
دون   پەس، رەزىل.

رەمىم   كونىرىغان، چىرىگەن.
رەز   تەك، ئۈزۈم.
رەخشان   يالتىراق، پارلاق.

زاھىد   سوپى، تەركى دۇنيا.
زەرىف   نازۇك، زىرەك.
زىرى دەست ئاستىدا قالماق، مەغلۇپ، مەھكۇم بولماق.
زوھد   سوپىلىق، تەركى دۇنيالىق.

سابىر سەۋرچان، چىداملىق.
ساغەر قەدەھ.
ساھىر سېھرگەر، جادىگەر، ئاجايىپ سەنئەتكار.
سەئىد سائادەتلىك، بەختىيار.
سەيد ئوۋ، ئوۋ قىلىش.
سەيياد ئوۋچى.
سەرۋ تۈز ئۆسىدىغان گۈزەل دەرەخ.
سەلىم سالامەت، ساغلام.
سەگ ئىت.
سىيمبەر كۈمۈش تەن، ئاق بەدەن.
سۇرۇج چىراق، نۇر.

شەرار، شەرەر ئۇچقۇن، يالقۇن.
شەرىف شەرەپلىك، ئەزىز.
شەھد ھەسەل.
شەمايىل شەكىل، كورۇنۇش، سۇرەت.
شەقى بەختسىز، يارىماس، يامان.
شەقاۋەت بەختسىزلىك، يامانلىق.
شىكرە شىكايەت.

قاسىر كەمچىل، ئاجىز، قىسقا.
قاھىر غەزەپلىك، غالىپ.
قەبائىل قەبىلىلەر.
قەبا ئۇزۇن سىرتقى كىيىم.
قەلىل ئاز، كەم.

AltunOq

كەم مەقسەت، ئستەك، بەھرە.

كامران مەقسدىگە يەتكەن، بەختىيار، ھوكۇمران.

كەبكى كەكلىك، كەبكى دەرى — تاغ كەكلىگى.

كەجرەفتار تەتۇر ماڭغۇچى، مەككار، پەلەك.

كەشق تاشپاقا.

كوھكەن تاغ قازغۇچى، پەرھات.

كەمەند ئاغامچا، سرتماق.

كەلىم سوزلىگۇچى، ھەمسوھبەت، مۇسا پەيغەمبەر.

كىشۋەر مەملىكەت، يۇرت، ۋىلايەت.

گەزەند ئاپەت، زەرەر، مۇسبەت.

گىرىە تۇگۇن.

گىريان يىغلىغۇچى، ياش، يىغلىغان ھالدا.

گۇلپام گۇل رەڭلىك.

گۇلرۇخ گۇل يۇزلۇك.

گوشە بۇرجەك، خىلۋەت، خالى جاي، ياقا.

گۇپتار سوز، سوزلەش، سوھبەت.

گۇلگۇن گۇل رەڭلىك.

لەتىف گۇزەل، مۇلايىم، يېقىملىق.

ماھ ئاھ.

مەئۋا ئورۇن، تۇرار جاي، پانا جاي.

مەسكەن ماكان، ئورۇن.

مەقبۇل ماقۇل كورۇلگەن، لايىق.

پايىبەند
پىرەھەن
پەزائىل پەزىلەتلەر.

فەر پارلاقلىق، ھەشەمەت، بېزەك.
فۇزۇن ئارتۇق، ئوشۇق، زىيادە.
پۇر كوپ، تولا.

مەدىد سوزۇلغان، ئۇزاق.
مەقدەم بىرەر جايدىن قايتىش، قەدەم قويۇش.
قەدەم قويۇلغان جاي ۋە پەيت.
مەجمەئ توپلىنىدىغان جاي، يىغىن، توپ.
مەۋزون ئولچەنگەن، پىچىپ قويغاندەك، سۇمباتلىق.
مېھر قۇياش، ئاپتاپ، ئىشق، سۆيگۈ، رەھىم.
موستەئىد ئىستىداتلىق.
مۇستەمەند غەمكىن، باغلانغان، بىچارە.
مۇپىد پايدىلىق.

نەۋىد خۇش خەۋەر.
نەھىس نەس، پىشكەللىك، يۇلتۇز (مارس).
نىگەھبان كۇزەتكۇچى، قاراۋۇل، پايلاقچى.
ۋارەستە قۇتۇلغان، ئازات.
ۋەرەئ مەنئى قىلىنغان ئىشلاردىن ئوزىنى تارتىش،
پەرھىزكارلىق، تەقۋا.

ھامون بىپايان دالا، سەھرا.

ھەراس قورقۇش.

ھەرىف مۇقابىل، تەڭداش، شېرىك، ئۆلپەت.

ھىجاب پەردە، ئۇيىلىش.

ھەبىب دوست، سۆيۈملۈك.

ھەمد ماختاش.

ھىرمان مەھرۇملۇق، ئۈمىتسىزلىك.

يەۋمىننوشۇر قايتا تىرىلىش كۈنى.

دىۋانى مەھزۇن

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئابدۇرېشىت ئىسلام**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

ئۇيغۇر شائىرى مەھزۇن XVIII ئەسىرنىڭ يۇقۇرقى يېرىمىدا خوتەننىڭ ئېلچى ناھىيىسىدە دۇنياغا كەلگەن، شائىر مەھزۇن ئوسمۇرلۇك، ياشلىق دەۋرلىرىنى ئىلىم تەھسىل قىلىشقا بېغىشلاپ مەھەللە مەكتەپلىرىدە ۋە يۇقۇرى سەۋىيىلىك بىلىم يۇرتى مەدرىسىلەردە ئوقۇغان، ئۇ — ئىلىم تەھسىلىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئالتە شەھەر (جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى)نى ساياھەت قىلىپ جەمىيەتنى ئۆگەنگەن. ئۇ، شۇ دەۋرگە نىسبەتەن ئىلغار پىكىرلىك ۋەتەنپەرۋەر شائىردۇر.

مەھزۇننىڭ ئەسلى ئىسمى ۋە تەپسىلى تەرجىمىھالى — ھايات پائالىيەتلىرى ھەققىدە ھازىرچە ئېنىق ماتېرىيال يوق. چۈنكى ئۇنىڭ ھازىر قولىمىزدا مەۋجۇت قوليازما ئەسىرى «دىۋانى مەھزۇن»نىڭ باش ۋە ئاخىرى زايا بولۇپ كەتكەنلىكتىن ئۇنىڭ تەپسىلى تەرجىمىھالىنى بېرەلمىدۇق.

پەقەت شائىرنىڭ شېئىر مىسرالىرىدا ئۆزىنىڭ خوتەنلىك ئىكەنلىكىنى بايان قىلىپ ساياھەتتە يۈرگەن چاغلىرىدا ئۆز يۇرتى خوتەننى سېغىنىپ:

مېنى مەھزۇن نېتاي بۇ غۇربەت ئىچرە،
خوتەن مۇلكى مېنىڭ ئېردى دىيارىم.

دەيدۇ، يەنە شائىر مەھزۇن ياشىغان دەۋردىكى خوتەن جەمئىيىتىدىكى مەمۇرى ئەمەلدارلارنىڭ خەلققە زۇلۇم قىلغانلىقىنى ئەيىپلەپ:

شاقاۋۇل① يوق ئىدى بۇرنا② خوتەندە،
ئەجايىپ دىلجەم ئەردۇك ئۆز ۋەتەندە،
كى بولدى ئابدۇغاپپارى شاقاۋۇل،
ۋەتەندە تىنغالى قويمايدۇرۇر ئول.

دەيدۇ. شائىرنىڭ ياشىغان دەۋرىگە ئائىت ئەسەرنىڭ مەۋجۇت بەتلىرىدە ئېنىق مەلۇمات بولمىسىمۇ، شائىر مەھزۇن بۇ شېئىرىدا XVII ئەسىردە خوتەندە هايات كەچۈرگەن مەشھۇر كىشىلەردىن «خوجە ئىسھاق③»قا دۇئاۋۇ مەدھىيە بايان قىلىپ:

---

① شاقاۋۇل (شاغاۋۇل) ۋالى.

② بۇرنا — بۇرۇنقى زاماندا.

③ بۇ يەردە بايان قىلغان خوجە ئىسھاق يەركەندىكى خوجە ئىسھاقتىن باشقا بىر كىشى.

Altunoq

دۇرۇدى بى ناھايەت مۇستاپاغە،
يەنە ئەۋلادى، ئەسھابى ساپاغە.
خۇسۇسەن خۋاجە ئىسھاق ۋەلى غە①،
مەيى ۋەھدەتنى ئىچكەن پۇردىلى②.

دەيدۇ. شائىر بۇ شېئىردا بايان قىلغان خوجە ئىسھاقنىڭ XVII ئەسىردە خوتەندە ھايات كەچۈرگەنلىكى باشقا تارىخىي ھوججەتلەردە مەلۇمات بار.

يۇقۇرقى مىسرالاردىن شائىر مەھزۇننىڭ ئانا ۋەتىنى خوتەن ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرسەك ئۇنىڭ XVIII ئەسىرنىڭ يۇقۇرقى يېرىمىدا دۇنياغا كەلگەنلىكىنى پەرەز قىلالايمىز.

شائىر مەھزۇننىڭ ئەسىرى «دىۋانى مەھزۇن»نىڭ ئىلمىي، ئەدەبىي، بەدىي جەھەتلىرىگە كەلسەك ئاشۇ دەۋردە يېزىلغان بەزى ئەسەرلەرگە نىسبەتەن ئۇسلۇبى ئاممىباپ، تىلى راۋان — يېنىك، لىرىك تەرزدە يېزىلغان، تىل - ئەدەبىيات تەتقىقات خىزمىتىمىزدە پايدىلىنىشقا ئەرزىيدىغان قىممىتى بار.

يەنە بۇ ئەسەردە ئۇيغۇر تىلىنىڭ يېقىنقى زامان تىلىنىڭ خوتەن رايونىغا خاس ئالاھىدە شىۋىلىرىمۇ خېلى كوپ.

شائىر مەھزۇننىڭ قىسقىچە تەرجىمھالىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن ئۇنىڭ ئەسىرى «دىۋانى مەھزۇن»دىن پارچىلارنى بەردۇق.

---

① ۋەلى — ئەۋلىيا.

② پۇردىل — يۇرەكلىك - جاسارەتلىك.

I غەزەل

كېسىلگەن باشىم ئوزرە يۈز يارا

ئىشق تىغىدىن كېسىلگەن باشىم ئوزرە يۈز يارا،
ئول يارادا خەيلى غەم① ئەيلار چېبىندەك ماجەرا،
هىجىر② سەممى③ بىرلە ۋەسىل④ ئۇقمىدى دىن بولدۇم هالاك،
گاهى⑤ گىريان⑥، گاهى خەندان⑦ تەلبە يەڭلىغ ئىشق ئارا.
ئي رەهىم⑧ ئول قۇياشىمدىن جۇدا گەر قىلماساڭ،
ئەيلادىڭ ئي چەرخ⑨ نىچۇن⑩ روزگارىم⑪نى قارا،
هىجىر زۇلمى بىرلە بۇزدى كەتتى ئەقلۇ، هۇش، سەبىر،
چەكمە بۇ مىهنەتنى بى ۋەجهە ئي كوڭۇل سەن هەم يارا،

---

① خەيلى غەم ــ قايغۇ ـ هەسرەت گۇرۇهى.
② هىجىر ــ ئايرىلىش ـ جۇدالىق.
③ سەممى ــ زەهەرى.
④ ۋەسىل ــ ئارزۇ ـ ئارمان، سۆيگۈنىڭ هوزۇرى، جامالىغە ئېرىشىش.
⑤ گاهى ــ بەزىدە ـ بەزى چاغدا.
⑥ گىريان ــ يىغلىغۇچى.
⑦ خەندان ــ كۈلگۈچى.
⑧ ئي رەهىم ــ ئەي رەهىم قىلغۇچى، كويۇنگۈچى.
⑨ چەرخ ــ پەلەك، تەقدىر، زامان.
⑩ نىچۇن ــ نىمە ئۈچۈن.
⑪ روزگارىم ــ تۇرمۇش ـ هاياتىم.

ئى سابا① باراسەك ئاڭا دۇشمەندەك ئەيلاپ ئىپتىيات،
رازى پىنھانىم②نى ئەيتۇر چاغدا ھەريانغا قارا.
ئۆزگە بولماس رىزق③ ئەزەل تەقسىمدىن ئەيلەب سەبەب،
ساكىن ئول④ ئەنباردەك، يا ئاسيا⑤ دەك ئالدىرا.
مەھزۇنا⑥ ھەرگىز جاھان بەزمىگا مەغرۇر ئولماكىم،
ئۆتكارۇر ھەر كۈن سىنىگدەك يۈزنى بۇ مىھنەت سەرا⑦.

II غەزەل

ئي سابا كەلتۈرمادىڭ بىر نامە يارىمدىن ماڭا

ئي سابا كەلتۈرمادىڭ بىر نامە يارىمدىن ماڭا،
يەنى قاشى، قەددى، يۈزى خوش نىگارىمدىن⑧ ماڭا.
شاد ئىرەرمەن جانۇ كوڭلۈم بىرلە بەرسەڭ مۈژدە⑨ ئى،
رازدارىم⑩، مېھرىبانىم، غەمگۇسارىم⑪دىن ماڭا.

---

① سابا — سەھەر ۋاقتىدا تاڭ ئالدىدا چىققان شامال.
② رازى پىنھانىم — يوشۇرۇن سوزلىرىم، ئۈمىت، ئارمانىم.
③ رىزق — ھەر بىر كىشىنىڭ ھاياتىدىكى ئوزۇق - نەسىۋەسى.
④ ساكىن ئول — جىم - شۈك تۇر.
⑤ ئاسيا — تۈگمەن.
⑥ مەھزۇنا — ئەي مەھزۇن (شائىر ئۆزىگە خىتاپ قىلىدۇ)
⑦ سەرا — ساراي.
⑧ نىگارىم — سۆيگىنىم.
⑨ مۈژدە — خۇش خەۋەر.
⑩ رازدارىم — سىرداشىم، مۇڭداشىم.
⑪ غەمگۇسارىم — غەمخورۇم، كويۈنگۈچىم.

كويى① تۇپراغىن كوزۇمگا سۇرمەدەك يەتكۇرماساڭ،
تىرە② دۇر ئالەم قارارغان روزگارىمدىن ماڭا،
بۇ غېرىپلىق شەھرىدە ئۇلگان كوڭۇل تاپماس ھايات،
ناگىھان ئىسسە③ نەسىمى④ ئوز دىيارىمدىن⑤ ماڭا،
جاننى ئانسىز⑥ نەيلايىن، جان نەيلاسۇن مەن خەستە⑦نى،
ھەر نەپەستە يۇز مالالەت⑧ جانى زارىم⑨ دىن ماڭا،
تەلبەلىكتىن كەتتى كوڭلۇم ھىجىر دەردىدىن قاچىپ،
ھىچ خەبەر كەلمەيدۇر ئول دىۋانەۋارىم⑩ دىن ماڭا،
ئاشىق ئولغان چاغدا ئۇرتاب ئانى بەرباد⑪ ئەيلادىم،
قىلمائى ناسىھ⑫، تەكەللۇم⑬ يوقۇ ـ بارىمدىن ماڭا.
مەي قۇياش بىرلە يارۇت رەھىم ئېتىپ ئى ساقىيا⑭،

---

① كويى — يولى، كوچىسى.
② تىرە — قاراڭغۇ.
③ ناگىھان ئىسسە — تۇيۇقسىز، تاسادىپى خەۋەر پۇرۇغى كەلسە.
④ نەسىمى — خوش ئەسلىك پۇرۇغى.
⑤ دىيارىم — يۇرتۇم، ۋەتىنىم.
⑥ ئانسىز — ئۇنىڭسىز (ۋەتىنىمسىز جاننى نىمە قىلاي؟)
⑦ خەستە — بىچارە، يارىلىق، ئاغرىق.
⑧ مالالەت — كوڭۇلسىزلىك، قايغۇ.
⑨ جانى زارىم — زارلانغان جېنىم.
⑩ دىۋانەۋارىم — ساراڭلارچە بىپەرۋا مەشۇقۇم.
⑪ بەرباد — توزۇتۇۋېتىش، يوق قىلىۋېتىش.
⑫ ناسىھ — نەسىھەت قىلغۇچى.
⑬ تەكەللۇم — سوز، سوزلەش.
⑭ ئى ساقىيا — ئەي مەي ـ شەرۋەت قۇيغۇچى.

قىر كۆن① بولدى جاھان رەنجى خومارىمدىن ماڭا،
بولما مەھزۇن ئىشق ئارا دەردۇ بالاغە سەبرى قىل،
بۇ بالاغە ئۈچرىماق يوق ئىختىيارىمدىن ماڭا.

Ⅲ غەزەل

ئۈز (گۈزەل - چىرايلىق)

ھىچ نىمەرسە يوقتۇرۇر ئالەم ئارا جاناندىن ئۈز،
جاننى ھەم ئۈزدەرلار ئەمما جان ئىماستۇر ئاندىن ئۈز.
خەتتى - خالى② بەنـدەسى بولغان جەھەتتىن تاڭ ئىماس،
گۈلشەن③ ئىچرە رەڭگى بويى بولماسا رەيھاندىن ئۈز،
ئاغزىنى ئىستاب ئەدەم④ يولىدا كوڭلۈم بولدى خاك⑤،
دەھىر باغىدا ئاچىلغان غۇنچە ئى خەندان⑥دىن ئۈز،
جىلۋە قىلغان چاغدا ئول گۈل قامىتىن⑦ بىر كورمادىڭ،
باغ ئارا ئەمدىكى دىدىڭ يوق غۇنچە ئى لەيزاردىن ئۈز،
نەقد⑧ تاپماي بەرگىلى قەللاش⑨ لىقتىن مەي تىلاپ،

---

① قىر كۆن — قاراڭغۇ، تۇمانلىق كۈن.
② خەتتى - خالى — مەھبۇب، گۈزەل يۈزىدىكى مەڭ.
③ گۈلشەن — گۈللۈك باغ - بوستان.
④ ئەدەم — يوقلۇق، يوقىلىش.
⑤ دەھىر — زامان، جاھان.
⑥ غۇنچە ئى خەندان — ئېچىلىپ، كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە.
⑦ قامىتىن — بوي - تۇرقى (پىگورى)
⑧ نەقد — پۇل.
⑨ قەللاش — يوقسۇل، كەمبەغەل.

AltunOq

دەير① ئارا گادالىق پادىشا بولغاندىن ئۈز.
سەلتەنەت② تەختى ھەمە ئۇشاق③لارغە دەھر ئارا،
كىشۋەرى ④ ئىشق ئىچرە ئەرمەس ⑤ گوشەئى⑥ زىندان-
دىن ئۈز،
ھىجرىدىن ۋەسلى⑦غە مەھزۇن تاپقالى ھەر كىچە يول،
ئىتلارى باسقان ئىزى پەرۋىن ⑧ بىلە چولپان⑨دىن ئۈز.

غەزەل Ⅳ

نەچارە ئي كوڭۈل ھەر كۈن يىتار دەردۇ بالا بىزگا

نە چارە ئي كوڭۈل ھەر كۈن يىتار دەردۇ بالا بىزگا،
جاپادىن ئۆزگە ھىچ ئىش يازمادى كىلكى قازا⑩ بىزگا،

---

① دەير — بۇتخانا - مەيخانا.
② سەلتەنەت — پادشالىق - ھوكۇمرانلىق.
③ ئۇشاق — ئاشىقلار.
④ كىشۋەر — مەملىكەت، دولەت.
⑤ ئەرمەس — ئەمەس.
⑥ گوشەئى زىندان — زىنداننىڭ بۇلۇڭى.
⑦ ھىجرىدىن ۋەسلى — ئايرىلىشتىن بىرلىشىشكە، يار جامالىغە ئېرىشىشكە.
⑧ پەرۋىن — ھۈكەر يۇلتۇزى.
⑨ چولپان — تاڭ ئالدىدا شەرق تەرەپتىن چىقىدىغان بىر نۇرلۇق يۇلتۇز.
⑩ كىلكى قازا — تەقدىر، قازانىڭ قەلىمى.

نەسىپ ئەتمىش پەلەك خۇنابە①ئى ھەسرەتنى غەم بىرلە،
كورارمۇ بادەئى ئىشرەتنى② ئول ھەرگىز راۋا بىزگا.
ئاتاي پەيمانى③دىن ئاۋارە بولدۇق دەرسەن ئي ناسىھ④،
پانا دەيردە قىلغان بى ناۋالىخ⑤دۇر ناۋا بىزگا.
تەمەننا⑥دۇر خارابات ئەھلى⑦ ئىچرە خاكسار ئولماق⑧،
كىراكىماس دەھر ئەھلىنىڭ⑨ بەزمىدە ئىززۇ - ئەلا⑩ بىزگا،
سىنى بىزدەك قىلىپ، بىزنى سىنىڭدەك قىلسا ھەم تاڭ يوق⑪،
خاتا ئەرمىش مالامەت قىلما - ئى زاھىد⑫ تولا بىزگا،
بەس ئەردى ئاھ ئول دارۇلباقا⑬ نىڭ راھىتى بىردەم
نەقسمەت ئەردى بۇدارۇلپانا⑭دا يۈز جاپا بىزگا.

---

① خۇنابە — قان ئارىلاش زەرداپ سۇ.
② بادەئى ئىشرەت — خوشاللىق شارابى.
③ پەيمان — ئولچەم (ئۇنىڭ پەيمانى توشتى ...)
④ ناسىھ — نەسىھەت قىلغۇچى.
⑤ بى ناۋالىخ — بىچارىلىق، مەھرۇملۇق.
⑥ تەمەننا — ئۈمىت، ئارزۇ، تىلەك.
⑦ خارابات ئەھلى — مەيخانىلاردا ھايات كەچۈرگۈچىلەر.
⑧ خاكسار ئولماق — توپىغا بۇلغانماق، تەركى دۇنيا بولماق.
⑨ دەھر ئەھلى — زامانە ئەھلى.
⑩ ئىززۇ - ئەلا — ئىززەت، يۇقۇرى مەرتىۋە.
⑪ تاڭ يوق — ئەجەپلىنىشكە بولمايدۇ.
⑫ زاھىد — تەركى دۇنيا، سوپى، ئىشان.
⑬ دارۇلباقا — مەڭگۈ ئالەم (ئاخىرەت ئالەمى).
⑭ دارۇلپانا — يوقالغۇچى ئالەم (بۇ ئالەم).

نە ئەيش① ئۇلغاي ئۇتۇپ گۈل پەسلى ئى مەھزۇن بۇ باغ ئىچرە،
بولۇپدۇر ھەر نەپەس يۈز خارى مىھنەت② مۇپتالا③ بىزگا.

٧ غەزەل

يارىم يۈزى كورۈندى

يارىم يۈزى كورۈندى گۈلدەك، كوزۈمدا ئاندا،
قالدىم ھېمىشە ھەيران بۇلبۇل كىبى پىغاندا.
بىركوردۈمو - يۈتۈردۈم ئىستاب جاھاننى كەزدىم،
كوردۈگمۇ ئي رەپىقلار④ ئۇل گۈلئۇزار⑤ قايدا؟
ئۇل گۈلخانامە يازدىم ھىجرىدا قان ياشىمدىن،
ھالىم كورۈپ كۈلارمۇ قىرتاس⑥ زەئىپىراندا⑦.
تاپسام ھايات ئەجەپ يوق، زۈلپى، قەدى، قاشىدىن،
يوق ئۇزگا نەقىش ھەرگىز ئاندىن تەن ئىچرە جاندا.
گۈل غۇنچەسى مەسەللىك⑧ قالغان تىكەن ئىچىدا،
بولغايمۇ ئوت ياشۇرماق خاشاك ئىلە ساماندا⑨.

---

① ئەيش — خوشاللىق، راھەت.
② خارى مىھنەت — زۇلۇم، جەۋر - جاپانىڭ تىكىنى.
③ مۇپتالا — گىرىپتارلىق، تۇتقۇنلۇق، بالاغا يولۇقۇش.
④ رەپىق — ھەمرا، يولداش.
⑤ گۈلئۇزار — مەگزى، يۈزى گۈلگە ئوخشاش.
⑥ قىرتاس — قەغەز.
⑦ زەئىپىران — زەپەر.
⑧ مەسەللىك — ئوخشاش.
⑨ خاشاك — قۇرۇپ كەتكەن ئوت خەس.

جانۇ - كوڭۈل بولۇپ كۆل پاش ئۇلدى ئىشق ئوتى ۋاي،
غەم خەيلى①دىن كوڭۈلگە يۈز نىش② ھەر زاماندا.
نەجد③ ئىچىدە كىيىكلار بولماس ئىدى مۇساھىب④،
بولسا مېنىڭ جۇنۇنۇم مەجنۇنى ناتاۋاندا⑤.
كەچ! بۇ جاھاندىن ئي جان، جانان بىلە ھەر زامان،
يۈم غەيرىدىن كوزۇڭنى⑥ يارىڭ ئىدۇر قويا ندا.
مەھزۇن يۇگۇرما ھەريان، يار ئىستىبان بولۇپ زار،
ئەيش ئەت⑦ مەي مۇدام ئىچ⑧ يوقتۇر ۋاپا جاھاندا.

VI غەزەل

گۇل ياقا چاك ئەيلادى

گۇل ياقا چاك ئەيلادى⑨ رۇخسارى ئالىڭ⑩نى كورۇپ،

① غەم خەيلى — قايغۇ گۇرۇھى.
② نىش — نەشتەر.
③ نەجد — ئەرەب مەملىكىتى (ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستانى) نىڭ ھىجاز (مەككە رايونى) بىلەن ئىراق ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئىگىزلىك يەر ئىسمى.
④ مۇساھىب — سوھبەتداش، مۇڭداش.
⑤ ناتاۋان — بىچارە، كۈچسىز، ئامالسىز.
⑥ يۈم غەيرىدىن كوزۇڭنى — باشقا كىشىلەردىن كوزۇڭنى يۈم.
⑦ ئەيش ئەت — خوشاللىق قىل.
⑧ مەي مۇدام ئىچ — ھەمىشە مەي ئىچ.
⑨ گۇل ياقا چاك ئەيلادى — گۇل ئېچىلدى.
⑩ رۇخسارى ئالىڭ — ئالتۇن رەڭلىك گۈزەل يۈزۈڭ - جامالىڭ.

سەرۋى ئەر - ئەر① تىترادى نازۇك ناھالنىڭ②نى كورۇپ.
ياكى ئاي قان يىغلادى ئەرمەس شەپەق③ چەرخ ئۈزدە كىم،
قامەتىن خەم④ ئەيلابان مۇشكىن ھىلالىڭنى⑤ كورۇپ.
سەير ئېتىپ كوڭلۇم قۇشى باغلاندى زۇلپۇڭ تارىخە⑥
دانە يەڭلىغ كىم لىبىڭ ئۇستىدە خالىڭنى⑦ كورۇپ.
خىزرى سۇيى⑧ بىرلە ئەيسا⑨ ياشۇنۇپ بولدى خىجىل،
لەئلىڭ⑩ ئىچرە ناگىھان⑪ شىرىن زۇلالىڭنى⑫ كورۇپ.
ھەر نەپەس جان تۇرماسۇن تەندە سىنى گەر كورماسام،
خىزرى ئومرىدۇر⑬ ماڭا ئولسەم جامالىڭنى كورۇپ.

---

① سەرۋى ئەر - ئەر — تۇز ئوسىدىغان سۇۋادان تېرەك.

② نازۇك ناھالىڭ — نازۇك بويلىرىڭ.

③ شەپەق — قۇياش ئولتۇرۇپ كېتىش ئالدىدا ئاسمان گىر-داۋى (ئۇپۇق) دا كورۇنىدىغان قىزىللىق.

④ قامەتىن خەم ئەيلادى — بويىنى ئەگدى.

⑤ مۇشكىن ھىلالىڭ — ئىپارغا ئوخشاش قارا، يېڭى ئايغا ئوخشاش ئەگمە قاشىڭ.

⑥ زۇلپۇڭ تارىخە — چېچىڭنىڭ تاللىرىغا.

⑦ خالىڭنى — يۈزۈڭدىكى مەڭنى.

⑧ خىزرى سۇيى — ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ھايات سۇرىدىغان "ئابى ھايات".

⑨ ئەيسا — ئەيسا پەيغەمبەر.

⑩ لەئلىڭ — ياقۇتتەك قىزىل لەۋلىرىڭ.

⑪ ناگىھان — تۇيۇقسىز.

⑫ شىرىن زۇلالىڭ — تاتلىق سۇيۇڭ، (لېۋىڭ).

⑬ خىزرى ئومرى — ئابى ھايات ئىچكەنلىكى ئۈچۈن خىزىرى پەيغەمبەر قىيامەت كۈنىگىچە ئومۇر كورىدۇ دىگەن سوزلەر بار.

AltunOq

جەننەتو لپىردەۋس① ئارا سەن بولماساڭ ئي مەھ جەبىن②
تاڭ ئىماستۇر كەچسام ئاندىن چۇن③ ۋىسالىڭنى كورۇپ.
ئي كوڭۇل كويىدا④ بولدۇڭ نەچچە يىلدىن ناتاۋان،
رەھمەسى كەلمەسمۇ بىرئاز دەردى ھالىڭنى كورۇپ.
ئەھلى دۇنيانىڭ ئىپاك تونىنى قىلما ئارزۇ،
ئي پەقىر⑤ شۇكۇر ئىيت چۇۋۇلغان ئەسكى شالىڭ⑥نى كورۇپ.
مەھزۇنا مەي ئىستاساڭ سىندۇر كوڭۇلنى بۇ گاداي،
دەير پىرى⑦ مەي بىرۇر سىنغان ساپالىڭنى⑧ كورۇپ.

غەزەل VII

تۇگۇن قەددىڭنى تۇتقالى بىر گۇلئۇزار خوپ

ھەر كۇن سەھەردە ئىچكالى مەيى نەۋ باھار⑨ خوب،

---

① جەننەتو لپىردەۋس — دىنىي رىۋايەتلەردىكى جەننەتنىڭ بىرى.

② مەھ جەبىن — پىشانىسى ئايغا ئوخشاش.

③ چۇن — ۋاقتىدا.

④ كويىدا — يولىدا، كوچىسىدا.

⑤ ئي پەقىر — ئەي يوقسۇل.

⑥ ئەسكى شال — يۇگىدىن توقۇلغان قوپال، ئەسكى چاپان.

⑦ دەير پىرى — بۇتخانىنىڭ شەيخى.

⑧ سىنغان ساپال — سۇنۇق ساپال تاۋاق.

⑨ مەيى نەۋ باھار — باھارگۇل مەۋسۇمىدىكى شاراپ.

گۇلگۇن قەدەھنى تۇتقالى بىر گۇلئۇزار① خوپ.
باغ ئىچرە بەزمى ئەيشۇ - تەرەب② قىلغالى دەمى،
بوستان ئارا ئاقار سۇ بىلە لالەزار③ خوپ.
يۈز - يۈز نەھۇپتە راز④ ئاڭا غەيرىدىن⑤ ناھان⑥،
ھەر زەخمە بىرلە ئايغالى بىر پەرىستار⑦ خوپ.
بىر گۇل توبىدا قول تۇتۇشۇپ، مەست، مۇڭداشىپ،
يىغلاشقالى كىچىككىنە بىر غەمگۇسار⑧ خوپ.
ھەر كىمسە ۋەسىل باغىنى گەر ئارزۇ قىلۇر،
ئىچمەك كىراك سەھەردە مەيى خوشگۇۋار⑨ خوپ.
ناسىھ ماڭا ئىسلاھ⑩نى دىمە قىل ئىختىيار،
ئىشق ئەھلى مەزھەبى⑪دە ئىماس ئىختىيار خوپ.
مەھزۇن خوتەنگە ئالتە شەھەر⑫ چاھار باغدىن،
كەچكىل مۇقامى ئەسلى⑬غە يان ئۆز دىيار خوپ.

---

① گۇلئۇزار — قىزىل گۇلدەك چىرايلىق يۈزلۈك.
② ئەيشۇ - تەرەب — خوشاللىق.
③ لالەزار — لەيلى گۇللۈك چىمەنزار.
④ نەھۇپتەراز — يوشۇرۇن كوڭۇل سوزلىرى.
⑤ غەيرىدىن — يات ئادەمدىن.
⑥ ناھان — يوشۇرۇن.
⑦ پەرىستار — ھال سورىغۇچى، مۇڭداشقۇچى.
⑧ غەمگۇسار — غەمخور، كويۈنگۈچى.
⑨ مەيى خوشگۇۋار — تەسىرلىك، خوشاللاندۇرغۇچى شاراپ.
⑩ ئىسلاھ — سالاھىيەتكە كەلتۈرۈش، ئۆزگەرتىش.
⑪ مەزھەب — ئېتىقات، مەسلەك.
⑫ ئالتە شەھەر — جەنۇبىي شىنجاڭ رايونى.
⑬ مۇقامى ئەسلى — ئەسلى ئورنى، ئەسلى يۇرت - ماكانى.

VIII غەزەل

كوز تۇتارمەن يار قەبرەمغە بىر ئوق ئاتقايمۇ دەپ

كوز تۇتارمەن يار قەبرەمغە بىر ئوق ئاتقايمۇ دەپ،
سۇ سىپىپ پەيكانى[1]دىن ئۇيقۇمدىن ئويغاتقايمۇ دەپ.
يىغلادىم ئۇ شوخ ھالىمغە تەكەللۇم[2] قىلماغاچ،
كوزلارىمدا ئويناغان باشىمغە سوز قاتقايمۇ دەپ.
ھىجىر خەيلى خەستە جانىنى[3] قىلىپ بىر كۇن ئەسىر،
بار ئۇمىدىم ئىشق بازارى ئارا ساتقايمۇ دەپ.
ئاھكىم يۇز مەرتەبە قىلدىم ساباغە ئىلتىجا[4]،
كويى تۇپراغىغا جىسمىم خاكىنى[5] قاتقايمۇ دەپ.
تۇپراغىم باشغە سالغان گۇلخەنىم[6]غە ئاغناتىپ،
مۇنتەزىر مەن[7] ياد ئېتىپ كۇي ئىتلارى ياتقايمۇ دەپ.
بىر ۋەسىيەتتۇر ساڭا ئي دوستلار ئولىيارىنىڭ

---

① پەيكان — ئوق - يانىڭ پولات باشىغى،
② تەكەللۇم — سوز، سوزلەش.
③ خەستەجان — ئاغرىق، جاراھەتلىك جان.
④ ئىلتىجا — ئىلتىماس قىلىش، يالۋۇرۇش.
⑤ خاكىنى — تۇپرىغىنى.
⑥ تۇپراغىم باشغە سالغان گۇلخەنىم — مەن ئولگەندىن كېيىن قەۋرەم ئۇستىگە ياندۇرۇلغان ئوت.
⑦ مۇنتەزىردىمەن — قاراپ تۇرىمەن، كوز تۇتىمەن.

كۈيىنى ئايلاندۇرۇپ نەئىشىم①نى توختاتقايمۇ دەپ.
مەھزۇنا بۇ دەردلىخ نەزمىڭنى كوپ پاش ئەتماگىل،
ئۇقۇماي پىنھان② قىل، ئەمدى ئىلىنى يىغلاتقايمۇ دەپ.

غەزەل IX

كوزۇم ئاقاردى يىغلادىم يولۇڭغا قاراب

كوزۇم ئاقاردى نېچە يىغلادىم يولۇڭغە قاراب،
ياغىن③ تولا ياغىبان تاڭ ئىماس ئاقارسا ساھاب④.
كوڭۇل يارۇغلىقى سەندىن خۇدا ئۇچۇن ئي مەھ⑤،
كىم ئانى تىرە⑥ قىلىپ ياپما ئارىزىڭ⑦غە نىقاپ⑧.
سەن ئاندا غەيرى بىلەن مەي ئىچارسەن ئي بەدمىھىر⑨،
نېتاي بۇ غەم بىلە مەن مۇندا يۇتمايىن خوناب⑩.

---

① نەئىشىم — نابۇتوم، جىنازام.
② پىنھان قىل — يوشۇرغىل.
③ ياغىن — يامغۇر - يېغىن.
④ ساھاب — بۇلۇت.
⑤ مەھ — ئاي (ئاي يۈزلۈك)،
⑥ تىرە — قارا، قاراڭغۇ.
⑦ ئارىزىڭ — يۈزۈڭ، جامالىڭ.
⑧ نىقاپ — چۈمبەل (پەردە):
⑨ بەدمىھىر — مېھرى يوق، كوڭلى قاتتىق.
⑩ خوناب — قانلىق زەرداپ.

پىراقىڭ ئەيلادى جان يوقۇ-بارىنى تاراج①،
كى ھىجىر خەيلى كوڭۈل مۈلكىن ئەتتى ئانچە خەراب،
ماڭا بىھىشتى ۋىسالىڭ ئىماستۇرۇر مۇمكىن،
قاچانغىچە چېكايىن ھىجىر دەۋزاخىدا ئازاپ،
بۇ ھىجىر دەردى ماڭا سەندىن ئەردى ئى قاتىل②،
ئىلاج يوقلىغىدىن ئەيلادىم پەلەككە خىتاپ.
ئۈنىڭ كويىدا قولۇڭنى دەپىن ئەيلاگىل زىنھار③،
كويۇپ پىراق ئوتىدا مەھزۇن ئۆلدى ئي ئەھباپ④.

غەزەل X

يولدا بىر مەھۋەشنى كوردۇم

يولدا بىر مەھۋەشنى كوردۇم ئۆزگاچە رەپتارى⑤ بار،
باشىدا گۈلگۈن جەلاسى⑥ ئوشىندا⑦ زۇننارى⑧ بار،
قەتلى ئام⑨ ئەيلاگا چىقمىش يانىغە باغلاپ قىلىچ،

---

① تاراج — تالان-تاراج قىلىش.
② قاتىل — ئادەم ئۆلتۈرگۈچى.
③ زىنھار — ئەلۋەتتە، چوقۇم.
④ ئەھباپ — دوستلار.
⑤ رەپتارى — مېڭىشى.
⑥ گۈلگۈن جەلاسى — گۈللۈك دوپپىسى.
⑦ ئوشىندا — مۈرىسىدە.
⑧ زۇننار — بويىنغا ئېسىۋالغان زىننەت بۇيۇمى.
⑨ قەتلى ئام — ئومۇمى قىرغىن قىلىش.

ئەڭنىگا كەيگان غەزەبدىن چەكمىنى گۈلنارى① بار.
دەمبەدەم ئۇرتەپ ۋۇجۇدۇم خىرمىنىن② كۈل قىلغالى،
ھەي ـ ھەي ئول قاتىلنىڭ ئىككى ئاتەشىن رۇخسارى③ بار.
شوخلۇقتىن ئويناشىپ جان ئالسا ھەردەم كوزلارى،
غەم ئىماستۇر جان بىروردا لەئلى شەككەر يارى④ بار.
بوسە ئىستاب كوزلارىم سورىسام ئاياغىن سۇنمادى،
دىدى ئول بى رەھىم كاپىر ئىشۋە⑤ بىرلە، نازى بار!
ئي مۇسۇلمانلار ھەزەر ئەيلەپ قاچىڭلار ھەر تەرەپ،
دىنىنى غارەت⑥ قىلغالى كوپراك بۇگۈن ئازارى بار.
ئۇلسە مەندەك ئاجىزۇ ـ مەھزۇن گادا پەرۋاسى يوق،
بىر قولىدا جام مەي، بىر ئىلگىدا دەستارى⑦ بار.

غەزەل XI

نەدەپ ئۇزۇڭگا مىنى ئەۋۋەل ئاشنا قىلاسەن؟

نەدەپ ئۇزۇڭگا مىنى ئەۋۋەل ئاشنا قىلاسەن؟
كى سوڭرا ھىجرى غىمى بىرلە مۇپتالا قىلاسەن.

---

① چەكمىنى گۈلنارى — ئانارگۈل رەڭلىك تاشقى كىيىمى.
② خىرمىنىن — خامىنى.
③ ئاتەشىن رۇخسارى — ئوتلۇق (قىزىل) يۈزى ـ جامالى.
④ لەئلى شەككەر يارى — شەكەردەك تاتلىق، ياقۇتتەك قىزىل لەۋلىرى.
⑤ ئىشۋە — مەشۇقنىڭ ئاشىقنى ئۆزىگە تارتىش ئۈچۈن قىلغان ناز، ھەركەتلىرى.
⑧ غارەت — تالان ـ تاراج قىلىش.
⑦ دەستارى — رومىلى.

بۇ ھىجر غەم بىلە جان كوڭۇلگا رەھىم ئەتماي،
پىراق ئوتىغە سالىپ كويدۇرۇپ ئادا قىلاسەن.
ئەسىر، زارۇ مۇساپىر قىلىپ غىرىپلىقدا،
ۋىسالىدىن مىنى مەھرۇم ئېتىپ جۇدا قىلاسەن.
ھېمىشەم باشىم ئىدى دەرگېھىڭدا① ئىت يەڭلىغ،
باشىمغا سەڭگى بەلا② ياغدۇرۇپ جاپا قىلاسەن.
ياپىپ يۈزۈڭگا قارا زۇلپ③نى نىقاپ ئەيلاپ،
كوزۈمگا ئانچە④ جاھان مۇلكىنى قارا قىلاسەن.
بۇ جەۋر بىرلە سىتەم - زۇلىم ئىماستۇرۇر ھەرگىز؟
قىلاي دىسەڭ ماڭا يۈز مۇنچە كوپ يەنە قىلاسەن.
ۋىسال ئەگەر تىلاساڭ ھىجرىدىن مالال⑤ ئولماي،
ئۆزۈڭگا پەقرى ئىلەئى مەھزۇنا پانا⑥ قىلاسەن.

غەزەل XII

گۈل ئىسى ئۇپۇنەت دۇر يارسىز دىماغىمغە

گۈل ئىسى⑦ ئۇپۇنەت⑧ دۇر يارسىز دىماغىمغە،

---

① دەرگېھىڭدا — ئورداڭدا، بوسۇغاڭدا.
② سەڭگى بەلا — بالايى - ئاپەت تېشى.
③ قارا زۇلپ — قارا ساچ.
④ ئانچە — شۇنچە.
⑤ مالال — كوڭۈلسىزلىك، قايغۇ - ھەسرەت.
⑥ پانا — ئۈمىت - ئارزۇ، (غايە) گە ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆز شەخسى ۋۇجۇدىنى يوق قىلىش.
⑦ گۈل ئىسى — گۈلنىڭ پۇرىقى.
⑧ ئۇپۇنەت — سېسىق پۇراق.

ئەيلاسام نەزەر خارى سانجىلۇر قاراغىم①غە.
گۇلشەن ئىچرە گۇلگۇن مەي② تۇتماسا ماڭا ساقى
ئاندا نەغمەئى بۇلبۇل③ ئەرزىماس قۇلاغىمغە.
دەردىدىن چىقار جانىم، ھىجۇر ئارا يىقىلدىم كىم،
ئەنكە بۇت④نىڭ تارى⑤ چىرماشىپ ئاياغىمغە.
رەھىم ئېتىپ بۇ ھالىمغە زۇئىپىم⑥ ئاڭلاپ ئۇ قاتىل،
جانىم ئالغالى كەلدى، كەلمادى سوراغىمغە.
ئي تەبىب ئىلاج⑦ ئەتمە، دەردىمە دەۋا ئەيلەب،
زەھەر تۇئىمنى⑧ بەرمىش شەربەتنىڭ تەماغىمغە.
پەقرى مەئىنىسىن بىلماي ئەيب ئىتارلار ئىل كورگاچ،
ئەسكى شال⑨نى ئەگىمدا ھەر تەرەپ ياماغىمغە،
خانە مانىم ئورتانسە ۋە نە خۇشتۇر ئي مەھزۇن،
ئىشق بەرقى⑩دىن ناگەھ ـ ئوت توشۇپ ئوتاغىمغە⑪.

---

① قاراغىم — كوزۇمنىڭ قارىچۇغى.
② گۇلگۇن مەي — قىزىل گۇل رەڭلىك شاراپ.
③ نەغمەئى بۇلبۇل — بۇلبۇلنىڭ سايرىشى.
④ ئەنكە بۇت — ئومۇچۇك.
⑤ تارى — تورى.
⑥ زۇئىپىم — ئاجىزلىغىم، كۇچسىزلىگىم.
⑦ ئىلاج — داۋالاش چارە ـ تەدبىرلىرى.
⑧ زەھەر تۇئىمى — زەھەرنىڭ تەمى.
⑨ ئەسكى شال — يۇڭدىن توقۇلغان ئاددى ـ قوپال چەكمەن، كونا چاپان.
⑩ ئىشق بەرقى — ئىشق ـ مۇھەببەتنىڭ ئوتلۇق چاقماقلىرى.
⑪ ئوتاغ — ئوي، كەپە.

غەزەل XIII

يوق دەھردە مەن كىبى يوقالغان

يوق دەھر①دە مەن كىبى يوقالغان،
مىھنەت زەدە② لىككا ئۆزنى سالغان.
مەجنۇنلۇغ③ ئىلە بولۇپ قەلەندەر،
رىند④ ئەھلىغە دەير ئارا قوشالغان.
ئىشق ئىچرە ۋىسال⑤ بولمايىن ھىچ.
ھىجران چەھى⑥غە توشۇپ قابالغان⑦،
باشىغە ياغىپ پىراق تاشى،
تاش باشقا تېگىپ ھەمە ئۇشالغان⑧.
قەددىم خەم ئولۇب⑨ چىكالىبادىم ئاھ،
غەم خەنجەرى باغرىمە قادالغان.
ھەجر ئوقلارىدىن تىنىم ئاق ئويدەك،
كوڭلۇم قۇشىغا قەپەس ياسالغان.

① دەھر — زامان، دەۋر.
② مىھنەت زەدە — جاپا - جەۋرگە يولۇققان.
③ مەجنۇنلۇغ — ساراڭلىق.
④ رىند — نومۇسسىز سەرگەردان، شاراپخور.
⑤ ۋىسال — يار جامالىغە، ئارزۇغا ئېرىشىش.
⑥ چەھى — (چاھى) قۇدۇغى، زىندانى.
⑦ قابالغان — قامالغان.
⑧ ئۇشالغان — سۇنغان.
⑨ قەددىم خەم ئولۇب — بوي قامىتىم ئېگىلىپ.

مېھنەت يولى ئاچىلىپ فەلەكتىن،
راھەت ئىشىگى ماڭا تاقالغان.
ئىشقىڭدا نەتاڭ① ساقايىماي ئۆلسام،
بۇ دەردغە كىم داۋا تاپالغان؟
مەھزۇن ئەۋۋەل قوبۇل ئېتىپ ئىشق،
ئۆز لەبزى بىلە بەلاغە قالغان.

V VI غەزەل

ئالدى كۆڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى چوكان سىكالەك

ئالدى كوڭلۈمنى مېنىڭ بىر بۇتى② چوكان سىكالەك،
غارەتى دىنىم ئۈچۈن قىلدى پېرىشان سىكالەك.
شەمئەئى بادى سابا③ بىرلەمەگە پۇتراتتى④،
بولدى سەۋداسى⑤بىلە ئەقىل ھاراسان⑥سىكالەك.
كورساتىپ بوي ئىلە رەڭ، ئانچە ئۇياتلىق قىلىبان،
مۇشك⑦زۇلپى ئارا ئەيلادى پىنھان سىكالەك.

---

① نەتاڭ ــ ئەجەپ ئەمەس.
② بىر بۇتى ــ گوياكى ئۇنىڭغا باش ئۇرغۇدەك گۈزەل.
③ سابا ــ تاڭ ئالدىدا چىققان سەھەر شامىلى خوش پۇرىغىنى كەلتۈردى.
④ پۇتراتتى ــ سىلكىپ پۇراتتى.
⑤ سەۋداسى ــ ئىشق مۇھەببىتى.
⑥ ھاراسان ــ قورقتى، خەۋپلەندى.
⑦ مۇشك ــ ئىپار.

AltunOq

روزگارىم①نى قارا ئەيلادى ئولتۇردى مەگەر،
باشىنى سالدى قويى② بولدى پىنھان سىكالەك.
چىقماقىم ھىجىر چەھى③نىڭ تەھى④دىن مۇشكۇل ئىدى،
شۇكرىكىم يەتتى قولۇم ئەيلادى ئاسان سىكالەك.
بۇ جاھان باغى ئارا شاھىد⑤ ئىرۇركىم بويى گۇل،
قامىتى سەرۋ، ئاڭا سۇمبۇل پىچان⑥ سىكالەك
مەھزۇنا دەھر⑦ ئەرۇسى⑧ ساچىغا باغلانىما،
نابى⑨ ئىلە بىريان ئىرۇر، ساچباغى⑩ بىريان سىكالەك.

(داۋامى بار)

---

① روزگارىم — تۇرمۇش، ھاياتىم.
② قويى — تۆۋەن قىلدى.
③ چەھى — (چاھى)، زىندانى.
④ تەھى — تېگى.
⑤ شاھىد — مەشۇق - مەھبۇپ.
⑥ ئۇنىڭ بويى سۇۋادان تېرەككە ئوخشاش، قارا رەڭلىك سۇمبۇل (چېچى) ئۇنىڭغا چىرماشقان.
⑦ دەھر — زامان، دەۋر.
⑧ ئەرۇس — كېلىن (قىز).
⑨ نابى — كېلىنىنىڭ چېچىنىڭ يالتىراپ تۇرغان شولىسى.
⑩ ساچباغى — ئاياللارنىڭ چېچىغا باغلىغان زىننەتلىك بۇيۇملىرى.

نۇزۇگۇم

موللا بىلال بىننى موللا يۇسۇپ

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **مەھەممەت تۇرسۇن باھاۋىدىن**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

قىممەتلىك ئەسەرلىرى بىلەن ئەدەبىيات غەزنىمىزنى بېيىتقان موللا بىلال بىننى موللا يۇسۇپ XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرى بولۇپ ھىسابلىنىدۇ.

موللا بىلال 1823- يىلى غۇلجا شەھرىدە كەمبەغەل كاسىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇ ئاتىسى موللا يۇسۇپنىڭ بىۋاستە تەربىيىسى ئاستىدا باشلانغۇچ ساۋاتقا ئېرىشتى. كېيىن بىلال ئاتىسىدىن يېتىم قالدى. ئۇ، ئېغىر تۇرمۇش مۇھىتى ۋە يېتىملىك ئازاۋى ئىچىدە يەنىلا ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ تولۇق ئىلمي ساۋاتقا ئىگە بولدى.

بىلال "ئىلكىدە زەر، ئەگلىدە تون بولمىغان" ھالدا "پەقىر ۋە ھەقىر"لىكتە ھايات كەچۈردى. شۇنىڭغا قارىماي ئۇ ئەرەپ، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل ئۈگىنىپ، شەرق ئەدەبىياتى بىلەن چوڭقۇر تونۇشتى. باي كىلاسسىك مىراسلىرىمىزنى، خەلق

فولكلورنى ئىجتىھات بىلەن ئۆگەندى. ئىجتىمائىي ھاياتنى تەپەككۇر كوزى بىلەن ھەر تەرەپلىمە كۆزىتىپ، "بەختىيار"لارنى، خارۇ - زارلارنى كوردى؛ كۈلكە - سازلارنى، "مەھسۇن" ئاۋازلارنى ئاڭلىدى. نەتىجىدە — ئېزىلگەن خەلقنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدىنى ياقلاپ 1867- يىلدىكى ئىجتىمائىي - تەڭسىزلىككە قارشى كوتىرىلگەن ئىلى دىخانلار قوزغىلىڭىغا ئىشتىراك قىلدى. بۇ ھال، بىلالنىڭ يالقۇنلۇق رىيالىست بولۇپ يېتىلىشىگە ئالاھىدە تەسىر كورسەتتى.

شائىرنىڭ ئومرى جاھالەتلىك زاماننىڭ تومۇر ئىسكەنجىسىدە — غۇربەتچىلىكتە ئوتتى. ئەلەم بىلەن نەرە تارتىپ جەڭگە كىرگەن، قەلەم بىلەن شېرىيەت مۇنبىرىدە زۇلۇم ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان بۈيۈك شائىر ۋاپاتىدىن ئالتە يىل بۇرۇن ئىككى كوزىدىن ئايرىلىپ، 1899- يىلى ياركەنتتە دۇنيادىن ئوتتى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ پۈتمەس بۇلىقىدىن سۇ ئىچكەن بىلال ئەدەبىي پائالىيىتىنى كىچىك چېغىدىنلا باشلىغان ئىدى. ئۇنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا يېقىن بولغان «نازىم» نامىدىكى نۇرغۇنلىغان شېئىرلىرى بىر ئەسىردىن بۇيان خەلق ناخشىلىرىغا ئايلىنىپ، ھازىرغىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

تالانتلىق شائىر موللا بىلالنىڭ «غەزەلىيات» (1851- يىل) ناملىق شېئىرلار توپلىمى، «كىتاب غازات دەرمۇلك چىن» (1875- يىل) ناملىق تارىخىي داستانى، «چاڭمۇزا يۇسۇپخان» (1881- يىل) ناملىق ساتىراسى ۋە «نۇزۇگۇم» (1882- يىل) ناملىق قىسسىسى ئۇنىڭ ئىجادىي مېھنىتىنىڭ - بۈيۈك سەمەرىلىرىدۇر.

شائىر بۇ قىممەتلىك ئەسەرلىرىدە، ئالىيجاناپ ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى، چىن مۇھەببەتنى، ساداقەت - سەممىيەتنى ۋە ھايات گۈزەللىكلىرىنى قىزغىن كۈيلىدى. ئالدامچىلىق، مۇناپىقلىق، ساختى-

پەزلىك، زالىملىقنى ساتىرا قامچىسى بىلەن رەھىمسىز قامچىلىدى. شۇنداقلا مەۋجۇت ئىجتىمائىي تۈزۈم كەلتۈرۈپ چىقارغان تەڭسىزلىك ۋە زوراۋانلىقنى چوڭقۇر پاش قىلدى. ئەركىنلىك ۋە ئازاتلىق كۈرەشلىرىنىڭ قەھرىمانلىرىغا قىزغىن مەدھىيە ئوقۇدى.

شۇنى ئالاھىدە كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، شائىر بىلال شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ گۈزەل ئەنئەنىلىرىنى جارى قىلدۇرۇپ، XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى تېما، مەزمۇن، ژانىر جەھەتتىن بەلگىلىك دەرىجىدە بېيىتتى. يەنى، ئەنئەنىۋى رومانتىزىمدىن رېئالىزمغا — خەلق قوزغىلاڭلىرىغا كۆچتى. قوزغىلاڭچىلارنى ئىجابىي قەھرىمان سۈپىتىدە گەۋدىلەندۈرۈپ، خەلقنى ئازاتلىق ۋە ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەشكە چاقىردى. بۇ ھال ئۇنىڭ «كىتاب غازات دەرمۈلك چىن» ۋە «نۇزۇگۇم» ناملىق ئەسەرلىرىدە روشەن كۆرۈنىدۇ.

بۇ جەھەتتىن قارىغاندا «نۇزۇگۇم» ناملىق قىسسە بىلال ئىجادىيىتىدىكى خاراكتېرلىق ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ قىسسىدە، خەلقنىڭ ئازاتلىقى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىنى بېغىشلىغان XIX ئەسىردىكى — جاسارەتلىك، ئەركسۆيەر، ۋەتەنپەرۋەر، باتۇر ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ تىپىك ئوبرازىنى ياراتتى.

ئالىي ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن قىسسىنىڭ باش قەھرىمانى نۇزۇگۇم خەلقنىڭ ئەركىنلىكى ۋە ئازاتلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنى ھەقىقىي بەخت - سائادەت يولى سۈپىتىدە تاللىۋالىدۇ. شۇڭا ئۇ، خەلق قوزغىلاڭلىرىغا ئىشتىراك قىلىدۇ. قوزغىلاڭ باستۇرۇلۇپ، سۈرگۈن قىلىنغىنىدىن كېيىنمۇ ئەركىنلىك دۈشمەنلىرىگە قارشى ھەر خىل يوللار بىلەن يېگانە ھالدا كۈرەشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇ يولدا دۇچ كەلگەن

ھىساپسىز جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى چىدام ۋە جاسارەت بىلەن يېڭىدۇ. زۇلۇم ۋە تەڭسىزلىككە قارشى يالقۇنلۇق قوشاقلىرى بىلەن نەرە تارتىپ جاھالەت قويندا گۇلخان بولۇپ يانىدۇ. زۇلۇم ھامىيلىرىنىڭ بېشىنى خەنجەر بىلەن ئۈزۈپ تاشلاپ، دۈشمەنلەرنى زىل ـ زىلىگە سالىدۇ. قانخور جاللاتلارنىڭ قىلىچى بويىنغا چۈشۈۋاتقان چاغدىمۇ ئوزىنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسى، غۇرۇر ـ ئىپتىخارىنى ساقلايدۇ. ئۇ ئەجداتلىرىنىڭ زۇلۇم ئالدىدا تىز پۈكمەيدىغان بۈيۈك ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، شەرەپ بىلەن باتۇرلارچە قۇربان بولىدۇ.

شائىر بىلال ئوز قىسسىسىنىڭ قەھرىمانى — تاڭنىڭ كۈيچىسى، ئازاتلىق جەڭچىسى نۇزۇگۇمنىڭ شانلىق پائالىيىتىگە مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، ئۇنىڭغا قىزغىن مەدھىيە ئوقۇيدۇ، ۋاپاتىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۇرىدۇ. ئەسەرنىڭ خاتىمىسى سۈپىتىدە مەخسۇس بېغىشلىما يېزىپ، "خوتۇن ـ قىزلارنىڭ شۇنداق پائالىيىتىدىن جەننەتمۇ كامال تاپىدۇ" غانلىقىنى ئالاھىدە قەيت قىلىپ ئوتىدۇ ۋە نۇزۇگۇمنىڭ "شېھىت ئالىي مۇقامى"غا يېتىشىنى تىلەيدۇ. بۇ ئەسەر ئۇيغۇر تارىخى ۋە ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

بىز تالانتلىق شائىرىمىز موللا بىلال بىننى موللا يۇسۇپ «نازىم»نىڭ «نۇزۇگۇم» ناملىق بۇ قىسسىسىنى XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يالدامىسى سۈپىتىدە كىتابخانلارنىڭ ھۇزۇرىغا تەقدىم قىلىمىز.

مانجۇرلار جاھانگىر غوجامنى قەشقەردە تۇتقاندىن كېيىن، ئەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، خوتۇنلارنى ئىلى شەھرىگە گۇناكار قىلىپ ئەۋەتكەندە، نۇزۇگۇم توغرىسىدا چىقارغان ناخشىلار.

داۋانخان خان بولۇپ ئالتە يىل بولغاندا، جاھانگىر غوجام قەشقەرگە كىلىپ سوقۇشۇپ، قەشقەرنى ئۆزىگە تابىئ قىلىپ، ئالتە ئاي سورىغان ئىكەن. ئاندىن كىيىن غۇلجا شەھرىدىن چىنەگونىكى دىگەن جاڭجۇڭ نۇرغۇن لەشكەر ئىلىپ قەشقەرگە كەلگەن. بىيخۇزا يان دارىن دىگەن جاڭجۇڭلار بىر بولۇپ، جاھانگىر غوجام بىلەن سوقۇشۇپ، جاھانگىر غوجامنى تۇتۇپ داۋانخاننىڭ يىنىغا ئىلىپ كىتىپ، قەشقەردىكى ئەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، خوتۇنلىرىنى غۇلجا شەھرىگە ئىلىپ كىلىپ، ھەر بىر خوتۇننى بىر قالماققا خوتۇن قىلسۇن دەپ تۇتۇپ بەرگەن ئىكەن. ئەمما نۇزۇگۇم دىگەن خوتۇننى ئاكىسى بىلەن بىر قالماققا بەرگەن ئىكەن. نۇزۇگۇم شۇ كۈنى بىشىغا چۈشكەن دەرتلەرنى يادىغا كەلتۈرۈپ بۇ ناخشىنى ئىيتىدۇ.
نۇزۇگۇمنىڭ ئاۋال ئىيتقان ناخشىسى:

توگىلەر ئاغزى قاماقتا،
بىر ئاكام بار قالماقتا.
كاپىر قالماقنىڭ قەستى،
مەن نۇزۇكنى ئالماقتا.

توگىلەر جايى تاغ باشى،
بۇلجارىمىز يار باشى.
شۇ بۇلجارغا يەتكەندە
توختىمايدۇ كوز ياشى.

يالاڭ ئاياق سۇ كەچتىم،
تاغنىڭ سۈيىنى ئىچتىم.

چىداالماي قالماق زۇلمىغا،
ئەزىز جېنىمدىن كەچتىم.

تاغدىن چۈشكەن توت ئاتلىق،
توتەيلىسى بوز ئاتلىق.
توتەيلەننىڭ ئىچىدە
مېنىڭ دادام سۇمباتلىق.

دۇردۇن كىيگەن ئاياققا
تومۇر كىشەن بوش كەلدى.
جېنىم دادام قېشىمدىن
بۇ يىللاردا كىم كەلدى؟

ئەلقىسسە، بۇ نۇزۇگۇم ئۆزى موللا ئىكەن. ئۆزى بۇغداي ئۆڭلۈك، قارا كوز، قارا قاش، نازۇك بەدەن بولغان ئۈچۈن قەشقەر خەلقى نۇزۇگۇم دەپ ئات قويغان ئىدى. ئەمما كۈنلەردە بىر كۈن نۇزۇگۇم تاغدىكى بۇلجار قىلىشقان يارنىڭ بېشىغا بارغاندا، ئاكىسى ئابدۇللا غوجا ھەم يار بېشىغا بېرىپ، ھەر ئىككىسى يىغلىشىپ - يىغلىشىپ ھال - ئەھۋالىنى ئېيتىشىپ، مەسلىھەت قىلىپ ئاكىسى ئابدۇللا غوجا ئېيتىپدۇركىن: "ئەي، سىڭلىم نۇزۇگۇم، سەن مۇندا تۇرمىغىن، بىر تەرەپكە قېچىپ كەتكىن. ئەگەر قاچمىساڭ، سېنى قالماقلار ئالۇرلەر، تۇققان پەرزەنتلىرىڭ بارچەسى قالماق بولۇر، ئۆزەڭ ھەم قارا كاپىرلاردەك بولۇرسەن"، — دېۋىدى. نۇزۇگۇم يىغلاپ دىدىكىم: "ئەي، جېنىم ئاكام، مېنىڭ ھەم قاچىدىغان خىيالىم بار ئىدى. ئەمما سەندىن جۇدا بولۇپ، مەن

ئاجىز قانداق قىلۇرمەن دەر ئىدىم. ئەمدى سىنى خۇدايىمغا تاپشۇردۇم“، — دەپ غۇلجا تەرەپكە قاراپ قىچىپ يۈرۈۋەردى.

قالماقلارنىڭ ئارىسىدا توي-مەرىكە بولۇپ، ھاراق ئىچىپ، مەس بولۇپ، ئۈچ كېچە-كۈندۈز تاماشا قىلىشىپ يۈرۈپ، نۈزۈگۈمنىڭ قاچقىنىنى بىلمىدى. تۆتىنچى كۈنى نۈزۈگۈمنىڭ قاچقىنىنى بىلىپ، ئاكىسى ئابدۇللا غوجىنى تۇتۇپ، بىر ياغاچقا تېڭىپ قىينىدى. ئاكىسى: ”مەن قايان كەتكىنىنى بىلمەيمەن“ — دەپ، ئىقرار بولمىدى.

قالماقلار ھەر تەرەپكە ئات سېلىپ يۈرۈپ ئىزلەپ، تاپالماي ئاخىرى يېنىپ كەلدى.

ئەمدى سوزنى نۈزۈگۈمدىن ئىشتمەك كېرەك:

نۈزۈگۈم شۇ كېچە چوڭ يۇلتۇزدىن قېچىپ، تاڭ ئاتقاندا بىر جاڭگالغا كىرىپ، بىر تالنىڭ تۈۋىدە ياتتى. يەنە كەچ بولغاندا يۈرۈپ، شۇ بۇ تەرىقىدە كۈندۈز يېتىپ، كېچە يول يۈرۈپ، دەريا بويىغا كېلىپ، دەريا بويىدا پىچىغى بىلەن قومۇشلارنى قىيىپ، نەچچە باغ قومۇشلار بىلەن پەيپەزە ياساپتۇ. نۈزۈگۈم پەيپەزىگە ئولتۇرۇپ، دەريا بىلەن غۇلجا شەھرىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى ئالماتۇغا يېتىپ كەلگۈنچە، بىر قالماق نۈزۈگۈمنى كۆرۈپ، قالماقلارغا خەۋەر قىلدىكى: ”بۈگۈن توت كۈن بولدى، بىر خوتۇن دەريانىڭ ئىچى بىلەن پەيپەزىگە ئولتۇرۇپ، قىبلە تەرەپكە كەتتى“. قالماقلارنىڭ ئامبىلى ئىشتىپ، خەتكە بۇ ۋەقەنى، يەنى نۈزۈگۈمنىڭ قاچقان خەۋىرىنى يېزىپ، كۆرە شەھرىنىڭ ئۇلۇغى جاڭجۇڭغا ئەۋەتتى. جاڭجۇڭ خەتنى ئوقۇپ، سولانلارغا بۇيرۇق قىلدىكى: ”ئىزلەپ نۈزۈگۈمنى تېپىڭلار! ھەر قايدا بولسا تېپىپ، ماڭا كەلتۈرۈڭلار!“ ئىككى يۈز ئاتلىق سولان بىلەن

بۇتەزەنگى دىگەن سولانلارنىڭ ئۇلۇغى ئالماتۇغا كېلىپ، ئۈچ كۈن قومۇشلۇقنى ئىزلىدى، تاپالمىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئالماتۇدا قومۇش كوپ ئىدى. بىر كىشىنى يۈز كۈن ئىزلەپ ھەم تېخى تاپالماس ئىدى.

نۇزۇگۇمنىڭ قومۇشلۇقتا يۇرۇپ ئېيتقان ئىككىنچى ناخشىسى شۇدۇر:

قومۇش ئارىلاپ كۈن چۈشتى،
يالغۇز بېشىمغا مۇڭ چۈشتى.
مەن نۇزۇگنى تۇتقىلى
سولان كاپىرلار چىقتى.

خۇدا! سالدى بۇ ئىشقا،
مېنى تۇغمىش قېچىشقا.
سولان كاپىر بەك يامان،
ئوت قويمىسۇن قومۇشقا!

كىرسەم قەشقەر يولىغا،
قەشقەر يولى يول بولغاي؛
نۇزۇگ ئاجىز بەندىنى
بىر خۇدايىم ساقلىغاي.

قومۇشلارغا ئوت قويماس،
مەن نۇزۇگنى تاپالماس.
مەن نۇزۇگنى تۇتقاندا
خۇدا ساقلار ئالالماس.

قومۇشلۇققا ئوت قويسا،
قېچىپ كىرەي دەرياغا.
ھەرگىز خوتۇن بولماسمەن
سولان يۈزى قاراغا.

سولانلار نۇزۇگۇمنى تاپالماي، توتىنچى كۈنى قومۇشلۇققا ئوت قويدى. قومۇشلار كويۇشكە تۇتتى. نۇزۇگۇم ئوت تۇتاشمىغان تەرەپكە قاچار ئىدى. ئاخىرى يەنە كېچە بولدى.

نۇزۇگۇم قومۇشلۇقتىن چىقىپ، تاغ تەرەپكە كەتتى. مىڭ مۇشەققەتلەر بىلەن تاققا يەتتى. بىر مالچىنىڭكىگە باردى. مالچى سورىدى: "سىز كىم بولدىڭىز ۋە كىمنىڭ قىزى بولۇرسىز ۋە ئىرىڭىزنىڭ ئېتى نىمدۇر؟" نۇزۇگۇم بېشىغا كەلگەن ئەھۋالاتلارنى مالچىغا ئېيتىپ يىغلىدى. مالچى خوتۇن - باللىرى بىلەن نۇزۇگۇمنىڭ ھالىغا ئىچى ئاغرىپ، تائاملار بېرىپ، نۇزۇگۇمنى تويدۇردى. نۇزۇگۇم ئىككى - ئۈچ كۈن شۇ مالچىنىڭ ئاق ئويىدە تۇردى.

كۈندۈزى قارىغايلىققا بېرىپ، خۇش ھاۋا يەرلەردە يۈرۈپ، ئاتىسى يادىغا كېلىپ ئېيتقان نۇزۇگۇمنىڭ ئۈچىنچى ناخشىسى:

مەن قەشقەردىن چىققىلى
چۈشەك سېلىپ ياتقان يوق.
ئاتام قويغان چېچىمغا
تاغاق سېلىپ تارتقان يوق.

جېنىم ئاتامنى كورمەي،
ئۆلۈپ كېتەر بولدۇممەن.

Altun0q

مەن نۇزۇكتەك ھىچ خوتۇن
يالغۇز چولدە ياتقان يوق.

ئاخىر ئاشكارا بولدۇم،
ياشۇنغالى يەر بارمۇ؟
ماڭا قاتتىق كۈن چۈشتى،
ئېلىپ قاچار ئەر بارمۇ؟

تاغدىن چۈشكەن لاي سۇنى
سۈزۈپ ئىچەر ئەر قېنى؟
مېنى قەشقەر شەھرىگە
ئېلىپ قاچار ئەر قېنى؟

ئەلقىسسە، مەزكۇر ئىككى يۈز سولانلار بىرلە بۇتەزەنىگى ۋە يەنە باشقىلار نۇزۇگۇمنى ئىزلەپ، تاققا چىقىدىغان بولۇپ، تاغ تەرەپكە ئاتلانىدى. نۇزۇگۇم بۇ خەۋەرنى ئىشىتىپ، كېچىلەپ يەنە ئالماتۇ تەرەپكە قېچىپ كېلىۋېتىپ، سولانلارغا ئۇچرىدى. سولانلار تۇتۇۋېلىپ، كۇرە شەھرىگە بېرىپ، نۇزۇگۇمنى جاڭ-جۇڭغا تاپشۇردى. شى سەن دالويەنىڭ خوتۇنى ھەم قەشقەرلىقنىڭ قىزى ئىدى. شۇ خوتۇنىنىڭ قېشىغا نۇزۇگۇمنى تاپشۇرۇپ بەر-دىكى: "ساڭا خىزمەت قىلسۇن!" — دەپ.

شى سەن دالويەنىڭ قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن خوتۇنى تولا خوشال بولدى. چارەكى بۇ ئىككى خوتۇن قەشقەردە بىر مەھەللىدە ئىدى.

نۇزۇگۇمنىڭ شۇ كۈنلەردە ئېيتقان تۇتىنچى ناخشىسى:

كەپە قىلدىم ياۋانغا،
مانجۇ كەلدى داۋانغا.
ئون ئىككى كۈن بولغاندا
تۈتۈلدۈم بۇ نادانغا.

شى سەن مازا باقىشدۇر،
ئاغچىسى ياخشىدۇر.
دەرت ئېيتىشىپ يىغلايمىز،
لويە كەتسە ئالۋانغا.

ئاتامنى مەن سېغىندىم،
ئاكامنى مەن سېغىندىم.
تىرىكمىكىن شۇ دادام،
خەۋىرىنى بىلمىدىم.

ئاغامغا يېتەلمەسمەن،
ئاتامنى ھەم كورمەسمەن.
ئاتامنى كورۇپ ئولسەم
ھەرگىز ئارمان قىلماسمەن.

ئاتام مۇندا كېلەرمۇ؟
مېنى ئېلىسىپ كېتەرمۇ؟
تېچ قەشقەرغە يېتەرمۇ؟
تېچ بارۇرنى بىلمەسمەن.

ئەلقىسسە، شى سەن دالويە نۇزۇگۇمنى سولانغا خوتۇنلۇققا بەرمەكچى بولدى. نۇزۇگۇم دالويەنىڭ خوتۇنغا يالۋۇرۇپ يىغلىدى ۋە دېدى: "مېنى سولانغا بەرمىسە، مەن سىزنىڭ خىزمىتىڭىزنى ئۆلگۈنچە قىلسام!" دالويەنىڭ ئاغىچىسى شى سەن دالويەگە نۇزۇگۇمنىڭ ئەرزىنى ئېيتتى. شى سەن — موزانىڭ ئاچچىغى كەلدى ۋە "نۇزۇگۇم يۈرەكلىك خوتۇندۇر، سېنى ھەم يامان ئۆگۈتۇر"، دەپ نۇزۇگۇمنى سولانغا تۇتۇپ بەردى. سولان ئۆز يۇرتىغا — "سامۇن"غا ئېلىپ كەتتى. ئۆز رەسمىچە توي قىلىپ، نۇزۇگۇمنى ئالدى.

سولان خوشاللىقتا كوپ ھاراق ئىچىپ مەس بولدى. شۇ كېچىسىدە نۇزۇگۇم سولاننى بوغۇزلاپ ئۆلتۇردى. قېچىپ چىقار خىيال قىلىپ، بىرمۇنچە گۇرۇچ، تۇز، بىر مىس قازان، بىر چىنە ئېلىپ، جاڭگالغا قېچىپ كىردى. ئەتىسى سولانلار بۇ ئەھۋالاتنى كورۇپ، جاڭجۇڭغا سولاننىڭ ئولگىنىنى، نۇزۇگۇمنىڭ قېچىپ كەتكىنىنى مەلۇم قىلدى. جاڭجۇڭ دالويەگە بۇيرۇق قىلدى: "نۇزۇگۇمنى تاپسۇن!" دالويە ئىككى جاڭيى بىلەن يىگىرمە ئوتتۇز يايىلارنى: "نۇزۇگۇمنى تېپىڭلار!" — دەپ ئەۋەتتى. بۇ جاڭيىلار، يايىلار ئىزلەپ تاپالماس ئىدى.

نۇزۇگۇم شۇ قاچقاندا ئالتە ئاي قېچىپ يۈردى. نۇزۇگۇم جاڭگالدا قېچىپ يۈرۈپ ئېيتقان بەشىنچى ناخشىسى:

ئالتە ئاي ياتتىم خاماندا،
نان پىشۇردۇم ساماندا.
ئاجىز نۇزۇك جاڭگالدا،
ئاتام يۈرەر قاياندا؟

سولان بىرىپ يامۇلغا،
ئەرز قىلىپتۇ جاڭجۇڭغا.
جاڭجۇڭ يايى ئەۋەتتى،
مەندەك ئاجىز خوتۇنغا.

يايى چىقتى تۇتقىلى،
ئەجدەر بولۇپ يۇتقىلى.
ئونبەش يايى كىلىپتۇر
نۇزۇگۇمنى تۇتقىلى.

ھىچكىم مەندەك بولمىسۇن،
بالالارغا قالمىسۇن.
بىزگە كەلگەن جاپالار
ھىچ بەندىگە كەلمىسۇن.

ئالتە ئايدىن يالغۇزمەن،
قەشقەر يولىن بىلمەسمەن.
خۇدا مىنى ساقلىسا،
سولانلارنى كورمەسمەن.

ئالماتۇ بولدى جايىم،
بورە، تۇلكە ھەمرايىم.
خۇدانىڭ ھوكمى بىلەن
جاڭگال بولدى ماكانىم.

ئەلقىسسە، يايلار ئىزلەپ يۈرگەن ھالەتتە نۈزۈگۈم قارنى ئېچىپ، ئاش پىشۇرماق ئۈچۈن ئوت قالىدى. نۈزۈگۈم دەريادىن سۇ كەلتۈرگۈنچە، ئوت مىسلىگە ئۆتىشىپ، بىر پارچە قومۇشقا ئوت كەتتى. يايلار ئوتنى كۆرۈپ، ئات سېلىپ كېلىپ، نۈزۈگۈمنى كۆرۈپ تۇتۇۋالدى.

نۈزۈگۈم يىغلاپ يايلارغا كۆپتىن-كۆپ يالۋۇردى. يايىلار نۈزۈگۈمغا رەھىم قىلماي، تۇتۇپ باغلاپ، ئاتقا مىندۈرۈپ، ئاياقلىرىنى ئاتقا تېڭىپ، دالويەنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. دالويە نۈزۈگۈمنى كۆرۈپ، قولىغا كويزا سالدۇردى، ئايىغىغا ئىشكال سالدۇرۇپ، دوڭ يامۇلغا سالدى.

دالويە نۈزۈگۈمنى تۇتقىنىنى جاڭجۈڭغا مەلۇم قىلدى. جاڭجۈڭ نۈزۈگۈمنىڭ بارچە ۋاقىئاتلىرىنى خەندە يېزىپ، داۋانخانغا ئەۋەتتى.

نۈزۈگۈمنىڭ دوڭ يامۇلدا تۇرۇپ ئېيتقان ئالتىنچى ناخشىسى.

مانجۇلارنىڭ ياڭزىسى،
غۇلاچتا بار غاڭزىسى.
چاقاي دېسەم چېقىلماس
قولۇمدىكى كويزىسى.

خۇدا بەرگەن غۇنچەمنى،
سولان كاپىر ئۈزمىدى.
سولان كاپىر ئۆيىگە
نۈزۈك جۇۋان تۈزمىدى.

AltunOq

ئايىغىمدا ئىشكال بار،
بويىنىمىزدا تىڭگاگىزە.
ئېلىپ قاچسا نۈزۈكنى
بولسا ياخشى خوخەگىزە.

يامۇلدا بار ئوغرىسى،
ئونبەش غۇلاچ توغرىسى.
كورسەم ئىككى كەڭرىزدۇر،
سولانلارنىڭ مۆزەسى.

ئەپيۇن ۋەرگەن سولاننىڭ
توڭغۇز يىغى جوزىسى.
ئوڭ قولىدا دوۋزىسى
سول قولىدا خوۋزىسى.

ئەپيۇن تارتقان جاللاتلار،
دوڭ يامۇلدا تارتىدۇ.
چۇچۇنلۇك-پەنلىك ئويدە،
نۈزۈك جۇۋان ياتىدۇ.

داۋانخاندىن خەت كەلسە،
"نۈزۈگۈمنى چىپىڭ"، — دەپ.
مۇسۇلمانلار ئېيتىدۇ،
شېھىتلىقنى تېپىڭ دەپ.

موينۇڭزىدا چاپقاندا،
مەن ئۇ يەردە ئولتۇرمەن.
موللىلارنىڭ سوزىچە
ئالى شېھىت بولۇرمەن.

ئەلقىسسە، شۇنداق نەقىل قىلۇرلەركىم، نۇزۇگۇمنىڭ تۇغرىدىسىدىن جاڭجۇڭ داۋانخانىغا خەت بەرگەندىن كېيىن، نۇزۇگۇمنى شى يامۇلغا ئوتكۇزدى. نۇزۇگۇمنى شى يامۇلغا سولاپ، كېچىسىدە توت يايى، كۇندۇزىدە توت يايى ساقلار ئىدى.
نۇزۇگۇمنىڭ شى يامۇلنىڭ ئىچىدە ئېيتقان يەتتىنچى ناخشىسى:

نۇزۇك بېلىڭ باغلاندى،
ئولتۇرگىلى راسلاندى.
يالغۇز غېرىپ نۇزۇگۇم
شى يامۇلغا سولاندى.

ئاتام قەشقەردە قالدى،
نۇزۇگۇم دەپ يىغلايدۇ.
يالغۇز مېھرىۋان ئاكام
قالماق ئىچىدە قالدى.

يامۇل ماڭا قىينىدۇر،
ئولۇم ۋاقتى يېقىندۇر.
نۇزۇگۇم يەككە يالغۇز
شى يامۇلغا سولاندى.

كاشكى كورسەم ئاتامنى،
قالماقتىكى ئاغامنى.
كورمەي ئولۇپ كېتەرمەن
قەشقەردىكى ئاتامنى.

مەن كورمىگەن مومامنى،
مېنى تۇققان ئانامنى.
چەمپەن بېرىپ ئولتۇرگەن
ئۈچ ياشتىكى بالامنى.

ئالدىمىزدا جاللاتلار
قىلىچىنى ئوينىتار.
مېنى ئۇشبۇ ئولۇمدىن
قانداق كىشى ئاجرىتار.

بۇ ناخشىلار شۇ نۇزۇگۇمدىن قالغان ناخشىدۇر. تا بۇگۇنـگىچە خەلقلەر ئېيتىشۇرلەر.

جاڭجۇڭ خانغا ئەۋەتكەن خەت خانغا قىرىق بىر كۇندە يېتىپ بېرىپ، خاندىن ھەم قىرىق بىر كۇندە جاۋاپ خەت كېلىبدۇرـكى: "بۇ خەت كېچە بارسا، كۇندۇزگە قويماي ئولـتۇرسۇن، ئەگەر كۇندۇز بارسا، كېچىگە قويماي ئولتۇرسۇن"، — دەپ. خانـغا بارغان خەتنىڭ جاۋاۋى سەكسەن ئىككى كۇندە كەلگەن كۇنى نۇزۇگۇمنى يامۇلدىن ئېلىپ چىقىپ، ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ، مويـتۇڭـزىغا ئېلىپ يۇردى. خالايىقلار پوج-پوج، سانجاق-سانجاق بولۇپ مويتۇڭزىنىڭ ئەتراپىغا يىغىلدى. نۇزۇگۇمنى ھارۋىدىن

چۇشۇرۇپ، قىبلەرۇ ئولتۇرغۇزدى. نۇزۇگۇم شاھادەت ئوقۇپ ئول-تۇردى. بىر جاللات نۇزۇگۇمنىڭ ئالدىدا قىلىچ بىلگەن بولۇپ تۇردى. ئارقىسىدىن بىر جاللات كىلىپ چاپتى. نۇزۇگۇمنىڭ بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ يەرگە چۈشتى.

ئىككى يۈزچە تۇنگانلار بار ئىدى. باشىنى ئېلىپ، تەنگە تىكىپ، نامىزىنى ئوقۇپ، يەرگە دەپنە قىلىپ، خەتمە-قۇرئان ئوقۇپ ياندى.

بۇ ۋاقىئاتلار كونا سال ئادەملەرنى موللا بىلال ئىبنى موللا يۇسۇپ نازىم ئويىگە چىللاپ كەلتۇرۇپ، تەھقىق بىلە سوراپ، ئاڭلاپ، بىلىپ 1299-يىلدا، روسىيە تارىخىدا 1882-ماھى جۇمادىيەل ئەۋۋەلنىڭ بەشىنچى كۈنى... غۇلجا مەۋزىيىدە تەھرىر تېپىلدى.

ئېنىڭدەك بولسا خواتۇن سالىھى پاك،
بۇ مانجۇرلەر زۇلۇمى ئاڭا نېدۇر باك.
بۇنىڭدەك بولسا خۇاتۇنلەر يە ئالى،
تاپار جەننەت بۇ زەن لەردىن كامالى.
نۇزۇگۇم روھىغا ھەق رەھمەت ئەتسۇن،
شېھىت ئالى مۇقامى ئۇزرە يەتسۇن.

ئابدۇقادىر داموللا

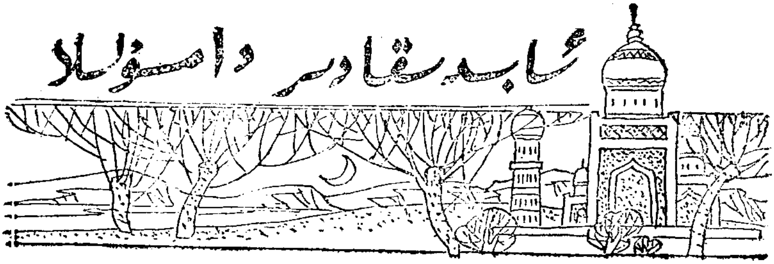

(تارىخىي ئوچېرك)

خېۋىر تۆمۈر

1

قەشقەر!......

1920 - يىلىنىڭ قىشلىقى، ئاسماننى تۇمان قاپلىغان، قۇياش خۇددى پەردە ئارقىسىدا يانغان شامدەك غۇۋا كۆرۈنمەكتە. شەھەرنى قەھرىتان سوغاق قاپلىغان. رەستە كوچىلىرى ئادەت بويىچە ھەر ئەتىگەنلىكى سۇپۇرۇلۇپ تازىلانغاندىن كېيىن نېپىز سۇ چېچىلغانلىقى ئۈچۈن بىر قەۋەت مۇز تۇتقان ئىدى.

ئەنجان رەستىسى ۋە باشقا كوچىلاردىكى ھەرقايسى دۇكاندارلار بەقەسەم تون ياكى چەكمەن چاپانلىرىغا سىپتە ئورۇنۇپ ئولتۇرۇپ، كىچىككىنە سەندەلدىكى يالقۇنجاپ تۇرغان چوغنى سۇنۇپ، تەسۋى تارتقان قوللىرىنى پات - پات ئىسسىتىپ، چىراغلارنى تۈزىتىپ قوياتتى. ئاشپۇزۇللاردىن قويۇق ھور پۇر- قىراپ تۇراتتى. ئاشپەزلەرنىڭ خېرىدار چىللىغان ئاۋازلىرى،

AltunOq

قاسقان ئاچقان ياكى تەخسىگە مانتۇ سانىغان ۋاقىراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كوچىدا ئادەم ئۇكسىمەي ئۇيان-بۇيان ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. تولا ئادەملەر چەكمەن چاپاننى بولۇشىچە چىڭ يوگەپ ئىڭىگىنى مەيدىسىگە تىقىپ، بىر مۈرىسىنى ئېگىز، بىر مۈرىسىنى پەس قىلىپ، خۇددى سىڭايان ماڭغاندەك ئىلدام ئۆتۈپ تۇراتتى. بۇرنىدىن پوتلىسى چىقىپ تۇرغان باللارمۇ، چوروقلىشىپ ئاغزىنى غىلىتاڭ مۈزنى كورسە، شۇ ئانىلا ناھال قويۇپ تېپىلىپ ئوتۇشەتتى. ئارىلاپ سارايلاردىن ماتا-چەكمەن تايلىرىنى كوتەرگەن ھامماللار يۈكنىڭ ئېغىرلىقىدىن مۈكچىيىپ ئاستا قەدەم تاشلاپ ئوتەتتى. ھىلى ئۇ، ھىلى بۇ كولىدىن سۇ ئېلىپ كەلگەن سۇغىچىلار بىرەر تېمىم سۇنىمۇ يەرگە توكمەستىن، توختاملاشقان ئۆيلەرگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئۇ كوچىدىن چىقىپ بۇ كوچىغا ئوتۇپ كېتەتتى. سوغاقتىن دۈغدايمايدىغان، ئۈچىسىغا بەقەسەم ياكى ئاۋات چەكمەندىن تىكىلگەن سىپتە تون، بېشىغا كەمچەت ياكى قاما تۇماق كىيىدىغان باي ۋە بايۋەچچىلەر شالاڭ كورۈنەتتى. ئومۇمەن ئاددى چەكمەن كىيگەن يېلىڭ-يۇپۇق ئادەملەر تولا ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە چاپاننىڭ پېشىنى كويدۇرۇپ قويغان، سوغاقتا چاپاننى چىڭ يوگەپ، قولتۇغىنى يىرتىپ مازلىرىنى چۇۋۇپ قويغان دۈغدايغۇچىلار تېخىمۇ تولا ئىدى. كىشىلەرنىڭ تولىسى قاسقان تۇماق كىيەتتى. كوك دوۋۇت تاشلىق قەشقەر تۇمىقى كىيگەن كىشىلەر شالاڭ كورۈنەتتى......

قەشقەر قانداقلا بولمىسۇن نوچا شەھەر ئىدى. قەھرىتان سوغاقتا قارىماستىن تۆمەن بويلىرىدا، يۇمۇلاق شەھەر كولىدە، تۇرۇمتاي كوللىرىدە ياشلار ناھال قويۇپ مۇز تېپىلىپ ئاجايىپ پىگور كورسىتىپ ئويۇن قىلاتتى.

قەشقەر ھەۋەسكار شەھەر. ناۋايخانىلاردا، تونۇر بېشىدا جاراڭلىغان راۋاپ سادالىرى قۇلاقنى ياراتتى.

شەھەرنىڭ ھامام كوچىسىدا بىر توپ جېنى چىلىق، تېخىمۇ نوچى باللار بار ئىدى. بۇ باللارنىڭ ئۇچىسى يېرىم يالىڭاچ، پۇتلىرى يالاڭغىداق ئىدى. بۇلار سوغاقتىن قورقمايتتى. ئەمما ھامام كۇلخانىسىنى تولاراق چوگىلەيتتى.

"قەشقەردە ياش باللا ھامام ئاستىدا كۇلدە ياتۇرلار"

....

بۇ مىسرا شېىر تارىخي يىللاردىن بۇيان ماتېرىيال سۇپىتىدە تىلدىن ـ تىلغا كوچۇپ ساقلىنىپ كەلمەكتە. بۇ مىسرا تولاراق ھامام كۇلخانىسىنى ماكان تۇتقان ئاشۇ باللارنىڭ ئەمەلىي ھاياتىدىن تىزىلغان تارىخي مەرۋايىت بولۇشى كېرەك.

بۇ بىر توپ باللارنىڭ باش كوزلىرى كۇلگە بۇلغانغان، چاچلىرى پىتلە بولۇپ گەدەنلىرىنى ياپقان، قوللىرى قاسماق، كىرلەشكەن، ئەمما كوزلىرى قۇمچاقتەك ئويناپ تۇرىدىغان جېنى چىلىق باللار ئىدى. بۇ باللار زېرىككەندە بىر بىرسىنى كۇلگە بېسىشىپ ئويناتتى. قوساق ئاچقاندا، يۇگۇرۇپ بېرىپ ناۋايخانا، ئاشخانىلاردىن تىلەمچىلىك قىلىپ، تاپقان نەرسىسنى يەپ قوساق تويغۇزاتتى. كېچىسى ھامام كۇلخانىسىنى ماكان قىلاتتى. قەھرىتان سوغاقنىڭ يىلاندەك تىللىرى، بۇ باللارنىڭ باش ـ كوزىنى يالايتتى. يىلاندەك سوغاق ھەم زەھەرلىك قامچىسىنى دەل شۇ يېتىملارنىڭ دۇمبىسىدە ئويىنىتاتتى. لېكىن بۇ باللار بوزەك بولمايتتى. سوغاققا قارشى تەبىي كۇرەش قىلاتتى. ئۇزلىرىنى سوغاقنىڭ قەھرىتان ھوكۇمرانلىقى ئاستىدا يوقىتىپ قويۇشىنى خالىمايتتى. شۇنداق بولغىنى ئۇچۇنمۇ بۇ باللارنىڭ بەدەنلىرى

چىلىق، مەڭزىلىرى تولۇق ۋە قىپ-قىزىل ئىدى. كىشلەر بۇ بالى-لارنى كورگەندە "توك تىزەكتەك چىلىق باللار ئىكەن" دەپ، ھەيران بولۇپ ئوتۇپ كىتىشەتتى.

شەھەر ئوز ھاياتى بىلەن داۋام قىلماقتا. بۇ باللارمۇ ئوز يولى بىلەن ياشىماقتا ئىدى. بىر كۈنى بۇ باللار كۈلخا-نىدىن چوغ تىپىپ چوغنى قولدىن-قولغا يوتكەپ كىم يىراققا يەتكۈزىدۇ، دىيىشىپ، ئەمىلىيەتتىمۇ قولىدىكى چوغنى يىراققا يەتكۈزۈش ئۈچۈن يۈگۈرۈشۈپ شوخ ئوينىشىۋاتاتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا، ئوتتۇرا بوي، يوغان-ياپىۇ، كەڭ يەلكىلىك، چاقماقتەك ئوتكۈر كوزلۈك، كەكە ساقال بىر ئادەم كىلىپ بۇ باللارغا ئىچىنىشلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى ۋە ئاستا قەدەم بىسىپ يى-قىنلاپ كەلدى.

— ئىزىز باللىرىم، قەدىرلىك باللىرىم، جىنىم باللىرىم! — دەيتتى بۇ كىشى چەكسىز مىھرى بىلەن.

— ئىزىز باللىرىم، ھالىڭلار ئۇشبۇ كۈنگە قالغانمۇ؟ بىشىڭ-لارنى سىلايدىغان كىشىڭلار يوقمۇ؟

ئوز-ئوزىدىن سوزلەپ كىلىۋاتقان كىشىنى كورگەن باللار دەرھال كۈلخانىغا توپلىشىپ، غۇژمەكلىشىپ، قۇمچاق كوزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ ئولتۇرۇشتى. بۇ كىشى ئۇلارغا يىقىنلاپ سورىدى:

— ئەي ئىزىز پەرزەنتلىرىم نىمە ئۈچۈن بۇ كۈلخانىدا ياتىسىلەر؟ ماكانىڭلار يوقمۇ؟

— دادا! — دىدى باللاردىن بىرسى، — سوغاق دىگەن يامان ئىكەن، كۈلگە كىرىۋالدۇق...... — بالا سوزلەپ بولۇپلا يىنىدىكى باللارغا قاراپ تىلىنى چىقاردى.

— توغرا ئىيتتىڭ! — دىدى بۇ كىشى ئىچىنىشلىق ئاھاڭ-

دا، — سوغاق دىگەن بۇ دەھشەتلىك مەرەز ئۇز نەشتىرىنى سلەردەك ئاچ - يالىڭاچلارنىڭ بەدىنىگە سانچىغاندۇر. ئەمدى شۇنى سورايكى ئاتا - ئاناڭلار، ئۆي - ماكانىڭلار يوقمۇ؟

— ئاتا - ئانىمىز بولسا، ئۆي - ماكانىمىز بولسا بىزمۇ سەندەلگە چىقىپ كىرىپ يوتقاننى يېپىنىپ ئۇخلايتتۇق!......

— بارىكاللا، تېخىمۇ توغرا جاۋاپ بەردىڭ! بارىكاللا......

بۇ چاغدا يەنە بىر كوچىدىن بىر تىلەمچى ئايال چوڭ - رىدەك ئۈچ بالىسىنى ئەگەشتۇرۇپ چىقىپ كەلدى. ھەممىنىڭ دىققىتى شۇ تەرەپكە بۇرالدى.

"پاتىمەمنىڭ كوڭلەگى،
سەكسەن يەردىن ياماقى.....
....

بۇ كىشى ئايالغا ۋە ئۇنىڭ باللىرىغا قاراپ:

— سىڭلىم!......باللىرىڭىز بەك يوپۇڭكەن. سوغاقتا توڭلاپ قالمىسۇن! — دەپ ئايالغا يېقىنلاپ باللارنىڭ بېشىنى سىلىدى، ۋە:

— بولماپتۇ، بولماپتۇ!......مۇنداق قىلايلى! يۇرۇڭلار ھەممەڭلار مېنىڭ ئۆيۈمگە بېرىڭلار! ماڭا مېھمان بولۇڭلار! سىلەرگە ئوت سىندۇرۇپ ئىسسىتاي، تاماق بېرىپ تويۇندۇراي، شۇنداق قىلساق بولامدۇ.

قۇلىغىغا ئاڭلانغان بۇ گەپلەرنىڭ راست ياكى يالغان ئىكەنلىگىدىن گۇمانلانغان باللار بىر بىرىگە قارىشىپ جىم تۇرۇشاتتى. بۇ كىشى ئەھۋالنى چۈشىنىپ:

— راست سوز، مەن بىلەن يۇرۇڭلار، ئۆزەم باشلاپ بېرىپ مېھمان قىلاي!...... دېدى.

— بارساق بارايلى، — دېيىشكەن بالىلار بۇ كىشىگە ئەگە-شىپ ماڭدى. ئايال گويا قانداق قىلىشنى بىلمىگەندەك جىم تۇراتتى.

— سىلەبۇ شۇنداق قىلسىلا. قورۇنماي ماڭسىلا، — دېدى بۇ كىشى.

بۇ كىشى ئايالنى ھەم بىر توپ بالىلارنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆز ئۆيىگە باشلاپ كەتتى.

2

ئابدۇقادىر داموللام يېتىملەرخانىسىدىن چىقىپ، ئۆز ئۆ-يىگە كىرىپلا مەخسۇم بالىسىنى چاقىرىپ، ئىچكەركى ئۆيىدىن غەللە ساندۇغىنى ئېلىپ چىقىشقا بۇيرۇدى. غەللە ساندۇغىنىڭ ئېتىنى ئاڭلىغان مەخسۇم خوشاللىقتا قىن-قىنىغا پاتماي يۈگۈر-گەن پېتى ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ، ساندۇقنى كوتىرىپ چىقتى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ، مەخسۇمنىڭ ۋالىدەسى نائىلە خانىم، ھەممى-دىن كىچىك قىزى ئامىنەلەر بىللە چىقتى.

— يائاللا، ئۇلاش-چۇلاش ھەممىڭلار چىقىپ نېمە بولۇش-تىڭلا، — دېدى داموللام ھەيران بولغان تەرزدە.

— غەللە ساندۇق ئېچىلغۇدەك دەپ ھەممىمىز خوشال چىقتۇق، قانداق، بولماپتىمۇ؟ — دېدى نائىلە خانىم مىيىقىدا كۈلۈپ.

— چىققانلىرى بوپتۇ، ئەمما، ھەرقايسىلىرىغا زەررىچە

AltunOq

مەنپەئەت تەگمەسمىكىن!

— مەيلى...... غەلىلىنىڭ ئىچىلغىنىنى كورسەكمۇ بىر پايدا، — دىدى نائىلە خانىم سەل نارازى بولۇپ، — مەن تېخى ئومۇرۋايەت ئىچىلمايدىغان ساندۇقمىكىن دەپتىمەن. بىچارە مەخسۇم بالام غەلىلىنىڭ ئىچىلىشىغا تەقەززا بولۇپ ھېچ ھالى قالمىدى. ساندۇقنىڭ قۇلۇپىنى ھەر كۈنى يۈز قېتىم تاراقلىتىدۇ. تۇتىمىسىلا بالام، داموللا دادىلىرى خاپا بولىدۇ، دەپ توساپ كەلدىم، مەيلى دەپ قويۇپ بېرىدىغان بولسام قۇلۇپنى ئاللىقاچان چېقىپ تاشلايتتى.

— ھە...... تېخى، مەخسۇم بالام كەپسىزلىك قىپتىكەن- دە! — داموللام مەخسۇم ئوغلىغا قاراپ قويدى. مەخسۇم بولسا سەل- پەل قىزىرىپ تۇراتتى، كىچىك قىز ئانىسىغا سوراشقا باشلىدى:

— دادا، دادا، بۇ ساندۇقتا نېمە بار؟

— ساندۇقتا لىپاپا بار.

— لىپاپىنىڭ ئىچىدە نېمە بار؟

— ئۇنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى مەنمۇ بىلمەيمەن.

— دادام سىلىنى گوللاۋاتىدۇ، لىپاپىنىڭ ئىچىدە لىق پۇل بار، — دىدى مەخسۇم ئىتتىكلىك قىلىپ.

— پۇلنى نېمە قىلىدۇ؟ — كىچىك قىز بىلمىگەنلىكتىن سورىدى.

— دادام بىزگە بەرسە، خەجلەيمىز، — دىدى مەخسۇم سىڭلىسىغا يول كورستىپ.

— سىلە خەجلىسەڭلا توغرا كەلمەسمىكىن! — دىدى داموللا ئۇز باللىرىغا ئېتىراز بىلدۇرۇپ.

بۇ ساندۇق نەچچە يىللاردىن بېرى ئۇي ئىچىدىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتاتتى ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەرنى بىلىشقا قىزىقاتتى. ساندۇقنىڭ ئاچقۇچىنى ھەممە ئۇنى ئىچىگە پۇشۇراتتى.

ئابدۇقادىر داموللا ھىجرەتتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، قەشقەر خەلقى بېشىدا كوتەرگۈدەك ھۆرمەت قىلدى. مېھمانغا چاقىردى، بەزمىلەرگە تەكلىپ قىلدى. بۇنداق چاغلاردا كىشىلەر داموللامنىڭ ئالدىغا پۇل قويۇپ دۇئاسىنى ئالدى. ئۇنىڭدىن باشقا، داموللامغا يەنە ھەر خىل كىرىملەر — ئۇشرە، زاكات، سەدىقە، ئېھسان ۋە ئىسقات لىپاپىلىرى كېلەتتى. بۇ كىرىملەر باشقا موللا - ئالىملارنىڭ رىسقى بولۇپ، ئۇلار بۇنىڭدىن خۇشال بولۇپ، مۇللا - ئالىملارنىڭ رىسقى يۇرتقا چېچىلغانلىقىغا ئوخشاش غەيرى رەسمىي كىرىم بولسىمۇ، ئەمما داموللام ئۇنى ئۆز شەخسىكە ۋە ئائىلە خىراجىتىگە قىلچە تەسەررۇپ قىلماستىن، كەلگەن پۇل، لىپاپىلارنىڭ ھەممىسىنى مەزكۇر غەللە ساندۇققا تاشلاپ، يوغان قۇلۇپتىن بىرنى سېلىپ، ئاچقۇسىنى ئۆزى ساقلاپ كېلەتتى. ئۇي ئىچىدىكىلەر بۇ ساندۇقتا پۇل بارلىقىنى ئالىلىۋۇرۇن بىلەتتى. شۇڭا داموللامنىڭ ئوغلى مەخسۇم بىر نەمە يىگۇسى كەلسە ياكى پۇل خەجلىگۇسى كەلسىلا ساندۇقتىكى قۇلۇپنى تاراقلىتاتتى. ۋالىدەسى نائىلە خانىم بولسا داموللامنىڭ خاپىسى ئۇرلەپ قالمىسۇن دەپ مەخسۇم بالىسىنى توساتتى. ئەمما، ساندۇقنىڭ ئېچىلماسلىقىغا ئۆزىنىڭمۇ ئىچى پۇشاتتى. شۇڭا ھازىر غەللە ساندۇق ئېچىلغان پەيتتە، نائىلە خانىم ئىچىنى بوشىتىۋالماقچى بولۇپ دەرھال سوز ئاچتى:

— بۇ غەللە قاچان ئېچىلاركىن دەپ چوڭ - كىچىك ھەممىمىز زار بولدۇق. بىزنىڭ ئۆيىمىز ھازىر گېپلى بىلەن تەڭ قەرزگە بوغۇلۇپ كەتتى. ئەلا خېنىم ئۈچ قېتىم داستىخان قىلىپ

كەلدى. مەن تېخى بىر قېتىم ياندۇرغى قىلىپ بارالىدىم. ھاجى خېنىم، ئامانگۈل خېنىم، نەچچە خېنىملارمۇ قانچە قېتىمدىن داستىخان قىلىپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قەرز بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىزمۇ داستىخان قىلىپ بارىدىغان ھەر ئىشلار چىقتى. بارايلى دىسەك ئۆيدە يوق، بىزنى كىم دىسە، داموللامنىڭ قوشنانچى دەيدۇ. ئېتىمىز ئۇلۇغ، ئەمما بىر يەرگە داستىخان قىلىپ بارغۇدەك ھالىمىز يوق. ئۇزلىرىنىڭ بۇ ئىشلار بىلەن كارلىرى يوق. تاپقان نەرسىنى غەللىگە سېلىپ، ھېچكىمگە كورسەتمەيلا. ھازىر مەن خىجالەت بولۇپ ئىشكتىن بېشىمنى چىقىرالمايدىغان بولدۇم. ئادەمگەرچىلىكتىن چىقىپلا كەتتىم!

— خېنىم، راسا تونۇشۇپ كېتىپتىكەنلا، — دىدى داموللا كۈلۈمسىرەپ، ئائىلە خېنىمنىڭ كوزىگە قاراپ، — سىلىنىڭ چۈشەنچىلىرىدە، بىر يەرگە داستىخان كوتىرىپ بارسا ئادەمگەرچىلىك بولۇپ، داستىخان كوتىرىپ بارالمىسا ئادەمگەرچىلىك بولمامدىكەن؟ كەمىنەلىرى بۇ چۈشەنچىلىرىگە قوشۇلالمايمەن. مېنىڭ نەزىرىمدىكى ئادەمگەرچىلىك باشقا گەپ. ھەرقايسىلىرىنىڭ كورەمەكچى بولغان داستىخانلىرى ئادەملەر بىلەن ئادەملەر، ئائىلىلەر بىلەن ئائىلىلەر ئوتتۇرىسىدا بولۇۋاتقان رەسمىيەتلەرگە قارىتا ئېيتىلىۋاتىدۇ. كوچىلاردا مەزە كوتىرىپ كېتىۋاتقانلار ياكى داستىخان-تاۋاقلىرىنى زەمبىلگە سېلىپ ئوتۇۋاتقانلار تولا ئۇچرايدۇ. بۇلار بەلكىم ئادەمگەرچىلىك قىلىپ كېتىۋاتقاندۇر. ئەجەبا، بۇلارنىڭ داستىخانلىرى دۇنيادا ھېچنەرسىدىن خىجالىتى يوق بايلارنىڭ ئۆيلىرىگە، بايلاپ كەتكەن قازى-قوززاتلارنىڭ، ئەمەلدار-بەگلەرنىڭ ئۆيلىرىگە، شۇ ئۆيلەردىكى خېنىملارغا بولۇۋاتىدۇ. بۇ، خۇددى ياغلىق ئۇچەيگە ياغ تىققاندەك بىر

ئىش. مەن قوشۇلمايدىغانلىغىمنىڭ سەۋەپلىرى مانا مۇشۇ يەردە.
خېنىملارنىڭ ئادەمگەرچىلىك دەپ كۆتىرىپ ماڭغان داستىخانلىرى
كوچىلاردا ئاچ-يالىڭاچ يۈرگەنلەرگە، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇل-
لارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە زادى بارمايدىيا؟ بىزنىڭ بالىلى-
رىمىز ھامام ئاستىدا كۆلدە ياتسا، كوچىلىرىمىز تىلەمچىلەر
بىلەن تولۇپ كېتىۋاتسا، پۈتۈن شەھەردە كەمبەغەللىك، ئاچ-
يالىڭاچلىق، قەھەتچىلىك ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتسا، بۇ خارۇ-
زارلىقتا ھېچكىم ئادەمگەرچىلىك قىلمىسا، قانداق قىلىش كېرەك؟
بىز مۇشۇ قەشقەردە تۇغۇلدۇق، ئۆستۇق، بىزنىڭ كۆڭلىمىز،
ئىنشائاللا، بىرقەدەر ياخشى، بىزنىڭ قولىمىزدىن قانچىلىك
ئادەمگەرچىلىك كەلسە، بىز ئۇ ئادەمگەرچىلىكنى ھالاۋەتتىن
كېرىلىپ، بۇرۇندىن ياغ تېمىپ ياتقان خېنىملارنىڭ بارىكاللىسى-
غا قالماستىن، بىچارە، زەئىپ، مېيىپ، يېتىم-يېسىرلەرگە قىلى-
شىمىز كېرەك. شەھىرىمىزدە كەمبەغەل جىق، ھەممىگە قىلىشقا
قۇربىمىز يەتمەيدۇ. ئەمدىگىنە يىگىرمىدەك يېتىمگە ئادەمگەرچىلىك
قىلىۋاتىمەن. ئۆزلىرى بىلەن قەدىناس بولۇپ كېلىۋاتىمىز، مەن
قىلغان ئىش ئۆزلىرىگىمۇ تەئەللۇق، ئەلۋەتتە. قېنى، ئىككىمىزنىڭ قۇد-
رىتى يەتكەن بولسا، پۈتۈن شەھەرگە-پۈتۈن قەشقەرگە قىلغان بولساق
بەك ياخشى بولاتتى، ھازىر بايلار، ئۆلىمالار، ئەمەلدارلار، شەيخ،
مۇتەۋەللىرىنىڭ ھەممىسى ماڭا قارشى تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار مەد-
رىس، ۋەقپىلەردىن بىر نەرسە ئاجرىتىپ بېرىشكە مۇتلەق رازى
ئەمەس. پۈتۈن كەسپى-غېمى ئۆز يانچۇغىنى تولدۇرۇشتا. بۇ
غاللىدىكى نەرسىلەر ماڭا تەۋە. يۇرت ئالدىمغا قويدى، ئالمىسام
رەنجىيدۇ، ئالدىم، ئەمدى ئۆز خەجىمگە تەسسەررۇپ قىلسام ماڭا
راۋا بولامدۇ؟ مەئىشىتىمىز ئوتتۇراھال كېتىۋاتقان ئائىلە سەدىقە-

ئىھسان يىسەك توغرا كېلەمدۇ؟ كىتاپلىرىمىزدا سەدىقە ـ ئىھساننىڭ خوجىسى — كەمبەغەل، ئاجىز، يېتىم ـ مىسكىنلەر دەپ بايان قىلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز غەللىگە قول سالمايمىز. بۇنىڭ ئىگىسى — كىيىمسىز، ئاش ـ نانسىز، كوچىدا قالغان يېتىملەر بولسۇن. ماڭسىلا بالام، يۈگۈرۈپ چىقىپ موللا ساۋۇت ئاكىلىرىنى قىچقىرىپ كەلسىلە، غەللىدىكى پۇللارنى تاپشۇرۇۋالسۇن.

نائىلە خانىم ئاجايىپ ئۇلۇغ ھەدىس ئاڭلىغان ئىدى. تولۇق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ، خۇش‌خۇي قىياپەتتە ئۈزۈن بىر تىنىق ئېلىپ، مەخسۇم بالىسىغا قاراپ:

— ماڭسىلا بالام، چاپسان قىچقىرىپ كىرسىلە، — دەپ داموللامنىڭ بۇيرۇغىنى كۈچلەندۈردى. مەخسۇم چىقىپ ئانچە ھايال بولمايلا موللا ساۋۇت خەلپەت كىرىپ كەلدى.

— ماۋۇ غەللىنى بۇگۈن سىلىگە تاپشۇراي. ئۇز قوللىرى بىلەن ئېچىپ، ئىچىدە نىمە بولسا ئېنىق ساناپ، دەپتەرگە ئۇرتىلىق قىلىپ ئورنىتىپ، يېتىم بالىلارغا سەرپ قىلسىلا. بىر تىيىن، بىر مىسقال پۇل ئۇيان ـ بۇيان بولۇپ كەتمىسۇن. بىزنىڭ ھازىرقى ئىشىمىز ئېغىر، ۋەزىپىمىز چوڭ. خەلقىمىزنىڭ بېشىغا چۈشكەن تەنەززۇل بەكمۇ ئېغىر، ئازدۇر ـ كوپتۇر ئاغە قىلمىساق بولامدۇ؟ ھازىر خەلقىمىز كانارىغا ئېسىلغان گوش، كاۋاپ زىخلىرىغا ئۇتكۈزۈلگەن قىيما. بايلار، ئۇلىمالار، ئەمەلدار ـ بەگلەر خەلقنىڭ گوشىنى بەررە كاۋاپ قىلىپ ئىشتىھا قىلماقتا. ئەغيارلار (ئىنگلىز، شۋېتلەر) خەلقنىڭ ئەمگەك تەرلىرى، ئىسسىق قانلىرىنى قەدەھلەرگە تولدۇرۇپ ئىچمەكتە. موللا ساۋۇت، ھوشيار بولسىلا، گالللىرىنى سىلكىسىلە. ۋەزىپە بەك ئېغىر...... قېنى، غەللىنى ساناپ ئالسىلا.

AltunOq

موللا ساۋۇت غەللىنى تـوكۇپ، قەغەز پۇل، كۇمۇش پۇللارنى ئۆز يولى بىلەن ساناپ دەپتەرگە چۈشۈرۈشكە كىرىشتى.

داموللام بولسا، ئۆز يانچۇغىدىن بىر سەر تەڭگە چىقىرىپ ئوي خىراجىتى دەپ نائىلە خانىمغا ئۇزاتتى. مەخسۇم بالىسى بىلەن ئامىنە قىزنى ھەم نا ئۇمىت قالماي، بىردىن تىيىن پۇل بېرىپ رازى قىلدى.

3

— بېشى ئىششىپ قالغان ئادەمدە، — دىدى قارا ساقال، يۇمۇلاق يۈزلۈك كەلگەن تاھىر داموللا، — كوچىدا يۈرگەن بىرمۇنچە يېتىم ئوغلاقنى يىغىۋېلىپ باقىمەن، تەربىيەت قىلىمەن دەپ يوقىلاڭ ئىشقا بىكاردىن-بىكار ئاۋارە بولۇۋاتىدۇ!

— خۇدا سالغان كوي دىسىلە، ئۇنى تارتماي نە چارە! — دىدى ھېلىم مەزىن قاپاقلىرىنى ئۈچۈرۈپ.

— ئوزەمنى چاغلىماي شىلتىڭ ئېتىپتىمەن، پالازغا يوگۇنۇپ ھەپتە يېتىپتىمەن دىگەن شۇدە؟ — دىدى ئۇشلۇق ساقال، پاكار بويلۇق كەلگەن ئوبۇلقاسىم موتىۋەللى، — يېتىم ئوغلاقنى كوچىدىن يىغىۋېلىپ ئارىدىن ھەپتە ئوتە-ئوتمەيلا باقماق ئېغىر كېلىپ، مەدرىسىنىڭ ئەۋقاپلىرىدىن بىر نەرسە ئاجرىتىپ بېرىڭلار دەپ ھەممىنى ئاۋارە قىلىۋاتىدۇ!......

خانلىق مەدرىسىدە پېشىننى ئوقۇپ چىققان بىرنەچچە تەقۋادار كىشىلەر، دەرۋازا ئاستىدىكى سۇپىدا ئولتۇرۇشۇپ ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرى توغرىسىدا شىكايەت قىلماقتا ئىدى.

— كوچىدا ئۇزىنىڭ كۆنىنى ئۆزى ئېلىپ كېتىۋاتقان يوتقان تېشى هارامزادىلىنى يىغىپ قويۇپ، باقماق تەس كەلگەندە ئەۋقاپقا چاڭگال سالسا توغرا كېلەمدىكەن؟ — دىدى تاهىر داموللا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — هەر بىر مەدرىسىنىڭ ئۆزىگە يارىشا قوسىغى، يىقىلغان تېمى، يامايدىغان توشۇگى بولىدۇ. مانا شۇ قوساقلىنى بىقىش، توشۇكلىنى ياماش كېرەك ئەمەسمۇ؟ ئەۋقاپنى يېتىم ئوغلاقلىغا يىدۈرۈۋەتسەك قالغان ئىشقا قانداق قىلغۇلۇق؟ ئويلىماستىن ئاغزىنى قاپتەك ئاچىدىكەن.

— هازىر بۇ ئادەم شەهەرگە سىغمايۋاتىدۇ، — دىدى هېلىم مەزىن ئۆز پىكرىنى قۇۋۋەتلەپ: — ئۇنى ئۇنداق دەۋاتقان، بۇنى بۇنداق دەۋاتقان، بايلارنىڭ ياقىسىغا، ئۇلىمانىڭ پېشىگە ئېسىلىۋاتقان، هەرقايسى خانىقا ـ مەدرىسىلەرگە چاپلىشىۋاتقان، بۇنىسىغۇ مەيلى، ئىنگلىز كونسۇلخانىسى، شۋېت دوختۇرخانىلىرىغىمۇ تىل سېلىۋاتىدۇ. بۇ هەممىدىن يامىنى دىسىلە! ئىنگلىزلار بىزگە نىمە قىلدى؟ شۋېت دوختۇرخانىسى نىمە يامانلىق قىلدى؟ نىمىشقا ئويلىمايدىغاندۇ؟

— بۇ ئادەم ئۆزى ئۆلىما بولسىمۇ جېدىتلىق يولىغا كىرىپ قاپتۇ. شۇڭا جىمى ئىشقا چات كىرىپ هەممىگە چاڭ سېلىۋاتىدۇ!

— ئىنگلىز بىلەن شۋېتلارغا چاڭ سالغىنى بەك قاملاشمىدى. ئۇلار بىلەن چاخچاقلىشىدىغان خەق ئەمەس، ئۇلار دىگەن دۇنيانى سوراۋاتقان خەق! تەقسىر داموللام، ”جاهانگىر“ دىگەننىڭ سىنىسى نىمە؟ — دەپ سورىدى هېلىم مەزىن سوزىنىڭ ئاخىرىدا.

— ”جاهان“ دىگەن 18 مىڭ ئالەمنى كورسىتىدۇ، ”گىر“ دىگىنى تۇتقۇچى دىمەكتۇر. جاهانگىرنىڭ مەنىسى جاهان تۇتقۇچى

دىگەن بولىدۇ. "لاخشە" دىگەن چوغ دىمەكتۇر، ئوت تۇتىدىغان ئەسۋاپنى شۇنىڭ ئۈچۈن "لاخشىگەر" دەپ ئاتايمىز. ۋاللاھو ئەلەم بىسساۋاپ...... — تاھىر داموللا جاۋاپ بەردى.

— يائاللا، يائاللا داموللام ئوزى يالغۇز تۇرۇپ جاھانگىر پادىشاغا مۇشت كوتەرگىنى چوڭ ئەقىلسىزلىق ئەمەسمۇ؟

— ھازىر بۇ داموللام، ئابدۇۋېلى باي مەدرىسىنى قوچۇپ ئۈماچ قىلىۋەتتى،— تاھىر داموللا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، چوڭ مەسىلىدىن خۇلاسە چىقىرىپ چۈشەنچە بېرىۋاتقان تەرىزدە داۋام قىلدى، — مەدرىسە ئوقۇشقا جۇغراپىيە، تارىخ، ھەندەسە دەرسلىرىنى كىرگۈزىمىز دەپ تالىپلارنىڭ كاللىسىنى ئايلاندۇرۇپ قايمۇقتۇرۇۋەتتى. تالىپلار ھازىر يا ئۇنىڭدىن، يا بۇنىڭدىن بەھرى تاپالماي كەپتەرۋازنىڭ قاپىقىدەك شۇرۇقلاپ كەتتى. ئەزەلدىن ئوقۇتۇلۇۋاتقان قائىدىسى بىلەن ماڭسا ئوز يولى بىلەن كېتىۋەرمەمتى؟!

— مەدرىستە ناخشا ئۈگەتكەن نەدە بار؟ ئوتۇپ كېتىۋاتسام ئابدۇۋېلى باي مەدرىسىدە گۇر...... گۇر...... ناخشا ئاۋازى، خۇدايا توۋا دەپ قاپتىمەن. بۇ ئادەمنىڭ قىلىقلىرىغا توۋا دىمەكتىن باشقا چارىمىز يوق، بولمىسا مەدرىس دىگەننىڭ تائەت - ئىبادەت قىلىدىغان جاي ئىكەنلىكىنى، ناخشا تولىسا گۇنا بولىدىغانلىغىنى ئوزى ئوبدان چۈشىنىدۇ، — دىدى قاسىم موتىۋەللى.

— ئالىمنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىۋەدۇقمۇ؟! بۇ ياخشى بولامدۇ؟ — دىدى ئەتىگەندىن سوزگە ئارىلاشمىغان تەۋەككۇل خەلپەت سۇرلۈك قىياپەتتە، — بۇ ئادەم بىزنىڭ قەشقەردىن چىققان ئۇلۇغ ئالىم، ئۇلۇغ پەيلاسوپ. داموللامنىڭ نۇرغۇن كىتاپلىرى تاشكەنت، قازان مەتبەلىرىدە نەشىردىن چىقتى، «ئىبر-

شادىل مۇسلىمىن»، «مۇپتاھىل ئەدەپ»، «ئاقايىت زورۇرىيە»، «ئىبادەت ئىسلامىيە»، «بىدايىتى سەرپ»، «ھىدايىتى نەھۋى»، «شەرھ ئامالى» ۋە باشقىلار. بۇ كىتاپلار نەشىردىن چىقىپ، دەرسلىك بولۇپ ئوقۇلۇۋاتىدۇ، يەنە «جاۋاھىرۇل ئىقان» كىتاۋى مىسىردەك چوڭ ئىرفان شەھرىدە ئالاھىدە تەقدىرگە ئىگە. جۇغراپىيە، ھەندىسە (ئارخىولوگىيە) نۇسخىسى يوقالغان بولسىمۇ، يىغىپ ئېيتقاندا، بۇ كىشى بىر ئالىم، مۇتەپپەككۇر، پەيلاسوپ، بىزنىڭ قەشقەردىن مۇشۇنداق بىر ئالىم چىقسۇنۇ، ئىپتىخار بولۇشنى قايرىپ قويۇپ، غاجىغدىلى تۇرساق زادى قانداق بولار؟!...... بىزنىڭ بۇ پىيلىمىز! ھەي بۇ پىيلىمىز بىزنى قانداق رىزالەتكە تاشلاركىن!......

ئەتىگەندىن قىزغىن شىكايەت قىلغۇچىلار قاپاقلىرىنى سىلىپ جىمجىت ئولتۇرۇشۇپ بىر ھازادىن كېيىن تارقىلىشىپ كېتىشتى......

4

قەشقەر 1 ـ مەدرىس (ئابدۇۋېلى مەدرىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئايۋانچىسىدا ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرى ۋەز ئوقۇماقتا. يۈزلىگەن تالىپلار پۈتۈن ۋۇجۇدى، تولۇق ئىشتىياقى بىلەن قۇلاق سالماقتا ئىدى. داموللام سوز ئاخىرىدا قولىغا «نەسىھەتى ئامە» نۇسخىسىدىن بىرنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئىسلام ئالىمىنىڭ دانىشمەنلىرى ۋە دىيانەت جاھانىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە روشەن ۋە ھوۋەيدا بولسۇنكى، دۇنيا ۋە ئاخى

رەتنىڭ سائادەت شاراپەتلىرى ياخشى ئەمەللەر بىلەن ھاسىل بولۇر. بۇ ئەسراردىن ئىلگىرىكى ئۇلىمالىرىمىز ۋاقىپ بولۇپ، تامام ھىممەتلىرىنى ياخشى ئەمەللارنى قىلماقتا ۋە ئۇنى باشقى-لارغا بىلدۈرمەككە سەرپ قىلىشتى. شۇل ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ ھىممەت ۋە غەيرەتلىرى سايەسىدە ئىشلارنىڭ ھەقىقەتلىرىنى تامام - ئالەمگە بىلدۈرگەن ئىدى. ئىتتىپاق، ئىلىم - مەرىپەت، ئىنساپ، ئادالەت ئاشكارا بولۇپ، زۇلۇم - سەتەم، ئىختىلاپ، ئىتتىپاقسىزلىق ۋە جاھالەتلەر سىنغان ئىدى. ئەپسۇسكى، قايسى كۈنىكى ئەلنىڭ ئەخلاقلىرى بۇزۇلۇپ، ئەمەل سالىھەلىرىغە نۇقسان يېتىپ ئىتتى-پاقلىق يوقالدى. سۇسلۇق، بىكارچىلىقلار زۇلۇم - خىيانەتلەر پەيدا بولدى. ئىلىم - مەرىپەت كېمەيدى. ئەلنىڭ شان - شەۋكىتى يوقى-لىپ، خار زەبۇنلۇقلار يۈز بەردى. سەپەر يۈرۈشلىرىمىزگە خورا-پاتلىقلار ئارىلاشتى. ئىززەت - ئابرويلىرىمىز قولدىن كەتتى. مۇخالىپلار (جاھانگىرلار) ۋەتىنىمىزگە قول سۇنۇشقا باشلىدى. ئىنساپ بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلساق، بۇ زەبۇنلۇققا سەۋەپ ئۆز پېيلى ئىتتىۋارىمىزدۇر. ھازىر بىز ھەممە جەھەتتە پەرىشان، خار - زەبۇنلۇققا، غەم - كۈلپەت، ئەپسۇس - نادامەتتىن باشقا ئىلا-جىمىز يوقتۇر. زىرائەت، تىجارەت ۋە سانائەتلەردە ھەممە مىللەت-لەر (ئەللەر—مەناسىدا)دىن توۋەندۇرمىز. كېلىڭلار ئەي قېرىنداش-لار! بۇ زەبۇن - جاھالەتلىرىمىز ئۈستىدىن پىكىر - مۇلاھىزە قىلايلى، ھازىرقى تەنەززۇلدىن غەم - ئەندىشە قىلايلى! ئۇلىما-لىرىمىز ياخشى ئەمەللەرنى بىزگە كەمەيەنبەغى بىلدۈرسۇنلار. راستلىق ۋە تەرەققىياتنىڭ يوللىرىنى كورسەتسۇنلار، ھالىمىزدىن ھەم يېتىم - مىسكىنلەردىن خەۋەر ئېلىپ ئۇشرە - زاكات ۋە سە-دىقە - ئېھسانلار بىلەن ئۇلارنى تەربىيەت قىلىپ، ئۇلارنى دۇنيا-

دىكى نازۇ-نېمەتلەردىن بەھرىمەن قىلسۇنلار. ئۇلارمۇ خەلق ۋە مىللەتكە خىزمەت قىلسۇنلار. ئەر-خاتۇنغا ئوخشاشلا ئىلىم تەلەپ قىلماقنىڭ زورۇرلىگىنى مۇلاھىزە ۋە ئېتىۋارغا ئېلىپ، قىزلارغا مەخسۇس مەكتەپلەر بىنا قىلسۇنلار. شۇنىڭ ئۈچۈنكى، كىچىك بالا نادان ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە يامان خۇلۇق-نادانلىق كەسىپ قىلۇر، كىچىكلىكتە ئورناشقان يامان خۇلۇق ۋە نادانلىقنى تۈگەتمەك مۇشەققەتتۇر. ئەگەر ئانىسى ئوقۇغان، بىلگەن بولسا، بالىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلۇر. كىچىكىدە تەربىيە كۆرگەن بالا چوڭ بولغاندا كامالەت ھاسىل قىلمىقلىقى ئاسان بولۇر. ھەممىمىز ئىنساپ قىلايلى! ئىستىقبالىمىزدىن ئەندىشە قىلايلى، مۇقەددەس ۋەتىنىمىزنى، خەلقىمىزنى ھەر خىل تەدبىر-ئىلاجلار بىلەن مۇھاپىزەت قىلايلى. تولا بىچارە يېتىم-ئاجىز باللار چارىسىزلىقتىن، ئىلىم-مەرىپەتنىڭ يوقلۇقىدىن بىگانىلەرنىڭ مەكتەپلىرىدە (شۋېت مىسسىونېرلىرى ئاچقان مەكتەپنى كۆزدە تۇتىدۇ) ئاش-نان دەپ ئوقۇپ گۇمراھ بولۇشۇرلار. ئىنسانلىق غەيرەتلىرىمىز بىلەن ئۇلارنى خالاس قىلماقتا چارە ئىزلەيلى. بۇ زامان ئىنتىباھ (تەنبىھ) ۋە ئاگاھلىق زامانىدۇر. غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەستۇر. ئىلىم-مەرىپەت دەۋرىدۇر، جاھالەت ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەستۇر. سەئى ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر. سۇستلۇق ۋە بىكارچىلىق دەۋرى ئەمەستۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم-مەرىپەت ساھەسىدە ھاۋادا ئۇچماقتا، سۇنىڭ تەكتىدە گويا قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئۈزمەكتە. بىزلار ھونۇز غەپلەت ئۇيقۇسىدادۇرمىز. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ تەرەزدە دائىم ئۇخلىماق پانا ۋە ھالاكەتتۇر. ئۇيقۇدىن بىدار بولايلى، ھىلى ھەم ۋاقىت پۇرسەت باردۇر. نائۈمىت بولماق راۋا ئەمەستۇر.

لېكىن كەسىپ ۋە تەلەپلەر سەئىدىسىز مەتلۇپ ھاسىل بولمىغى ئادەتتە جارى بولمىغاندۇر. جەددۇ - جەھەت سەئى ئىجتىھات قىلماق زورۇردۇر.

ۋەسسالام

تالىپلار ھەياجانلانغان ھالدا داموللامغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇراتتى. داموللام تالىپلارغا بىر قۇر نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن ئاخىرقى سوزلىرىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئۇشبۇ «نەسىھەتى ئامە» ۋەرەقىسىنىڭ پۈتۈن مەزمۇنى بىزنىڭ ھازىرقى ئەڭ كەسكىن پىكىرلىرىمىز — مۇددىئالىرىمىزنىڭ مەجمۇئەسىدۇر. بۇ ۋەرەقىلەرنى ھەر بىر تالىپلىرىمىز يۈزلەپ نۇسخىلار ئېلىپ خەلق ئاممىسىغا ئوقۇپ تەشۋىق - تەرغىپ قىلىشىڭىزلارنى ۋەتەن يولىدا ۋەزىپە قىلىمىز. خەلقىمىز چۈشەنسۇن، خەلقلىرىمىزگە بىر - بىر نۇسخىدىن تارقىتىپ بېرىڭىزلار. ئۇلارمۇ ئوي - ئائىلىلىرىدە ئوقۇپ چۈشەندۇرسۇن. بۇ ۋەزىپىمىزنى ياخشى ئەمەللار جۇملىسىدىن دەپ تونۇپ ئىجرا قىلالامسىزلار؟

تالىپلار بىردىن چۇقان سېلىپ: "ئىجرا قىلىمىز!" دەپ قىزغىن ئىپادە بىلدۈرۈشتى، داموللام ئۇستى - ئۇستىگە "بارىكال-لا!......" ئېيتىپ تالىپلارغا ۋەرەقە تارقاتتى......

5

قەشقەر ھېيتگاھ ئىچى. جەنۇبىي يان ئىشىك تەرەپتىكى پېشايۋان ئاستىدا، چاقچاقلىشىپ ئىماتە ئاغاق ئىچىدە قازىخانا جاي-لاشقان. ئاغاق ئىچى پاكىز سۈپۈرۈلۈپ، بورا تاشلانغان، بورا

ئۈستىگە ئاق كىگىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە نىپىز يوگەك كۆرپە تاشلانغان، قەشقەرنىڭ تىوت قازىسى يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقان ئىدى. يان ئىشىك تەرەپتە قازىخانىدىن سەل نېرىراقتا سەللىسىگە قۇمۇش قەلەم قىستۇرغان خەتتاتلار كىچىك كۇرسىلاردا ئولتۇرۇشقان ئىدى. شۇ پەيتتە نە دەۋاگەر، نە ئەرز يازدۇرغۇچى يوق بولغانلىقتىن سەل ئارا ئىدى. ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرى يان ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى. خەتتاتلار دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىپ ھۆرمەت كورسەتتى. داموللام ئىلىك ئالغاندىن كېيىن توپ - توغرا قازىخانا ئالدىغا كەلدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!......

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام...... — تىوت قازى تەڭلا سالام ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت كورسەتتى ۋە بىساتقا تەكلىپ قىلدى، — كەلسىلە داموللام، بىساتقا كەلسىلە!

— رەھمەت، مەن بۈگۈن باشقا بىر ئىش ئۈچۈن كەلدىم، دەۋاگەر سۈپىتىدە مۇشۇ يەردە ئورە تۇراي، — دىدى داموللام.

— نېمە دىگەنلىرى ئۇ، كەلسىلە چاخچاق قىلماي، — دىدى ھەسەن قازى كۈلۈمسىرەپ.

— چاخچاقتا ۋاقىت زايەدۇر. بۇ مۇھىم ئىش ئۈچۈن ھەر-قايسىلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئالاھىدە بىر - بىرلەپ بېرىشىم لازىم ئىدى، ھورمەتسىزلىك قىلىپ بۇ يەرگە بېسىپ كېپقالدىم. مائاپ قىلىشسىلا، مەن بۇ ئوتۇپ كېتىۋاتقان كۈنلەرگە زادىلا قانائەت قىلمىدىم، رازى بولمىدىم. ۋەتىنىمىز — خەلقىمىز نادانلىقتا، جاھالەتتە ياتماقتا، غەپلەت پاتقاقلىرىغا پاتماقتا. بۇ ياخشى ھادىسە ئەمەس. بۇ ئىشلارغا ھەربىر ۋىجدان ئىگىسى قانداقمۇ تاقەت قىلىپ تۇرالىسۇن! ھەممە ئىشلار كونا قېلىپتا — قىلچە يېڭىلىق

يوق. ۋاقىت، دەۋر بىكار ئۆتمەكتە! بۇ قاتماللىقتا قانداقمۇ رازى بولغىلى بولسۇن! قانداقمۇ چىداپ تۇرغىلى بولسۇن؟ ھەرقايسىلىرى يۇرت ئاتىسى، ئۆلىمائى - كىراملار، ئەلۋەتتە ۋەتەننىڭ غېمىنى قىلىپ، خەلقنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ، ئاۋاتلىق، مەرىپەتلىك، بەخت - سائادەتلىك يوللارغا باشلاپ مېڭىشلىرى لازىمدۇر. ئەگەر ئىنساپ تارازىمىز بىلەن تەپەككۇر خىياللىرىمىزنى ئۆلچەپ كۆرىدىغان بولساق، بىز ئۆلىما - فەزلالارنىڭ خەلقنى مەرىپەتكە باشلاش، ئويغىتىش ۋەزىپىلىرىمىز باردۇر. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، بىز نېمە ئۈچۈن ئوقۇدۇق؟ خەلق ئۈچۈن، ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلمىغان ئىلىمنىڭ نېمە زۆرۈرىيىتى بولسۇن؟ بۇنى ئويلاپ كۆرۈشىمىز لازىم ئەمەسمۇ؟

— كەلسىلە داموللام، بىساتقا كەلسىلە، بۈگۈن سەل - پەل چېچىلىپ قاپلا، كەلسىلە، ئولتۇرۇپ ئالدىرىماي سۆزلىشەيلى! — داموللا ئابدۇغۇپۇر تەئەددى قىلغان تەرەزدە داموللامنى بىساتقا تەكلىپ قىلدى.

— مەنغۇ چېچىلغىنىم يوق، لېكىن چېچىلسامۇ ھەقىقىم بار، — دېدى ئابدۇقادىر داموللا تېخىمۇ ئېچىلىپ، — بىز ھەممىمىز قانچە يىللار رىيازەت چېكىپ ئوقۇپ كەلدۇق. خەلقنى نادانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ يورۇقلۇققا، جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ مەرىپەتكە باشلايمىز دەپ ئوقۇدۇق. ھالا بۈگۈن يۇرتقا كېلىپ، قازى - قۇززات، مۇپتى - ئەلەم ۋە يەنە بىر مۇنچە مەرتىۋىلەرگە ئىگە بولۇپ، خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇپ قانائەت قىلساق، ھوزۇر - ھالاۋەت، راھەت - پاراغەت ئۇيقۇسىغا چۆكسەك، بۇنىڭ قارشىسىدا يۇرتىمىز جاھالەتتە قالسا، خەلقىمىز خۇراپات پاتقاقلىرىغا چۆكسە ئاقىۋىتىمىز قانداق بولار؟ بۇ ئاقىۋەتتىن نېمە ئۈچۈن

قايغۇرمايمىز. ھازىر خەلقىمىز ئىلىم-مەرىپەتكە تەشنا، تەرەققىياتقا تەقەززا بولماقتا، بىزنىڭ خەلقنى مەرىپەتكە ۋە تەرەققىياتقا باشلايدىغان ھېچقانداق ۋەزىپىمىز يوقمىدۇر؟ ئۆلىمالارنىڭ ناماز چۈشۈرۈش، ئىسقات ئېلىش، نەزىر-چىراققا بېرىش، دۇئاخانلىق قىلىشتەك قېلىپلاشقان ئادەت ئىجراسىدىن باشقا ھېچقانداق ياخشى ئەمەللىرىمىز يوقمىدۇر؟ نېمە ئۈچۈن ئويلاشمايمىز؟

— بارغانچە قايناپ كېتىدىغۇ! بۇ ئالەمنىڭ قاينىغۇچىلىكى يوق، تەقسىر! — ئىسلام قازى قاپىقىنى سىلىپ نەسىھەت تەرىقىسىدە سۆز قىستۇردى.

— قاينىغان بولسام ياخشى قىپتىمەن. بىز ئوقۇغان ئۆلىمالار خۇددى كانارىدىكى گۆشكە ئولاشقان چىۋىنلاردەك مەدرىسلەردىكى ئەۋقاپتا، قازىخانىدىكى موھرى ھەققىگە، ئىشقىلىپ قەيەردە مەنپەئەت بولسا، شۇ يەرگە توپلىنىۋالغانلىقىمىزغا، ئىناپ ھەۋزىنى قۇرۇتۇپ، تەمە پاتقاقلىرىغا چوكۇۋالغانلىقىمىزغا، ۋەتەن ۋە خەلقنىڭ ھالۇ-ئەھۋالىغا كۆزىمىزنى يۇمۇپ، دادى-پەريادلىرىغا قۇلىقىمىزنى ئېتىپ گاس-ئەما بولۇۋالغانلىقىمىزغا قانچە قاينىغان بولسام شۇنچە ياخشى. نېمە ئۈچۈن قاينىمايدىكەنمەن؟ قېنى، ھازىر ئەھۋالىمىز قانداق بولۇۋاتىدۇ؟ ئېزىز بالىلىرىمىز ھامام ئاستىدا كۆلىدە ياتماقتا، تىلەمچى-سائىللار كۆنساناپ كۆپەيمەكتە. بىز ھازىر ئۆشرە-زاكات، ئەۋقاپ ماللىرىنى ئۆز نەپسىمىزگە تارتىپ، يېتىم-يېسىرلارغا سەرپ قىلمايۋاتىمىز. نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا خەيرىخالىق قىلمايمىز؟ مەكتەپلەر ئېچىپ ئۆز بالىلىرىمىزغا غەمخورلۇق قىلساق نېمە يامىنى؟ دارىلئىتام قۇرساق بولمامدۇ؟ ھەرقايسىلىرى يۇرتىنىڭ كۆزى، خەلقنىڭ بېشى، ھالبۇكى خەلقىمىزنى ئىلىم-مەرىپەتكە، تەرەققى-

AltunOq

ياتقا باشلىماستىن، پۈتۈن ئىجتىھات، پۈتۈن ئىشتىياق بىلەن موھرى ھەققىگە مەپتۇن بولۇپ، كۈندە چۈشكەن تەڭگىلەرنى ئەۋرەزگە كومۇپ خاتىرجەم ئۇخلاشسىلا، خەلقىمىزنىڭ ھالى قانداق بولار؟ كەلگۈسى ئىستىقبالىمىز نە كۈلپەتلەرگە گىرىپتار بولار؟ بىز ئۆز باللىرىمىزغا مەكتەپ ئاچماي تاشلىۋەتتۇق، ئەمما ياۋروپادىن كەلگەن ئەغيارلار ئۇلارنى ئۆز قوينىغا ئالماقتا. ئىنگلىزلار، شۋېتلار شىپاخانىلار قۇرۇپ ھەقسىز داۋالاش ئۇسۇلى بىلەن خەلقىمىزنى ئۆزىگە تارتماقتا. ئۇلار خەلققە بىر مىسقال تەسىر كورسىتىش ئۈچۈن يۈز سەرلەپ تەڭگە سەرپ قىلماقتا. بىز بولساق خەلقنى ئۆزىمىزدىن تېخىمۇ يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ھەدەپ خەلقتىن كوپلەپ پۇل ئالماقتىمىز. ھەر خىل جازا چارىلىرىنى قوللىنىپ خەلقنىڭ بېشىغا دەررە سېلىپ جاراھەتلەندۇرمەكتىمىز. ئەگەر بۇ توغرىدا قايغۇرمايدىغان بولساق، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا بى ناھايەت ئۇياتقا قېلىشىمىز، لەنەت-نەپرەتكە كومۇلۇشىمىز مۇقەررەر گەپ!

— چېچىلىپ، قايناپ بېسىلماي، ئاخىرى ئىسيان كوتىرىشكە باشلىدىلا تەقسىر، ئىسيانكار بولماق ياخشى ئىش ئەمەس، ئۆزىمىزنى سەل بېسىۋالايلى، ئۆز موجادىلىمىزدىن چەتنەپ كەتمەيلى! ئىنگلىزلار، شۋېتلارغا تىل تەككۈزمەيلى، ئۇلار بىزگە مېھمان!...... — دېدى ئابدۇغۇپۇر داموللا قاپىقىنى تۈرۈپ.

— ئەگەر ئىسيانكار بولالىغان بولسام، مىڭ قەتلى شۈكرى، — دېدى ئابدۇقادىر داموللا كوكرىكىنى كېرىپ، — تەقسىر داموللام ئىنگلىزلار، شۋېتلار قانداق قىلىپ بىزگە مېھمان بولۇپ قالدى؟ ئۇلارنى كىم چاللاپ كەپتۇ؟ ئۆزلىرى چاللىغانمۇيا؟ ياكى قۇدا چۈشۈپ قويلىمۇ؟ تەقسىر كاللىنى سىلكىۋېتىپ

سوزلىسىلە! ئۇلار بىرگە زادى مېھمان بولالمايدۇ. مېھمان بولۇ-
شىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئۇلار تاجاۋۇزچى، ئۇلار جاھانگىر، ھازىر
قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ كەلگەن بىلەن، ئاستا-ئاستا، گىلەملىرىمىزنى
ئېلىپ بىزگە بورىيا قالدۇرغۇچى بولالىچى. بىز قانچە خۇراپاتىقا
چوكسەك ئۇلار شۇنچە خوش بولىدۇ. چۈنكى ئۇلار بىزگە
خۇراپاتلىق ۋاباسىنى سەپكەندۇر. بىز قانچىكى غەپلەتكە چوك-
سەك، ئۇلار شۇنچە خوش بولىدۇ. چۈنكى غەپلەت ئۇيقۇسىنىڭ
مەس قىلغۇچى دورىلىرىنىمۇ ئۇلار بىزگە ئىچكۈزگەندۇر.
ئۇلار بىزگە مېھمان ئەمەس، بەلكى يىلتىزىمىزنى قىرقىدىغان
زۇلۇك، سۈيقەستچى، كاللا كېسەر، قاتىل، قان شورىغۇچى يالما-
ۋۇز. مېھمان دېگەن سوزنى ئىككىنچى ئاغزىڭلىرىغا ئالمىسىلا، خەل-
قى ئالەم ئالدىدا ئاسى گۇناھكار بولىسىلا...... ئۇيات بولىدۇ،
تەقسىر!

— مەن گۇناھكار بولۇپ قالدىممۇ؟ — ئابدۇغۇپۇر داموللا
چاچراپ تەئەددىلىك بىلەن جاۋابەن سوز قىلدى، — بۇ ئىشلارغا
نىمانچە ھېرىسلىق قىلىلا؟ ئىسيان كوتەرمەك ئاسان، لېكىن ئا-
خىرىنى چىقارماق تەس. ئىنگىلىز، شۋېت دېگەنگە تىل تەككۈز-
گىلى بولامدىغان! ئويلاپراق گەپ قىلساق بولىدۇ، ئۇلارنىڭ
ھوددىسىدىن چىقماق تەس بولارمىكىن!......داموللام تولا......

— مانا مەندۇرمەن، ھوددىسىدىن ئۆزەم چىقىمەن. سىلىچە
بولغاندا ئويۇمگە كىرگەن ئوغرىنى مېھمان دېسەم بولىدىكەن-
دە...... — ئابدۇغۇپۇر داموللىنىڭ سوزىنى كېسىپ جاۋاپ قىلدى
ئابدۇقادىر داموللا.

— داموللام سەۋرى قىلسىلا، — دېدى ئابدۇغۇپۇر داموللا
ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ، نەسىھەت ئاھاڭىدا، — ئۆزلىرى چەككەن

رىيازەت ئاز ئەمەس. ئىلىم-پەزىلەتتە ھېچكىمدىن كەم قالمايلا. كوپ يىللار ئىلىم تەھسىل قىلدىلا، قىلغان ئەجىرلىرىگە يارىشا خۇداۋەندىكېرىم ئىلىم ئاتا قىلدى. مەرتىۋە بەردى. رىزقى نەسىۋىلىرىنى يۇرتقا چاچتى. مانا ئەمدى ئۆزلىرىمۇ بىزگە ئوخشاش يۇرتقا چېچىلغان رىزقى-نەسىۋىلىرىنى خۇددى دەريادىن بېلىق تۇتقاندەك، باغدىن شاپتۇل ئۈزگەندەك يىغىپ يەيدىغان ۋاقتىلىرى كەلدى. مانا بىزگە قايىلسىلا، بىز شۇنداق قىلىۋاتىمىزغۇ! بۇنىڭ نېمە يامىنى بولسۇن؟ قازىخانىغا كەلسەك، كۈنىگە 4-5 سەر تەڭگە تاپاۋەت بولىدۇ، تەڭگىلەرنى يانچۇققا سېلىپ ئۆيگە قايتىمىز. دۇنيادا ئالتۇن-كۈمۈشنىڭ جاراڭلىشىدىن ئارتۇق خوش ئاۋاز بارمۇ؟ ھا، ھا، ھا.......ئالتۇن-كۈمۈشنىڭ ساداسىنى ئاڭلاپ ئۆيىمىزدە تېچ ياتساق، بۇ نېمە دېگەن سائادەتلىك ئىش-ھە! يۇرتنىڭ ئىشى، خەلقنىڭ تەقدىرى ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش. خۇدانىڭ تەقدىرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. بىز بەندىلەر يۇرتنىڭ ئىشىنى ھەل قىلىپ كېتەلەيمىزمۇ؟ بىزنىڭ خۇداغا قۇللۇق قىلماقتىن باشقا ھېچقانداق ۋەزىپىمىز يوق، تەقسىر!......

— يائاللا! يائاللا! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا، غەزەپ بىلەن تىترەپ، — ئاجايىپ كەم ئەقىللىق بىلەن سوزلەپ قويىلا. ئىلىمى مەنتىقتىن تولىمۇ كور ئىكەنلا. ئەگەر سىلدەك ئۆلىمالارنىڭ چۈشەنچىسى شۇنداق بولىدىغان بولسا، بىزنىڭ قىياسىمىز نېمىگە ئوخشاپ قالار؟ ئاڭلا مەھشەردە سۈرىتى مۇبەددىل بولۇپ كېتەرمۇ؟ مەن تېخى سىلىنى خېلى ئوقۇغان، ئىقتىدارلىق، مەنتىق ئىگىسى دەپ بىلەتتىم. ئەجەبا.......مەن تېخى بىلمەپتىكەنمەن. سىلىنىڭ ئاۋۇ يوغان قوساقتا نېمە بار؟ زادى نېمە بار؟

— قوسىقىمدا، تەقسىر، ئەتىگەن ئىچكەن قايماق چاي بىلەن ھالۋا، ئاندىن خۇدا بەرگەن رىزىق - نەزىردە يىگەن بەتتە پولو بار. خۇدا بەرگەن رىزقىغا ئىسيان كوتىرىپ، كېلىشىتۇرۇپ يىيەلمىگەن كىشلەرنىڭ قوسىقى سىلىنىڭ قوساقلىرىدەك ھەممىشەم پۇچەك تۇرىدۇ. ئۇزلىرى قۇشناچىم ئەتىگەن بەرگەن ئاتىلىنى ئىچىپلا كەلگەندەك تۇرىلا! — ئابدۇغوپۇر داموللا مۇزەمەت قىلىپ كۈلۈمسىرىدى.

— توغرا، مەن ئەتىگەن ئاتىلا ئىچتىم، ئاتىلا بىزنىڭ تارىخىي ئەنئەنىۋى غىزايىمىز. ئۇزى كۈچلۈك غىزا. پۈتۈن بەدەنگە قۇۋۋەت قىلىدۇ. بىز ئاتىلا ئىچكىنىمىزگە شۈكرى قىلىمىز ۋە ئىپتىخارلىنىمىز. سىلىنىڭ پەدەر رەھمىتىمۇ ئاتىلا ئىچكەن، شۇنىڭ كۈچى بىلەن ئۇزلىرىنى ئاپىرىدە قىلغان. بۇنىڭغا يەنە نىمە دەيدىلا! بىز تېخى سىلىنىڭ يوغان قوساقلىرىدا ئىلىم-ئىرفان بارمىكىن دەپ يۈرۈپتۇق. بۈگۈن مەلۇم بولدىكى، سىلىنىڭ قوساقتا ئىرفان ئەمەس، بەلكى مەينەت چىرىندىلەر تولغان ئىكەن، بۇنى ئاشكارا قىلىپ نىمانچە رەسۋا بوللا!

— بەس......بەس، — دىدى ئىسلام قازى. ئۇ ئىككى ئولىمانىڭ بارغانچە چىڭقاپ كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ ئوتتۇرىغا چۈشتى، — ئابدۇقادىر داموللىنىڭ دىگەنلىرى توغرا. خەلقنىڭ غېمىنى قىلىش، يۇرتنىڭ ئىستىقبالىدىن قايغۇرۇش زىيانلىق ئىش ئەمەس. بىز ئولىمالار ئەلۋەتتە مۇلاھىزە قىلىشىمىز كېرەك!

داموللا ئابدۇغوپۇر، غەزىۋىنى بېسىۋالالماي، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئات قامچىسىنى ئالدى-دە، تاشقىرىغا قاراپ ماڭدى. ئىسلام قازى سوزىنى بۇراپ:

— خوش تەقسىر نەگە؟ — دەپ سورىدى.

— خوش، مەن دوتەي يامۇلغا بېرىپ كېلەي! — دېدى ئابدۇغوپۇر داموللا. ئۇ ئاچچىغىدا چىقىپ كەتتى. باشقا قازىلار لام-جىم دېمەي سۈكۈت ئىچىدە قالدى.

— بولاپتۇ! چوڭ بولسا دوتەينىڭ ئالدىغا بارار! — دېدى ئابدۇقادىر داموللا پىسەنت قىلماي، — بىزنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن ۋە ئاش-نان بېرىپ بېشىدا كوتىرىۋاتقان ئەل-يۇرتنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىمىز كېرەك. ئۆشرە-زاكات، سەدىقە-ئېھسانلار ھەق جايىنى تاپمىدى. ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ يانچۇغىغا چۈشۈپ زايا بولماقتا. ئەگەر بىز بۇ مەبلەغلەرنى ھەق جايىغا سەرپ قىلىپ ئۆز بالىلىرىمىزنى تەربىيە قىلساق، بۇنىڭ نېمە زىيىنى؟ يۇرتىمىزنى تەرەققىياتقا باشلىساق نېمە يامىنى؟ يۇرتىمىزدا مىڭ-لىغان، تۇمەنلىگەن پەرزەنتلىرىمىز ئاچ-يالىڭاچلىق ئازاۋىنى چەكمەكتە. بۇ سەۋەپتىن ئۇلار ئۆزلىرىنى مۇداخىلىچىلارنىڭ قويى-نىغا ئاتماقتا. بىز بۇنىڭ ئالدىنى توسماي بىزلامدۇ؟ بىزمۇ ئە-زەلدىن قاۋۇل خەلق ئىدۇق. پامىردىن تاكى ئۇزاق ئالتايغىچە چادىر-بارىگاھ قۇرغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى جاھالەت، نادانلىق، بىخوتلۇق، ئىتتىپاقسىزلىق، كورەلمەسلىك، مەنمەنلىك. شەخسىيەت-چىلىك بىزنى گۇمران قىلماقتا. ئەلۋەتتە ئويلاپ كورەيلى، ئۇن-داق قىلمايلى! خەير-خوش مەن كەتتىم. ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

ئابدۇقادىر داموللا قازىخانىدىن چىقىپ كەتتى. قالغان قازى-لار بېشىنى توۋەن سالغان پېتى بىر ھازا جىم ئولتۇرۇشتى. ئاندىن بېشىنى كوتىرىپ بىر بىرىگە قاراشتى.

— بۇ ئاۋارىچىلىقنى كورسەڭلە! — دېدى قازىلاردىن بىرسى.

— خەپشۇك! — دېدى يەنە بىر قازى.

— ئۇنداق دېگىلىمۇ بولمايدۇ، — دېدى ئىسلام قازى، —

AltunOq

ھەرقانداق ئىش خۇدانىڭ تەقدىرىگە باغلىق، بۇ ئادەمنىڭ دىلىغا بۇ ئۇلۇغ قايغۇنى خۇدا سالغان ئىكەن، شۇنىڭ زارىنى قىلماي ئامال يوق!...... — ئۇ ئۇلۇق - كىچىك تىندى.

6

ئومەر باينىڭ ئەنجان رەستىسىدىكى كانتۇر ھويلىسى گەرچە تارراق بولسىمۇ، ھەشەمەتلىك ئىدى. نەقىشلەنگەن تۈۋرۈكلەر، ئويما گۈللۈك گارنىزلار ھويلىنىڭ ھوسنىنى تولىمۇ ئاچقان ئىدى. تەشتەكلەردىكى ھەر خىل گۈل، قەپەزدىكى شاتۇتلار، ئوز يارىشىغىدا رەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. ئومەر باي بۇ كېچە نەزەر باغدىكى باغ ھويلىسىغا قايتماي شەھەردە بولغان ئىدى. ئەتىگەنلىكتە بامداتنى ئويدە ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، كانتۇر ئالدىغا كېلىپ، ناشتىغا چاي كەلتۈرۈش ئارىلىغىدا تەسۋى سىرىپ دۇئا ئوقۇش بىلەن بەنت ئولتۇراتتى. بىردىنلا ھويلا دەرۋازىسىنىڭ ھالقىسى تاراقلاپ، ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزدى. خىزمەتكار بالا دەرھال بېرىپ ھويلا دەرۋازىسىنى ئاچتى، ھويلىغا ئابدۇرېھىم بايۋەچچە باشلىق 3 كىشى كىرىپ سالام بەردى. ئۇلار دەرھال ئومەر بايغا قول بېرىپ كورۇشكەندىن كېيىن كانتۇرنى چورىدەپ ئولتۇرۇشتى ۋە قىسقا قىلىپ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئابدۇرېھىم بايۋەچچە سوز ئاچتى:

— بۈگۈن كېچە شەھەر ئۈگتەي - توگتەي بولۇپ، ھەممە ئادەمنى پاراكەندە قىلىدىغان بىر ئىش بوپتۇ.

— نىمە ئىش بوپتۇ؟ توپان بالاسى كەلمىگەندۇ؟ — ئومەر باي بىخەۋەر بولغاچقا بىخىرامان سوراپ قويدى.

— توپان بالاسىدىن كەم ئەمەس! — دېدى ئابلىراخۇن باي.

— هە، نېمە گەپ؟

— كىچە داموللام ئۆز تالىپلىرىنى باشلاپ بېرىپ شۋېت دوختۇرخانىسى ئاچقان يېڭى مەكتەپنى، ئۇنىڭ مەتبەلىرىنى چېقىپ تاشلاپتۇ!

— نېمە؟ — ئۆمەر باي سەل جىددىلىشىپ، رەڭگى ئۆزگەرگەن ھەم كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا سورىدى، — قايسى داموللا؟

— قايسى داموللا بولماقچى! بىزنىڭ ئابدۇۋارىسچۇ!

— هە داموللا قادىرمۇ؟ مەكتەپ قەيەرگە تاقىشىپتۇ؟

— شۇنى دېمەملا؟ — دېدى ئابدۇرېھىم بايۋەچچە.

— قەشقەرگە سىغمايۋاتقىنى، ئۆزىچە مەسلەك مەستانىسى بولۇپ، بۇرغۇسى تۇتۇپ نېمە قىلىشنى بىلمەي كوزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيۋاتقىنى، — دېدى ئابلا ئاخۇنباي جىددى ئاھاڭدا، — بىزغۇ مەيلى، ئىنگلىز - شۋېتلەرگە مۇشت كوتەرگىنى قاملاشمىدى. ئۇ خەق بىزگە نېمە يامانلىق قىلدى؟ شۇنچە يىراق جايلاردىن كېلىپ، قولىدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىلىۋاتىدۇ. بىززە ۋاپاغا جاپا بارمۇ دېسە بىرگە ئىككى دېسەك قاملىشامدۇ؟ بۇ راسا ھورمەتسىزلىك بولىدۇ. ئۇ خەقنىڭمۇ ئەلۋەتتە كوڭلى بار. ئەگەر ئاچچىغى كېلىپ قالسا، تاماشانى شۇ يەردە كورسەك بولىدۇ. بىزنىڭ پۈتۈن جان تومۇرىمىز شۇ خەقنىڭ قولىدا ئەمەسمۇ؟

—ئەستاغپىرۇللا!......—ئۆمەر باي ساقىلىنى تۇتاملاپ سىرىپ دەرقەم ئولتۇرغان بايلارغا قاراپ تىترەپ دېدى، — بۇ داموللا تاۋاقنى چېقىپ قويۇپتۇ - دە!

هويلا ئىشىگىنىڭ هالقىسى يەنە تاراقلىدى. خىزمەتكار

بېرىپ ئاچقاندىن كېيىن ھويلىغا مامۇت بەگ كىرىپ كەلدى. بۇ ئادەمنىڭ قوشۇمىسى دائىم تۈرۈلۈك بولغىنى ئۈچۈن مامۇت خاپىلىق دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئۇ كىرىپلا:

— سەھەر بېرىپ ھەسەن شۋېت بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ كىشى قاتتىق كايىدى. كاللىسى قىزىپ، ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولار دەپ بېشىنى چايقاپ قالدى......

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، — دېدى ئابدۇرېھىم بايۋەچچە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — قەشقەر بايلىرىنىڭ تۈمەن سەر يىپەكلىرى، تۈمەن-تۈمەن تېرە-ئۈچەكلىرى، مىڭلاپ زىلچە-گىلەملىرى ئۇ خەقنىڭ قولىدا تۇرىۋاتسا، ئۇلار شۇ ماللارنىڭ بەدىلىگە بىزگە مەنپەئەت بېرىۋاتسا، بىز قەشقەرلىق تۇزۇڭنى ئىچىپ تۇزلۇقۇڭنى چاقاي دېسەك قاملىشامدۇ؟ — بولىدىغان ئىش بولدى، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — ئومەر باي قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئەقىل سورىغاندەك سوئال قويدى.

— ياخشىسى ئىنگلىز كونسۇلخانىسى بىلەن شۋېت كونسۇلخانىسىغا بېرىپ ئۇزرە ئېيتىشىمىز كېرەك، — دېدى بىرسى.

كۆپچىلىك بېشىنى لىڭشىتىپ تەستىقلاشتى.

ئومەر باي، ئابدۇرېھىم بايۋەچچە باشچىلىقىدا ئونغا يېقىن چوڭ-چوڭ بايلار نوۋبېشى كوچىسى بىلەن سەمەن تەرەپكە چىقىپ شۋېت كونسۇلخانىسىغا كىرگەندە ئۇلارنى كونسۇل خادىملىرىدىن بىرسى كۈتۈۋالدى. بايلارنىڭ كېلىش مەقسىتىنى سورىغاندىن كېيىن ئۇلارنى ھويلىدا قالدۇرۇپ، ئۆزى ئىچكىرى كىرىپ كەتتى. بايلار ھويلىدا 10 مىنۇت ساقلىغاندىن كېيىن، ھېلىقى خىزمەتچى چىقىپ كونسۇلنىڭ مېھمان قوبۇل قىلىش خانىسىغا

تەكلىپ قىلدى. بايلار مېھمانخانىغا كىرىپ ئۆز ھورمىتى بويىچە ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ھېلىقى خىزمەتكار بايلارغا قاراپ تاۋازۇئلۇق بىلەن ئىزاھلىدى:

— جانابى كونسۇل مۇھىم ئىش بىلەن بەنت بولغانلىقتىن ھەرقايسىلىرىنى 10 مىنۇت ساقلىتىپ قويىدىغانلىقىغا خىجالەت بولىدىغانلىقىنى بىلدۇردى، — دېدى ئۇ.

— يوغسۇ، يوغسۇ......ئون مىنۇت دېگەن ھېچقانچە گەپ ئەمەس، — دېدى بايلارنىڭ ھەممىسى.

بايلار لوم-لوم ئورۇندۇقلاردا ئولتۇرۇشتى، بەزەنلىرى پاپىرۇس چېكىشتى. تاماكىنى چوڭ-چوڭ تارتىپ، ئۇزۇن-ئۇزۇن تۇتۇن پۈۋلەشتى. بۇ چاغدا ھېلىقى خىزمەتكار يەنە سوزلەپ:

— ئادەتتە جانابى كونسۇلنىڭ ئىشى ئانچە كوپ بولمايتتى، — دېدى خىزمەتچى كۈلۈمسىرەپ، — بەزەن شۇنداق جىددى ۋاقىتلاردا ئىش ئالدىراش بولۇپ قالىدۇ!......

بايلارنىڭ يۈرەكلىرى جۇغىدە سىلكىندى. ئۇلارنىڭ خىيالى دەرھال ئابدۇقادىر داموللىنىڭ قىلغان ئىسيانىغا بېرىپ تاقالدى. بەلكى داموللىنىڭ قىلغان ئىشى جىددى ئىش بولغانلىقتىن كونسۇل بۇ ئىشنى ئۆز ھوكۇمىتىگە دوكلات قىلىۋاتسا كېرەك، دېگەن ئويغا كېلىشتى-دە، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ، كوز ئالدىلىرىدىن يىپەكلەر، ئۈچەكلەر، تېرە، زىلچە-گىلەملەر ۋە باشقا قىممەت باھالىق ماللار ئوتۇشكە باشلىدى. ھېلىقى خىزمەتچى بايلارنىڭ روھىي ھالەتلىرىنى سىنچى كوزلىرى بىلەن بايقاپ چۈشەنگەندىن كېيىن ئىچكىرى كىرىپ كەتتى. ئارىدىن 5 مىنۇت ئوتۇپ جانابى كونسۇل چىقىپ مېھمانلارنى

ئوبۇل قىلدى. كونسۇل كىرگەندە بايلار دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۇردى. كونسۇل ئۇيغۇر تىلىغا كامىل ئىدى:

— مەرھەمەت! مەرھەمەت! ئومەر باي، ئابدۇرېھىم باي، مامۇتخان باي، مەرھەمەت! — كونسۇل بېشىنى لىڭشىتىپ ھەربىر كىشىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ئالاھىدە ئىلتىپات كورسەتتى ۋە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. بايلار مەمنۇنىيەتلىك بىلەن جاي ـ جايىدا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئامانلىق سوراشتى. ئاندىن ئومەر باي ئورنىدىن تۇرۇپ بايلارغا ۋاكالىتەن ئۇزرە ئېيتتى:

— كېچە بىزنى غەپلەت ئۇيقۇسى بېسىپتۇ. شەھىرىمىزدە كىشىنىڭ دىلى رەنجىگۇدەك، زەردىسى قاينىغۇدەك ئېغىر ۋەقە يۈز بېرىپتۇ! بۇ قەشقەرنىڭ ئىشى ئەمەس، ئايرىم ئىسيانكارنىڭ قەبىھلىكىدىن بولغان. بۈگۈن ئەتىگەن ئاڭلاپ ھەممىمىز قاتتىق رەنجىدۇق......جانابى كونسۇل ئە......پەن......دىم......

—ئولتۇرسىلا باي......دىل رەنجىگۇدەك ئىش ئەمەس،—دېدى كونسۇل ئوچۇق چىراي كورسىتىپ،— ئولتۇرسىلا، مەرھەمەت، بۇ بىر كىچىك ئىشقۇ! ئۇلۇغ مەريەم ئانىمىزنىڭ ۋاپادارلىغىنى نامايەن قىلىش يولىدا ياخشى نىيەت بىلەن ئىش قىلدۇق. ئەگەر ھەرقايسىلىرى بىزنىڭ يۇرتىمىزغا بېرىپ بىز قىلغان ياخشى ئىشلارنىڭ ئوندىن بىرىنى قىلىشقان بولۇشسىلا بىزنىڭ خەلقىمىز ھەرقايسىلىرىنى باش ئۇستىگە ئېلىپ كوتەرگەن بولاتتى. چۈنكى بىزنىڭ خەلقىمىز ياخشى ئىش، ياخشى نىيەتنى ئوبدان چۈشىنىدۇ......

— شۇنداق، شۇنداق! — دېيىشتى بايلار.

— بىز قەشقەردىن مۇنداق جاۋاپ بولار دەپ ھېچقاچان ئويلىمىغان ئىدۇق، — دېدى كونسۇل سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ.

— بەك سەت بولدى، بىز ھەممىمىز كوپ خىجالەت

AltunOq

بولدۇق.

— خىجالەت بولغۇدەك ئىش ئەمەس، — دېدى كونسۇل چىمچىلاق قولىنىڭ ئۇچىنى كۆرسىتىپ، — تولىمۇ كىچىك ئىش. لېكىن بىز ياۋروپالىق يوغىنايدىغان ھەرقانداق جاراھەت، ھەرقانداق ئازاپ - ئوقۇبەتنىڭ دەسلىۋىدە كىچىك نەرسىدىن باشلىنىدىغانلىقىنى چۈشىنىمىز. شۇڭا داۋالاش قائىدىسى بويىچە ھەرقانداق كىچىك ئالامەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالىمىز. كېسىپ تاشلاشقا تېگىشلىك بولسا ئۇنىڭغا ئاغرىنىپ تۇرماستىن كېسىپ تاشلاپ، كىشلەرنى كېيىنكى ئازاپتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالىمىز. بۇ بىزنىڭ داۋالاش ئۇسۇلىمىز. كېچە پەيدا بولغان ۋەقە مۇشۇ قىسمەتتىكى ئىشلارغۇ! ھەرقايسىلىرى قەشقەرنىڭ بايلىرى، قەشقەرنىڭ كۆزى، قەشقەرنىڭ يۈزى، گۈل تاجىسى ئوخشاش. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىش سەت بولىدۇ دېگەن ھېسسىيات بىلەن بىزگە ئۆزرە ئېيتىپ كېلىشىپلا. مەن بۇنى چۈشەنگەن يەردە، ھەرقايسىلىرىمۇ چۈشىنىشلىرى كېرەك. ئۇيغۇرلاردا ”ئۆزەم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا“ دەيدىغان بىر تەمسىل بار، بۇ ۋەقەنىڭ ئۆزى بىر ئىللەت، ئۇنىڭ داۋاسىنى يەنە ئۆزلىرى قىلىشىدىلا، بىز ئۆز ياخشىلىغىمىزنى ھەرگىز توختىتىپ قويمايمىز......

بايلار ئېگىلىپ خوش ئېيتىپ چىققاندىن كېيىن، ئىنگلىز كونسۇلخانىسىغا بېرىپ ئۆزرە ئېيتتى. ئىنگلىز كونسۇلى قوبۇلخانىدا مۇنداق دېدى:

— ئەتىگەنلىكتە ۋەقەنى ئاڭلاپ قاتتىق ئەپسۇسلاندىم. قەشقەردە مۇنداق بولۇشىنى ئەسلا كۈتمىگەن ئىدىم.

— راست - راست، — دېيىشتى بايلار، — ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمىگەن ئىش ئىدى. ئاجايىپ قوپال ئىش بولدى - دە!

— ئابدۇقادىر داموللا بەلكى پىلغا مۇشت ئاتماقچى بولغان-دۇر، بۇنىڭ بىلەن ئۇلۇغ ئىمپىرىيە ھېچقانداق زىيانغا ئۇچرى-مايدۇ. داموللا كوپ جايلارغا بارغان بولسىمۇ، ئەقىل تاپمىغان، دۇنيانى چۈشەنمىگەن. دۇنيانىڭ تىزگىنى كىمنىڭ قولىدا، تەق-دىرى كىمنىڭ ئىلكىدە، بۇنىڭدىن زەررىچە ساۋادى يوق. ۋەقە گەرچە كىچىك بولسىمۇ، تەسىرى يامان! بۇ ئىشنىڭ بەختسىز ئاقىۋەتلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلغاندا شەخسەن ئۆزەمنىڭ قورقۇنۇسى كېلىدۇ، — دېدى كونسۇل سۈرلۈك قىياپەتتە.

— دەرۋەقە شۇنداق، كونسۇل جاناپلىرى، بۇ ۋەقە بىزنى چىق تەشۋىشكە سالدى، — دېدى ئومەر باي.

— ئابدۇقادىر داموللا قەشقەر مەنپەئەتى بىلەن ھېساپلاشمى-غان. قەشقەرنىڭ جان تومۇرى قەيەردىن ئۆزۈلىنىۋاتىدۇ، بۇنى قىلچە چۈشەنمىگەن. لېكىن ھەرقايسىلىرى ياخشى چۈشىنىشىدىلا. ئانچە ئەندىشە قىلىشمىسىلا! ئىش ئوڭشىلىپ قالىدۇ! — دېدى كونسۇل كۈلۈمسىرەپ.

بايلار بۇ يەردىنمۇ خوشلىشىپ يېنىپ چىقىشتى.

7

مامۇت بەگ ئىچكىرىكى مېھمانخانىسىدا ھەسەن شۇنت بى-لەن داستىخان ئۈستىدە چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ سوھبەتلەشمەكتە ئىدى.

— جانابى كونسۇل ئەپەندىمنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلگەنلىگى-نى مەن تېخى ئۇچراتمىغان، — دېدى ھەسەن شۇنت قولىدىكى پىيالىنى ئويىنتىپ، — بۇ ۋەقە چىققاندىن كېيىن قوشۇمىسىنى تۈر-

گەن پېتى خىيال سۈرۈپ بىر ھازا تۇرۇپ كەتتى. ئاندىن گەپ قىلماستىن ئۆينىڭ ئىچىدە ماڭغىلى تۇردى. ئۇنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ ھېچگەپ قىلالمىدىم.

— ئەلۋەتتە خاپا بولغاندۇ، — دېدى مامۇت خاپىلىق قوشۇ-مىسىنى تېخىمۇ تۇرۇپ، — ئەگەر مېنىڭ دۈكىنىمنى بىرەر ئادەم بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىدىغان بولسا، قان بولۇشۇپ كەتمەمدىمەن، يا ئۇيان، يا بۇيان بولۇشۇپ كېتىمەن-دە! كونسۇل ئەپەندىم ھېلىمۇ ياخشى ئانچە خاپا بولماپتۇ.

— جانابى كونسۇل بىر ھازادىن كېيىن بۇرۇلۇپ ماڭا قا-راپ، ھەرە ئۆز كونەلگىسىنى ئۆزى ساقلايدۇ! — دېدى-دە، ئارتۇق گەپ قىلماي ئۆيگە چىقىپ كەتتى. بۇ گېپىنى خېلى ئويلاپ كۆرگەن بولسامۇ مەنىسىنى بىلەلمىدىم.

— گەپىنىڭ ئۆزى مەنىسىز گەپ ئەمەس، — دېدى مامۇت بەگ.

— ئەلۋەتتە جانابى كونسۇل مەنىسى يوق سۆزنى قىلماي-دۇ. مامۇت بېگىمۇ ئويلاپ كۆرسۇن. زادى بۇ سۆز قانداق مەندە ئېيتىلدى؟

— قەشقەرلىق ھەركەتكە كېلىپ ئۆز قەشقىرىنى ساقلى-سۇن، دىگەن مەندە سۆزلىگەندۇ؟

— تۇرى ئەلانۇر، — دېدى ھەسەن شۇۋت مامۇت بەگنىڭ دولىسىغا قېقىپ، — مېنىڭ مۇلاھىزەممۇ شۇ ئىدى. قەشقەرلىق ئۆز شەھرىنى ئۆزى ساقلىمىسا، كىم ساقلاپ بېرەتتى؟ مەن يەنە شۇنى قىستۇرۇپ قويغۇم كېلىدۇكى، ئاتىسىغا يول قويغان سودىگەر پايدا تاپالمايدۇ. بۇنى ئوبدان چۈ-شىنىلا، قەشقەردە باي، سودىگەرلەر تولا. بۇلارغا پايدا كېرەك،

پايدا هىندىستانغا باغلىق. تېگى ـ تەكتىدىن ئالغاندا ئۇلۇغ بىرىـ تانىيىگە باغلىق، بىرىتانىيە ئىمپىرىيىسى خاپا بولغان كۈنى قەشـ قەرنىڭ هاياتى يوق دىگەن سوز. خاپىغۇ بولماس، ناۋادا خاپا بولۇشنىڭ ئورنىغا قاپىغىنى تۈرۈپ قېشىنى هىمىرىپ قويغان كۈـ نى ئومەر باي، ئابدۇرېهىم بايلارنىڭ پايدا ـ مەنپەئەتلىرى قانداق بولار؟ ئۇلارنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش، يامبۇ يۈكلىگەن خېچىرلىرى پامىر يوللىرىدا قايسى هاڭغا دومىلاپ كېتەر؟ ئۇنداق بولغان كۈنى ئومەر بايمۇ راۋاپ كوتىرىپ دىۋانىچىلىق قىلىشقا مەجبۇر بولمايدۇ دىگىلى بولامدۇ؟ بۇ تەسەۋۋۇرنى قەشقەر بايلىرى كوز ئالدىغا كەلتۇرگەندىمۇ؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق، ئەلۋەتتە شۇنداق!

— ئاتىسىغا يول قويغان سودىگەر پايدا تاپالمايدۇ، دىـ گەننى قايتا ئەسكەرتىپ قويۇشۇمدىكى سەۋەپ، ئابدۇقادىر داموللا بايلارنىڭ ئاتىسى ئەمەس. ئەگەر ئاتىسى بولغان هالەتتىمۇ يول قويماسلىغى لازىمدە...... — دىدى هەسەن شۇۋىت سۈرلۈك قىـ ياپەتتە.

— سوزنى ئىككىمىز قىلىشىۋاتىمىز، — دىدى مامۇت بەگ ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ، — بايلارنىمۇ كوڭلىگە پۈككەن يېرى بار، ئەلۋەتتە......

— باريكاللا! ئىشلىرىڭىز نۇر ئەلانۇر.

مامۇت بەگ تېتىك قەدەم تاشلاپ ئويىدىن چىقىپ ئانچە هايال بولمايلا زور گەۋدىلىك بىر ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ كىرـ دى ۋە بۇ مېهماننى تونۇشتۇرۇپ:

— ئەتىگەندىن تونۇشتۇرغان دىۋە يۈرەك پالۋانىمىز مانا شۇ كىشى، ئىسمى هېلىم مەزىن ئاخۇنۇم!......

— باركاللا، مەن ئاڭلىغان، قولىدىن ئىش كېلىدىغان باتۇر ئادەم. مەرھەمەت، ئولتۇرۇڭ.

مامۇت بەگ بىر پىيالە چاي تۇتتى. ھېلىم مەزىن چاي ئوتلاۋاتقان چاغدا مامۇت بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ داراڭلىتىپ يوغان ساندۇقنى ئاچتى ـ دە، سامان قەغەزگە ئورالغان 6 يوگەم تەڭگىنى ۋە بىر دانە خەنجەرنى ئالدى ـ دە، داستىخاننىڭ بىر بۇرجىكىدە قىزىرىپ، — ئانداق بولسا تاغا، باشتا قىلىشقان گېپىمىز گەپ. ۋەدىمىز ۋەدە بولسۇن. مانا بۇ 300 سەر تەڭگە، بىر دانە خەنجەر، بۇ خەنجەر ئوز يېرىمىزدە سوقۇلغان ئەمەس. زاۋۇتتىن چىققان، ھەرقانداق ئىشقا يارايدۇ.

ھېلىم مەزىن ئوراقلىق تەڭگىلەرگە، پوكانىدەك قىزارغان بىشارىسى، قىزارغان كوزلىرى بىلەن تەلمۇرۇپ قارايتتى.

— قېنى ئېلىڭ، قالغان ئىش ئوزىڭىزدە قالدى. ئېلىڭ تەڭگىلەرنى.

ھېلىم مەزىننىڭ يۇڭ باسقان قوللىرى تىترىگەن ھالدا تەڭگىلەرنى ئېلىپ بەلۋاققا چىگدى. ئاندىن خەنجەرنى قولغا ئېلىپ، ئورۇپ ـ چورۇپ قاراپ قويدى.

— ئۇنداق بولسا خەير ـ خوش!......

— خۇدايىم بۇيرۇسا ھەرقايسىلىرىنىڭ تاپشۇرغان ئىشىنى جان تىنىم بىلەن ئادا قىلغايمەن!......خەير،—دىدى ھېلىم مەزىن.

مامۇت بەگ ھېلىم مەزىننى ھويلىدىن چىقىرىپ ئۇزىتىپ قويدى. ھېلىم مەزىننىڭ گەۋدىسى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە چاپسانلا كوزدىن غايىپ بولدى......

بۇگۇن باشقىچە تاڭ ئاتتى. ئاسماننى كوڭۇلسىز تۇمان قاپلىغان. ھاۋانىڭ قانداقتۇر كوڭۇلنى خىرەلەشتۇرىدىغان تەبى-

مىنگە يارىشا قانداقتۇر دەھشەتلىك ۋە مەشئۇم خەۋەرمۇ **تارقالغان** ئىدى.

قەشقەر شەھەر ئىچىدىكى يۈزلىگەن مېچىت جامائەتلىرى، ئونلىغان مەدرىسلەردىكى تالىپلار، شەھەر ئاھالىلىرى، سودىگەرلەر قول ھۈنەرۋەن كاسىپلار، تۇل خوتۇن، يېتىم - يېسىرلارنىڭ ھەممىسى بۇ مەشئۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، گويا قىيامەت قايىم بولغاندەك، گويا قۇياش كوچۈپ پايانسىز كائىنات بوشلۇققا ئېقىپ كېتىپ جاھان زۇلمەت ئىچىدە قالغاندەك، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بۇ زۇلمەت جاھاننىڭ بىر بۇلۇڭىدا قاراڭغۇلۇقتا قالغاندەك باشقىچە تۇيغۇدا، تۈۋا، تۈۋا! دېيىشمەكتە. قانداقمۇ قولى بارغاندۇ؟ قانداق دەيۈز قارا قوساق شۇنداق قىلغاندۇ! خۇدالىق ئالەم ئەمەسمۇ؟ ئالىمنىڭ ئۆلگىنى ئالەمنىڭ ئۆلگىنى ئەمەسمۇ؟ تۈۋا، تۈۋا! دېيىشەتتى. ئومۇمەن ئادەملەر قاتتىق ھەيرەت ئىچىدە ئازاپ چەكمەكتە ئىدى.

بۇ خەۋەر يېزىلارغىمۇ يۈرگەتتى. قوغان، سەمەن، نەزەرباغ تەرەپلەردىن، توقۇزاق، بەشكىرەم، ئاتۇش، پەيزىۋات تەرەپلەردىن توپ - توپ خەلق شەھەرگە ئاقماقتا ئىدى. بۇگۈنكى ماتەم پۈتۈن يۇرتنىڭ، شۇنداقلا پۈتۈن ئالەمنىڭ قايغۇسىغا ئايلاندى.

ئۇلۇغ ھېيتگاھدا ئۈستىدە كىمخاپ يوپۇق يېپىلغان جىنازا خەلق دېڭىزى ئىچىدە گويا كاراپتەك ئۈزمەكتە.

خەلقنىڭ مۇڭ - زارى، نالە - پىغانلىرى ئاسمان - پەلەك كوتىرىلمەكتە. سەللىلىكلەر، ئۇزۇن تونلۇقلار، مىڭلىغان تالىپلار، پەرەنج يېپىنغان ئاياللار، كولا كىيگەن دەرۋىشلەر، ساپايىچىلار، مەددالار، راۋاپچىلار، ئىشقىلىپ ھەممە جاھان ياش تۆكۈپ قان يىغلىماقتا. ناماز چۈشۈرگەندە، ھېيتگاھنىڭ ئىچى - تېشى

ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغان ئىدى. ناماز چۈشۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن قۇتلۇق شەۋقى تەرىپىدىن يېزىلغان مەرسىيەنى ئوقۇلدى.
مىگلىغان تالىپلار قوللىرىغا هاسا ئېلىپ تۇماقلىرىنى تەتۈر كىيىپ، ئاھ ئىسسىت، ۋادەرىخ دەپ يىغلاپ تەزىيە شېئىرى ئوقۇدى:

قەشقەردە داموللا ئابدۇقادىر ناھەق كەتتىلەر،
قالدىلەر ياش بالا، ھامىمام ئاستىدا كۆلدە ياتۇرلەر.

ئايرىلدۇق يۇلتۇزدەك كاتتا ئالىمدىن ئەي مۇسۇلمانلار،
ئالىمنىڭ ئۆلگىنى ئالەمنىڭ ئۆلگىنى ئويلا ئىنسانلار.

ئويلىماي قول سالدى قاشقىرلار كەبى دەيۈز قاتىللار،
قالدۇق بىز ھەسرەتتە بەك ئېغىر كۈنگە.

ئاسماندىن ياغدى قان بولغان بۇ ئىشقا تاقەت قىلالماي،
ئاقتى قان دەريالار بۇ پالاكەتتىن قايناپ تاشقىنلار.

ئاھ ئىسسىت، ۋادەرىخ ئايرىلدۇق ئەجەپ پىرو ئۇستازدىن،
يىغلايمىز ئۆلگۈچە داغو-ھەسرەتتە جىمى تالىپلار.

ياشىمىز قاپلىسۇن توپان سۈيىدەك يەر ۋە جاھاننى،
ئاھىمىز قاپلىسۇن ئاسمان قەھرىنى چىقسۇن بورانلار.

ئەمدى بىز قەشقەرلىق تاپماي قويمايمىز ياۋۇز قاتىلنى،
دەھشەتلىك كۆلپەتكە زەردىمىز تاشتى قايناپ ۋىجدانلار.

تالىپلارنىڭ تەزىيە ساداسى، يۈزلىگەن دەرۋىشلەرنىڭ دەۋرى ساماسى، مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ نالە-پەريادى، قانلىق كۆز ياشلىرى ئىچىدە ۋەتەنپەرۋەر ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرىنىڭ جەسىدى 1924-يىلى (ھىجرىيە 1343-يىلى) يەرلىككە دەپنە قىلىندىلەر.

ئابدۇقادىر داموللام ۋاپات بولۇپ 10 يىل ئۆتكەن 1934-يىلى مەن قەشقەرگە بارغىنىمدا "قەشقەردە داموللا ئابدۇقادىر ناھەق كەتتىلەر" دىگەن بۇ تەزىيە شېرى ئېيتىلىدىكەن، ئۇنى ھەتتا كوچىلاردىكى، ئائىلىلەردىكى ئۇششاق بالىلارمۇ بىلىدىكەن، مەن شۇ چاغدا ئاڭلىغان، ئاھاڭلىرى، قىسمەن بېيىتلىرى ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ. شۇ يىللاردا قەشقەردە راۋاپچىلاردىنمۇ، ئاقسۇ، كۇچار تەرەپلەردىمۇ شۇ قىسمەتتىكى قوشاقلارنى ئاڭلىغان ئىدىم:

تاغلار-تاشلار تەۋرىشىپ،
قاتتىق چاقماق چاققانمۇ؟
دەريا سۈيى قان بولۇپ،
بۈگۈن تەتۈر ئاققانمۇ؟

قەشقەرنىڭ ھاۋاسىنى،
چاڭ-تۇمانلار باسقانمۇ؟
قەشقەرنىڭ جاھانىنى،
قايغۇ-ماتەم باسقانمۇ؟

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز.

داموللىغا دەيۈزلەر،
قەست قىلمايدۇ دەپتىمىز.

قىلماق بولغان قەستىڭنى،
ماڭا قىلساڭ بولماتتى؟
قولۇڭدىكى پىچاقنى،
ماڭا سالساڭ بولماتتى؟

داموللام شېھىت بولدى،
ياتار جايى بېھىش بولدى.
داموللامغا قەشقەرلىق،
كوپ يىغلاپ بىھوش بولدى.

ئاق قۇشقاچ چۇرۇقلايدۇ،
چاڭگاسىنى تاپالماي.
تالىپ باللا يىغلايدۇ،
داموللامنى تاپالماي.

داموللام چىراقىغا،
پەرۋانە بولاي دەيمەن.
ناھەق بولغان بۇ ئىشقا،
دىۋانە بولاي دەيمەن.

داموللامغا قەست قىلدى،
يۈزى قارا دەيۈزلەر.

كوڭلىدە چىراغى يوق،
دىلى قارا ياۋۇزلار.

ئاخىرقى سوز

"ئول ئىشنى ئاشكارا بولمىسۇن دىسەڭ قىلمىغىنىڭ ياخشى." مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقەرىنىڭ جەسىدى قايغۇ ـ ھەسرەت، ئاھ ـ نادامەتلەر ئىچىدە دەپنە قىلىنىپ، ئۈچ نەزىرسى بىرىلگەن كۈنلەردىلا ھەر خىل مىش ـ مىش گەپلەر پەيدا بولدى. ھېلىم مەزىن دىگەن قارا قوساق قەتل قىپتۇ دىيىشتى. ئاز كۈن ئۆتمەي ئۇمەر باي باشلىق بايلار ھېلىم مەزىنگە 300 سەر تەڭگە بىرىپتۇ، دىگەن سوزلەر پەيدا بولدى. ئۇ چاغدىكى مۇستەبىت ھوكۇمەتنىڭ قول ئاستىدا، بايلار، چوڭ ـ چوڭ ئاخۇنلار كوكلەپ يايرىغان شارائىتتا بۇ سوزلەر ئوزىچە بىسىلىپ قالاتتى.

مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ناھەق ئولتۈرۈلگەنلىگىگە 56 يىل بولغان بۈگۈنكى كۈندە، خەلق ئاغزىدا "ئىنگلىز ـ شۋىت كونسۇلخانىلىرىنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن ئۇمەر باي قاتارلىقلارنىڭ 300 سەر تەڭگە سەرپ قىلىپ داموللامنى ھېلىم مەزىننىڭ قولى بىلەن ئولتۈرگەنلىگى ئىنىق سوزلەنمەكتە......

يازغۇچىدىن:

"داموللام ئابدۇقادىرى ناھەق كەتتىلەر" دىگەن بۇ مەرسىيىنى مەن 1933 ـ يىلى قەشقەردە ئاڭلىغان ئىدىم. ياش چاغلاردا ئاڭلىغان بۇ شېئىر يۈرەككە چىڭ ئورۇنلاشقان ئىكەن، ھا-

AltunOq

زىرغىچە ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق.

مەيلى دىنىي ئوقۇغانلار ئىچىدە بولسۇن ياكى ھازىرقى زىيالىلار، تىجارەتچىلەر، ھۈنەرۋەنلەر ئىچىدە بولسۇن، ئابدۇقادىر داموللا بىننى ئابدۇۋارىس قەشقىرىنىڭ تەرىپىنى بۈگۈنكى كۈنگىچە ئاڭلاپ كەلمەكتىمەن. بۇ زات 1924-يىلى (ھىجرىيە 1343-يىلى) ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. بۇ ئىشقا گەرچە 56 يىل بولسىمۇ، كىشىلەر بۇ پاجىئەنى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شۇ ۋاقىتلاردا قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئىنگلىز كونسۇلخانىسى، شۋېت كونسۇلخانىسى ۋە مىسسىيونېرلارنىڭ قانلىق قولى ئۇمەر بايىنىڭ 300 سەر تەڭگىسى، ھىلىم مەزىن دېگەن قارا قوساق پوكانچىنىڭ ۋىجدانسىز قاتىل گەۋدىسىگە بولغان لەنەت ۋە نەپرەتنى بىر كۈنمۇ ئۇچۇرۇپ قويغىنى يوق. يىراق-يىراق يېزىلاردىكى پارىس. ئەرەبىدىن ئازراقلا خەۋىرى بولغان كىشىلەر بەزەن كىتابلاردا ئابدۇقادىر داموللامنىڭ يازغان قىستا رۇبائىيلىرىنى كۆرۈپ تەھسىن ئوقۇيدۇ. قىزغىن مۇھاكىمە يۈرگۈزۈپ، رۇبائىينىڭ چوڭقۇر مەنىلىرىگە قاراپ ئابدۇقادىر داموللامغا كاتتا ئۆلىما، كاتتا ئالىم، مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپ، شائىر-ۋەتەنپەرۋەر، مەرىپەتپەرۋەر دەپ يۇقىرى باھا بېرىدۇ.

دەرۋەقە ئابدۇقادىر داموللا ئەسرىمىزدە ئىقتىدارلىق ئالىم ئىدى. تەرەققىپەرۋەر زات ئىدى. بۇ زات قەشقەردە، بۇخارا ۋە ھىندىستاندا ئوقۇغان. ھىجاز، مەدىنە، مىسىر، ئىستامبۇل، ئۇفا، قازان، تاشكەنتلەرگە زىيارەتتە ھەم ساياھەتتە بولۇپ بىلىم ئىقتىدارىنى ئاشۇرغان ۋە نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتكەن. ئۆز ۋەتىنىنىڭ ئارقىدا قالغانلىقىنى، ئۆز خەلقىنىڭ نادانلىق ۋە جاھالەتتە ياتقانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنى شۇ دەۋردىكى جاھانگىرلار، مىس-

سوڭىرلار، مۇتەئەسسىپ بايلار، خۇراپىي ئىشان تۆرىلەر، موللىلارنىڭ ياۋۇز نىيەتلىرىدىن ئىزلەپ تېپىپ ئۇنىڭغا قارشى كۈرەش قىلغان.

ئابدۇقادىر داموللا 45 يېشىدا قەشقەرگە قايتىپ كەلدى. ئۇ شۇ ۋاقىتلاردا قەشقەر زېمىنىغا چاڭگال سېلىۋالغان چەتئەل قوللىرىنى كېسىپ تاشلاش، مۇتەئەسسىپ باي ۋە ئۆلىمالارنىڭ چەتئەل كۈچلىرىگە تايىنىپ تىكلىگەن نوپۇزلىرىنى قىرقىپ تاشلاش ئۈچۈن قەتئىي كۈرەش قىلدى. بىز بۇ مەقسەتنى ئابدۇقادىر داموللام ئۆز قولى بىلەن يازغان «نەسىھەتى ئامىيە» دىن كۆرۈۋالالايمىز. "شانلىق يۇرۇشلىرىمىزگە خۇراپاتلىقلار ئارىلاشتى. ئىززەت ئابرۇيىمىز قولدىن كەتتى. موخالىپاتچىلار (جاھانگىرلار) ۋەتىنىمىزگە قول سېلىشقا باشلىدى." دېمەك 1920 - يىللىرى قەشقەردىكى ئەملىي ئەھۋال شۇنداق ئىدى. مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللام رىيال ئەھۋالغا قارشى كوكرەك كېرىپ، پىداكارلىق بىلەن كۈرەش قىلدى. ئوشرە - زاكات، سەدىقە - ئېھسانلارنى غېرىپ - غۇرۋا، يېتىم - مىسكىنلەرگە سەرىپ قىلىش، مەكتەپلەر قۇرۇپ ئۇلارغا تەربىيە بېرىشنى بىجانىدىل تەشەببۇس قىلدى.

ئەپسۇسكى، ئۇ زات يالغۇز ئىدى. ئۇنى ئۇ دەۋردىكى ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت قوللىمايتتى. چۈنكى ئۇلار يۇرتنى جاھالەتتە تۇتۇشنى ئەۋزەل كۆرەتتى. دىنىي ئۆلىمالارمۇ قوللىمايتتى، چۈنكى داموللامنىڭ تەشەببۇسلىرى بويىچە بولغاندا شەخس تاپاۋىتى ئازلاپ قالاتتى. ئەۋقاپتىن كېلىدىغان مەنپەئەت ئۈزۈلۈپ قالاتتى. بايلار تېخىمۇ قوللىمايتتى. چۈنكى بايلارغا نادان، بوزەك خەلق بازىرى لازىم ئىدى. ئۇلار خەلقنى بوزەك تېپىپ جىقراق پايدا تېپىشنى كوزلەيتتى.

ئابدۇقادىر داموللامدىن نۇرغۇن ئەدەبىي يادىكارلىقلار قالدى. بۇلار: «ئىرشادىل مۇسلىمىن»، «مۇپتاھىل ئەدەپ»، «ئاتايىد زەرورىيە»، «ئىبادات ئىسلامىيە»، «بىدايەتوس سەرپ»، «ھىدايىتى نەھۋى»، «شەرھى ئامالى» ۋە باشقىلار. ئۇنىڭ «جاۋاھىرول ئەيقان» ئەسرى ئىسلام دۇنياسىدا قىممەتلىك ئورۇن تۇتماقتا. بەزەن پەلسەپۋى رىسالىلەردە ئىسلام ئالىملىرى قاتارىدا بۇ زاتنىڭ تىرەن مەنىلىك رۇبائىلىرى، شەۋقى گۇلىستان موسەۋۋىردىكى بېغىشلىمىسى ئالاھىدە چاقناپ تۇرىدۇ.

مەرھۇم ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ھاياتى، ۋاپاتى ھەققىدىدىكى ھېكايىلەرنىڭ ئېغىزدىن - ئېغىزغا، دىلدىن - دىلغا كوچۇپ يۇرگىنىدىن كورە كونكىرىتراق بولۇپ قالغىنى ياخشى ئىش. پەقەت بۇگۇنكى كۇنگە كەلگەندىلا مەن بۇ ۋەقەلىكنى تارىخىي ئوچېرىك قىلىپ يېزىپ چىقىشنىڭ پۇرسىتىنى تاپالىدىم. كىتاپخانىلارنىڭ تولۇقلىشىنى كامال ئېھتىرام بىلەن ئۈمىت قىلىمەن.

(داستان)

نىم شېھىت

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئېلى ئېزىز**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

نىم شېھىت ئارمىيە ئېلى سايرامى (1906 — 1972) باي ناھىيە سايرام رايونى تىزەك قايغۇ① يېزىسىدا كەمبەغەل دىخان موللا ئېلاخۇن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇ باللىق دەۋرىنى ئۆز يېزىسىدا ئۆتكۈزۈپ ئاتىسىنىڭ تەربىيىسى بىلەن ساۋاتلىق بولدى ۋە دادىسى موللا ئېلاخۇننىڭ ياردىمى بىلەن ناۋايى، پۇزۇلى، لۇتپى، مەشرەپ، موللا مۇسا سايرامى...... قاتار- لىقلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشتى. 16 ياشتىن 26 ياشقىچە

---

① تىزەك قايغۇ — كەنت؛ بۇ يەردە ئېقىن سۇ بولۇپ، بۇ قېيىپ ئاققاچقا ئۇلاق تىزىگى قېيىپ ئاقىدۇ دېمەكچى.

(1933 - يىلغىچە) باي، كۇچار، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى مەدرىسلەردە ئوقۇدى.

نىم شېھىت ئون نەچچە يىللىق ئوقۇش جەريانىدا جەمئىيەتنى كۆزىتىدۇ، ئىجتىمائىي ھاياتنى ئۆگىنىدۇ. ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىش جەريانىدا جەمئىيەتنى تەتقىق قىلىش نۇقتىئىنەزىرى كېڭىيىپ كىشىلىك تۇرمۇشقا بولغان كۆزقارىشى چوڭقۇرلىشىپ بارىدۇ. ئۇ خەلق رىۋايەتلىرى، خەلق چۆچەكلىرى، خەلق فولكلورىنى ۋە تارىختىكى پېشقەدەم يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئىزدىشىپ ئۆگىنىدۇ. ئۆزى ياشىغان جەمئىيەتتىكى جاپاكەش خەلقنى چىن كۆڭلىدىن سۆيۈپ نادانلىقتىن، مەھكۇملۇقتىن، غۇربەتچىلىكتىن قۇتقۇزۇش يولىدا مەرىپەتچى، ۋەتەنسۆيەر شائىر بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

جاھان رەنالىرى ئىچرە بىلىمدەك بىر گۈزەل يار يوق،
بىلىمدىن ئۆزگە تۇتقان يار، بولۇر ئۇ گاھىدا بار-يوق.

بىلىمدىن چەتتە كورگەن دولىتىڭ جانىنىڭ جاپاسىدۇر،
جاپا قىلماققا جېنىغا بىلىمسىزدەك ستەمكار يوق.

بىلىمدىن ھەممە ئىش مەيدانىغا چىققان ئەسىردۇر بۇ،
بىلىش لازىم بىلىمسىزلەرگە بۇ ئەسىردە خېرىدار يوق.

دەپ ئۆز خەلقىنى تەربىيىلەپ، دۇنيادىكى موجىزىلەرنىڭ ئىلىم-پەن بىلەن ۋۇجۇتقا كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ، كىشىلەرنى مەرىپەتكە دالالەت قىلىدۇ.

AltunOq

نىم شېھىت 66 يىل ياشىدى. ئۇ 27 يېشىدىن 66 ياشقىچە (40 يىل ئىچىدە) ئونىبەش مىڭ مىسرا شېئىر يازدى (ھازىرچە بىزگە مەلۇم بولغان شېئىرلىرى). «يۈسۈپ ـ زۇلەيخا» داستانى، «گور ئاغزىدىن يانغاندا» دېگەن شېئىرىي رومانى، «مىڭ ئۆي ۋە پەرھاد ـ شىرىن» داستانى ۋە «لەيلى ـ مەجنۇن»، «پەرھاد ـ شىرىن» ئوپېرالىرى ئۇنىڭ بىرقەدەر يىرىك ئەسەر ـ لىرىدۇر.

نىم شېھىت قەشقەر خانلىق مەدرىستە ئوقۇۋاتقاندا (1933 ـ يىلى) قولىغا قەلەم ئېلىپ مەرىپەت ئەسكىرى بولغان بولسا، يەنە بىر قولىغا قورال ئېلىپ شۇ چاغدا قەشقەردە كۆتىرىلگەن خەلق قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ جەڭ قىلدى ۋە ئېغىر يارىدار بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزىنىڭ ئەدىبىي تەخەللۇسىنى "نىم شېھىت" (يېرىم شېھىت) دەپ ئاتايدۇ. 1935 ـ يىلى بايغا قايتىپ كېلىپ، ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنكى يېڭى مەكتەپتە بىر يىل ساەى (ئاگاھلىقچى) بولۇپ ئوقۇيدۇ ۋە قېيىر دېگەن تاغلىق يېزا مەكتىۋىدە مۇدىر ـ لىق خىزمىتىنى ئىشلەيدۇ. 1936 ـ يىلى ئاقسۇ ئۇيغۇر ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ۋىلايەت گېزىتى «ئاقسۇ ئۇچۇرى» دا تەھرىر، كېيىن تا 1945 ـ يىلىغىچە «ئاقسۇ شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ئەدىبىي تەھرىرى بولۇپ ئىشلەيدۇ. شۇ كۈنلەردە نىم شېھىت كېسەل (ئۆپكە سىلى) بولۇپ، دوختۇرنىڭ "33 كۈندە ئۆلسەن" دېگەن دىئاگنوزى بىلەن ئۆز يۇرتى بايغا قايتىدۇ. شۇ يىلى ئۆزاق ئوتمەي 3 ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسىدىن ئاباسوپ باشلىق بىر بولۇم كىشىلەر باي ناھىيىسىنى گومىنداڭنىڭ زۇلمىدىن ئازات قىلدى. ئارمىيە ئېلىمۇ بۇ چاغدا ساقىيىپ قالغان ئىدى. ئۇ مىللى ئارمىيىگە ئۆز ئىختىيارى بىلەن قوشۇلۇپ، خەلق

ئازاتلىقى ئۈچۈن قولىغا قورال ئالدۇ.

شائىر ۋە دراماتورگ نىم شېھىت 1945 - يىل 10- ئايدا مىللى ئارمىيە بىلەن غۇلجىغا باردۇ ۋە 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا قاتنىشىدۇ. ئۇ ئىلىغا بارغاندىن كېيىن پەرھاد-شىرىن داستانىنى تولۇقلاپ ئىشلەپ، «ئىلى گېزىتى» دە قايتا نەشىر قىلدۇردۇ ۋە كىتابچە قىلىپ 3000 نۇسخا باستۇردۇ. خەلق جەڭچىسى، ۋەتەنپەرۋەر، مەرىپەتچى شائىر نىم شېھىت 1949 - يىل 1 - ئوكتەبىر دۆلىتىمىزنىڭ ئازاتلىق بايرىمىنى 3 ۋىلايەت خەلقى بىلەن غۇلجىدا زور داغدۇغا، چوڭ تەنتەنە بىلەن قارشى ئالدۇ. ئۇ:

شەرقتىن تۇغۇلۇپ دەرتمەنلەر ماهى
مىسكىن ئۆيلەرگە چاچتى نۇرىنى.
قوزغال! خەلق... دەپ ئەلنىڭ پاناهى
جادىگەرلەرنىڭ قازدى گورىنى.

دەپ جاراڭلىق كۈيگە قاتتى.

نىم. شېھىت ئازاتلىقتىن كېيىن، 1950 - يىلى باي ناهىيىسىگە قايتىپ بېرىپ، سابىق «شىنجاڭدا تىچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» نىڭ ناهىيىلىك شۆبىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىدى، 1952 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك 1 - نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى ۋە ئۆلكىلىك سىياسى كېڭەشكە ئەزا بولدى. شائىر 1953 -يىلى يەنە ئۆلكىلىك تۇنجى نۆۋەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشتى، 1957 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار

جەمىيەتكە ئەزا بولۇپ كىردى. شائىر تاكى تارىختا مىسلى كۆ-رۈلمىگەن بالايى-ئاپەتلىك مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى باشلانغانغا قەدەر باي ناھىيىلىك سىياسى كېڭەشنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن ئىدى.

شائىر نىم. شېھىت مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى داۋامىدا دەھشەتلىك زىيانكەشلىككە ۋە قىيىن-قىستاقلارغا دۇچ كەلدى. ئۇ "تارىخىي ئەكسىلئىنقىلاپچى"، "شيۇجېڭجۇيىچى، نەق ئەكسىلئىنقىلاپچى" دىگەن قالپاقلار بىلەن باي ناھىيىسىنىڭ چەت بىر يېزىسىغا سۈرگۈن قىلىندى، شائىرنىڭ ئۆيى بۇلاڭ-تالان قىلىندى، خۇسۇسى بېغىدىكى مىۋىلىك دەرەخلەر يۇلۇپ تاشلاندى، شائىر سۈرگۈندە ئېغىر ئەمگەك ۋە تاياق-توخماق ئىچىدە ياشاپ، ئاخىرى 1972-يىلى 8-ئاينىڭ 22-كۈنى ئۇۋالچىلىق بىلەن ئۆلۈپ كەتتى. شائىر ئۆلۈمى ئالدىدىن ئايالى ۋە كىچىك قىزىغا ئۆز جەسىدىنى تۇغۇلغان يېزىسىغا ئاپىرىپ مەشھۇر تارىخچى موللا مۇسا سايرامىنىڭ قەۋرىسى يېنىغا قويۇشنى ۋەسىيەت قىلغان ئىدى. ئايالى بىلەن كىچىك قىزى شائىرنىڭ جەسىدىنى كالا ھارۋىسىدا ئۆز يېزىسىغا ئېلىپ ماڭغاندا، "4 كىشىلىك گۇرۇھ" نىڭ شۇ جايدىكى چاپارمەنلىرى جەسەتنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى يول بويىدىكى قىغ دۆۋىسىگە كۆمۈۋەتتى، بۇ ۋەقەدىن كېيىن شائىرنىڭ ئايالى ساراڭ بولۇپ قېلىپ، ئاز ئۆتمەي ئۆلۈپ كەتتى.

شائىرنىڭ نامى 1979-يىلى 3-ئايدا ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، جەسىدى باي ناھىيىسىنىڭ بۇلۇڭ يېزىسىغا يۆتكىلىپ، مەقبەرىسى تۇرغۇزۇلدى.

«مىلىڭ ئوي ۋە پەرھاد-شىرىن» داستانى خەلق رىۋايەتلىرى

ئاساسىغا قۇرۇلغان ئېپىك داستان. نىم. شىھىت مەشھۇر مىڭ ئۆي توغرىسىدىكى ھەر خىل توقۇلما ئەپسانىلەرگە ئاساسلىنىپ داستاندا پەرھادنىڭ يۇرتى خوتەن، شىرىننىڭ يۇرتى شەھرىيار (كۇچار-كۇھسار)، دەپ بايان قىلىدۇ. مىڭ ئۆي — كۇچارنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قۇرۇق تاغنى ۋە ئۈنىڭدىن تونېل قېزىپ سۇ ئۆتـ-كۈزگەن كەپلەشنى، ئۈنىڭ شىمالىدىكى تاقىقا مېتىن (جوتۇ) بىلەن قېزىلغان مىڭ ئۆي خارابىسىنى كورستىدۇ، دەپ سۈرەتلەيدۇ. شۇنداقلا مىڭ ئۆينى پەرھاد ۋە ئۈنىڭ قولداشلىرى قازغانلىقىنى ۋە زىننەتلىگەنلىكىنى زور ماھارەت ۋە بەدىي تىل بىلەن سۈرەتلەپ بېرىدۇ. ئاپتور داستاننىڭ ئاخىرىدىكى «داۋا» دىگەن تېمىدا مۇنداق دەيدۇ:

ئەسلى ۋەقە بۇ يەردە ئۆتكەن
ئۆچمەس ئەسەرلەر يارىتىپ كەتكەن.

كورسەتسە مۇنداق ئۆتمۈشنى ھايات
باشقا جايلاردا دىيىلىش ئۆيات......

باشقا جايلارنىڭ قايسى چولىدە
قايسى تاغ-دەريا، قايسى كولىدە؟

بارمۇ بىر ئەسەر قىسسەگە لايىق؟
كورسىتىلگەنمىش "پارچە بىر سايلىق".

قېنى بىستونى؟ قېنى ملك ئۆيى؟
قېنى تاغ كېسىپ ئۆتكۈزگەن سۈيى؟

«پەرھاد ـ شىرىن» قىسسەسى پەقەت
بىر قېتىم ئۆتكەن، بولمىغان قەۋەت.

مەن ھەم ملك ئۆينىڭ سۈيۈملۈك يارى،
شۇڭلاشقا قىلدىم قەلەمنى جارى.

نەققاشچىلىقنىڭ بۇ بىر مەنزىرى،
چىن تارىخىنىڭ سەنئەت مەزھىرى.

مېنىڭ ملك ئۆيۈم، مېنىڭ پەرھادىم
مېنىڭ شىرىنىم، مېنىڭ سەييارىم.

شائىر مەشھۇر قىزىل ملك ئۆينى «پەرھاد ـ شىرىن» رىۋا ـ يىتى بىلەن چەمبەرچەس باغلاپ، ئۇنىڭ تارىختىكى ئورنىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ ۋە ئۇنى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق ئوتمۇشتە بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلغان دەۋرلىردە بارلىققا كەلگەن قىم ـ مەتلىك مەدەنىيەت مىراسى دەپ قارايدۇ.

«پەرھاد ـ شىرىن» ئېپوسىنى تارىختا بىرقانچە ئون شائىر، يازغۇچىلار يازدى. X ئەسىرگە كەلگەندە مۇتەپەككۇر ئالىم ئوبۇلقاسىم فىرداۋسى① خەلق چوچىكىدىن پايدىلىنىپ

① فىرداۋسى: جەننەتنىڭ ئىشىكىنى باققۇچى مالائىكە.

«خىسراۋ ھەم شىرىن» ناملىق قىسسە يازدى. XII ئەسىردە ئاتاقلىق شائىر نىزامى «خىسراۋ بىلەن شىرىن» توغرىسىدىكى داستانىنى يېڭىدىن ئىشلىدى. نىزامىدىن كېيىن يۈزلەرچە شائىرلار يەنە يازغانلىقى مەلۇم. XIV ئەسىردە ياشىغان ئىران شائىرى خىسراۋ دەھلىۋىمۇ ئاشۇ سيۇژىتنى ئاساس قىلدى.

يەنى فىرداۋسىدىن 500 يىل كېيىن نىزامى يازدى. نىزامىدىن 200 يىل كېيىن خىسراۋ دەھلىۋى يازدى. خىسراۋ دەھلىۋىدىن 100 يىل كېيىن ناۋايى «پەرھاد ھەم شىرىن» دىگەن تېمىدا چوڭ ئەسەر يازدى. ناۋايى ئەسەرىنىڭ تېمىسىنى ھەم سيۇژىتىنى پۈتۈنلەي يېڭىلىدى. ناۋايىغىچە يازغانلار ئىران شاھىنى (خىسراۋ شاھىنى) تۈپ گەۋدە قىلىپ كورسەتكەن بولسا، ناۋايى چىن خاقان شاھزادىسى پەرھادنى ھەقىقى قەھرىمان — ھەقىقەتنى سۆيگۈچى، خەلقپەرۋەر، ئەمگەكچان، ئادىل شەخس قىلىپ كورسەتتى. فىرداۋسىنىڭ ئەسىرىدە ئىران شاھى خىسراۋ بىلەن شىرىننىڭ مۇھەببىتى بايان قىلىنىپ، پەرھاد ھەم شاپۇر توغرىسىدا بىر ئېغىز گەپ يوق ئىدى. نىزامىنىڭ ئەسىرىدە بولسا، خىسراۋ ئەرەبىستاندىكى پادىشا قىزى شىرىنغا ئاشىق بولۇپ قالىدۇ. لېكىن بۇ چاغدا خىسراۋ تەختسىز بولغاچقا شىرىن ئۇنىڭغا تېگىشتىن باش تارتىدۇ. خىسراۋ يېڭىدىن تەختكە چىققاندىن كېيىن شىرىن ئۇنىڭغا تېگىشكە رازى بولىدۇ. لېكىن ئوغلى شىرويا، خوتۇنى مەريەم ئۇنىڭ شىرىنغا ئۆيلىنىشىگە قوشۇلمايدۇ ۋە كۆنلەيدۇ. خىسراۋ شىرىننى ئالىدۇ، مەريەمنىڭ ئوغلى شىرويا خىسراۋنى ئۆلتۈرۈپ شىرىنغا ئۆيلەنمەكچى بولىدۇ. شىرىن خىسراۋنىڭ گەۋدىسى ئۈستىدە ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالىدۇ. نىزامىنىڭ داستانىدا پەرھادنى تاللىغان بولسىمۇ، لېكىن خاقان

چىن شاھزادىسى قىلماي، چىنغا بېرىپ ھۈنەر ئۆگىنىپ كەلگەن قىلىپ يازىدۇ. شاپۇر خىسراۋنىڭ كىشىسى قىلىپ كۆرسىتىلىدۇ. ناۋايىنىڭ «پەرھاد ـ شىرىن» قىسسەسى دوستلۇقنى، مۇھەببەتنى، مېھنەتنى كۈيلەيدىغان ناخشا سۈپىتىدە جاراڭلاپ كىشىلەر قەل... بىدە چوڭقۇر ئورۇن ئالغان. ناۋايىدىن 500 يىل كېيىن نىم شېھىت ئارمىيە ئېلى «مىلىك ئوي ۋە پەرھاد ـ شىرىن» نامىلىق داستاننى يېزىپ، ئۇنى ئەلگىر ـ كېيىن بولۇپ 3 قېتىم نەشر قىلدۇردى.

رىۋايەتلەردىن قارىغاندا، جاھانغا داڭ چىقارغان تارىختىكى مەشھۇر يىپەك يولى شىنجاڭدىن ئۆتكەن ۋە ئۇيغۇر كارۋانلىرىمۇ يىراق غەرپكە بارغان ئىدى. سودىگەرچىلىكتە تاۋار ئالماشتۇرۇپلا قالماي، مەدىنىيەت ئالماشتۇرۇشتىمۇ زور توھپىلەر قوشقان، قىزىل مىڭ ئوي خارابىسى مىلادى III ئەسىردىن باشلاپ ياسالغانلىقى ھەققىدە رىۋايەتلەر بار. نىم شېھىتنىڭ «مىلىك ئوي ۋە پەرھاد ـ شىرىن» داستانى ئەنە شۇ مەنبەلەرگە ھۆرمەت قىلغان. نىم شېھىتنىڭ داستانى بىلەن ناۋايىنىڭ داستانىدا جاي مەسىلىسىدىن باشقا قارىمۇ ـ قارشى سېيۇژېت يوق.

شائىر نىم شېھىت ئارمىيە ئېلى سايرامىنىڭ بۇ «مىلىك ئوي ۋە پەرھاد ـ شىرىن» داستانى 1945 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنىدىن باشلاپ چىقىرىلغان «ئاقسۇ شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ «جەنۇپ شامىلى» بېتىدە بېسىلغان نۇسخىسى ھەم 1947 ـ يىل غۇلجىدا نەشر قىلىنغان نۇسخىسى ئاساسىدا نەشرگە تەييارلاندى.

ۋەتىنىم جۇڭگو سىرلىق موجىزات،
تىيانشان باغرىدا ئاقىدۇ مۇزات.

مۇزات دەرياسى سۈيى بىپايان
قىش - ياز توختىماي ئۇركەشلەر ھامان.

باي ناھىيىدە قىزىلغا يېقىن،
چول تاغنى كېسىپ ئۆتەر بۇ ئېقىن.

ئۇشبۇ دەريانىڭ ئۆتەر يېرىدە
مىڭ ئۆي قېزىلغان ئۆتكەن دەۋردە.

دۇنياغا مەشھۇر شاھزادە پەرھاد
شىرىن ئىشقىدا ئەيلىگەن بۇنياد①.

ئۇنىڭ چىرايلىق قىسسەسى بولغاچ
كورۇش ھەۋىسى يۈرەككە تولغاچ.

ساياھەت ئۈچۈن باشلىدى ھەۋەس،
بولدى ئارامگاھ ئۇ جاي بىر نەپەس.

قىزىلدىن جونۇپ 20 يول بار،
تىكغىنا ئىگىز، چوڭقۇر، داۋان تار.

داۋاندىن چوڭقۇر ۋادىغا يۈرمەك،
خۇددى ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەك.

---

① بۇنياد — بىنا قىلماق.

پۇتلار ئېگىلىپ، بەللەر مۈكچىيەر،
ئۇ ئىسسىق يۇرتقا كوزلەر چەكچىيەر.

داۋاندىن نېرى كورۇنگەن ماكان،
چەپ قولدا لەھەت دەھشەتلىك زىندان.

تاغنىڭ تەكتىگە قېزىلغاندۇر ئۇ،
زالىم كوڭلىدەك ئوتكۇر قاراڭغۇ.

تىڭلىمايدىكەن كىشى زارىنى،
كورمىگەن ئىكەن نۇر دىدارىنى.

ئەزەلدىن شۇنداق يېزىلغان ئىكەن،
ئۇچ تەرەپلىمە قېزىلغان ئىكەن.

كورگەن كىشىگە يوق ئىكەن توۋغۇ،
قوللاپ ئالغاچقا ئەبەتكە ئۇيقۇ.

جىمجىتلىق ئۇندا قاتتىق ھوكۇمران،
ئاڭلىنىپ تۇرار تاۋۇشسىز زابان.

"ھاياتقا بۇ جاي ئاخىرقى ئورۇن،
تابوت ۋە گورسىز قىلۇر يوشۇرۇن".

(يوق ئىكەن ئوخشار كىشىلىك پاناھى،
بەندىچىلىكنىڭ بۇ بىر گۇناھى.)

ئۈ يەرگە چۈشكەن كىشىلەرنى نەخ،
قىچقىرار ئىكەن بېھىش، يا دوزاخ.

دۇنياغا قايتىش چۈشتە كورگەندەك
ئانا قارنىغا قايتىپ بارغاندەك.

پەرىزات سۈپەت يارنىڭ جامالى،
شېكەر لەۋلىرى، قۇندۇزدەك خالى.

بىر تىيىنگە ھەم ئەرزىمەيدىكەن،
كورۈشنى ھېچكىم كوزلىمەيدىكەن.

كىرىپ قالسا گەر ئاسماننىڭ ئايى،
بولۇر قاپ-قارا نۇرلۇق چىرايى.

قالمايدۇ ماغدىر، قىمىرلاشقىنى،
ئاڭلىنار ئاران پىچىرلاشقىنى.

مۇمكىنمۇ قاراش باسقان ئىزىغا،
رەھمى قىلمايدۇ جەننەت قىزىغا.

لاي ۋە خىش پەقەت ئىشلىتىلمىگەن،
ئۈستىگە ياغاچ چىشلىتىلمىگەن.

ئۈندىن نېرىراق شىمالدىن جەنۇپ،
كەتكەن ئېقىننىڭ يانلىرىن يونۇپ.

AltunOq

ياسىغان قورغان شەكلىدە بىر يول،
ئوردىغا ئاشلاپ چىقىشقا ئۇدۇل.

چىقساڭ ئۇ تاغنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا،
ياسىغان پەرھاد شىرىنغا ئوردا.

ئوردا يېنىغا ياسالغان مەكتەپ
ياش غۇنچىلارغا ئۆگەتكەن ئەدەپ.

ئۇ تار ئېقىندا ئاقار سۇ جارى،
يەڭلىك بىلەكتەك كېلىدۇ بارى.

(يىغلىغان تاغنىڭ بۇ ئەقىدىسى
تەپچىرەپ چىققان ياش يىغىندىسى).

ئۇشبۇ ئېقىندىن باشلىنىدۇ ملك ئوي
ھەر ئويگە كىرسەڭ باشقىچە بىر كوي.

سول قولنى ئويلەر ياقلاپ بارىدۇ،
سۇ بېشىغا① ھەم ئاتلاپ بارىدۇ.

ھەر ئويگە كىرسە كۆلىدۇ سەنئەت،
ئىلھام بېرىدۇ قىزىق مۆھەببەت.

---

① سۇ بېشى: تاغنىڭ كۈچار تەرەپتىكى قىسمى.

پەرھاد يېنىدا بىللە يۈرىدۇ
تاماشىچىغا قاراپ تۇرىدۇ.

چىقىپ كېتىشتە ئارقىغا قاراپ
نىمە دەيدۇ دەپ قويىدۇ ماراپ.

(پەرھاد سۈرىتى نۇرغۇن ئۆيدە بار،
شاپۇر سۈرىتى بەزى ئۆيدە بار.

يوق سۈرەت ئەمەس بەلكى روھى ئۇ،
بەلكى سەزگۈسىز گەۋدىلىك ئۇيقۇ).

ئۆيلەر تامامەن تاشتىن ئويۇلغان،
تونگە بىردىن تەخت ھەم قويۇلغان.

يوق بۇ تەختلەردە ياغاچ پارچىسى،
ياسالغان ئىكەن تاشتىن بارچىسى.

يىپەك گىلەمگە ئېھتىياجى يوق
ئالتۇن ھەيكەلسىز ئۆينىڭ كوكلى توق.

قەلبىڭ قىزىقىپ سۆيگۈك كېلىدۇ،
ئۇن قېتىم كورسەڭ، كورگۈك كېلىدۇ.

شۇنىڭچۇن قىلۇر دائىم نىم شېھىت
يەنە ئۇن قېتىم كورۇشنى ئۇمىت.

پەرھاد كىم؟

ئوتمۇشتە ئۇيغۇر خانلىغى خاقان
پەرزەندىسىزلىك دەردىنى تارتقان.

پەرزەنت، دەپتۇ ئۇ بولمىسا ئەگەر
تەختىمگە رەقىپ تاپقۇسى زەپەر.

تەڭرى يولىدا بېرىپ نەزىرلەر
پەرزەنت دەپ قىپتۇ دۇئا ـ تەلەپلەر:

خاقانىنىڭ مۇناجاتى①

دۇنياغا كېلىپ دەۋرانلار سۈرۈپ،
پەرزەندىسىز ئوتەرمەنمۇ جاھاندىن.

ھۆزۈر ئالالماس كوڭۈل تىلەكتە،
كېچە ۋە كۈندۈز ئاھۇ ـ پىغاندىن.

ئاتا ئورنىدا بولمىسا ئوغۇل
يوقىلار دەۋلىتى ھەر ياندىن.

شىھىت شاھلىقىنىڭ مىراسخورى بوپ
قالغان ئىدىم مەن ئۇلۇغ ئاتامدىن.

---

① مۇناجات: خۇداغا يالۋۇرۇپ ـ تەلەپ قىلىش مەنىسىدە.

تەڭرىنىڭ سۆيگەن ھەر بەندىسىگە،
پەرزەنت ئەلا ئىكەن بۇ جاندىن.

ئىككى كوزۇم يۇمۇلماس مېنىڭ
ئوغۇل كورمەي كەتسەم جاھاندىن.

كىملەرگە قالۇر بۇ تاجى تەختلەر
مېنىڭدەك بىر شاھى خاقاندىن.

خاقانىنىڭ يەنە بىر مۇراجىتى (مۇناجاتى)

ئى جاھانىنىڭ ئۇلۇغ خۇداسى،
قوبۇل قىلغىل تىلەگىمنى.
تىلەيمەن بىر ئوغۇل پەرزەنت
بەرگىل مېنىڭ ئىستەگىمنى.

بەردىڭ ماڭا شۇنچە دەۋلەت
شۇكرى ئېيتىش ماڭا سۇننەت①.
كوڭلۇمدە بار غەم بىلەن دەرت
ساقايتۇرغىل يۇرىگىمنى.

دەۋران سۇردۇم ئىشرەت بىلەن،
نام كوتەردىم شوھرەت بىلەن.

① سۇننەت: پەيغەمبەرلەرنىڭ ئادىتى.

كېتەرمەنغۇ ھەسرەت بىلەن،
گىملەر باسار توشەگىمنى؟

زۇلۇمدىن مەن يىراق بولدۇم،
خەلق راھىتىن كۆزدە تۇتتۇم.
ئەدلى بىلەن ھوكۇم سۈردۈم
قىلسۇن خەلق دەپ ئەرتەگىمنى.

بۈيۈك تەڭرى بۇ ئىشىمنى
قوبۇل قىلغىل قىلمىشىمنى.
باھار قىلغىل سەن قىشىمنى
ئوڭغا تولغاپ پەلەگىمنى.

خاقان تىلەپ ھەقتىن ئوغۇل
دائىم تەلەپ بىلەن مەشغۇل.
كوڭلى يېرىم قەلبى مالۇك
كەلتۈر ئارقا تىرەگىمنى.

× ×

نەزىر - دۇئالار ئىجابەت بوپتۇ
مەلىكىسى بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ.

ئۇنىڭغا "پەرھاد" دەپ قويۇپتىكەن ئات،
پەرھادقا شاھلىق كورۇنۇپتۇ يات.

مۇبارەكلىشىپ كەلگەن ئىكەن خەلق
ئۈچ يىلغىچىلىك ئالماپتۇ سېلىق.

تىلەر ئىكەن خان ئوغلىغا تەلەي
ئازغىنا قىسمىنى مەن بايان ئەيلەي:

× ×

كۈن - تۈنلەر ئۆمۈر تىلەيدىكەن خان
"سەدىقە" دەپ بېرىپ گادايلارغا نان.

بۇتلار ئالدىدا يىغلاپ قويۇپ باش
خاننىڭ كوزىدىن تامچىلاركەن ياش.

ئوغلىغا بەخت تىلەپ دۇئادا،
ياخشى نام ئالسا دەيدۇ دۇنيادا.

تاجىغا گوھەر تاقالسا ئىدى
خاقان ئوغلى دەپ ئاتالسا ئىدى.

بەلكى دەردىمگە بولسالار دەرمان
بەلكى تەختىمدە سۈرسىلەر پەرمان.

بەلكى دۇنيانى شوھرىتى تۇتسا
قاراڭغۇ دۇنيانى تىغى يورۇتسا.

زۇلۇم شاھىنى بېغىدىن قۇرۇتقاي
ئەدلىدىن دۇنيا يۈزىنى يورۇتقاي.

قوي بىلەن بورە ئوتلىسۇن بىرگە
تۈلكە تاماسى بولمىسۇن شىرگە.

لاچىن، كەبوتەر ئىتتىپاقلاشسۇن،
قارچۇغا - توشقان بىللە ياراشسۇن.

ھەممىدە بولغاي يارى - ھەمكارلىق،
شۇنداقلا ئوغلۇم ئەيلىسە يارلىق.

تىغىدىن دۇشمەن تىترىسە دائىم
خەلققە بولسا قەلبى مۇلايىم.

بىر قولىغا ئالغاي قەھرۇ - سىياسەت
بىر قولىدا تۇتقاي ئىنساپ - دىيانەت.

زۇلۇم كانىنى قىلسىلەر ۋەيران،
ئەدلىدىن سۈرسە جاھانغا دوران.

زۇلۇمدىن دىلدا قالمىسا ھېچ غەم،
تاغۇ - دېڭىزنى قىلسا خاتىرجەم.

تەھسىن ئەيلىسە يېقىن ھەم يىراق
تارىخ بېتىدىن ئاچسا بىر ۋاراق.

تەگرىدىن بۇنى خان تىلەيدىكەن
لېكىن ئىرادە باشقىچە ئىكەن.

يىپقا سانچىلىپ تارىخ تىزىلغاچ،
پىشانىسىگە ئەدلى يېزىلغاچ.

تەس ئىشقا پەرھاد قوياردى قەدەم،
ئىشقىدىن پەريات چېكەردى ھەردەم.

شاھ سەلتەنىتىنى ئىلمايىن كوزگە
مەقسەت - تىلەكنى ئەيلىدى ئۆزگە.

كۈندىن - كۈن تېنى ئورۇقلاپ كەتتى
گۈلدەك چىرايى سېرىغلاپ كەتتى.

ئىلىپتەك قەددى ئېگىلدى غەمدىن
خالى بولمىدى كوزلىرى نەمدىن،

كېچە - كۈندۈز خان ئىزلىدى تەدبىر
ئۆزى بىلگەنچە باشلىدى تەقدىر.

نەسىھەتكە ھېچ سۇنمىدى بويۇن،
تەقدىردە شۇنداق بولغاچقا ئويۇن.

پايدا بەرمىدى قىلغان چارىسى
ساقايمىدى ھېچ كوڭۇل يارىسى.

ئەكس نەتىجە بەردى تەدبىرى
شۇنداقلا ئىدى تەگرى تەقدىرى.

بىلمەس تەقدىردىن نىم شىھىتمۇ ھەم
كورگەچ پەلەكتىن تۇرلۇك دەرت - ئەلەم.

پەرھادنىڭ كوڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن خاقان چىنىنىڭ بىر يىل تۆت پەسىلگە مۇۋاپىق تۆت ئوردا بىنا قىلدۇرغىنى

پەرھاد دەردىگە قىلىشقا دەرمان
بۇ رەۋىش① پىلان تۈزدىلەر خاقان:

بىر يىل بولۇنەر چار② پەسىلگە
ئوغلۇم يەتكۈزەي يار ۋەسلىگە.

ئەتىياز باھار، ياز پەسلى گۈلزار
كۈزدە سارغىيۇر، قىشتا چۈشكەي قار.

تۆت پەسىلگە باپ تۆت قەسرى③ قىلاي
ھەر بىر پەسىلگە لايىق بىر ساراي.

---

① رەۋىش: بىر يۇرۇش — بۇ خىل ئۇسۇل - چارە.
② چار: تـۆت پەسىل.
③ قەسرى: ئىمارەت.

ھەر بىر قەسرىنىڭ تورۇس - تاملىرى
ئېچىلدىغان مەي ھەمدە جاملىرى.

سازچى، كېنىزەك، ساقى - خىزمەتچى
غەزەلخانلىرى ھەمدە ئۇلپەتچى.

ھەر بىر پەسىلنىڭ مەزھىرى① بولسۇن
خاس شۇ ۋاقىتنىڭ مەنزىرى بولسۇن.

بىرىنچى ئوردا مەۋسۇمى باھار،
باھار مەۋسۇمىن قىلايلى شەزھار.

ھەممە ياپ - يېشىل باھار قىزىدەك،
يېشىل كورپىلەر يايغان يېزىدەك.

خىزىر قەدىمى يەتكەندەك بولسۇن
زەھەرلىك يەللەر كەتكەندەك بولسۇن.

ئىككىنچى ئوردا يەنە شاھانە
گۈللەر ئېچىلسۇن يازدىن نىشانە.

بارچە ئۇسۇملۇك چېچەكلەر ئاچسۇن،
خىلمۇ - خىل رەڭدە كوچەتلەر تولسۇن.

---

① مەزھىرى: ئۆز ئەينى پەسلى كورۇنۇشى.

AltunOq

ياخشى گۈل رەڭلىك قەدەھلەر بولغاي،
تېخى گۈل رەڭلىك مۇبلەر تولغاي.

گۈل رەڭدە بولسۇن ھەممە سايمانلار،
يازنى ئەكس ئەتكەي ئوردا ـ ئايۋانلار.

ئۈچىنچى ئوردا كۆزنىڭ مىلىسى
ساپ ـ سېرىق بولسۇن شاراپ ئەسلىسى.

دەۋرانلار قىلسۇن ئالتۇن پىيالە،
زەپرەڭ گۈللەر ھەم سېرىق لالە.

سەندەل ياغاچتىن جوزىلار قىلىپ،
زەرباپ بىساتتىن پاياندار سېلىپ.

ئوردىنىڭ پۈتۈن تام ۋە خىشلىرى
زەر ھەلدە بولسۇن ھەممە ئىشلىرى

سارغىيىپ كەتسۇن قىزىل گۈللىرى
سايرىشىپ كەتسۇن ئۈنزار بۇلبۇلى.

تۆتىنچى ئوردا تەختتىن نەمۇنە
ئاپپاقلا بولسۇن يېڭى ۋە كونا.

كۆمۈش كۆرىسلار① بولسۇن جابۇجا②
زەررەك مۇلەر بولسۇن موساپپا③.

سىلىنسۇن كاپور④ قارنى ئەكس ئېتىپ
ئەسلى سوزغاندەك يارنى ئەكس ئېتىپ.

گۈل، لاله، بەرنا بىزدە بار سەنئەت
زوھەرى كەلسۇن بارلىق تەبىئەت.

تۇرلۇك يەردىكى ھەممە سەنئەتكار
سەنئەتتىن بۇندا ئەيلىسۇن شەزھار.

بۇ پىلاننى خان ئەسلىگەن ھامان
مەلىكە ئاراغا ئەيلىدى ئايان.

بۇ ۋەزىر خانغا قىلىپ ئاپىرىن
ئورۇنداي دىدى بۇنىڭ بارلىغىن.

شۇ بىلەن دەرھال كىرىشتى ئىشقا،
نەچچە مىڭ ئادەم لاي بىلەن خىشقا.

---

① كۆرىسلار: ئورۇندۇقلار.
② جابۇجا: تەخمۇ - تەق بولسۇن.
③ موساپپا: پىشىپ يېتىلسۇن.
④ كاپور: پۇراقلىق قۇرۇت چۇشۇرمەس دورا.

تاغلاردىن تاشنى كەلتۈردى تاشچى
باغلاردىن ياغاچ كەستى ياغاچچى.

ئۈستىلار ياساپ تومۇردىن چەمبەر
گۈلزارغا ساچىپ ئىپار ۋە ئەنبەر.

پەدازچى كەلدى تاشنى ئاقلاشقا،
مانى① كىرىشتى نەقش باغلاشقا.

ئورمانغا ئاتلار، دەرياغا بېلىق
جاڭگالغا توشقان، چوللۈككە ئېيىق.

تاشلارغا كىيىك، يايلاقلارغا قوي
بىر جايدا قايغۇ يەنە بىر جايدا توي.

يەنى دۇنيانىڭ ھەممە مەزھىرىنى
گەۋدىلەندۈردى سىزىپ بىر - بىرىنى.

تاشنى موم ياڭلىغ كېسىدۇ قارون②
خاس ياساپ ئاڭا بېرىدۇ ئورۇن.

ھەر بىر ئورۇنغا لايىقتۇر ھەيكەل
تاشلاردىن ياساپ قىلدى مۇئەككەل③

① مانى: شۇ چاغدىكى مەشھۇر رەسسام.
② قارون: شۇ چاغدىكى مەشھۇر تاشچى.
③ مۇئەككەل: قوغدىغۇچى.

كورسەڭ ئۇلارنى هايات كوزلەيسەن
چۈنكى تايىنغا-جىننى ئەسلەيسەن.

تەڭرىدىن بۇ بىر بەندىگە مىننەت
چۈنكى ئۈچ جايدا بولدى بۇ جەننەت.

دۇنيادا بەختنى ئەتسە كىم كەسپ
مانا بۇ جەننەت بولىدۇ نېسىپ.

بۇ بىر جەننەتتۇر دۇنيادا بولغان،
ئاجايىپ سۈپەت ھىكمەتكە تولغان.

بىر - بىر سۈپىتىن تەرىپ قىلىشتا،
ئاجىزدۇر قەلەم سىزىپ - يېزىشتا.

تەرىپ تۇسىلىن ھەددىن زىيادە
بۇنىڭ ئالدىدا "ئەرەم"① پىيادە.

ئىنايەت قىلىپ قۇدرەت ئىلاھى
ياساپ پۈتتۈردى خاقان سىپاھى.

خاقاندىكى بار بۈيۈك قۇدرەتتە،
پۈتتى ئوردىلار تۇت يىل مۇددەتتە.

① ئەرەم: دۇنيادا جەننەتكە ئوخشىتىپ ياسالغان باغ.

ساياھەت ئۇچۇن پەرھادنى ئېلىپ،
چۈشتىلەر خاقان ئوردىغا كېلىپ.

ھەر بىر ئوردىدا تاماشا ئۇچۇن
ئەيش ـ ئىشرەتنى باشلىدى يوچۇن.

ياقمىدى بۇلار پەرھاد كوڭلىگە
خۇددى بەرگەندەك زەھەر قەلبىگە.

ئانچىنەن قىلدى ئەيش ساپانى
پەرھادتىن كوزلەپ خاقان ۋاپانى.

ھەر جاينى پەرھاد كورەردى بىرەر
پەقەت سالمايتتى ئىككىنچى نەزەر.

سەن ھەم نىم شىھىت سالما نەزەرىڭ
مەغرۇرلۇق بىلەن بەرمە زەپەرىڭ.

شاھزادە پەرھادنىڭ رەسساملىق ھەم تاش كېسىشنى ئۈگىنىشى

شۇنداق ساياھەت قىلىشتا داۋام
نەقىشتىن چۈشتى كوڭلىگە ئىلھام.

مانىنى كوردى كوڭلى ئېچىلدى
خۇددى سەدەپتەك دورلار سېچىلدى.

دىدى مانىغا: نە ياخشى ھۈنەر
قايسى يول بىلەن كىشى ئۆگىنەر؟

نە خىل سەنئەتتە ياسالسا بىراق
بۇنداق ھۈنەرگە بولىدۇ ياراق.

ھەر بىر رەسىمگە تۇتۇپ ماشىستاپ
سورايدۇ پەرھاد مانىغا قاراپ.

بارمۇ دۇنيادا سەنئەتتەك مەرغۇپ؟
كۆڭلۈمگە ئەمەس جانىمغا مەھبۇپ.

بىر قولدا قەلەم، بىر قولدا جەدۋەل
ھەر بىر رەسىمنى ئۆلچەپ مۇكەممەل.

سوراپ بىر-بىرلەپ سىزىش يولىنى،
نەققاشچىلىقنىڭ ئۇك ھەم سولىنى.

قىزىقتى قەلەم تەۋرىتىش ئۈچۈن
جانسىز گەۋدىلەر يارىتىش ئۈچۈن.

بىر ئاز زاماندا ھېچ قويماي ئۇنى،
ئالدى قەلبىگە ئىچكەندەك سۇنى.

مانىغا قىلدى ھەدسىز ئىلتىپات،
ئۆگەتكەچكە ئۇ قىلماي ئېھتىيات.

ئۇ يەردىن ئۆتتى نە سەيرە ئېتىپ،
چۈشتى ئەزىرى قارۇنغا بېقىپ.

كوردى قارۇننىڭ تاش كېسىشىنى،
تاشتىن جېنى يوق، تەن ياسىشىنى.

بۇنىڭغا قاراپ ئېچىلدى كۆڭلى
سايرىدى يەنە غەمكىن بۇلبۇلى.

ئەجەپ قىياپەت يۈز بەردى ئاڭا
ئۆگەتكىن دىدى بۇ ئىشنى ماڭا.

بۇ مېتىن ئەسۋاپ نىمىدىن ئىشلەنگەن؟
ساڭا بۇ ھىكمەت نەدىن چىشلەنگەن؟

كورسەت مېتىننىڭ ياساش يولىنى
ھەم سۈغۈرۈشنىڭ چىن ئۇسۇلىنى؟

قانداق سېھرى ئۇ؟ قانداق موجىزە؟
ئۆگەنگەنمۇ ئەر، ياكى ئاجىزە؟

ياكى ئاسماندىن تەلىم بولدىمۇ؟ ،
قۇياش نۇرىدىن قەلبىڭ تولدىمۇ؟

ياكى ھەيكەلگە پىدائىمۇ سەن،
ياكى تاشلارنىڭ خۇدايىمۇ سەن؟

ئەزەلدىن شۇنداق يارالغانمىدىڭ،
ياكى پولاتتىن ياسالغانمىدىڭ؟

قارون ئىشتىپ مۇنداق سوئالنى
يوشۇرالمىدى ھېچبىر خىيالنى.

كوڭلىن ھىلىگە قىلمايىن مايىل،
ئۇگەتتى بۇنى بۇ ئۇستاد كامىل.

مەخپى قالمىدى ھېچقانداق سىرى
ساقلىنىپ كەلگەن يىللاردىن بىرى.

بۇ ھۈنەرلەرنى ئۈگىنىپ پەرھاد
كوڭۈل ئويىنى قىلدىلەر بىنياد①.

ئادەمگەرچىلىك قىلىپ ئۇ يەنە
قارون ئالدىغا توكتى غەزىنە.

ئىنئام ۋە ئىھسان ئەيلىبان نەچچەند
قىلدى قاروننىڭ كوڭلىنى خۇرسەند.

ئۇ يەردىن ئوتتى يەنە سەير ئەتتى،
بىچارىلەرنى كورسە خەيرە ئەتتى.

---

① بىنياد: بىنا قىلىش.

يەنە قايغۇغا پاتتىلەر ھۇشى،
قەپەزگە كىردى سايرىغان قۇشى.

لېكىن نىم شىبھىت چىقتى قەپەزدىن،
سايرايدۇ تىنماي ئۇتلۇق نەپەستىن.

پەرھاد ئۇردىلەرنى كوروۇپ چىقىپ بۇ غەزەلنى ئوقۇدى

ئاھ...... كىم دەردىمگە تېپىلماس دەرمان،
ئۇرندى قەلبىمگە مىڭ تۇرلۇك ئارمان.
سەيرىتىپ توت ئۇردا ھەممە قەسرەنى،
كورگەندە غەم يۇتۇپ قايىنايدۇ ۋىجدان.

تەلىيىم، ئىقبالىم شاتلىغى ئۇچۇن
ئېزىز ئاتام قىلدۇردى بۇ يەردە مېھمان.
مېنى دەپ بۇ يەرنى سالغاندا پۇقرا
كىملەر ئازاپ تارتقاندۇ، كىم سەرگەردان؟

مەندەك بىر بىتەلەي پەرزەنت ئۇچۇن،
مۇشەققەتلەر تارتقاندۇر خاقاندەك سۇلتان.
سۇلغاندۇر ئېچىلماي غۇنچىدەك گۇلۇم،
يۇرەكتە دەرت، بېشىمدا غەم، كوڭلۇم پەرىشان.

دەردىم داۋاسىن مەن ھەم بىلمەيمەن،
جىسمىمدا بارمۇ يا ۋۇجۇدۇمدا نۇقسان؟

كەتكەندۇ بۇلارغا كۆچ بىلەن مېھنەت،
بولغاندۇ ھەم تېخى نۇرغۇن پۇل قۇربان.

كاشكى بۇ دەرتلەر ئۆزەمدە كەتسە
ئاتا - ئانام كوڭلى ھەم غەم بىلەن گەريان.
پەرھاد دەپ ئىسمىم بار، پەرياتدۇر ئىشىم،
ئىزتىراپىدىن تىنجىماس قەلبىم بىر زامان.

پەرھاد ئاتىسى خاقانىنىڭ غەزنىسىنى كورۇپ بىر دانە ”ئوق - يا“، بىر دانە سەڭگى پالاخمانىنى① ئېلىپ، كېيىن جاھاننامىغا قاراپ شىرىننى كورۇپ ئاشىق بولغىنى

خاقان پەرھادنى ئېلىپ يىگانە،
تىلسىمگە باشلاپ يۇردى راۋانە.

كورسەتتى خاقان غەزىنىسىنى،
يىللاردىن يىققان دەپىنىسىنى②.

غەزنىنى پەرھاد كوردى بىر يولى،
ياشنىيالماي سارغايغان گۇلى.

ھەممىگە پەرھاد قاراپ باراتتى
ھېچكىم بىلمەيتتى نىمنى ياراتتى؟

① سەڭگى پالاخمان: تاش ئاتقۇچى جەڭ قورالى.
② دەپىنىسىنى: بايلىقى.

AltunOq

قورال ـ جابدۇقنى كوردى ئارىلاپ،
قولغا ئالدى بىر ئوق ـ يانى تاللاپ.

يەنە بىر سەگگى پالاخماننى ھەم،
ئېلىپ ئوق ـ ياغا قىلدىلەر ھەمدەم.

بۇنىڭغا ئاز ـ ماز سۆيۈندى دىلى،
چۈنكى چىلىك ئىدى بازى① ھەم بېلى.

تەجرىبە ئۈچۈن ئىشلىتىش يولىن،
بىرنەچچە قېتىم كوندۇردى قولىن.

مۇداپىئەگە ياراق چاغلىدى،
جان ۋە دىلىنى مەھكەم باغلىدى.

يەنە سەيرىنى قىلدىلەر داۋام،
ھەركىمگە قىلىپ لايىق بىر كالام.

غەزنە ئىچىدە كونا بىر ساندۇق،
تۇرۇپتۇ ئانچە ئېتىۋارى يوق.

پەرھاد نەزىرى چۈشتى بىناگا②
ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ دىدىلەركى: ئاھ!

---

① بازى: يەنە ـ ھەم.
② بىناگا: ئايان بولدى.

نه بار بۇنىڭدا، نه ياڭلىغ ساندۇق،
ئىچىڭلار! دىدى كورەيلى تولۇق.

خاقان دىدى: ئى، بەختلىك ئوغلۇم،
ساندۇق سىرىنى قىلاي مەن مەلۇم:

"ئىسكەندەردىن قالغان بۇ ھىكمەت
ئىچىشقا ئۇنى قىلمىڭىز جۇرئەت.

بىكىتكەندىن تا بۇ دەمغىچە ھەم،
ئاچمىغان بۇنى ھىچقانداق ئادەم.

ئۇلۇغ بوۋامدىن ۋەسىيەتمۇ شول
بۇ ھەقتە مىنى قىلمىڭىز مالول.

نه بارلىغىنى بىز ھەم بىلمەيمىز،
ئىھتىيات بىلەن مۇندا ساقلايمىز.

ئاڭلىشىمىزچە بۇنىڭدا غايەت
خەتەرلىك ئىمىش، ئىچىش بىنهايەت".

"ھەر نىملا بولسا دىدىلەر پەرھاد
قىلغاندۇر بۇنى بىر ئادەمزات.

ئادەم قىلغانىنى قىلالمايمىزمۇ،
ئۇنىڭ سىرىنى بىلەلمەيمىزمۇ؟

ئىنسان قىلىدۇ، ئىنسان قىلغاننى
ئىنسان بىلىدۇ، ئىنسان بىلگەننى.

تاشلىبان بۇنداق خىيالەتنى بىز
ئاچايلى ئۇشبۇ يوشۇرۇننى تېز.

تۇر! غەزنىچى! ئاچقۇچىڭ قېنى؟
باھانە قىلماي ئاچ بۇ قۇلۇپنى!"

ئوغلى پەرھادقا قىلىپ بىر سالام،
خاقان دېدى: "ئى كوز نۇرۇم بالام.

كىچىك سىز، بۇ ياڭلىغ تىلەكنى قويۇڭ،
تېخى ھۇنەر كوپ ئىچكىرگە يۇرۇڭ.

پەرىلەر بۇڭا موسەخخەر ئىمىش①
تېخى شەيتانلار مۇزەپپەر ئىمىش②.

ئەمرى قىلسىلەر سۇلايمان ئەگەر،
جىنلاردىن بىزگە يېتەر كوپ زەرەر".

پەرھاد دېدى: "ئى، مېھرىۋان ئاتا،
ئويلىماڭ مېنى پىكرىمدە خاتا.

① موسەخخەر ئىمىش: سېھىرلىنىپ قىلارمىش.
② مۇزەپپەر ئىمىش: بەخت بېغىشلارمىش.

زادى بۇ سىرنى بىلمىسەم بۇ ئان،
باسماسمەن قەدەم گەرچە ھېچ سايان.

جاھان كوزۇمگە قاراڭغۇلاشتى،
ئىچىلماي گۇلۇم ئاخىر سولاشتى.

تېز ئىچىش كېرەك بولمايلى ھايال،
مېنى ئالداشقا قىلمايىن خىيال".

ئاقىۋەت خاقان ئوغلى ئالدىدا،
سوزدە يىغلىپ قالدى دالدىدا.

دىدىلەر خاقان: "ئىرادە-تەقدىر،
نە بولسا بولسۇن ئاچايلى ھازىر.

ئاچماسقا پەقەت بولمىدى چارە،
بولۇندى كوڭلۇم نەچچە مىڭ پارە.

ئاسمان خۇدايى قىلسا ئىنايەت،
قۇتقۇزار بىزنى بۇ كۈن سالامەت".

ئۇشبۇ سوز بىلەن ساندۇقنى ئاچتى،
چىقىپ بىر ئەجدىھا بۇندا ئوت چاچتى.

يەنى بالايى ئىزىم ئىكەن بۇ،
پەرھاد ئالدىغا كەلدى رو-بىرو.

ھەممىلەر قاچتى بۇ ماجرادىن،
ساندۇقتىن چىققان بالا ـ قازادىن.

باشلىنىپ قالدى ئەجدىھا بىلەن جەڭ،
گايى يېڭىلدى، گايى كەلدى تەڭ.

پەرھاد قولىدا يالغۇزلا خەنجەر،
ئۇلۇق ئوت چاچار ئاغزىدا ئەجدىھار.

گۆكىرەپ ئورلەپ بۇلۇتتىن ئاشار،
زەھەرلىك يالقۇن قايىنار ھەم تاشار.

ئەجدىھاگە پەرھاد بولدى ئەركەك شىر،
بىر قولدا قالقان، بىر قولدا شەمشەر.

دۇنيانى يۇتقان ياۋايى قەھرىمان،
پەرھاد ئالدىدا تاپمىدى ئامان.

غەزەپتىن تاغدەك بولسا ئەجدىھا
ھىچ غەم يىمەيدۇ پەرھاد بىباھا.

ئاخىرى ئەجدىھا زەخىمدار بولۇپ،
يىقىلدى يەرگە بىمادار بولۇپ.

ئەجدىھاگە پەرھاد تىزدىن ئېتىلدى،
خەنجەرنى سالدى ئەجدىھانى تىلدى.

Altun0q

يەنى ئەجدىھانى تىلدى ئۈچ پارە،
يوق ئىدى مۇندىن باشقا بىر چارە.

بىسمىقتۇرۇپ ئۇنى ساندۇققا باقتى
"جاھاننامە" گە باغرىنى ياقتى.

بۇ ئەينەككە گەر باقسا ھەرئىنسان،
ئىستىقبالىنى كورەر بى گۇمان.

قالغان ئۆمرىدە نە ئىش ئىشلەيدۇ،
يازدا قەيەردە، نەدە قىشلايدۇ.

قانداق مۇشەققەت ۋە قانداق راھەت،
كاژمۇ تەلىيى ياكى سائادەت.

كىم بىلەن ئوينار، كىم بىلەن كۈلەر،
قەيەردە ياشار ۋە قايدا ئولەر.

يەنى بۇ ئەينەك ھىچبىرنى قويماي،
كورسىتەر ئىدى پەقەت يوشۇرماي.

بۇ ئائىينىگە پەرھادمۇ قاراپ،
كوردى دۇنيانى بىر ـ بىر ئارىلاپ.

بىستون تىخىمۇ كورۇندى بۇ دەم ـ
ئىشلەپ تۇرۇپتۇ نەچچە مىڭ ئادەم.

قارىدى پەرھاد خەلققە بىر ـ بىرىن
ناگاھ ئۇياقتا كورۇندى شىرىن.

بىرلا ئاھ! دىدى ھۇشىدىن كەتتى،
جانسىز گەۋدىدەك يىقىلدى، ياتتى.

ئىم شىھىتقا ھەم يار بولۇپ پەلەك
"جاھاننامە" دىن بەرگەيدى دىرەك.

پەرھادنىڭ غەزىلى

جامالىڭنى بىركورۇپ قۇدرەت ئىچىدە،
قالدىم مەن يۇز تۇمەن ھەسرەت ئىچىدە
قەلبىمنى كويدۇرگەن ئۇزەڭ ئىكەنسەن،
يىراقتا تىخى پەردە ئەسمەت ئىچىدە.

ئاسمان پەلەكنى كوردۇم ئەينەككە قاراپ،
تاغ قازماقتا نەچچە مىڭ ئادەم ئىشلەپ ھاسىراپ.
پۇركەنجىدە بىر قىز كوردۇم رومالىدىن ماراپ،
شاھزادىدەك كىلۇر ئىززەت سەلتەنەت ئىچىدە.

بىر ئوت چىقتى كوكسىدىن تۇتاشتى مەنگە،
ئەقلى ھۇشىدىن ئايرىلغان جانسىز بەدەنگە.

بىلمىدىم مەن نە ئىش بولدى بۇگۈن بۇ تەنگە،
يوق ئۇل پەرى رەھنىمايىم① بۇ بەيت② ئىچىدە.

قانداق قىلىپ ھورۇمنى يەنە كورەرمەن،
گەركورمىسەم بۇ ئوتتا ئاخىر ئولەرمەن.
يارىپ مەھشەر كۈنىدە ئۇنى سورارمەن،
كورگەن يارمۇ دەپ بۇگۈن ئەرسات③ ئىچىدە.

ئۇل كورۇنگەن پەرھادقا تاغ ئەمەس بىر بالادۇر،
ئىزلەپ يۈرۈپ بۇ جىسمىم شۇندا قالادۇر،
ئاي يۈزلۈكنى كورمەي قىزىلگۈلۈم سولادۇر،
مەجروھ تېنىم قالادۇر تۇپراق زۇلمەت ئىچىدە.

پەرھاد دەردىگە ئىلاج قىلىشتا، مۇنەججىملەر دەريا ساياھىتىگە ۋە سەككىز بۇلاققا بېرىشقا مەسلىھەت بېرىشى

ئىزلەپ ئوغلىغا خاقان بىر ئىلاج،
مۇنەججىملەرگە چۈشتى ئېھتىياج.

قۇردى ئەندازلار مەسلىھەتلىشىپ،
مۇنەججىملەر تېخى گەپلىشىپ.

① رەھنىما: يول كورسەتكۈچى.
② بەيت: جاي.
③ ئەرسات: ۋاقىراپ زارلاش.

ساياھەت قىلسۇن كىمدە دىدى،
چارە يوق بولەك نىمدە دىدى.

بارسۇن يول يۇرۇپ شىمالىي تاققا،
تاغنىڭ ئىچىدە سەككىز بۇلاققا.

ساقىيار ئۇندا بولسىلەر دەرتمەند،
ئىشقىغا بەلكى روھى بولسا بەند.

بەكمۇ يېقىملىق موساپپا① ھاۋا
تۇرلۇك ساقايماس كىسەلگە داۋا.

پەرھادنىڭ غەزىلى

پەلەكتىن بىر سادا كەلدى
دىلىم ئىشقىدا كويگەي دەپ،
كى دۇشمەن ئارزۇسىدا
غەمۇ مىھنەتكە چومگەي دەپ.

پىراقىدا دىلىم غەملىك،
كورەلمەي كوزلىرىم نەملىك،
مەن ئىزلەپ دەرتكە دەرمەنلىك،
ئەلەمنى جاندىن ئالغاي دەپ.

---

① موساپپا — ساپ ھاۋا.

تاپالماي دەردىمە چارە،
يۈرەكىم كۆندە مىڭ پارە،
سۈبھە-شام غەم بىلەن زارە
بۇ بىر تىلسىمنى ئاچقاي دەپ.

كېچىپ مەن كار① - بارىمدىن،
چىقىپ كەتسەم دىيارىمدىن،
تىلەيمەن بى غۇبارىمدىن②
ۋىسال سۈبھىسى بولغاي دەپ.

كوزىدىن ياش توكۇپ پەرھاد،
كېچە-كۈندۈز قىلۇر پەرياد،
جاپا ئەيلەر پەلەك بىدار،
پىراقتا جارى بەرگەي دەپ.

× ×

نۇرغۇن كېمىدە بار ئىدى خاقان،
دەريا ئىچىدە بولۇشقا مېھمان.

ساياھەت ئۈچۈن دەرياغا چۈشتى
تاماشا بىلەن سودىمۇ يۈرۈشتى.

---

① كار — ئىش.
② غۇبار — پاك - سۈزۈك.

AltunOq

قازادا بىر كۈنى قوزغىلىپ شامال
خاننىڭ كوڭلىنى ئەيلىدى مالال.

دەريا ئىچىدە تۇمان كوتەردى،
كېمىلەرنى ھەم چايقاپ تۇراردى.

بارغانچە كۈچلۈك بولدىلەر بوران،
داۋالغۇپ كېمە يۇرەردى ھەريان.

بەزى كېمىنى بىر بىرىگە ئۇرۇپ،
ھالاكەتۇ قىلدى تېخى سۇندۇرۇپ.

بەزى نامەلۇم تەرەپكە كەتتى
بەزىسى سۇدا غەرق بوپ بىتتى (بىتتى)،

ئاتا بالىغا بولۇپ قىيامەت،
ئايرىلىشتىلەر ئەيلەپ نادامەت.

پەرھاد قالدى بىر تەختى پارىدە،
ئاھۇ - زار قىلىپ شىرىن دەردىدە.

يېنىدا ئوق - يارى قالغان ئىدى،
يەمەك - ئىچمىگى يوقالغان ئىدى.

پىراق دەردىدە دىمى سىقىلدى،
ئاقىۋەت بىھوش بولۇپ يىقىلدى.

نىم شېھىت سېنى بوغىسىمۇ پىراق،
بىھۇش بولۇشنى تاشلىغىن يىراق.

خاقانىنىڭ غەزىلى

ئاھ، تەلەي نە قىلاي ئى، ۋاي سۇلتانىم بالام،
تەختى تاجىم ئىگىسى، دەردى تابانىم بالام.

لەشكىرىم سەردارى بولغان گوھىرىم، كانىم بالام،
كەتتىڭىز قايسى تەرەپكە ماھى گۇل پانىم بالام.

سىزدىن ئۆزگە ئى، بالام بىر نۇرىم، جىسمىم بارمىدى؟
يالغۇزۇم، كوز روشنىم دەردىمگە دەرمانىم بالام.

ئى كوزۇمنىڭ نۇرى سىزدىن ئۆزگە جانىم بارمىدى؟
دۇنيادا سىزدىن بولەك سەرۋى راۋانىم بارمىدى؟

تېنىم ئىچىدە جان ئىدىڭىز يەنە جانىم بارمىدى؟
يالغۇز كوز روشنىم تەختىمگە سۇلتانىم بالام.

بۇ، نى ھىكمەتتۇر جۇدا بولدۇم جامالىڭ شەمئىدىن،
ئايرىلىپ قالدىم سېنىڭدەك يۈرىگىمنىڭ قېنىدىن.

سېنى دەپ چىققان ئىدىم شەھرى خوتەننىڭ تەختىدىن
تاپقىلى بولغايمۇ ئىزلەپ ئۇشبۇ دەريا قەھرىدىن.

تى مېنىڭ ئارامى جانىم، گوھىرى كانىم بالام.

ئاختۇرۇپ دەريا ئىچىدە سېنى قايدىن تاپىمەن؟
تاپمىسام سېنى بۇ يەردىن ئەمدى قانداق كېتىمەن؟

ھەم بۇ خاقان تەختىدە مەن ئەمدى قانداق تۇتىمەن؟
ئوت پىراقىڭدا بالام زارى يىغلاپ ئۆتىمەن.

بالغۇزۇم، گوھىرىم، شاھزادە خاقانىم بالام!

پەرھادنىڭ شاپۇرغا يولۇققۇشى ۋە ساداقەتلىك يولداش بولۇپ شەھرىيارغا بېرىشى

سۇ ئىچىدە شۇنداق يۈردى بىر زامان،
يولۇقتى ئاڭا بىر كېمە ناگان.

بۇ يات كېمىدە بار ئىكەن تامام،
تىجارەت ئۈچۈن يۈرگەن خاس ئادەم.

بولار پەرھادنى كورۇپ بۇ ياڭلىغ،
ئۆلگەنمۇ دىدى ۋە يا ھاياتلىق.

ئوز كېمىسىگە ئېلىشتى دەرھال،
ھايات ئىكەن دەپ قىلىشتى خىيال.

بار ئىدى شاپۇر دىگەن بىر يىگىت،
پەرھادنى كورۇپ دىدى ”ئاھ! ئىسىت!“

پەرھادقا تىزدىن دورىلار قىلىپ،
رەھىمە - شەپقەتلىك چارىلەر قىلىپ.

كوردى پەرھادتا ئىشقى يالقۇنى،
پەرۋىش بىلەن ساقايتتى ئۇنى.

ماڭدى نەچچە كۈن دەريا ئىچىدە،
قاراقچى كەلدى يەنە بىر كىچىدە.

سودىگەرلىگە ھۇجۇم باشلىدى،
بىچارىلەرنىڭ كوزىن ياشلىدى.

بۇلارمۇ رىزا بولۇپ تەقدىرگە،
كىرىشەلمىدى چارە - تەدبىرگە.

ھاياتتىن ھەممە ئۈمىدىن ئۈزۈپ،
تۇرۇشتى تەسلىم بولۇشقا كونۇپ.

رەھىمە قىلمايىن قاراقچى مەككار،
شىشە قۇتىدىن ئوت چىقىندۇرار.

مەغرۇرلۇق بىلەن كىلىشەر ئىدى،
نەق ئۇلجا تاپتۇق! دىيىشەر ئىدى.

ئۇشبۇ ئەھۋالنى كورۇپلا پەرھاد
نە ئىش بۇ؟ دىدى ۋە قانداق بىداد.

بۇ قانداق جاللات ۋە قانداق دۈشمەن،
ناھەق كىشىنىڭ خۇنىنى توككەن؟

چاپسانلىق بىلەن ئوق - يانى ئېلىپ،
قاراقچىلارنى ھەسرەتكە سېلىپ.

قاراقچىلاردىن سەككىز - ئونىنى
ئېتىپ يىقىتتى ھەم بىر چوڭىنى.

پەرھادنىڭ ئوقى خاتاغا كەتمەي،
قالمىدى پەقەت دۈشمەنگە يەتمەي.

بۇ كەڭ جاھاننى قىلىپ ئاڭا تار،
قاراقچىلارنى قىلدى تار - مار.

قاچتى قالغىنى ئوڭ ھەم سول بىلەن،
ۋە بەزىلىرى ئۆتتۈر يول بىلەن.

بۇ سىردىگەرلەر ئامان قېلىشتى،
پەرھادقا كېلىپ تازىم قىلىشتى.

AltunOq

كېمىمىزدە سەن بولمىساڭ ئەگەر،
نابۇت بولاتتۇق، دېدى سودىگەر.

ھەممىمىزگە خوجايىنمۇ سەن،
بېشىمىزدىكى تاجىمىزمۇ سەن.

سىز بىر پالۋان يىگىت ئىكەنسىز،
قەدرىڭ بىلمىگەن خەلق ئىكەنمىز.

تىرىك قالدۇق بىز ھىمايىتىڭدە،
ئەمدى بىز سېنىڭ ئىتاھىتىڭدە.

سەن ئەسلىدە بىر سۇلتانزادىسەن،
سەئىد يۇلتۇزلۇق بىر ئازادىسەن.

بەلكى رۇستەمنىڭ ئەۋلادىمۇ سەن؟
ياكى جەمشىتنىڭ جەللادىمۇ سەن؟

ئەجەپ مۇلايىم ئەخلاقىڭ سېنىڭ
سەئىد ئەكبەر①مۇ ئەپلاكىڭ سېنىڭ.

چىرايلىق - ئوچۇق سوزلىرىڭ شىرىن،
ۋۇجۇدۇڭ ئالغان ئادەملىك يېرىڭ.

چۇمولە سېنىڭ ئەپتىڭگە قاراپ،
ئايىغىڭدا قالسا چەكمەيدۇ ئازاپ.

① سەئىد ئەكبەر ئەپلاكىڭ سېنىڭ — چوڭ يۇلتۇز مەنىسىدە.

چۈنكى زانىڭدا قانچىلىك ئازار
قۇرمىغان ئىكەن پەقەتلا بازار

شاپۇر دېدىكى: "ئەي دىلى يارە،
مەقسىدىڭنى ئېيت قىلاي مەن چارە.

دىلىڭدا بولسا سۆيگۈدىن ئەسەر،
ئاتەشىن نەپسىم ئۇنى ھەم كېسەر.

رەقىپ كوكسىدىن چىقىرىپ تۇتۇن،
قىلۇرمەن سېنىڭ يۈرىگىڭ پۈتۈن.

ئاسمانغا چىقماق بولسا تىلەگىڭ،
ھازىر قىلۇرمەن بارلىق كېرەگىڭ.

مەقسىدىڭ ئۈچۈن تەييار ھەر زامان
جان ھەم تېنىمنى قىلۇرمەن قۇربان."

ئىشەندى پەرھاد جان ۋە دىل بىلەن،
دوستلاشتى بۇلار ساپ ئەقىل بىلەن.

سوزلىدى پەرھاد ئىزلىگىنىنى،
جاھانىنامىدە كورۇنگىنىنى.

شاپۇر دېدى: ئۇل شەھرىيار يېرى،
ئار① ئىشچى بار ئۇزۇندىن بېرى.

موھىنبانۇدۇر ئۇنىڭ خانلىغى،
تىلىگى دەۋلەت ئابىدانلىغى.

بىستوننى كېسىپ چىقىرىپ ئېرىق،
شەھرىيار يېرىن قىلىشتۇر تېرىق.

بىر تۇققانى بار "شىرىن" دەپ ئۇنىڭ،
ئېھتىمال شۇدۇر تىلىگىنىڭ سېنىڭ.

دەررۇ باشلىدى پەرھادنى ئۇيان،
باردى يول يۈرۈپ بىرنەچچە زامان.

پەرھاد پەريادى ھەددىدىن ئاشتى،
شىرىنغا كېلىپ ئاخىر تۇتاشتى.

قېنى، نىم شېھىت سېنىڭ پەريادىڭ،
قايسى شىرىنغا باشلاندى يادىڭ؟

شىرىن

موھىنبانۇدۇر شەھرىيار شاھى
بار ئىدى ئۇنىڭ شىرىن دەپ ماھى.

---

① ئارى — راست، توغرا.

بۇ مەلىكىلەر بىر تۇغقان ئىدى،
ئەزەلدىن بەختكە يولۇققان ئىدى.

موھىنبانوغا سىراس ئىدى شاھ.
ئىشقىدىن شىرىن چېكەردىلەر ئاھ!

ئىسمى جىسمىغا چىرايلىق ياققان،
تەلەي ئۇنىڭغا ئۇڭ كوزدە باققان.

خالىغان چاغدا ئېچىلار گۇلدەك،
پەسمى① سوزىدە خۇددى بۇلبۇلدەك.

ئەركە ئوستۇرگەن مەسئۇد② تەخت ئۇنى،
قىزغىنىپ باققان ئەركىن بەخت ئۇنى.

نەپسى كىيىمگە بولمايتتى مەغرۇر،
شان - شوھرەتلىگە كۇلمەيتتى مەسرۇر③.

ئالدىيالمايتتى يىپەك - تاۋارلار،
سولدۇرالمايتتى غەملىك ناۋالار.

---

① پەسمى — گۈزەل سوز.

② مەسئۇد — پاك.

③ مەسرۇر — مەس بولماق.

ئەيش - ساپاغا بېرىلگەن ئەمەس،
جەمشىت تەختىگە ئېگىلگەن ئەمەس.

رۇستەمدەكلەرنى پىسەنت قىلمايتتى،
شاھى ئىراننى كوزگە ئىلمايتتى.

ئۇ بىر ئاھۇ① كىم شىكار بولمىغان،
يوق بەلكى لاچىن، تورغا ئىلىنمىغان.

جامالىدىن ئاي بەھرىۋەر ئىدى،
قاشىغا قەلەم ھەم سىپەر ئىدى.

خىجىللىق يېتىپ ھوسنىدىن كۈنگە،
توختىيالماستىن كېتىپتۇ تۈنگە

بويىنىغا ئېسىپ قىل سەدەپ مارجان،
تەقدىم قىلىپتۇ يۇلتۇزنى ئاسمان.

مەقبۇل② بولمىغاچ ھېچبىر يۇلتۇزى،
چىقماپتۇ شۇندىن بۇيان كۈندۇزى.

تەبرىك قىلىشقا بارماي دەپ قورۇق،
"ھەسەن - ھۈسەن"نى يوللىغان ئۇيۇق.

---

① ئاھۇ — كېيىك.

② مەقبۇل — قوبۇل.

Altunoq

قىلار لېنتە دەپ ساچىغا ئۈنى،
ماختىنىپ دەپتۇ ھەممىگە بۇنى.

ئەرزىمەپتۇ ئۇ پېرى چېھرىسىگە،
تاشلاپتۇ ئۇنى ئاسمان قەھرىگە.

شۇنىڭغا ئۇپۇق بولۇپ بەك خىجىل،
گاھى ساپ - سېرىق گايىدا قىزىل.

پېرى قىزلىرى ئۇيۇلۇپ شۇئان،
ئەلنىڭ كوزىدىن بولۇپتۇ پىنھان①.

خوتەن مولكى②دىن پەرھادتەك شۇڭقار،
كويۇپ ئۇ قىزغا بولۇپتۇر شىكار.

موھىنبانودۇر شەھرىياردا شاھ،
سىڭلىسى شىرىن ئەجەپ دىلرابا.

ئابادلىقتا بەك كويۇنەر ئىدى،
خەلقچىللىقتا بەك سۆيۈنەر ئىدى.

بىستون تاغىنى كەستۈرمەكچىدى،
شەھرىيارغا سۇ كەلتۈرمەكچىدى.

---

① پىنھان — يوشۇرۇنغان.
② مولكى — مەملىكەت.

تاغنىڭ ئارقىسى گويا بىر دېڭىز،
ئالدىدا سۇدىن يوق ئىدى بىر ئىز.

باي ناھىيىنىڭ ئورنىنى بۇرۇن،
پايانسىز سۇلار قىلغانتى ئورۇن.

چۈنكى موزاتنى توساپ بىستون تاغ،
قانمىغان سۇغا شىردىن تۇرغان باغ.

تەپچىرەپ تاغدىن سىرغىپ ئۆتكەن سۇ،
سۇنىڭ ئورنىغا سىپىلگەندەك ھو.

دەپتى بولماپتۇ سۇ تەشنالىغى،
ھورغا باغلانسا ئاشىنالىغى.

تېخى ئۇياقتا بەكمۇ نۇرغۇن بوز،
بىكارلا ياتقان ئېچىلماي ھونوز①.

ھوسۇل بېرىشكە ياراشلىق ئىدى،
پەقەتلا سۇغا قاراشلىق ئىدى.

چىقاردى موھىببانو بىر پەرمان،
ئۆگلاشقا تاغدا ئىشلەر خەلق ھامان.

---

① ھونوز: تېخى، ھىلىغىچە، ھازىر.

لېكىن بۇ ئىشلەش ھەممىسى بىكار،
چۈنكى ئۇ تاققا قىلمايدۇ تىغ كار.

قورالچىنىڭ① بارلىق پەرمانى،
ئىچىدىكى شەرت دەرتكە دەرمانى.

تاغنى كىم كېسىپ كەلتۈرسە گەر سۇ،
شىرىنغا تەھقىق بولغۇسى كىياۋ.

پەرھاد كېلىدۇ ئۇشۇل دىيارغا
يوق بەلكى شىرىن سۆيۈملۈك يارغا.

پەرھاد كوڭلىدە رەھىملىك زاھىر،
تاغنى كېسىشكە ھەم ئەردى ماھىر.

پەرھادنىڭ غەزىلى

نىگارىم، ساڭا دىل پەرياد ئەپغانىم ئەسەر بەرمەس
ماڭا بارى سابا ئۇل سەرۋەرى گۈل رۇھىدىن خەبەر
بەرمەس.

ئېچىلماس غۇنچە بەختىم كورمىسەم ئۇل رىۋانىم مەن،
چىچەكلەر ئاتمۇغۇنچە شاخ ـ ياپراقلار ئەسەر بەرمەس.

① قورالچى — موھىنبانونىڭ پادىشالىغىنى "قورالچى" دەپ ئاتىلىدۇ.

دۇتار بولدى ئەلىپ قەددىم سىنىڭ ئىشقىڭدا ئى دىلبەر،
بۇ تاغدا مەدىكار بولمۇغۇنچە ھىچ نەزەر بەرمەس.

ئۇزەم شاھزادە خان ئەردىم، ئەلىم دە موھتەبەر ئەردىم،
مۇشەققەت چەكمۇگۇنچە ھىچقانداق زەي شەكەر بەرمەس.

ئاققۇزدۇم كوزدە ياشىمنى، يەتكۇزدۇم كوككە ئاھىمنى،
ئەگەر بەرمىسە مۇرادىمنى بۇ تەن جانىمغا يەر بەرمەس.

مىنىڭ تاش كەسكىنىم خۇددى قىزىلچى تەرگىنىم ئۇخشاش،
قولى تاش كەسمىگۇنچە خوجايىن ئەسلا كىمەر بەرمەس.

دىلىمنىڭ رەنجىدىن ھەرگىز شىكايەت قىلما ئى پەرھاد،
ئىشىڭ ئەرزىمىگۇنچە ساڭا ئۇستازىڭ ھۇنەر بەرمەس.

تاغنى مەن كىسىپ ئاچاي سۇ، دىدى،
خەلقتىن مۇشەققەت ئازايسۇن، دىدى.

مۇنداق خۇش خەۋەر شىرىنغا يەتتى،
ھاشاچىلاردىن ھەمدە غەم كەتتى.

تاغنى كىسىشكە كىرىشتى پەرھاد،
تاغۇ - تاشلاردىن چىقاردى پەرياد.

لاينى كەسكەندەك پەرھادنىڭ تىغى،
بىستۇننى كىسىپ چىقاردى يىغى.

ئىشقىنىڭ بۇ بىر چىن ئىپادىسى،
بەلكى پەرھادنىڭ پەننى چارىسى.

بەلكى شىرىننىڭ ئەسلى غايىسى،
بەلكى تەڭرىنىڭ كۈچ ئىرادىسى.

شىرىننىڭ غەزىلى

ئۇزۇن زاماندىن سۇسىز بۇ تۇپراق،
كوكەرتىش قىيىن بەرگىدىن ياپراق.

سۇ كەلتۈرۈشكە ئۆتكەن سۇلتانلار،
مۇشەققەتلەردە ئاجىز قالغانلار.

تىلەپ مەن ھەقتىن يۇرت ئابادلىغى
ئىشلەتتىم مۇندا دولەت خانلىغى.

ئۈچ يىلدۇر ئىشلەپ تالغاندى خەلق
يۇرتلەردە بولغاندى ئېغىر سىلىق.

ئاھ! بۈگۈن ئاللا بەرمىش تىلەكنى،
كەلتۈرگەنمىش بىر كۈچلۈك بىلەكنى.

ساياھەت قىلىپ مۇندا كەلگەنمىش،
ئوز خاھىشىچە تاشلار قازغانمىش.

مەيۇس قەلبىمنى قويماي دەپ غەمدە،
ئۈچ يىللىق ئىشنى قىلمىش بىر دەمدە.

قانداق باھاتۇر، قانداق قەھرىمان؟
كورسەم، ئىنايەت قىلسام بۇ زامان.

بۇ يۇرتقا شەكسىز بولۇر سائادەت،
شىرىن تىلىگى بولسا ئىجابەت.

شىرىن دىدى ئى، يىگانە يىگىت،
دۇنيا ئىچىدە بىگانە يىگىت.

ئەجەپ مۇشەققەت ئىزلەر ۋۇجۇدۇڭ،
تاغلارنى پارە ئەيلەپ ئۈمىدىڭ.

ئوخشمايسەن بۇ يۇرتتا ھىچ كىشىگە،
ئىشىڭ ئوخشماس ھەم خەلق ئىشىگە.

بولغان ئىدۇق بىز بۇ ئىشتا ئاجىز،
كورسەتتى قولۇڭ بىزلەرگە موجىز.

قىبنى، سەن دىل ئات ساندۇغۇڭنى ئاچ،
باتۇر يىگىتنىڭ بىشىغا تىللا ساچ.

خىزمىتىڭ ھەققى بىر تىللا ئەمەس،
قانچە غەزنە بەرسەم ئەرزىمەس.

پەرھاد ئىشتىپ شىرىن سوزىنى،
پۈركىدى ھايا ئۇنىڭ يۈزىنى.

شۇ چاغدا بىر ئاز قوزغىلىپ شامال،
شىرىن يۈزىنى يەلپۈتتى دەرھال.

ئالدى پەردىنى ئاينىڭ يۈزىدىن،
ئوتلار چاقنىدى پەرھاد كوزىدىن.

دىدىكى: "ئەينەك ماڭا كورسەتكەن،
جىنىمنى ئېلىپ، جاننى سودرەتكەن.

غۇربەتكە سېلىپ بىچارە قىلغان،
مۈلكىمدىن ئايرىپ ئاۋارە قىلغان.

ھەممىنى قىلغان ئوزى مانا شۇ،
ئەقلىمنى ئالغان كوزى مانا شۇ."

دىدى يىقىلدى، ھوشىدىن كەتتى،
شىرىن پەرھادقا بىر بېيىت ئېيتتى:

ئى شەمئى جامال①، ئادىمى بىھوش،
نە ئۇچۇن سېنىڭ پاك دىلىڭ مەيۇس؟

---

① شەمئى جامال ــ جامالى قۇياشتەك.

باغرىڭ ئېزىلىپ ئاغزىڭ قۇرۇپتۇ،
گۈلدەك چىرايىڭ دەرتتىن سولۇپتۇ.

سوزلە ماڭا سەن دەردىڭ ـ ئەلىمىڭ،
دىلدە يارنى ھېچ يوشۇرمىغىن.

بەردىمۇ ساڭا بېگانە زەھەر،
ئول بائىسىدىن① ئەيلىگىن خەۋەر.

جادىگەر ساڭا سېھرى قىلدىمۇ،
ياكى ئەقلىڭنى بەنت قىلدىمۇ؟

بۈگۈن شىرىنغا بولدى خوشلۇق يار
خوشاللىق ئىچرە يۈرىگى ئوينار.

× ×

ئەزەلدىن خوشلۇق غەمگە ھامىلدار،
كېلىدۇ شۇڭا گۈل يېنىدا خار②.

پەرھاد تىرىشتى بىرنەچچە زامان،
ئاقىۋەت سۇنى ئەيلىدى راۋان.

---

① بائىسىدىن ـــ شۇ سەۋەپتىن.
② خار ـــ تىكەن،

كەسكەن تاغدىن سۇ قىسلىپ ئۆتىدۇ،
ئىسمىنى خەقلەر كەپلەش قويۇپتۇ.

هازىرمۇ تېخى شۇ ئىسىم يادگار،
ئەبەتكە ساقلا ئى پەرۋەردىگار.

بۇ ۋاقىت ئىچىدە شىرىن ۋە پەرھاد،
ئىشقىدىن دائىم قىلدىلەر ئاھ ـ دات.

سۈيگۈدىن دائىم بولۇپ بىسارام،
راھەتنى ئۈزگە قىلدىلەر هارام.

شىرىنىمىز دەۋران سۈرمەسمەن، دىدى،
ئۈنىڭسىز ئۆمۈر كورمەسمەن. دىدى.

تۇرالماس ئىدى يۈرىگى كويۇپ،
يىغلىغان ئىدى شىرىننى سۆيۈپ.

پەرھاد كوزىدىن ياش توكۈلگەن چاغ،
تاقەت قىلالماي يىغلىۋەتتى تاغ......

ياشلار قۇرۇپتۇ تاغ توختىمايدۇ،
"يىغلىغان تاغ" دەپ خەقلەر ئاتايدۇ.

هىچ توختىماستىن يىغلايدۇ هامان.
بىر ئېرىق سۇنى قىلماقتا راۋان.

شرىن دەيدۇ: ”گەر پەرھاد بولمسا،
گۈلدەك ئېچىلىپ مۇندا تۇرمسا.

تاجى دەۋلىتىم ھەممىسى قۇربان،
قەسىمىم تەگرى كالامى قۇرئان.

دائىم ئېچىلسۇن نىم شىھىت گۈلى،
تىنماي سايرىسۇن ئەركىن بۇلبۇلى.

پەرھادنىڭ مىڭ ئويىنى قېزىشى

روھى باغلىنىش بۇ يەرگە يەتتى،
ۋەدىگە ۋاپا ۋاقتىمۇ يەتتى.

بۇ چاغدا ئىران خىسراۋىسى كېلىپ،
ئاشىغى پەرھادقا بولغاندى رەقىپ.

پەرھادقا بالا، كۈلپەت يۈز بەردى،
قورالىچىنىڭ كوڭلى ئۆزگەردى.

يەنى خىسراۋنىڭ پىتنە-ئىغۋاسى،
قورالىچىنىڭ ياندى ئىخلاسى.

بۇرۇنقى قىلغان شەرتى بۇزۇلدى،
ئۇنىڭغا يەنە بىر شەرت قوشۇلدى.

ملك ئۆينى بىنا قىلسۇنلەر تاشتىن،
ئۇتسۇن پەرھادنىڭ ئىشقى سىناشتىن.

گۈزەل نەقشلىق ئىشلەنسۇن يەنە،
ئىككىنچى بۇنداق بولمىسۇن بەنا.

ملك بولۇم ئۆيگە يۈز ملك سۈپەت نەقش،
سىزىپ شىرىنغا قىلسۇن ئۇنى بەخش.

تام ۋە تورۇسلار ھەممە تاش بولسۇن،
گۈللەر ئېچىلىپ بۇلبۇللار قونسۇن.

ئۇ ئۆيگە قاراپ بۇلبۇل سايرىسۇن،
ئۇ ئۆيگە قاراپ كوكۇل يايرىسۇن.

سازەندىلەرنىڭ مۇقام ناۋاسى،
ھورىلەرنىڭمۇ كۈلكە ساداسى.

قوشاقچىلارنىڭ توقۇغانلىرى،
موللالارنىڭ ئوقۇغانلىرى.

ھەممە يوللانسۇن شۇ ئۆيگە پەقەت،
چەتكە بولمىسۇن ھەتتا بىر نوقەت①.

① نوقەت — چېكىت.

ئېيتىلىشچە: پەرھاد يەتتە يىل،
ئىشلىگەن كويۇنۇپ ئايماي جانۇ دىل.

يەتتە يىل جەريان ئىچىدە پەرھاد،
بىر كەم مىڭ ئۈينى قىلدىلەر بىنياد.

زادى دۇنياغا باقساڭ نىم شىبھىت،
تولماس ئۇ بىرسى پۈتمەس ھىچ ئۇمىت.

پەرھادنىڭ غەزىلى

ئەرزىمنى ئېيتاي بادى ساباغا،
يەتكۈز سالامىم ئول بى ۋاپاغا.

تارتتىم مۇشەققەت چەكتىم رىيازەت
مەندىن سالام ئېيت ئول ئاشناغا.

بەختىم قارادۇر، باغرىم يارادۇر،
دەردىم تولادۇر ئول رەھنماغا.

ھوسنى بازارى قەلبىم شىكارى،
بولغۇم مازارى بۇ كوھسارغا①.

بولغايمۇ ۋەسلى يارسام بۇ تاغنى،
يەتكۈزسەم ئاھىم ئەرشى ئەلاغا.

① كوھسار — كۆچارنىڭ ئىسمى.

تاشلاپ دىيارىم تەرك ئەيلىدىم تاج،
قويدۇم بېشىمنى بىر ئىشقىغە مۇھتاج.

ئى ھوسنى شاھى، پەريادى ئاھى،
كويۇڭدا ئورلەر سۈيى ساماغا.

كېلىدۇ شىردىن ئەھۋالىم سوراپ
بۇ بىلەن قىلۇر خارۇ-زارىمنى.

كويىدۇ يۈرەك، تالىدۇ بىلەك،
تىلىگىم ۋىسال، جىگىرىم كاۋاپ.

كوكسۇمدە پىچاق، ئارزۇدا زامان،
پۈرقەت ئىچىدە ئەيلىدى ئازاپ.

خىيالىم ئەگەر يادلىسام ئۇنى،
خۇرسەنت بولىمەن قۇياشقا قاراپ.

ئاھىم ئوتىدىن ياقىمەن چىراق،
تۇندە تاغ ئىچى بولماس دەپ خاراپ.

ئاياغىدا گەر ئورلىسە توزان،
سەپسەم سۇ قىلىپ يانمىدى سىراپ①.

① سىراپ: ئەلەنگۇ.

ھىجران ئوتىدا كوزۇم توكسە ياش،
ھەيران قالدۇ بۇلۇتلار قاراپ.

چاقنىغان ئوتى بىرەلمەس چىداش،
ئاھىم ئوتىدىن چىقسا بىر سىراپ.

يارنىڭ ياردا تەندىن كەتسە باش،
شولدۇر مەقسىدىم يوقتۇر ئىزتىراپ.

نەدۇر گۇناھىم ئاغزىمدا ئاھىم،
چىقار ھاۋاغا بۇلۇت ئارىلاپ.

ئەتراپتا رەقىپ پايلاپ پەرھادنى،
تاشلار تۇۋدە ئولتۇرار ماراپ.

پەرھادنىڭ مۇرادىغا يەتمەي جادىگەر قولىدا ئارمان بىلەن دۇنيادىن كېتىشى

گەپ ئەمدى پەقەت بىر ئويدە قالدى
بۇ ئىش خىسراۋنى بەك غەمگە سالدى.

ئاتەش غەزىۋى باشقا ئورلىدى
پەرھادقا ئولۇم گورىن كولىدى.

تاپتى ياسىمىن، قىرى دەللىنى،
پەرھاد ئولۇمگە قۇرۇپ پەللىنى.

بۇ قېرى مەككار شاگىرتى شەيتان،
بەلكى شەيتاننى قىلاردى سەرسان.

زاھىر بولاردى پىشانىسىدە،
مىڭ خىل ھىلىگەر نىشانىسىدە.

ھەر سائەتىگە توت خىل بولاردى،
ئەجدىھالەرگە داملار قۇراردى.

مىكرىدىن تۈلكىنى بىارام ئەيلىگەن،
كەر ئادىل ئۆيۈننى ھارام ئەيلىگەن.

ئەپسۇندىن چىقىپ دېڭىزدىن تۇتۇن،
چىقاركەن تۈگمەن تېشىدىن پۈتۈن.

باغۇ - بوستاننى بىردەمدە چوللۇك،
جادۇلۇقتىن چولنى قىلاردى گۈللۈك.

قوزغىسا ئەگەر بىرەر ماجرانى،
قىزنى ئاتىغا بېرور، ئوغلىغا ئانىنى.

قېرىتار قىزنى جادۇلىق بىلەن تېز،
يۈز ياش موماينى كورسىتەتتى قىز.

زال① زەرىننىڭ ئوگەي ھامىسى،
دەللە موھتالىنىڭ كىچىك مامىسى.

مانا بۇ دەللە تەييارلىق بىلەن،
يۈز مىڭ سۈپەتتە ھەييارلىق بىلەن.

پەرھاد قېشىغا بارىلەر يېتىپ،
ھەر بىر قەدەمدە ئون سەجدە قىلىپ.

بىر قولدا تەسۋى، بېشىدا لىچەك،
بىر قولدا ھاسا، بەللىرى دۈمچەك.

كوزىدە قان ياش، ئاغزىدا سۈبھان،
پەرھادنى ئالداپ ئوقۇيدۇ قۇرئان.

جادىگەرلىكتىن ئىشقا ئاشۇرۇپ،
مۇناپىقلىقنى ئەلدىن يوشۇرۇپ.

پەرھادنى كورۇپ ئاھ... ئۇرۇپ كەتتى،
ئاھۇ پەريادى پەلەككە يەتتى

ئاھ! بالام! دىدى، ئاھ شىرىن قىزىم،
ياش ئولۇپ كەتتىڭ باسمايىن ئىزىم.

---

① زال: رىۋايەتتىكى رۇستەمى داستانىدا رۇستەمنىڭ دادىسى.

ئەرەم باغىنىڭ غۇنچىسى ئىدىڭ،
جەننەت قىزىنىڭ تۇنجىسى ئىدىڭ.

بەرسۇن خۇدايىم جەننەتتۇ رىزۋان،
خىزمەتىڭ قىلسۇن ھور بىلەن غىلمان.

كوڭلۇم راھىتى كوزۇم قاراغى،
ئىشقى سۇلتانى ئومرۇم چىراغى.

خاقان چىن ئوغلى ئاشىقىڭ ئىدى،
جان پىدا قىلغان سادىقىڭ ئىدى.

نە ئۇچۇن ئونىگە باقمىدىڭ بالام،
ۋاپادارلىقنى تاپمىدىڭ بالام.

مىڭ ئوي ياسايدۇ ئۇ ساڭا تاشتىن،
ئىشقىڭدا كوزى قۇرمايدۇ ياشتىن.

ئولۇمىڭدىن ئۇ، تاپسا گەر خەۋەر
شەكسىز جېنىغا يەتكۈزەر خەتەر.

ئاڭلانسا بۇ سوز يىراق ـ يېقىنغا،
تېخى ئاڭلانسا خاقان چىن غا.

پەرھاد قىنى دەپ كەلسە خاقان چىن،
قىنى ئاي يۈزلۈك مەشۇقى شىرىن.

قېنى رەقىبى خىسراۋ سىيتەمكار،
قېنى شىرىننىڭ يۇرتى شەھرىيار.

قېنى قورالىچە، قانداق خان؟ دىسە،
قانداق خىسراۋ ۋە قانداق جان؟ دىسە.

سوزلەشكە بىزگە ئىمكان بولۇرمۇ،
قىلغان پۇشايمان دەرمان بولۇرمۇ؟

غەزەپتىن خەنجەر ئالسا قولىغا،
قىرسا باقمايىن ئوڭ ھەم سولىغا.

شەھەر ئورنىغا قىلسا دەريا جوش،
ئادەم ئورنىغا كوكلىسە قوموش.

خىسراۋ تاپالماس ئوزىگە پاناھى،
كىملەرگە بولۇر بۇنىڭ گۇناھى.

مۇنداق خىجىللىق يەتمەستىن بۇرۇن،
قەبرە ئىچىدە ئالغايدىم ئورۇن.....

(كىم بىلسۇن ئۇنىڭ مەككارلىغىنى
پەردىجە ئىچىدە نە بارلىغىنى.)

پەرھاد ئىشتىپ جادىگەر سوزىن
تاشنىڭ ئۇستىگە تاشلىدى ئوزىن.

ئاھ! ئۈرۈپ دىدى بۇ قانداق مەپھوم،
ئارتۇق ئۆتمەك تىش بولدى مەلۇم.

جانىمنى ئالدىڭ، مەقسىدىڭ شۇلدۇر،
ئۆلۈك تېنىمدىن ئىستەگىڭ نەدۇر.

ئاشىق قېنىنى ئىچىشتىن تويغىل،
مەن بىچارىنى ھالىمغا قويغىن.

بېشىمنى يەنچى ئى چەرخى زەركار،
ھاياتلىق ئەمدى بولمايدۇ دەركار.

كوزۈمنى ئويغىل بالايى قەھرىمان،
چۈنكى شىرىندىن ئايرىلدى بۇ جان.

كەسكىن تىلىمنى ئى تىغىم دەرھال،
ئەمدى سوزلەشكە بولمىسۇن ماجال.

كوڭلۈمنى بۇئان مىڭ پارە ئەيلە،
تېز كەتمە كىمگە چارىلەر ئەيلە.

تىغىنى ئۇردى ئۇ، ئوزىنىڭ جانىغا،
شۇ بىلەن كەتتى يەرنىڭ قانىغا.....

(مەنھوس كۆنلەرنىڭ قايسى بىرىدە،
تاشتىن ئوي قېزىپ تۇرغان يېرىدە.

ناھەق خىيانەت ئۇنگە يۈز تۇتتى.
يەنى ئۇل پەرھاد ئالەمدىن ئۆتتى....

ئاقىۋەت بۇ سوز شىرىنغا يەتتى،
ئاڭلىغان ھامان دۇنيادىن كەتتى.

داۋا

مانا قىسسەنىڭ ئوتمۇشى مۇنداق،
سىڭ ئوي ۋە كەپلەش تاغ ھامان شۇنداق.

بۇيۇك يازغۇچى ناۋايى ھەم يازغان،
قەلەم كۇچى بىلەن بىستوننى قازغان.

ئەرمىستانغا بۇ زات ھەم باقتى،
ئوتكەنكىلەرنىڭ ئىقىمىدا ئاقتى.

ئوتكەنكىلەردە يەنە بىر رەۋىش،
مەشھۇر جايلارغا ناقاپلا يىيزىش.

شۇنىڭغا ئوخشاش تۇرلۇك يول بىلەن،
تاللاپ...... ئىپلىنغان ئوك ھەم سول بىلەن.

ئاستا ـ ئاستىلاپ بۇ يەردىن كوچكەن،
باشقا بىر جايغا بىرىپ سۇ ئىچكەن.....

Altun0q

كەپلەشنى ئاچتى پەرهاد مېهنتى،
ملك ئوينى قازدى پەرهاد خىسلتى.

ئۇشبۇ ئاسارلەر ھەممىسى هازىر
تۇنۇگۇنكى ئىشتەك تۇرۇپتۇ زاهىر.

ئەنە ئۇ ملك ئوي، ئەنە بىستون تاغ،
ئەنە شىرىنجان يايرىغان زور باغ.

ئەنە ئۇ كەپلەش، يىغلىغان تاغ هەم،
بولمىدى يىغلاپ كوڭلى خاتىرجەم.

بۇرۇن شەھرىيار ئاتالغان كۇچار،
هازىر هەم گۇزەل نۇرلىرىن ساچار.

شىرىن ئەردى ئۇ كۇچارنىڭ قىزى،
سوزى هەم شىرىن ئاناردەك يۈزى.

شۇنىڭدەك شىرىن تاكى هازىر هەم،
كۇچار يۇرتىدا تۇغۇلار هەردەم.

خەلق ئىچرە بۇ بىر سوز ئىرۇر گۇۋا،
"بويى ئەۋرىشم ساچلىرى سيا.

بەللىرى نازۇك، كوزلىرى خۇمار،
قاشلىرى قەلەم، يۇرتلىرى كۇچار".

(باي ناھيينىڭ ئورنى، ئۇ بۇرۇن
پايانسىز كولگە بولغانكەن ئورۇن).

ئەسلى ۋەقە بۇ يەردە ئوتكەن
ئوچمەس ئەسەرلەر يارىتىپ كەتكەن

كورسەتسە مۇنداق ئوتمۇشنى ھايات،
باشقا جايلاردا دىيىلىش ئۇيات.

باشقا جايلارنىڭ قايسى چولىدە،
قايسى تاغ، دەريا، قايسى كولىدە.

بارمۇ بىر ئەسەر قىسسەگە لايىق؟
كورسىتىلگەنمىش "پارچە بىر سايلىق".

قېنى بىستونى، قېنى مىلك ئويى؟
قېنى تاغ كېسىپ ئوتكۈزگەن سۇيى؟

باشقا جايلارغا بولار ھەممە يات
پەرھاد مىلك ئويى سىرلىق تىلسىمات.

جىنايەت ئۇ بىر دەلىلسىز داۋا
ھەقتىن كوز يۇمۇش پەقەت بىر ئىغۋا.

«پەرھاد ۋە شىرىن» قىسسەسى پەقەت،
بىر قېتىم ئوتكەن بولمىغان قەۋەت.

ھېچبىر يازغۇچى بۇنى يېزىشتىن،
پەرھادتەك بولۇپ مىڭ ئوي قېزىشتىن.

ئايماي قەلەم يازدىلەر داستان،
قىلدى بىستۇننى باغ بىلەن بوستان.

(يەنە بەزىلەر يازدى قىسسەنى
ئەرەممستانغا بولدى ھەسسىنى.

يازغۇچىلارنىڭ بۇ ھەم بىر يولى
ئىچكىرگە بېقىپ ئېگىلگەن قولى.

ھەقىقەت بۇنى ئېچىپ تاشلايدۇ،
توغرا يول بىلەن ئەلنى باشلايدۇ.

ئوچۇق ۋە روشەن دەلىللار بىلەن،
ئىشەنگەن كوڭۇل ۋە دىللار بىلەن.

ئەسەر ۋە قىسسە قىلىندى تەتبىق
ھەرئىش جايىدا قىلىندى تەستىق.)

مەن ھەم مىڭ ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك يارى،
شۇڭلاشقا قىلدىم قەلەمنى جارى.

چۈنكى ئۇ مۇھىم ئاسار ـ ئەتىقە،
بەلكى بۇ يۇرتتا ئوتكەن ۋەقە.

بەلكى قىسسەنىڭ ئوتمۇش دۇنياسى،
چىمەنزارلىقنىڭ بۇلبۇل گوياسى.

نەققاشچىلىقنىڭ بۇ بىر مەنزىرى،
چىن تارىخىنىڭ سەنئەت مەزھىرى①.

مېنىڭ مىلىك ئويۇم، مېنىڭ پەرھادىم،
مېنىڭ شىرىنىم، مېنىڭ سەييارىم.

ھازىر بۇ مىلك ئوي تېخى يېپ-يېڭى،
ئەمدى ئاتقاندەك سۇبھەدىن تېڭى.

بولمايدۇ ئۇن مىڭ يىلدا ھەم كونا،
كەلگۈسى دۇنيا ئۇچۇن نەمۇنە.

ھازىر خىسراۋنى ھېچكىم بىلمەيدۇ،
تىغ جەللادىدىن غەممۇ يىمەيدۇ.

موھەندىسانودىن ئەسلى كارى يوق،
بىر تىيىنچىلىك ئېتىۋارى يوق.

ئۇلارنىڭ ھوكۇم پەرمان يارلىغى،
بىكار خىيال بولۇپ قالدى بارلىغى.

---

① مەزھىرى: ئۆز ئەينى.

ئۇلارنىڭ تاجى، ئۇلارنىڭ تەختى،
زۇلۇمدىن يىققان ئۇلارنىڭ رەختى.

بولغانغا ئوخشار جىنلارغا ماكان،
كورمەپتۇ شۇڭا ئۇنى ھېچ ئىنسان.

لېكىن پەرھادنىڭ ئىشقى داستانى،
تاشتىن ياسىغان باغۇ ـ بوستانى.

خازان بولمايدۇ ئېچىلغان گۈلى،
ھېرىپ قالمايدۇ سايراپ بۇلبۇلى.

يەنى كونارماس بۇ بىر گۈلىستان،
ھەر ئويگە كىرسەڭ باشقىچە بوستان.

AltunOq

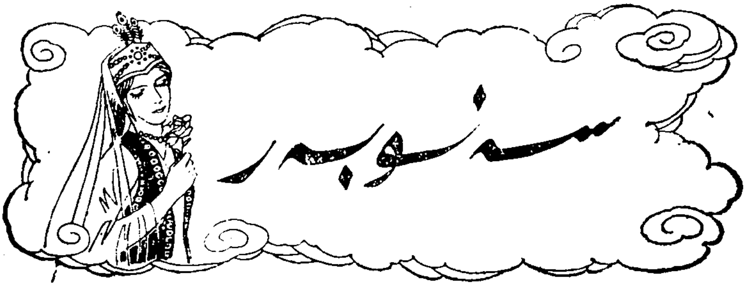

(خەلق داستانى)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **سەلەي قاسىم ، مىرەزەم**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

«سەنوبەر» داستانى ئاغزاكى ۋە يازما شەكلدە ئۇيغۇر خەلق ئارىسىدا كەڭ تارالغان خەلق داستانلىرىدىن بىرى. توي-تۆكۈن، مەشرەپ، بايرام-مەرىكىلەردە خەلق داستانچىلىرى ۋە ئەلنەغمىچىلەر بۇ داستاننى دائىم ئېيتىپ كېلىۋاتىدۇ. داستان ئېيتقۇچىلار «سەنوبەر»نى نەسرى يول بىلەن بايان قىلىپ، شېئىرلىرىنى كۆپرەك «غېرىپ-سەنەم» داستانىنىڭ ئاھاڭلىرىغا سېلىپ دۇتار بىلەن ئېيتىدۇ. خەلق ئارىسىدا داستاننىڭ «سەنوبەر ئاشىق داستانى» ۋە «كىتابى سەنوبەر» نامى بىلەن بېسىلغان ھەر خىل دەۋرلەرگە مەنسۇپ تاش مەتبە نۇسخىلىرىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئۇيغۇر كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭلىرىغىمۇ «سەنوبەر» داستانىدىن تېكىستلار

ئېلىنغان.

شاھزادە سەنوبەر بىلەن پەرىزات قىز ئوتتۇرىسىدىكى ئىشقىي مۇھەببەت ۋە بۇ مۇھەببەت تەقدىرىنىڭ ئەگىر ـ توقايلىقى، جاپا ـ مۇشەققەتلىرى توغرىسىدىكى بۇ گۈزەل رىۋايەتنىڭ قاچان، قەيەردە پەيدا بولغانلىقى، ئۇنىڭ قاچان داستان شەكلىگە كىرگەنلىكى ۋە يازما ئەدەبىياتتا پەيدا بولغانلىقى، ئۇنى قايسى قەلەم ئىگىلىرىنىڭ رەتلەپ مەتبەدە نەشر قىلدۇرغانلىقى ھەققىدە بىزنىڭ قولىمىزدا ئېنىق مەلۇمات يوق. مەن بۇ مەسىلىلەردە ئىزلىنىش ئېلىپ بېرىشقا پايدىلىق بولىدۇ، دەپ قاراپ ھەم كەڭ كىتابخانىلارنىڭ ئوقۇپ بەھرىلىنىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاغزاكى ۋە مەتبە نۇسخىلىرىغا ئاساسلىنىپ بۇ داستانىنى نەشرگە تەييارلىدىم. داستاننىڭ مەن ئاساسلانغان نۇسخىلىرى تولۇق بولماسلىقى مۇمكىن، ئالاقىدار خادىملار ۋە كەڭ كىتابخانىلارنىڭ ئۆزلىرىگە مەلۇم بولغان مەنبەلەر بويىچە تۈزىتىش ۋە تولۇقلاش ئېلىپ بېرىشلىرىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئارزۇ قىلىسىز، ھەۋەس قىلىسىز، مۇھەببەت داستانى تۈگىمەس. جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس. «بوستان» داستانىدىن كېيىن شۇنداق بىر رىۋايەت تارقالدىكى: چىن ماچىن مەملىكىتىدە خورشىد شاھ (خوشتى غوجام) ئاتلىق بىر پادىشا بار ئىكەن. ئۇ پادىشانىڭ 41 خوتۇنى بولۇپ، ھېچبىرىسىدىن بالىسى يوق ئىكەن. يىللار ئۆتۈپ خورشىد شاھنىڭ كۆڭلىگە بىر غەم چۈشۈپتۇ. ئۆزىنىڭ غەمكىن، پەرىشان كۆڭۈل ـ ئارزۇسىغا تەسەللى بېرىپ مۇنداق ئويلاپتۇ: "ھەي خورشىد! سېنىڭدە بايلىق ھەددى ـ ھېسابسىز. ناۋادا باقى ئالەمدىن پانى ئالەمگە كېتەر بولساڭ مال ـ مۈلكۈڭ، تاجى ـ تەختىڭ كىمگە قالىدۇ؟" شۇ ئەس ـ

نادا پەلەكتىن ۋەھى كەلدى: "ھەي خورشىد شاھ! كىچىك خوتۇنۇڭ ئارقىلىق بىر پەرزەنت كورىسەن!"

ئانچە ئۆزۈن ئۆتمەي، دىگەندەك كىچىك خوتۇنى ھامىلدار بولۇپتۇ. 9 ئاي 9 كۈن قوساق كوتىرىپ بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. خورشىد شاھنىڭ خوشاللىغى ئىچىگە سىغماي پۈتۈن قارى قۇرئان، ئۆلىمى تالىپ، ۋەزىرى ئەزەم، بەگ تورىلىرىنى چاقىرىپ، كاتتا داستىخان سېلىپ، ئوز ئوغلىنىڭ ئىسمىنى نىمە قويۇش ھەققىدە پىكىر-مەسلىھەت سوراپتۇ. ئۆلمى تەكەممىدلىن بىرسى: "ئەي پادىشاھى ئالەم، ئوغلىڭىزغا جىن-ئالۋاستى، دو پىرلەرنىڭ زىيان-زەخمەت قىلالماسلىغى ئۈچۈن، ئىسمىنى سەنوبەر قويساق"، دەپتۇ. ھەممە قوشۇلۇپتۇ. خورشىد شاھمۇ رازى بولۇپتۇ. مەزىن ئوڭ قۇلاققا ئەزان، سول قۇلاققا تەكبىر ئوقۇپ، بالىغا «سەنوبەر» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ.

سەنوبەرنىڭ ئوزى ساھىپجامال، ساھىپكامال زىرەك ئىكەن. 7 ياشقا كىرگەندە شاھ ئۇنى موللايى مۇئەللىمگە بىرىپتۇ. سەنوبەر 10 ياشقىچە ئۆلمى تەلەپ بولۇپتۇ. بىر كۈنى خورشىد شاھ ئوغلىنى ئالدىغا چاقىرىپ: "ئەي ئوغلۇم، ئەمدى بۇنچىلىك موللا بولدۇڭ. سىپاھگەرچىلىكنى ئۈگىنىدىغان ۋاقتىڭ كەلدى. مەندىن كىيىن قالساڭ بۇ شەھەرگە سىپاھ بولىسەن"، دەپ، سەنوبەر بىلەن بىر كىچە، بىر كۈندۈزدە تۇغۇلغان كىلىشكەن 500 يىگىتنى تاللاپ يىغىپ، چارباغ ياساپ سەنوبەرگە قوشۇپتۇ. 500 يىگىت سەنوبەر بىلەن بىللە چارباغدا سەيلە تاماشا، ئەيش-ئىشرەت قىلىشىپتۇ. بىر ئەسنادا سەنوبەرگە ھاردۇق يىتىپ، يارۇ-بۇرادەرلىرىدىن رۇخسەت سوراپ، باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تەخت راۋاقىغا چىقىپ يىتىپ كوزى ئۇيقۇغا كىتىپتۇ. سەنوبەر

قىزنىڭ بىر چۈش كۆرۈپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، شەھرى شەبىس-تاننىڭ پادىشاسى پەررۇخ شاھنىڭ قىزىنىڭ روھى ئاسمان بى-غىدىن پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇپ چۈشۈپ سەنوبەرنىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئىككىسى شىرىن سوھبەتتە بولۇپتۇ:

سەنوبەر:

بىر لاچىن سۈپەتلىك جەۋرائىل پىرىم،
نازى نەۋ جوۋانىم نەدىن بولۇرسەن؟
گۈل يۈزلۈك شىرىن سوز ماھى تابانىم،
كوزلىرى مەستانىم نەدىن بولۇرسەن؟

پەرىزات:

مېنى سورىساڭ پەرىزاتنىڭ شاھىمەن،
ئەسلى شەھرى شەبىستاندىن بولۇرمەن.
پەمى قىلساڭ ھوسنى ئەھلىنىڭ ماھىمەن.
غازاڭى يوق گۈلىستاندىن بولۇرمەن.

سەنوبەر:

باشىڭغا كىيىپسەن شەھنشاھ تاجى،
كورگەنلەر ئوزەڭنىڭ بولۇر مۇھتاجى.
كوزۈمنىڭ روشنى، كوڭلۈم چىراغى،
غەمسىز بىگانىم نەدىن بولۇرسەن؟

پەرىزات:

ئاشىقلار مىسكىندۇر مالامەت باشى،
يامغۇردەك ئاققۇزما كوزۈڭنىڭ ياشى.
ماكانىم گۈلشەندۇر چەشمىلەر باشى،
مېنى سورىساڭ بىر ماكاندىن بولۇرمەن.

سەنۇبەر:

قوللىرىڭغا قان كەبى خىنە قويۇپسەن،
زەرەپشاندەك، بەستىڭگە، كۆچكە تولۇپسەن.
يۈسۈپ كەبى زىندانغا سالما مېنى سەن.
زۇلەيخادەك گۈل ئايىم نەدىن بولۇرسەن؟

پەرىزات:

ياقۇپ كەبى كەلدىمەن سېنى سوراغلاپ،
ھەسرىتىڭدە سىنەمنى بىھۇدە داغلاپ.
كەلدىم سېنىڭ يولۇڭغا بىلىمنى باغلاپ،
بىر توتى مەن، كى شەكەر كاندىن بولۇرمەن.

سەنۇبەر:

خەنجەر سېلىپ باغرىمغا قان تولدۇرما،
گۈل يۈزۈمنى زەپىرەڭدەك سولدۇرما.
نازىڭ بىلەن، غەمزىڭ بىلەن ئۆلتۈرمە،
ئەي كىرەملىك سۇلتانىم نەدىن بولۇرسەن؟

پەرىزات:

ئەزرائىلنىڭ ھەمدىمى، دەريادا ماھى،
بۇ ئالەمنى ياندۇردى ۋامۇقنىڭ ئاھى.
گەر ئەسلىمنى سورساڭ پەرىلەر شاھى،
پەۋەس ياقۇت ھەم گوھەر كاندىن بولۇرمەن.

سەنۇبەر:

كوزلىرىڭ نەركەستۇر، قامىتىڭ شەمشات،
نازلىق دىلبەر چېھرەڭدۇر مىسالى ئاپتاپ.
قانچە يىللىق مەنزىلدۇر دەرگاھىڭ شۇ تاپ،
سوزلىسەڭچۇ نەۋ جوۋانىم نەدىن بولۇرسەن؟

AltunOq

پەرىزات:

پەرىزاتمەن ئەسلىدە يوقتۇر نىشانىم،
گەر ئاشكارا ئەيلىسەم سەن ـ سەن نىشانىم.
بەش يۈز يىللىق مەنزىلدۇر مېنىڭ ماكانىم،
بىلسەڭ شەھرى شەبىستاندىن بولۇرمەن.

سەنوبەر:

شاھى خورشىد ئوغلىمەن ئېيتىم سەنوبەر،
ھەسرىتىڭدە خەستە كوڭلۇم بىلسەڭ گەر.
مالائىكە سۇرەتلىك ئاي يۈزلۈك دىلبەر،
راستىڭنى ئېيت جانانىم نەدىن بولۇرسەن؟

پەرىزات:

پەررۇخ شاھنىڭ قىزىمەن بىر ئېيتىم گۈلدۇر،
ساڭا شەيدا بولغان ئاشىق بۇلبۇلدۇر.
تا ئۆلگۈنچە ساڭا ئىقرارىم شۇدۇر،
پەمى قىلساڭ شۇ ماكاندىن بولۇرمەن.

ئەلقىسسە، پەرىزات بۇ سوزلەرنى دەپ، ئۇخلاپ ياتقان سەنوبەرنىڭ بۇرنىغا بىر تال گۈلنى پۇرۇتۇپتۇ. سەنوبەر چوچۇپ ئويغانسا، كورگەنلىرى چۈش ئىكەن. ئۇنىڭ كوڭلىگە غەم، ئىچىگە تۈگىمەس ئوت چۈشۈپتۇ. ئىشقىنىڭ قولى ئۇنى ئاسماندىن ئېلىپ يەرگە ئۇرۇپتۇ. 7 قېتىم ئولۇپ 7 قېتىم تىرىلىپتۇ. قاـ رىسا يېنىدا ئادەمزات تۈگۈل ئىنسى ـ جىننىڭ ئەسرى يوق. ھەيران، سەرگەردان بولۇپ زار ـ زار يىغلاپ، پەرىزاتنى يات ئېيتىپ: "سىنى چۈشۈمدە بىرلا قېتىم كوردۇم. ئۇڭۇمدىمۇ بىر كۆـ

لىشكە ئىلتىپات قىلساڭ نىمە بولىدۇ؟" دەپ بىيىت توقۇپ ئۈن تارتىپ يىغلاپتۇ:

غەمزىسى جان ئېلىپ كەتكەن پەرىزات،
رەھمە قىلىپ يەنە ـ يەنە كەلسەڭچۇ.
شەمسى ـ قەمەر يۈزلۈك قامىتى شەمشات،
خەنجەر چېكىپ بۇ قۇربانە كەلسەڭچۇ!

بېلقىزنىڭ ھەجرىدە كويىدى سۇلايمان،
ياقۇپ ئوغلى ئۈچۈن ئۇ بولدى كوپ سەرسان.
بىر بىچارە ئاشىقمەن يولۇڭدا ۋەيران،
رەھمە قىلىپ يەنە ـ يەنە كەلسەڭچۇ!

شىرىن ئۈچۈن كوپ جاپا چەكتى شۇ پەرھات،
باياۋاننى تەر توكۇپ قىلدى ئۇ ئاۋات.
ئەي مەستانە كوزلۇگۇم قامىتى شەمشات،
قۇلاق سالساڭ ئەھۋالىمغا نە بولغاي!

كېلىپ مەندىن سوراپ دىگىن نە ھالىڭ،
غەمزىسى جان ئالار، كوزى مەستانىم.
سەنوبەرنىڭ ھەمدىمى ۋاپالىق يارىم،
رەھمە ئەيلەپ يەنە ـ يەنە كەلسەڭچۇ!

ئەلقىسسە: سەنوبەر يۇقۇرىدىكى بىيىتلارنى ئېيتىپ زار ـ زار يىغلاپ، پەرىزاتنىڭ ئىشقى ـ پىراقىدا سوزلىگۇدەك ھالى قال ـ

ماي، يەر بېغىرلاپ ئۆمىلەپ ئۆز ھوجرىسىغا بېرىپ بىتاپ بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. دوست-يارەنلىرى سەنوبەرنىڭ راۋاقتا بوغلۇغىنى كۆرۈپ شۇ ھامان خورشىد شاھقا مەلۇم قىلىشىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان خورشىد شاھ بارلىق جەتتى-جەمەتى بىلەن چارباقتا كېلىپ ئۇنى ئىزلەپتۇ. يەر بېغىرلاپ ماڭغان ئىزنى كۆرۈپ، شۇ ئىز بويىچە سەنوبەرنىڭ ھوجرىسىغا كىرىشىپتۇ. قاراشقۇدەك بولسا، سەنوبەر يا ئۆلۈك ئەمەس، يا تىرىك ئەمەس بىر ھالەتتە ياتقۇدەك. خورشىد شاھنىڭ يۈرەك-باغرى ئېزىلىپ: ”ئەي ئوغلۇم، ھالىڭ نىچۇك؟ نىمە بولدۇڭ؟ مەندىن كۆڭلۈڭ قالدىمۇ؟ ياكى ئىنسى-جىن، دىۋ-پەرىلەردىن زىيان يەتتىمۇ؟ ئېيتقىن ماڭا ئەرزى ھالىڭنى“ دەپ يىلىنسىمۇ، سەنوبەرنىڭ سۆز قىلارغا ھالى يوق بىھوش ياتقۇدەك. خورشىد شاھ سەنوبەردىن سىر ئەسرا ئالالماي 500 زىبا يىگىتنى چاقىرىپ: ”قايسى بىرىڭلار سەنوبەرنىڭ سىر ئەسرارىنى ئالالساڭلار پۇل، مال-جاھان ئىنئام قىلىمەن!“ دەپتۇ.

سەنوبەرنىڭ ئەڭ يېقىن دوستى زىبۇر دېگەن يىگىت: ”مەن سەنوبەر بىلەن سۆزلىشىپ باقسام!“ دەپتۇ. خورشىد شاھ ماقۇل كۆرۈپتۇ. زىبۇر كىرىپ سەنوبەردىن ھال-ئەھۋال سوراپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

سۇلايماندەك دۆلەتلىك ئىززەتلىك شاھىم،
سۆزلىگىن ھال-پەرىشانلىڭ نە بولدى؟
ئەي كۆزۈمنىڭ روشنى ئىززەتلىك شاھىم
روشەن قىلغىن بۇ ئەپغانىڭ نە بولدى؟

نەركەس كەبى كوزۇڭدىن يېشىڭ تۆكۈلمىش،
ھەم ئىلپىتەك قامىتىڭ يادەك پۈكۈلمىش.
قىزىل يۈزۈڭ سارغىيىپ زەپىرەڭ بولمىش،
راستىڭنى ئېيت بۇ ئەپ-ئالىڭ نە بولدى؟

شۇ يۇسۇپنىڭ ئاتىسى ھەزرىتى ياقۇپ،
يىغلىمىدى سېنىڭچە گۈلنازى مەھبۇپ.
پىراقىڭدا يىغلايمەن، ئايلىنا‌ي مەن خوپ،
كوزلىرىڭدىن ئاققان تېنىڭ نە بولدى؟

قوينۇڭنى سەن قانلىق ياشقا تولدۇرما،
گۈل يۈزۈڭنى زەپىرەڭدەك سولدۇرما.
دۈشمەنلىرىڭ كۈلمىسۇن، يىغلىمىسۇن دوستلىرىڭ،
بۇ ھەسرەتلىك ھال-ئەھۋالىڭ نە بولدى؟

تۇر ئورنىڭدىن بار ئاتاڭنىڭ ئالدىغا،
كوپ قىينىما، يەت بىچارە ھالىغا.
قۇلاق سالغىن زىبور قۇلنىڭ دادىغا،
سوزلىسەڭچۇ بۇ ئەھۋالىڭ نە بولدى؟

سەنوبەر زىبورنىڭ ئېيتقان بېيىتلىرىغا جاۋابەن چۈشىدە كورگەنلىرىنى بايان قىلىپ، يۈرەك باغرىنى پارە-پارە قىلىپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

بىر سوزۇم بار ئاغالىرىم، بەگلىرىم،
چۈشۈمدە كورۈندى بىر سەمەندەرلىك.

قامىتى ئىلپىتەك، گۈل يۈزلۈك دىلبەر،
ئىشقىدا مەن بولدۇم بىناۋا غەملىك.

بۈزۈلغان كوڭلۈمنى قىلدى ئىمارەت،
مېنى جەننەت ئىچىگە قىلدى ئىشارەت.
جاننى ئالار كوزلىرى، غەمزىسى ئاپەت،
زۈلپى زەرەپشانلىق موشكى ئەمبەرلىك.

بىر قاراپ، بىر كۈلۈپ قىلدى مەستانە،
ئۇ شىرىن سوھبەتتە يالغۇز يىگانە.
بەش يۈز يىللىق يىراقتىن بەردى نىشانە،
بىر غۇنچە موسەللىك لىۋى شېكەرلىك.

الدىمدا ئولتۇرۇپ نىقابىنى ئاچتى،
‘سەنوبەرىم” دەپ كەلدى سىنەسىن ئاچتى.
لەۋلىرىدىن بىر يولى بال - ھەسەل چاچتى،
گۈل ھوسنىگە تويدۇردى مېنى دىيەرلىك.

سەنوبەر ئىنتايىن بىچارە ھالدا ئاتىسىغا قاراپ: ”ئەي ئاتا! ئوزۈمدە ئىختىيارىم يوقتۇر، ھەرنە بولسا ھەقتى ئاللانىڭ ئىرادىسىچە بولىدۇ“ دەپ يىغلاپ ھۇشىدىن كېتىپتۇ. ئاتىسى: — ئەي ئوغلۇم، سەۋرى قىلغىن. ئوز جېنىڭغا ئوزەڭ قەست قىلما. مېنىڭ جېنىمنى ئوتتا داغلىما. سەندىن ئايرىلىپ كورگەن كۈنۈم نىمە بولىدۇ؟ سەن دىگەن يەر پەرىلەرنىڭ جايىدۇر. بۇ يەردىن 500 يىللىق يولدۇر. سېنىڭ ئومرۈڭ ئۈنىڭغا يەتمىسە، يول

AltunOq

ئۇستىدە ناھەق ئۇلۇپ كەتسەڭ، سەندىن ماڭا خەۋەر يەتمىسە شەرمەندە، رەسۋا بولمامدىمەن؟“ دەپ ئىختىيارسىز يىغلاپ كې-تىپتۇ. ئەمما سەنوبەر ئاتىسىنىڭ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالماي ئوزىنىڭ ھال-زارىنى ئېيتىپ يىغلاپ مۇنداق دەپتۇ:

بىر ئىجازەت بەرسىڭىز ئادالەت شاھىم،
خوشال بولسۇن، يايرىسۇن مىڭ پارە كوڭلۇم.
تەشنا دىلغا باغدۇرۇڭ ساخاۋەت شاھىم،
غېرىپ مىسكىن بولمىسۇن سەكپارە كوڭلۇم.

كوز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ ئاشۇ بىر دىلبەر،
بۇ جانىمنىڭ ئاپتى غەمزىلىك گوھەر.
دىلىم بۇلبۇل، ئۇ بىر گۇل دائىم تەلپۈنەر،
تەلپۈنىدۇ جۇش ئۇرۇپ مىڭ پارە كوڭلۇم.

سىز ئۇرۇنۇپ قايتۇرماڭ مېنى بۇ يولدىن،
مەنئى قىلماڭ جان ئاتا ئۇ قىبلەگاھتىن.
ۋىسالىنى تىلەيمەن قادىر خۇدادىن،
كېچە-كۇندۇز قان يۇتار ۋەيرانە كوڭلۇم.

ئاشۇ يارسىز زىنداندۇر تەخت ھەم جاھانىم،
ھەسرەتىدە كويمەكتە بۇ خەستە جانىم.
بىر تەرەننوم ئەيلىسە گۇل يۇزلۇك يارىم،
بىر يولىلا بولغۇسى خەندانە كوڭلۇم.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ خورشىد شاھ 500 يىللىق يولنى كېزىپ شەھەرى شەبىستانغا بېرىش مۇمكىن ئەمەس، بىر ئادەمـ نىڭ ئۆمرى يەتمەيدۇ دەپ تـوسـۋالسام يەنە كۆندىن ـ كۈنگە زەئىپلىشىپ تۈگەپ كەتكۈدەك، ئۇنىڭدىن كورە بىر قەدەم بولـ سىمۇ كوڭۇل ئارامى شۇ يولدا جايىغا چۈشۈپ ئوتسە ياخشىراق بولار، دەپ ئويلاپ، زىبۇر باشلىق 500 زىبا يىگىتنى بىرگە قوشۇپ، مىڭدىن يۈزنى، يۈزدىن ئوننى، ئوندىن بەشنى تاللاپ، 500 ئات ھازىرلاپ، ئىگەر ـ جابدۇقلىرىنى خىللاپ، يىگىتلەرنى گۈلدەك ياساندۇرۇپ يولغا سېلىپ قويماقچى بولۇپتۇ. پۈتۈن يۇرت ئەھلى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە يىغىلىپ سەنوبەرنى ئۇزىتىپ قويۇشقا كېلىشىپتۇ. خورشىد شاھ ئوغلىنى ئۇزىتىش جۇدالىغىدىن بىتاقەت، بىئارام بولۇپ پىراق ئوتىدا كويۇپ زار- زار يىغلاپ مۇنداق دەپتۇ:

ھاياتىمنىڭ گۈل غۇنچىسى يىگانىم ئىدىڭ،
قولغا كەلگەن دولىتىم ھەم نىگارىم ئىدىڭ.
خەستە كوڭلۇم راھىتى تەندىكى جانىم ئىدىڭ،
بارغىن ئوغلۇم ئاللاغا تاپشۇردۇم سېنى.

مەن نىچۈك تاقەت قىلاي ھىجرىڭدە ئەي جانىم ئوغۇل،
يىغلىسام قىلسام مۇناجات ھەق ئۆزى قىلغاي قوبۇل.
يول بويى بولسۇن مەدەتكارىڭ رەسۇل،
بارغىن ئوغلۇم ئاللاغا تاپشۇردۇم سېنى.

سەن كېتەرسەن باش ئېلىپ ئەيلەپ مېنى خەستە خاراپ،
ھەسرىتىڭدە يۈرىگىم قان بولغۇسى، باغرىم كاۋاپ.

پىراقىڭدا مەن قالدىم زار-زار قان يىغلاپ.
بارغىن ئوغلۇم ئاللاغا تاپشۇردۇم سىنى.

مەن ئاتاڭ خورشىد ئەجەپ تەلىيى يوق ھەم بىناۋا،
ھەر قاچان يادىمدا سەن، تاغۇ-تاش بولغاي گۇۋا.
ئاھ بالام دەپ يىغلىسام بارمىدۇ دەرتكە داۋا،
بارغىن بالام ئاللاغا تاپشۇردۇم سىنى.

خورشىد شاھنىڭ نالىسىنى ئاڭلاپ پۈتۈن يۇرت نالە-زار قىلىشىپتۇ، سەنۇبەر بەش يۈز يىگىت ئاغىنىلىرى بىلەن ئات ئۈستىدە تۇرۇپ، ئاتا-ئانا، قوۋم-قېرىنداش، يۇرت-مەھەللە، ئۆي-ماكانى بىلەن خوشلىشىپ، ئەلۋىدا قىلىشىپ. تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىدىن ۋاقتىنچە ئايرىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆڭلى يېرىم بولۇپ كۆز يېشى قىلىپ. يۇرتتىن دۇئا ئېلىپ مېڭىش ئۈچۈن مۇنداق دەپتۇ:

مەن كېتەرمەن يارىمنى ئىزلەپ،
جان دوستلىرىم خوش قال ئەمدى.
ماڭا ھەمدەم جان دوست بولغان،
ئەل-ئاغىنە خوش قال ئەمدى.

يىغلىشتا قولىدا سازى،
نالىسى بۇلبۇل ئاۋازى.
مەيداندا ئاتلىق پەرۋازى،
نەۋجۇۋانلار خوش قال ئەمدى.

مېنىڭ بىلەن ھەمدەم بولغان،
كىچە ـ كۈندۈز بىر غەم بولغان،
خۇددى بىر جان ـ بىر تەن بولغان،
قەدىردانلار خوش قال ئەمدى.

ئاتا بىلەن ئانام قالدى،
رەڭگى ـ روھى سامان قالدى.
تۇتقان دۇنيا جاھان قالدى.
ئەي يارانلار خوش قال ئەمدى.

كىندىك قېنىم توكۈلگەن يەر،
چىمدىم توپاڭ مەن ئۈچۈن زەر.
مۇناپىقمەن ئۇنۇتسام گەر،
ياخشى دوستلار خوش قال ئەمدى.

خوش قال ئەمدى يېشىل تاغلار،
گۈلگە تولغان چىمەن باغلار.
كىلەر بىر كۈن خوشال چاغلار،
جان جىگەرلەر خوش قال ئەمدى.

سەنوربەردۇر مېنىڭ نامىم،
ئاشتى كوكتىن ئاھو ـ زارىم.
يار يولىغا پىدا جانىم،
مېھرىبانلار خوش قال ئەمدى.

سەنوبەر ئەل - جامائەت بىلەن خوشلىشىپ ئاتلىرىنى بولۇشىـ چە چاپتۇرۇپ، توپىنى ئاسمانغا توزىتىپ يولغا راۋان بولۇپـتۇ. شۇ مىڭمىشتا توختىماي سوك ئامان دەرياسىنىڭ (قىزىل دېڭىز) بويىغا كېلىشىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا بۇ دەريانىڭ سۇيى ئۇلۇق، نېرىقى چېتى كورۇنمەيدىكەن. سەنوبەر سۇنىڭ پىرى ئىلياس پەيغەمبەرگە شۇكرى سانا كەلتۇرگەندىن كېيىن ئىلياس پەيغەمـ بەر ئۇلارغا كېمە ئەۋەتىپتۇ. سەنوبەرلەر ئاتلىرىنى دەريا بويىـ دىكى ئوتلاقتا قويۇۋېتىپ، ئۆزلىرى كېمىگە ئولتۇرۇشۇپ مېڭىپ، ئۈچ كېچە - كۈندۈزدە دەريانىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا بېرىشىپتۇ. بىردىن قاتتىق بوران چىقىپ كېمىنى دولقۇن تاشقا ئۇرۇپ پاچاق - پاچاق قىلىۋېتىپتۇ. يىگىتلەر دەرياغا غەرق بولۇشۇپتۇ. سەنوبەر بىلەن زىبور ئىككىسى پاچاقلانغان كېمىنىڭ بىر پارچە شىلىغا ئېسىلىپ لەيلەپ ئۈزۈپ دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئارالغا چىقىپ قېلىپ ئالتە ئاي تۇرۇپ قېلىشقا مەجبۇر بولۇپتۇ. ئۇلار چارىسىز بىر ئاسمانغا، بىر يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ زار - زار يىغلىشىپتۇ. سەنوبەر پەلەكنىڭ بىۋاپالىقىدىن رەنجىپ خۇداغا نالە قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

مەن كىمگە ئېيتاي ئەرزى ھالىمنى،
بۇگۇن ماڭا ئاخىر زامان بولۇپتۇ.
ھەقتى ئاللا كورگەيسەن دەردۇ ھالىمنى،
بۇگۇن ماڭا ئاخىر زامان بولۇپتۇ.

بۇ جانىمغا قەست قىلمىش دەريايى ئاپەت،
مۇندىن قۇتۇلمىغىم يوقتۇر سالامەت.

بۈگۈن ماڭا كەلدى مانا ۋەھمى قىيامەت،
بۈگۈن ماڭا ئاخىر زامان بولۇپتۇ.

ياقام يىرتىپ يىغلايمەن، چېكىمەن پەريات،
تەگ ـ تېگىدىن گۇم بولسۇن چىرىگەن نام ـ ئات.
نەۋ جۇۋانلار قامتى بولسۇن ئەي شەمشات،
بۈگۈن ماڭا ئاخىر زامان بولۇپتۇ.

سەنوبەرنىڭ ھەمدىمى قۇدرەتلىك راھمان،
مېنى غەمدە قويۇۋەي قىلما سەرگەردان.
ئەۋۋەلدا ئامانەي ئاخىردا ئىمان،
بۈگۈن ماڭا ئاخىر زامان بولۇپتۇ.

سەنوبەر يىغلاپ خۇداغا نالە ـ زار قىلىپ قارايدىغان بولسا دەريانىڭ سۈيى قۇرۇپ ئاسان يول ھازىرلىنىپتۇ. ئىككىسى دەريانىڭ نېرىقى چېتىگە ئۆتۈپتۇ. بىر كېچە قونۇپتۇ. ئەتىسى زىيور ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. سەنوبەر:

— ئەي دوستۇم، نېمە بولدۇڭ؟ سەن بىلەن ئىككىمىز دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاللە ئاي تۇرۇپ قىينالدۇق. ئەمدىلا بۇ قىرغاقـقا چىققاندا بىتاپ بولۇپ قالدىڭغۇ؟ — دەپتۇ. زىيور:

— ھەي جان دوستۇم، بىز بىلەن بىللە كەلگەن ئاشىنىلەرنىڭ دەرياغا غەرق بولغىنىنى كۆرۈپ تىرىك ئۆلگەن ئىدىم. لېكىن غەيرىتىمگە ئېلىپ يۈرۈۋەرگەن ئىدىم. مانا ئەمدى بولالمىدىم، — دەپتۇ. پەرىشان بولغان سەنوبەر، زىيورغا قاراپ دەپتۇ:

قەدىردانىم، ھەمدەمىم ئەي ۋاپادارىم،
يۈرىگىمنى ئەزمىگىن ھالىڭ نىچۈكتۇر؟
جان كويەرىم، سىردىشىم كوڭلۇمدە بارىم،
تۇرالمايسەن ئورنۇڭدىن ھالىڭ نىچۈكتۇر؟

زىيور:

ئاڭلا مېنىڭ ئەرزىمنى قەدىرلىك شاھىم،
ماڭا يېقىن كېلىپسەن قۇلاق سال ئەمدى.
ئېغىر دەرتكە يولۇقتۇم، يوقتۇر داۋاسى،
مەن ئولەرمەن، سەن بۇ يولدا قال ئەمدى.

سەنوبەر:

ساڭا پىدا بولسۇن بۇ شىرىن جانىم،
مىڭ تەسەددۇق بولسۇن ھەم دولىتىم - شانىم.
سەن - سەن مېنىڭ دۇنيالىق ئارزۇ - ئارمانىم،
يا، مېھرىۋان جان دوستۇم ھالىڭ نىچۈكتۇر؟

زىيور:

مېنىڭ ھالىم بولماقتا كۈنسېرى بەتتەر،
شۇم ئەجەلنىڭ نەشتىرى جانىمدىن ئوتەر.
ئەجەل بىرئەجدىھادۇر ئاخىر يۇتەر.
غەنىمەتتۇر بۇ دەۋران ئەسكە ئال ئەمدى.

سەنوبەر:

دەرت - ئەلەمدىن بىر يولى باغرىم ئېزىلدى،
پىشانىگە جان دوستۇم قىسمەت يېزىلدى.
ساڭا قاراپ شۇ تاپتا ئۇمىت ئۈزۈلدى،
يۇسۇپ كەبى غەمغانىم ھالىڭ نىچۈكتۇر؟

زىيور:

سەنوبەر جان ـ جانىمگە بىر ئوت تۇتاشتى،
كىممۇ كورسۇن بىز يىغلاپ توككەن قان ياشنى.
ئولەر ۋاقتىم يېقىنلاپ ئەقلىممۇ شاشتى،
يىغلاپ كېتەي، سەنمۇ ھەم يىغلاپ قال ئەمدى.

دەپ زىيور يىغلاپ دەريا ـ دەريا ياش تـوكۇپ، قاش ـ كوزىـنى بىر سۇزۇپ "ئاھ!" دەپ جان ئۇزۇپتۇ. پەرىشان بولغان سەنو- بەر، زىيورنى ئۇخلاپ قالدى دەپ ھىس قىلىپ:

— ئەي جان ـ جىگەر، مۇبارەك يۇز دوستۇم ھازىر ئۇخ- لاش ۋاقتى ئەمەس. ساڭا ئۇيقۇ مۇناسىپمۇ ئەمەس. قوپ ئور- نىڭدىن. دەرياغا غەرق بولۇپ كەتكەن دوستلىرىمىز گۇلشەندە سەيلە قىلىپ ئويناۋاتىدۇ. سېنى كېلەرمىكىن دەپ كۇتۇپ تۇرىدۇ،— دەپتۇ ۋە ئۇنى ئويغىنارمىكىن دەپ يۇزىگە سۇ چېچىپتۇ. تاپىنىنى قىچىغلاپتۇ. ئويغانماپتۇ......ئۇ زىيورنىڭ بېشىنى تىزىغا ئېلىپ مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ مۇنداق دەپتۇ:

غېرىپلارنىڭ يولىدا غېرىپلار كەبى،
مېنىڭ ئۇچۇن غېرىپ ئولگەن زىيورۇم.
گۇلدەك يۇزى زەپىرەڭدەك سارغىيىپ،
مېنىڭ ئۇچۇن جېنىنى بەرگەن زىيورۇم.

شىرىن شېكەر سوزلىرى كوڭلۇمگە ياققان،
سوز ئاغزىمدىن چىققىچە ئىشىمغا چاققان.

پەرۋانىدەك بېشىمدا جېنىنى قاقىان،
مېنىڭ ئۈچۈن غېرىپ ئۆلگەن زىيورۇم.

سەنوبەر يىغلا - يىغلا، زىيورنىڭ ئىڭىگىنى تېڭىپ، نامىزىنى ئوقۇپ، دەپنە قىلىپ قەۋرىسىنى قاتۇرۇپتۇ. بېلىگە غەيرەت كەمىرىنى چىڭ باغلاپ ئۆزى يالغۇز يولغا چىقىپتۇ. قانچە - قانچە تاغلاردىن ئېشىپ، قانچە - قانچە دەريالارنى كېچىپ بىر مەنزىلگە يەتكەندە، بىر باغۇ - بوستاننى كورۇپتۇ. بۇ باغ شۇنداق گۈزەل ئىكەنكى، بېھىشنىڭ ئۆزىكەن. تۇرلۇك - تۇمەن مېۋىلەر پىشقان، بۇلبۇل، توتى قۇشلار سايراشقان، خىلمۇ - خىل گۈللەر ئېچىلغان، گۈللەردىن كىشىلەر مەس بولغۇدەك پۇراق چېچىلغان ئىكەن. ئەمما سەنوبەر پەرىزاتنىڭ ئىشقى پىراقىدا كويۇپ - پىشىپ بۇلبۇل - قۇشلارغا قاراپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

گۈلىستاندا يۈرگەن قۇشلار،
خەۋەر بېرىڭ يارىم بارمۇ؟
گۈل چىچەكلەر ئەي سۇمبۇللار،
خەۋەر بېرىڭ يارىم بارمۇ؟

ئەسلى ئۇنىڭ پەرىزاتى،
گۈلى رەنا ئۇنىڭ ئاتى.
ماڭا بەك چىڭ ئېتىقاتى،
خەۋەر بېرىڭ يارىم بارمۇ؟

يارىم بارمۇ بۇ بوستاندا،
چىمەنلىك بۇ گۈل - گۈلىستاندا.

مەن سەنوبەر پەرىشانغا،
خەۋەر بىرىاڭ يارىم بارمۇ؟

گۈل ـ گىيا، ئۈچار ـقاناتلارنىڭ زۇۋانى بولمىغاچقا جاۋاپ بېرەلمەيتۇ. ھېرىپ ـ چارچىغان سەنوبەر باغدا قونۇپ قاپتۇ. كوزى ئۇيقۇغا باراي دەپ قارىسا، باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۈپ چىنار تۇرغۇدەك. چىنار تۈۋىدە بىر دەريا ئاققۇدەك. باغنىڭ ئىچى قاپ ـ قاراڭغۇ. شۇ ئەسنادا دەريادىن بىر سۇ كالىسى بىر گوھەرنى چىشلەپ چىقىۋاتقۇدەك. سەنوبەر قورقۇپ چىنارنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. سۇ كالىسىنىڭ ئاغزىدىكى گوھەر ئون توت كۈنلۈك تولۇنئايدەك نۇر چېچىپ باغنىڭ ئىچىنى يوپ ـ يورۇق قىلىۋېتىپتۇ.

سەنوبەر:

غەۋۋاسلاردەك جاندىن كېچىپ دوستلىرىم،
يۈزىڭ شۈكرى بۇ ماكانغا ئېرىشتىم.
ئىچىپ ساقى تۇتقان تاتلىق شارابتىن،
يىگىتلىكتىن چىققان جانغا ئېرىشتىم.

بىر يار ئۈچۈن باياۋاندا يول كېزىپ،
جاپا چېكىپ زەپىرەڭدەك سارغىيىپ،
جاندىن ئەزىز دوستلىرىمدىن ئايرىلىپ،
شۈكرى بۇگۈن گۈلىستانغا ئېرىشتىم.

ھاياتىمنىڭ گۈل ـ غۇنچىسى ئېچىلدى،
ئەشەنچىمگە يەنە ئىشەنچ قېتىلدى.

AltunOq

كوز ئالدىمدا نۇر دەرياسى توكۇلدى،
شۇكرى بۇگۇن نۇرىستانغا ئېرىشتىم.

ۋەي سەنوبەر بۇ يەردە سۇرگۇنسەن دەۋران،
بۇ گۇلىستان سەن ئۇچۇن بولغۇسى پىنھان.
سەن ئەزەلدىن سەنوبەر تەلەيلىك ئوغلان،
شۇكرى ياقۇت، گوھەر كانىغا ئېرىشتىم.

دەپ، چىنارنىڭ بىر تال يوپۇرمىقىنى ئۈزۈپ گوھەرنىڭ ئۈستىگە تاشلاپتۇ. شۇ ھامان باغنىڭ ئىچى يەنە قاپ - قاراڭغۇ بولۇپتۇ. باغدا ئوتلاۋاتقان سۇ كالىسى بىر ھوكىرەپ دەرياغا كىرىپ كېتىپتۇ. سەنوبەر خۇداغا شۇكرى سانا كەلتۈرۈپ چىناردىن چۈشۈپ سۇ كالىسىغا قارىتىپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

كوردۇم سۇ كالىسىنى ئۇنىڭ ئاغزىدا بىر گوھەر،
ھەيۋەتى ئەجەپ سۇرلۇك كورۇپلا قالسا جان تىترەر.
تىلىنى بىر سوزۇپ ئوتنى سېلىپ ئاغزىغا يالمايدۇ،
ئاياغى ئاستىدا ۋەيران بولۇر نازۇك بەدەن گۇللەر.

ئېلىپ چىقتى چىشلەپ گوھەر، كېچە بولدى كۇندۇزدەك،
كوزى ئوتكۇر، ئوزى بەك چوڭ، توكى بەئەينى قۇندۇزدەك.
ئىگىز - پەسنى پەرق ئەتمەي لاپىلداپ ھوكىرەپ كەلسە،
بېلى تاختا سېمىزلىكتىن لىغىلدايدۇ توپ - توزدەك.

گوھەرگە بىر غازاڭ تاشلاپ ئۇنى بىر ئىمتىھان قىلسام،
سىردىن بىر بىلىپ باقماق ئۇچۇن يەنە نىيەت قىلسام.

ئاشۇ پىنھانە دەرياغا ئۆزىنى ھوكىرەپ ئاتتى،
گېلىمغا جان كېلىپ قورقۇپ، ئارانلا مەن ئورە تۇرسام.

سەنوبەر ئوز ـ ئۆزىگە: ”بۇ يەر ھەم خەتەرلىك ئىكەن. بۇ يەردە تۇرسام بولماس“، دەپ يەنە پەرىزاتنى يات ئېتىپ يولغا راۋان بولۇپتۇ. قانچە تاغ، قانچە داۋاندىن ئېشىپ بىر چول ـ باياۋاندا كېتىپ بارسا باش ئۇستىدىن تۇرنىلار قاتارلىشىپ ئۇچۇپتۇ، سەنوبەر: ”ھەي، قانىتىم بولسا ئاشۇ تۇرنىلاردەك ئۇچۇپ يارىمنىڭ قېشىغا — شەھرى شەبىستانغا بارسام“ دەپ ئارمان قىلىپ زار ـ زار يىغلاپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

باش ئۈستۈمدىن ئۇچۇپ ئوتكەن تۇرنىلار،
بۇ ھالىمنى شۇ يارىمغا دېگەيسەن.
شەبىستانغا ئۇچۇپ بارساڭ تۇرنىلار،
سالامىمنى نىگارىمغا دېگەيسەن.

مېنىڭ ئورگىلەي شۇ يارىمنىڭ كوزىدىن،
پىستە بادام شېرىن شېكەر سوزىدىن.
ئون توت كۈنلۈك تولۇنئايدەك يۈزىدىن،
سالامىمنى قەدىردانغا دېگەيسەن.

مەن سەنوبەر ياردىن قالدىم ئايرىلىپ،
قاناتلىرىم سۇندى مېنىڭ قايرىلىپ.
مەن يۈرەرمەن شۇ يار ئۇچۇن زارلىنىپ،
ئەھۋالىمنى دىلدارىمغا دېگەيسەن.

لېكىن تۇرنىلارنىڭ زۇۋانى بولمىغاچقا، غاقىلدىشىپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. سەنوبەر يەنە يولغا راۋان بولۇپ بىرقانچە مەنزىل ماڭغاندىن كېيىن بىر تاغنىڭ تۇۋىگە يېتىپ بېرىپتۇ. غاقىراپ ئۇچقان ساباغا قارىتىپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

سابا يەتكۈز سالامىمنى نىگارىمغا،
تولۇن يۈزلۈك، شىرىن سوزلۈك دىل ئارامىمغا.
سالام دە قەددى ـ قامىتى خۇددى شەمشاتكە،
سالام دە! چېھرىسى ئىسسىق گويا ئاپتاپكە.

مېنىڭ كوڭلۈم بولۇپ يۈلتۈز يار تامانغا كوچكەندۇر،
كوزۈمنىڭ گوھىرى شامدەك يېنىپلا ئوچكەندۇر،
تىلىپ باغرىمنى ھىجراننىڭ قىلىچى بىسى ئوتكۇر،
پىراقتىن بۇ ئىچىمگە ئوت كەتكەندۇر.

بېشىمغا مىڭ بالا كەلدى، تاغ ـ داۋان ئاشتىم،
نىگارىنىڭ ئىشقىدا تەنھا قەدەم باستىم.
شەيدايى، گىرىپتارى، بۇ ئوتنىڭ مەن خېرىدارى،
چىدالماي قارا يەرگە ئېچىپ كوكسۈمنى مەن ياقتىم.

غەم دەشتىدە مەجنۇندەك مەن كويدۇم ئادا بولدۇم،
كويۇپ ئىشقى پىراقىدا ھەم جاندىن جۇدا بولدۇم.
ئەلۋەتتە سابا يەتكۈز شۇ يارغا سالامىمنى،
يېتەلمەي يار ۋىسالىغا لەھەتكە ئۇزار بولدۇم.

بىر قەترە ۋاپا كورمەي غەم بىلەن يۇۋاشىپمەن،
مەجنۇندەك جاپا تارتىپ باياۋاندا ئاداشىپمەن.
بۇ يولدا تولا يۈردۈم يارنىڭ دەپ ۋىسالىنى،
ۋاقتىنى چىلىڭ كۈندىن، كېچە ـ كۈندۈز تالاشىپمەن.

جانىمغا جاپا قىلغان ئۇل پەرى ئامان بارمۇ؟
يېتەر ئاشىق مۇرادىغا غەمخانە زامان بارمۇ؟
سابا ھالىنى يارىمنىڭ يېنىپ كەلگەندە تېز يەتكۈز،
ئىشق ئوتىدا كويگەن شۇ رەڭگى سامان بارمۇ؟

سەنوبەر يەنە بىرقانچە كۈن يول يۈرۈپ بىر چارباققا يېتىپ كەپتۇ. ئۇ مەشۇغۇمنىڭ جايى مۇشۇمىكىن، دەپ خىيال قىلىپتۇ. ئەمما ئۇ جادىگەرلەرنىڭ باغچىسى ئىكەن. سەنوبەر بۇنى بىلمەي خۇداغا مىڭ شۈكرى قىلىپ باغنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئالتۇن تەخت تۇرغۇدەك. بۇ يەرگە ھېچقانداق ئادەم بالىسى ئاياق باسقاندەك ئەمەس. سەنوبەر شۇنداق سەيلە تاماشا قىلىپ يۈرسە ھاۋادىن: "ھەي ئادەم، ئۆزەڭگە ئاگاھ بول!" دىگەن سادا كەپتۇ. سەنوبەر شۇنداق ئاسمانغا قارىغان ئىكەن، جادىگەر بىر سىقىم توپىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە چېچىپتۇ. سەنوبەر شۇ ھامان بىر كېيىك تۇسىگە كىرىپ قاپتۇ. سەنوبەر بۇ بىر سىر ھېكمەتكە قارىتىپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

قادىر ئاللا سەن ـ سەن مېنىڭ پاناھىم،
ھېچكىمنى مەندەك سەرسان ئەيلىمە.

بىر قۇلۇقمەن ئاسى، كوپتۇر گۇناھىم،
رەھىم ئەيلە مېنى ھەيران ئەيلىمە.

كۈندىن - كۈنگە بولدى ئەلەم زىيادە،
يار ئىشقىدا كوپ يول يۈردۈم پىيادە.
مەندەك سەرسان بارمىكىنتاڭ دۇنيادا،
ئاشىقلىقتا مېنى چەندان ئەيلىمە.

مەن كېلۇرمەن تاغ ئېشىپ، دەريا كېچىپ،
نالە - زار ئەيلەپ تولا ياقام يىرتىپ.
كېچە - كۈندۈز رەھىمانى يات ئېتىپ،
غۇنچىدەك رەڭگىنى غازاڭ ئەيلىمە.

مەن قايان باراي ئەمدى باش ئېلىپ،
كىمگە دات ئەيلەي كى كوكسۇمنى يېرىپ.
مۇشكۇلۇم ئاسان قىلىپ بىر كوز سېلىپ،
يا روسۇل ھالىمنى يامان ئەيلىمە.

سەنوبەر كېيىك سۈرىتىدە زار - زار يىغلاپ تاغمۇ - تاغ ئېشىپ، چۆل - باياۋان كېزىپ بىر باغى ئىمارەتكە بېرىپتۇ. بۇ ئىمارەت جادىگەرنىڭ مەركىزىي ماكانى، ئەسلى تۇرارگاھى ئىكەن. سەنوبەر ئىشىكنى ئېچىپ ئۆي ئىچكە كىرىپ تەخت ئۈستىدە بىر قىزنى كورۇپتۇ. قىزنىڭ ئالدىغا بېرىپ يەرگە باش ئۇرۇپ تۇرۇپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

AltunOq

قەمەر يۈزلۈك، شېرىن سۆزلۈك پەرىزات،
بولدۇم سەرسانىمەن غېرىپ يەرلەردە.
نازۇك بەدەن جىلۋىگەر قامىتى شەمشات،
بولدۇم پەرىشانىمەن غېرىپ يەرلەردە.

ھېچكىم مەندەك ياردىن جۇدا بولمىسۇن،
يىغلاپ ـ قاقشاپ يار كويىدا بولمىسۇن.
چەت يەرلەردە يۈرۈپ گاداي بولمىسۇن،
بولدۇم سەرسان تولا، غېرىپ يەرلەردە.

ئۆتكەن كۈنۈم ئاققان سۇدەك ئېقىپتۇ،
مېنى كۈندە ئىلان ـ چايان چېقىپتۇ.
ئېزىپ ـ يانچىپ جۇدالىق جانغا خەنجەر تىقىپتۇ،
باغرى كاۋاپ بولغانمەن غېرىپ يەرلەردە.

بۇ پەلەك سالدى ماڭا بىھېساپ زۇلۇم،
ھېچقاياققا يەتمىدى سوزسام قولۇم.
كۆزلىرىمدىن تەلمۈرۈپ كەتتى خۇنۇم،
خۇددى ئازغان كارۋانمەن غېرىپ يەرلەردە.

خورشىد شاھنىڭ ئوغلىمەن ئېتىم سەنوبەر،
ئەلەم تارتىپ يار ئۈچۈن بولدۇم مەن بەتەر.
جادىگەرنىڭ قولىغا چۈشمىسۇن بەندىلەر،
چولدە ئېزىپ قالغانمەن غېرىپ يەرلەردە.

بۇنى ئاڭلاپ تۇرغان قىز — جادىگەرنىڭ قىزى مەرەڭگۈز ئىكەن. كېيىك سۈرىتىدە تۇرغان سەنوبەرگە ئىچى كويۇپ، بىر سىقىم تۇپراقىقا ئىسمىيات قىلىپ كېيىكنىڭ ئۈستىگە چاچقان ئىكەن، كېيىك ئادەمگە — سەنوبەرگە ئايلىنىپتۇ. ئاندىن كېيىن قىز:

— سەن بۇ شەھەرگە قەيەردىن كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. سەنوبەر ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن ۋەقەلەرنى بىرمۇ - بىر بايان قىلىپ زار - زار يىغلاپتۇ. مەرەڭگۈزنىڭ سەنوبەرگە شۇنداق كۆڭلى چۈشۈپتىكى، ئاي - هاي، ھېچبىر تاقىتى قالماپتۇ. مەرەڭگۈز سەنوبەرگە كاتتا مېھماندارچىلىق ئورۇن هازىرلاپ، كۆڭلىنى ئىزهار قىپتۇ. سەنوبەر "ئەزەلدىن دولىتى ئىززەت ھېچكىمگە ۋاپا قىلغان ئەمەس. بۇ قىزغا كۆڭۈل باغلىماي" دەپ ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

كۆڭۈل خوشال بولمىغىن،
دۇنيا ۋاپا ئەتمىدى.
بىرنى خۇسراۋ شاھ قىلىپ،
بىرنى گاداي ئەيلىدى.

ئىشەنمىگىن هالىڭغە،
تاپقان - تۇتقان مالىڭغە.
بىرسى يەتسە ۋىسالغا،
بىرگە جاپا ئەيلىدى.

كىمدىن ئۆتتى مەنمەنلىك،
شۇنىڭ ئۆزى سەۋەنلىك.

بىرسى خوشتۇر بىر دەملىك،
بىرنى جۇدا ئەيلىدى.

ئۇتتى قانچە دەۋرانلار،
تۈگەپ كەتتى سۇلتانلار.
ۋەيران بولدى بوستانلار،
ئاخىر خاراپ ئەيلىدى.

ئاشىق بىلەر جانانىنى،
بىلەر قايغۇ، ھىجرانىنى،
كورۇپ قانچە زىندانىنى،
بىلىنى يا ئەيلىدى.

سەنوبەر مەرەڭگۈزگە ئىچ سىرىنى ئېيتىپ زار - زار يىغ-
لاپ، مەن بۇ يەردىن كەتسەم دەپ رۇخسەت سوراپتۇ. ئەمما
مەرەڭگۈز: "مىنى تاشلاپ كېتىپ ھەيران — سەرگەردان قىلامە-
سەن؟ ئاھ! مىنى ئۇنتۇپ قالما!" دەپ يىغلاپ كېتىپتۇ.
سەنوبەر مەرەڭگۈز بىلەن خوشلىشىپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

سۇمبۇل كەبى تازا چاچىڭ، قەلەم قاش،
ئاھو كوزلۇك مېھرىۋانىم خوش ئەمدى.
مېھرىڭ مېنىڭ يۈرىگىمنى داغلىدى،
شىرىن سوزلۇك غەمگۇزارىم خوش ئەمدى.

مەن كېتەرمەن، بولمىغىن سەن پەرىشان،
كوزۇڭدىن ياش توكۇلمىسۇن ھىچقاچان.

خەستە جانىم شەپقىتىڭدىن خوش بولغان،
قەھر يۈزلۈك قەدىردانىم خوش ئەمدى.

نە سەۋەپتىن قارا كوزۈڭ يۇمۇلدى،
بولۇت بولۇپ گۈل چىرايىڭ تۇتۇلدى؟
يىغلىمىغىن مېنىڭ باغرىم ئېزىلدى،
ئەي يىپەكلىق ۋاپادارىم خوش ئەمدى.

مەن تىلەيمەن ساڭا مەڭگۈ ئامانلىق،
ھېچكىشىدىن كەلمىسۇن ھەم يامانلىق.
سەن مېنى دەپ قىلمىغايسەن قارامىلىق،
غۇنچە بويلۇق مەدەتكارىم خوش ئەمدى.

سەنوبەر يەنە يولغا راۋان بولۇپتۇ. ئوتتۇز سەككىز كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن بىر تاغنى كورۇپتۇ. تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سەيلە-تاماشا قىلىپ قارىسا بىر گۈمبەز تۇرغۇدەك. ئۇ گۈمبەزگە كىرىپ ئارام ئالماقچى بولۇپتۇ. ئۇ گۈمبەز چىلتەنلەر-نىڭ ماكانى ئىكەن. سەنوبەر گۈمبەزگە كىرىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. ئۇ چۈش كورۈپتۇ. چۈشىدە چىلتەنلەر ئۇنىڭغا خەيرى ئېھسان قىلىپ مەي-شاراپ ئىچۈرۈپ مەس قىلىپ قويۇپتۇ. مەسلىكتە بىر ساھىبجامالنى كورۈپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

ئەرزىمنى ئاڭلا ئەزىز ئىشانلار،
بۇ يەردە بىر ئالاي چىلتەننى كوردۇم.

قولىدا پىيالە لىمۇ ـ لىق شاراپ،
جانىمنىڭ ئارامى زەمزەمنى كوردۇم.

مەي ئىچىپ مەن تولا بولدۇم مەستانە.
ئەرشكە چىقتىم مەن قىلدىم سەيلانە.
تەسەننا ئەيلىدىم بىقىپ ئاسمانە.
يەتتە قات ئاسماننىڭ بەرىنى كوردۇم.

قارىسام چېچىمدىن تولا پەرىشتە،
زوقلىنىپ مەن قاراپ تۇردۇم ھەۋەستە.
مەن كىرىپ قالدىمۇ دىدىم بېھىشكە،
غەزەلخان بۇلبۇلنىڭ سازىنى كوردۇم.

مەن كوردۇم ھەم يەنە روسۇلىللانى،
ئەغيارى ساھابە چارىيالارنى،
قولىدا كەۋسەرگە لىق پىيالەنى،
مەن روسۇلىللانىڭ ئەمرىنى كوردۇم.

تونىنچى ئاسماندا ھەزرىتى ئەيسا،
پەلەكنىڭ مەچىتى نەگىلا بارسا.
يىغىلغان بۇ يەرگە جۇملە ئەنبىيا،
جەۋرائىل، ئەزرائىل قەھرىنى كوردۇم.

دۇنيانىڭ ئەسلىدە يوقتۇر ۋاپاسى،
ئىخ! مىنىڭ دەردىمنىڭ يوقتۇر داۋاسى.

AltunOq

ھەزرىتى مۇسانىڭ قولىدا ھاساسى،
مۇناجات ئەيلىگەن جايىنى كوردۇم.

مەي ئىچىپ جىنىمدىن كەچتىمەن بۇگۈن
چىقىدۇ ئاغزىمدىن "ھو" دىسەم تۇتۇن.
ئىبراھىم خىلىلۇللانى كويدۇرمەك ئۇچۇن،
نەمرۇدنىڭ ياندۇرغان غارىنى كوردۇم.

نەسىمىنىڭ تىرىسىنى ئۇلار سويۇشتى،
ئىچىگە لىق سامان تىقىپ قويۇشتى.
توھمەتنى بويىنغا ئىسىپ قويۇشتى،
مەنسۇرنىڭ ئىسىلغان دارىنى كوردۇم.

سەنوبەر بىچارە پىغان ئەيلىگەن،
ئۇزىگە بىر دەملىك پانا ئەيلىگەن،
ئامالسىز ئۇ، شۇكرى سانا ئەيلىگەن،
قالدۇرۇپ ئىز كەلگەن جايىنى كوردۇم.

ئەلقىسسە، سەنوبەر مەسلىكتىن يىشلىپ يەنە يولغا راۋان بولۇپتۇ. ئاتىمىش كۇن يول يۇرۇپ بىر باغنى كورۇپتۇ. باغنىڭ ئىچىگە كىرىپ سەيلە - تاماشا قىپتۇ. بۇ باغ زەڭگىلەرنىڭ بىغى ئىكەن. زەڭگىلەر سەنوبەرنى تۇتۇپ زەنجىر بىلەن باغلاپ ئۇزلىرىنىڭ كاتتىسىنىڭ ئالدىغا ئىلىپ بىرىپتۇ. سەنوبەر بۇ ھالىنى كورۇپ مۇنداق بىيت ئىيتىپتۇ:

ئىشقى ئوتىدا كويدۇم يەنە،
گۇل يۈزۈم سولدى نە ئەيلەيىن.
كويۈپ دەردۇ ـ ھىجراندا،
پەيمانىم تولدى نە ئەيلەيىن.

قولۇمدىن كەتتى دەۋرانىم،
غازاڭ بولدى گۇلىستانىم.
يىغلاشتى يارو ـ دوستلار،
رەقىپلەر كۇلدى نە ئەيلەيىن.

كەزدىم تولا تاغ ـ دەرىيانى،
بولدۇم بەتتەرمەن ۋەيرانى.
پەلەك يەنە قىسمىتىنى،
بېشىمغا سالدى نە ئەيلەيىن.

قالدىم يىراقلىق يولىدا،
سۆيگەن يارىنىڭ كويىدا،
ئىككى كوزۇم يارىنىڭ يولىدا،
تەلمۈرۈپ قالدى نە ئەيلەيىن.

چۈشۈمدە كوردۇم بىر پەرىنى،
بوينۇمغا سالدى ئۇ قولىنى.
ئىشق ئوتىنىڭ خەنجىرى،
باغرىمنى تىلدى نە ئەيلەيىن.

سەنوبەر دەر چىكىپ ھەسرەت،
مەندىن قاچتى ئەمدى نۇسرەت.
بىشىمغا كەلگەن بۇ بىر قىسمەت،
نەدىن كەلدى نە ئەيلەيىن.

شۇ ئەسنادا زەڭگىنىڭ قىزلىرى ساياھەت قىلىشىپ باققا كىرىشىپتۇ. پۇت - قولى باغلانغان سەنوبەرنى كورۇشۇپتۇ. سەنوبەرگە قاراپ كوڭۇللىرى چۇشۇپ قېلىپ ئۇنى ئۇزلىرى بىلەن بىللە زەڭگى پادىشاسىنىڭ ئوردىسىغا ئېلىپ كىرىشىپتۇ. زەڭگى پادىشاسىنىڭ قىزى:

— ئەي ئاتا، بىز باغ سەيلىسىگە چىقىپ بىر ئادەم تۇتۇپ كەلدۇق، بۇ ئادەم بۇلبۇلغا ئوخشاش سايرايدىكەن، - دەپتۇ. زەڭگىلەر پادىشاسى:

— ماقۇل، بۇلبۇلغا ئوخشاش سايرايدىغان بولسا، بىزنىڭ شانو - شەۋكىتىمىزگە قارىتىپ بىرنەچچە مىسرا بېيىت ئوقۇپ باقسۇن! - دەپتۇ. سەنوبەر مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

تەرىپلىسەم مەن سىنى شاھىم،
خۇددى قازان قارىسىدەك يۇزلىرىڭ.
سەن ئۇچۇن بۇ يەردە ئېيتاي بىر داستان،
بەك سۇرلۇك كورۇنەر كوزلىرىڭ سىنىڭ.

قارا چاچ ھەم بۇدرە قامىتىڭ ناردۇر،
گەر سوزساڭ قوللىرىڭ شامنى چىنادۇر.

ماڭا قاراپ تىكىلمە كوڭلۇم ئاغادۇر،
بەت ـ بەشرەڭ دىۋىدۇر بەئەينى سىنىڭ.

كىيىۋاپسەن ئۇچاڭغا قارا لىباسنى،
ئالماق بولدۇڭ سەن مەندىن ئېغىر سىناشنى،
قوللىرىڭنى ئۇزارتما، توكمە كوز ياشنى،
زىمىستانغا ئوخشايدۇ غەزىۋىڭ سىنىڭ.

بۇنى ئاڭلاپ زەڭگى پادىشاسىنىڭ ئاچچىغى كېلىپ سەنوبەرنىڭ پۇت ـ قولىنى يەنىمۇ چىڭ باغلاپ، جاللاتلىرىغا ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇپتۇ. زەڭگى جاللاتلىرى سەنوبەرنى جازا مەيدانىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. سەنوبەر جازا مەيدانىغا كېتىۋېتىپ مۇنداق بىيت ئوقۇپتۇ:

مەن ئەيلەيىن نازۇك قولۇم باغلاندى،
يار يۈزىنى كورمەس بولدۇم نە ئەيلەيىن.
بۇ زەڭگىلەر ئولتۇرمەككە قەست قىلدى،
يار يۈزىنى كورمەس بولدۇم نە ئەيلەيىن.

زالىم پەلەك زەھەر سالدى ئېشىمغا،
ئېغىر سەۋدا چۈشتى مېنىڭ بېشىمغا،
رەھىم قىلماس ھېچكىم ئاققان يېشىمغا،
يار يۈزىنى كورمەس بولدۇم نە ئەيلەيىن.

جۇدالىقتىن مېنىڭ باغرىم ئېزىلدى،
پېشانەمگە ئۇشبۇ قىسمەت يېزىلدى،

ئەمدى مېنىڭ ئۈمىت تارىم ئۈزۈلدى،
يار يۈزىنى كۆرمەس بولدۇم نە ئەيلەيىن.

سەنوبەرنىڭ پىرى يەي شاھى مەردان،
زەڭگىلەرنىڭ قولىدا مەن بولدۇمەي ۋەيران،
ئىشق يولىدا پەلەك قىلدى مېنى سەرگەردان،
يار يۈزىنى كۆرمەس بولدۇم نە ئەيلەيىن.

زەڭگىلەرنىڭ پادىشاسىنىڭ قىزىنىڭ سەنوبەرگە رەھمى كېلىپ ئاتىسىغا:

— ھەي ئاتا، بۇ بولسا بۇلبۇلدەك سايرايدىغان ئادەم ئىكەن، ئۆلتۈرمەيلى! بىر ئالتۇن قەپەز ياسىتىپ سولاپ قويايلى. نىمە دىسە دەۋەسۇن، — دەپتۇ. زەڭگىلەر پادىشاسى:

— ماقۇل. ھەممە ئۇستا زەرگەرلەر جەم بولۇپ بىر ئالتۇن قەپەز ياسىسۇن! — دەپتۇ.

پۈتۈن شەھەردىكى نامى بار زەرگەرلەر بىرلىشىپ بىر ئالتۇن قەپەز ياساپ چىقىپتۇ. سەنوبەرنى سولاپ دەرۋازا بېشىغا ئېسىپ قويۇپتۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن بىر باتۇر قول كېلىپ قەپەزنى پىقىرتىپ بىر ئاتقان ئىكەن، قەپەز قىرىق كۈنلۈك يەرگە چۈشۈپ پارە-پارە بولۇپتۇ. سەنوبەر ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە يول يۈرۈپ، يول يۈرسىمۇ مول يۈرۈپ بىر جاڭگاللىققا كەپتۇ. بۇ جاڭگاللىق ۋەھشى ھايۋانلارنىڭ ماكانى ئىكەن، بىر تۈپ چىنارنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئارام ئاپتۇ. شۇ ھامان بىر رودۇپاي شىللىسىگە مىنىۋاپتۇ. رودۇپاينى كوتىرىپ بىر يىل يول

AltunOq

يۇرۇپتۇ. ھېچقانداق قوتۇلۇش ئامالىنى قىلالماي مۇنداق **بېيىت** ئوقۇپتۇ:

بىر بالادىن قۇتۇلۇپ مىڭبىر بالاغا يولۇقتۇم،
بۇنى ئاز دەپ مەن بۇگۇن رودۇپايغا يولۇقتۇم.
نەگە بارسام مەن ھامان كوپلەپ جاپاغا يولۇقتۇم،
قان يۇتۇپ يىغلاپ يۇرۇپ بالا - قازاغا يولۇقتۇم.

دوستلىرىم، مەن نە قىلاي، رودۇپايغا يولۇقتۇم،
بۇ پەلەكنىڭ گەردىشى مېنى خوشال قىلمىدى.
خەستە كوڭلۇمنى بالا - غەمدىن خالاس قىلمىدى،
قانچە قىلسام يار - جانان مېنى خوشال قىلمىدى.

مەن كەبى ھېچكىمنى سەرسان قىلمىدى چەرخى پەلەك،
مەن غېرىپ يالغۇزلۇغۇمدىن رودۇپايغا ئۇچرىدىم.
بۇ مېنىڭ ھالىمنى كورسە بارچە جان يىغلار ماڭا،
ئەيلىسەم دات "ئاھ!" ئۇرۇپ، ئاڭلىماس جانان ئوقمىدىم.

بولمىسۇن ھېچبىر كىشى غەمگە مېنىڭدەك مۇپتىلا،
گەر يولۇقسا شۇ ھامانلا خېزىرى تۇتسۇن قولىنى.
ياخشىلار باردۇر جاھاندا ھەسرىتا - نادامىتا،
كورستىپ بەرسۇن كېلىپ مەن بىر غېرىپنىڭ يولىنى.

سەنوبەرنىڭ كاللىسىغا شۇ ئەسنادا بىر ئوي كېلىپ رودۇپاينىڭ كاللىسىنى ئولتۇرغا قىسىپ يەرگە بىر ئۇرۇپتۇ.

رودۇپاي يەر بىلەن يەكسان بولۇپتۇ. قولىغا كالتەك ئېلىپ قالغان رودۇپايىلارنى ئۇرۇپ، قوغلاپ يۈرۈپ مۇنداق بېيىت ئوقۇپتۇ:

قاچقىن ھەممە رودۇپاي بولدى ئاخىر زامانىڭ،
يالۋۇرۇپ قان يىغلىما بولدى ئاخىر زامانىڭ.
مەن جۇدا قىلسام بېشىڭنى تەنلىرىڭدىن بىر يولى،
داتلىشىپ قان يىغلىما بولدى ئاخىر زامانىڭ.

يۈسۈپنىڭ بۇ يولدا كوپ ئىزى قالغان،
زۇلەيخانىڭ ھىجرىدە ئۇمۇ يىغلىغان.
يا، رەسۇلنىڭ قۇدرىتى ـ ھېكمىتى ئۇلۇغ،
مەن ئاشىقنىڭ بېغىغا بۇلبۇل قونمىغان.

لەيلى بىلەن مەجنۇندەك ئاشىقلار ئوتتى،
بۇ دۇنيادىن كورمىدى قىلچىلىك خوۋلۇق.
ماڭا بەرگىن قۇدرەتنى بىر ئوزەڭ راھمان،
سەنوبەرگە نەگە بارسا ئۇچرىدى شۇملۇق.

شۇ ئەسنادا ئاسماندا بىر سۇمرۇغ پەيدا بولۇپ، قاناتـ ـلىرىنى كېرىپ پەسلەپ بىر تاغنىڭ بېشىغا قونۇپتۇ. سەنوبەر سۇمرۇغنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئوزىنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى ئېيتىپ مۇنداق دەپتۇ:

تاجى ـ تەخت ئۇستىدە يېتىپ بىر كېچە،
تەرىپى مىڭ داستان جانانى كوردۇم.

چۈشۈمدە مەن كىردىم گويا جەننەتكە،
ئاي بولۇپ گۈل ھوسنى تولغاننى كۆردۈم.

قاشلىرى ھىلالدۇر، كوزلىرى چولپان.
ئۇ سالدى بېشىمغا تۇگىمەس ھىجران،
مەن غېرىپ بىچارە بولدۇم سەرگەردان،
مەن گويا قۇدرەتلىك سۇلتاننى كوردۈم.

ئۇ دىدى: "مەن بولسام پەررۇخنىڭ قىزى"
شېكەردىن شىرىندۇر ھەر ئېيتقان سوزى،
مىڭ شەيدا قىلدى ھەم مېنى گۈل يۈزى،
ماڭا چىن كوڭلىنى قويغاننى كوردۇم.

سەنوبەر مەن، بۇ مېنىڭ ھالى - ئەھۋالىم،
كېچە - كۈندۈز شۇنىڭدا پىكىر خىيالىم،
كوز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ كوزلىرى زالىم،
مېنى بۇ مۇشكۈلگە سالغاننى كوردۇم.

سەنوبەر سۇمرۇغقا يەنە يالۋۇرۇپ، نالە قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

سۇلايمان جان سۇمرۇغ چۈشتى ھاجىتىم،
ھەمىشە دولىتىڭ بەر قارار بولسۇن.
بىر ساڭا تەئەللۇق بولسۇن يەر - جاھان،
قەدەمدە ئىشىڭغا غەلىبە يار بولسۇن.

توتىنچى ئاسماندا ھەزرىتى ئەيسا،
كوپ رەھمەت ياغدۇرۇپ بىر نەزەر قىلسا.
ئاشىقلار سەردارى يۈسۈپ - زۇلەيخا،
كېلىشسۇن ئالدىڭغا، مەدەتكار بولسۇن.

ھەزرىتى ئىلياس، مۇسا پەيغەمبەر،
ئالدىڭدا خىزمەتتە بولسۇن مۇقەررەر،
ئابابەكرى، ئومەر ھەم ئوسمان، ھەيدەر،
كېلىپ سېنىڭ كېمىڭنى تولدۇرار بولسۇن.

مەن سەنوبەر، قۇلۇڭنى يەتكۈز مۇراتقا،
خەلقى - ئالەم ئالدىدا قويما ئۇياتقا،
قۇلاق سالاي سەن بەرگەن ھەر بىر ساۋاتقا،
ماڭا ھەر بىر سوزلىرىڭ تىل - تۇمار بولسۇن.

سۇمرۇغنىڭ رەھمى كېلىپ:

— ماقۇل. سەن شىكار قىلغىن! - دەپتۇ. سەنوبەر شىكار قىلىپ ئىككى دانە كېيىك تۇتۇپ تۇلۇم قىلىپ سويۇپ، بىر - سىگە سۇ، بىرسىگە ئوزۇق قاچىلاپ سۇمرۇغنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ، ئوزى توپىسىگە مىنىپ كوك ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇپتۇ. سۇمرۇغ ئوڭغا قارىسا گوش، سولغا قارىسا سۇ بېرىپتۇ. بىر - قانچە ئوتلۇق تاغ، سۇلۇق دەريا، بورانلىق چوللەردىن ئوتۇپ، قىرىق كېچە - كۈندۈز يول يۈرگەندە شەھرى شەبىستاننىڭ قارىسى كورۈنۈپتۇ. يېتىپ بېرىپ شەھەرنىڭ چېتىگە چۈشۈپتۇ. سۇمرۇغ:

— ئەي سەنوبەر مېنىڭ بۇ شەھەرگە كىرىشىمگە يول يوق! — دەپ كەينىگە قاراپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. سەنوبەر پەرىزات قىزنىڭ چار بېغىغا كىرىپ قارىسا، باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەخت-راۋاندا قىز ئۇخلاپ ياتقۇدەك. ئەتراپىدا مۇھاپىزەتچى دىۋىلەر سانجاق-سانجاق، سەپ-سەپ بولۇپ ياتقانىمىش. سەنوبەر ئۇخ-لاۋاتقان قىزنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ، لاغىلداپ تىترەپ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئوت قاپلاپ، ئۇخلاۋاتقان دىۋىلەرنى ئاتلاپ مېڭىشقا تېپ مۇنداق ئويلاپتۇ:

مىڭ بىر جاپا-سەۋدا كۆرۈپ مەجنۇن كەبى،
بۈگۈن ئەمدى گۈلىستانغا يەتتىممەن.
بىر لەيلىنىڭ ھەسرىتىدە قان يىغلاپ،
گۈل غۇنچىدەك دىلبەر جانغا يەتتىممەن.

قىشلار كېتىپ بۇ باغ ئارا بولغان ياز،
غاقىلدىشىپ تولغان كۆلگە ئۆدەك-غاز،
بارچە گۈللەر ماڭا قاراپ قىلغان ناز،
دىل سۆيۈنگەن ئارام جانغا يەتتىممەن.

گۈللەر كېلىپ باش ئۈستىدە ئېچىلغان،
بۇ باغ ئارا ئەتىر پۇراق چېچىلغان،
ئىشقىم گويا فونتان بولدى ئېتىلغان،
قەدىردانلار، شىرىن جانغا يەتتىممەن.

تەخت ئۈستىدە دىلبەر ئۇخلاپ قالغانمۇ،
ياكى تەختكە گوھەر كېلىپ قونغانمۇ،

AltunOq

شاھى خورشىد ئوغلى ئېتىم سەنوبەر،
شۈكرى ـ شۈكرى شەبىستانغا يەتتىمەن.

سەنوبەر پەرىزاتنىڭ يېنىغا كېلىشكە ئۈچ قەدەم قالغاندا، دىۋىلەرنىڭ ئۇخلاش ۋاقتى توشۇپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ. سەنوبەر جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن پەرىزات ئۇخلاۋاتقان تەختىنىڭ ئاستىغا موكۇۋاپتۇ. دىۋىلەر ئادەمزاتنىڭ پۇرىقىنى سېزىپ، قىيا ـ چىيا قىلىشىپ:

— بۈگۈن كىمنىڭ بېشىغا ئەجەل يەتتى، — دەپ ۋاقىرىشىپتۇ.

سەنوبەر گەپ قىلاي دىسە تۇتۇلۇپ قالىدۇ. گەپ قىلماي دىسە پەرىزات ئويغانمايدۇ. شۇنداق ھالەتتە مانا مۇنداق ئويلاپتۇ:

غەمدىن قۇتۇلالمىغان مېھنەتلىك باشىم،
كۆندە يۈزمىڭ ھىجرانغا تولدى نە ئەيلىيىن.
ۋاپاسى يوق شۇم پەلەكنىڭ گەردىشى،
تۈگىمەس بۇ سەۋداغا سالدى نە ئەيلىيىن.

باغۋەن بولۇپ گۈلۈڭنى كورمىدىم،
بۇلبۇل بولۇپ شاخىڭغا قونمىدىم،
يار ـ يار دەپ شېكەر لېۋىڭگە سۈيمىدىم،
كوڭلۈمدە جىق ئارمىنىم قالدى نە ئەيلىيىن.

ياخشىلىقنى ئىزلىدىم يۇردۇم ھەريانىدا،
نەگە بارسام ئۇچرىدىم زىيانغا،

مەن يىراقتىن كەلدىمەن ئارماندا،
بىلمىدى يار ئۇخلاپ قالدى نە ئەيلىيىن.

چۇشتى مېنىڭ باشىمغە سەۋدالار،
توستى مېنى تۇمەنمىڭ غەۋغالار،
كوزلىرىمدىن ئاقتى قان - يېشىم دەريالار،
قاراپ يارغا كوزلىرىم تالدى نە ئەيلىيىن.

سەنوبەر دەر بىلگەنلەر ئاتىمنى،
بىلمەس ھىچكىم بۇ يەردە زاتىمنى،
كىمگە ئېيتاي ئاھ ئۇرۇپ دادىمنى،
يۇرىگىممۇ ئوت بولۇپ ياندى نە ئەيلىيىن.

پەرىزات ئويغىنىپتۇ. تەختىنىڭ ئاستىغا قاراپتۇ. سەنوبەرنى كورۇپتۇ. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن كورۇشكەندە ھەددىدىن زىيادە خوشال بولۇپ نەچچە قېتىم ھۇشىدىن كېتىپ، يەنە ھۇشىغا كېلىپ مۇرادى - مەقسىدىگە يېتىپتۇ. پەرىزات مۇرادى ھاسىل بولغانلىغىدىن خوشال بولۇپ مۇنداق بېيت ئوقۇپتۇ:

خوش كېلىپسىز سۇيەر يارىم،
قۇتلۇق بولسۇن ماكان سىزگە.
خوش كېلىپسىز كويەر جانىم،
بولسۇن سەدىقە بۇ جان سىزگە.

ھىجرىڭىزدە كوپ يىغلىدىم،
جاھان كېزىپ ھەم ئىزلىدىم،

سىز قەيەردە مەن بىلمىدىم،
بېرەلمىدىم نىشان سىزگە.

سىز دەردىمنىڭ دەرمانى،
پاك كوڭلۇمنىڭ ئارمانى،
كوردۇم سىزدەك شىرىن جاننى،
بولسۇن جېنىم قۇربان سىزگە.

ئىككىسى ئۇزاققىچە بىر بىرىگە قارىشىپتۇ. كوڭلى ئارام تېپىشىپ خوشال-خورام كۇلۇشۇپتۇ. بىر بىرىنى يېتىلەپ گۇل ئارىلاپ پەرىزاتنىڭ ئويىگە قاراپ مېڭىشىپتۇ.

قۇمۇل قوشاقلىرىدىن تاللانما

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **يەھيا سادىق**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

1956 - يىلى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شىنجاڭ تىل تەكشۈرۈش ئەترىتى قۇمۇل - تۇرپان گۇرۇپپىسىدا، يېرىم يىلغا يېقىن ۋاقىت قۇمۇلدا بولدۇم. گۇرۇپپىمىز بۇ جەرياندا قۇمۇل ناھىيىسى تاغلىق قوراي رايونى ۋە ئارا تۈرۈك ناھىيىسىنىڭ نوم يېزىسىدا لېكسىكا، گىراماتىكا، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر ماتېرىياللارنى خاتىرىلىدى ۋە توپلىدى. مەن شۇ جەرياندا، خەلق ئارىسىدا تونۇلغان قوشاقچىلار، ناخشىچىلار ۋە دېھقانلار ئاغزىدىن 800 كۇپلېتتىن ئارتۇق قۇمۇل خەلق قوشىقىنى توپلىغان ئىدىم. ھازىر ئەنە شۇلاردىن بىر قىسمىنى تاللاپ كىتابخانغا تەقدىم قىلدىم.

مەن شۇ چاغدا قۇمۇل خەلق قوشاقلىرىنى ئاڭلىغىنىمدا، تۈرلۈك - تۈمەن گۈل - چېچەكلەر ئېچىلغان گۈلزارلىققا كىرىپ قېلىپ، بۇ گۈللەرنىڭ خۇش پۇراقلىقى ۋە چىرايلىقلىقىدىن قايسىنى ئۈزۈشنى بىلمىگەن ئادەمگە ئوخشاش ھېسسىياتتا بولغان ئىدىم. شۇڭا، خاتىرىلىۋالغانلىرىم قۇمۇل گۈلزارلىقىدىكى ناخشا -

قوشاق دېگىنىڭدىن تامچە بولۇشى مۇمكىن. ھازىر تەقدىم قىلىدىغان قوشاقلار:

1 . خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ۋە تىل شۇناسلارنىڭ تەتقىقات ئىشلىرىغا پايدىسى بولار دىگەن ئۈمىتتە، 1956 ـ يىلى قانداق خاتىرلەنگەن بولسا، ئاساسەن ئەينى بويىچە بېرىلدى.

2 . بۇ قوشاقلار ئاساسەن مۇھەببەت، ۋاپادارلىقنى كۈيلەيدىغان، ۋاپاسىزلىقنى سوكىدىغان، ئۇنىڭغا نەپرەت بىلدۈرىدىغان قوشاقلار بولغاچقا، تۈرگە ئايرىلمىدى.

3 . مەن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن، شۇ چاغدا بىزنى قىممەتلىك بايلىق بىلەن تەمىنلىگەن خەلق سەنئەتچىسى ئاق پاشا، تومۇرخان سوپى، ئابدىرېھىم دادەي، نومدىكى ئىسمايىل موللا، پاتىمخان موما. ئارا تۇرۇك ناھىيىسىدىكى تۇخسۇن بوۋايلارغا (ئەگەر ئۇلار ھازىر ھايات بولسا)، ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن.

يەنە، 1000 كۈبلېتتىن ئارتۇق قۇمۇل، تۇرپان قوشىقى خاتىرلەنگەن دەپتىرىمنى 10 نەچچە يىل ئامان ساقلاپ ساق ـ سالامەت ئۆز قولۇمغا تاپشۇرۇپ بەرگەن يولداش قۇربان باراتقا رەھمەت ئېيتىمەن.

يايرىم ياتىدۇ يالغۇز،
گۈلنىڭ تۈۋىدە نەمدە.
ۋىدداشقىلى يايرى يوق،
ئۇخلاپ قالىدۇ غەمدە.

چىلان كوتىگى نەدە،
چىلان كولىغان يەردە.
بىزنىڭ قارا كوز نەدە،
كوڭلى خالىغان يەردە.

ئىشىك ئاچتىم، تورگە باقتىم،
توردە بىر ئاي ئولتۇرۇر.
قاشلىرى قىيغان قەلەمدەك،
كوزلىرى ئويناپ تۇرۇر.

باغدا شاپتۇل خوي پىشىپتۇ،
ئۈزمىدىم بىر دانىكەن.
قەدرىمنى بىلمىدى يار،
كىچىك بالا، نادان ئىكەن.

ئېرىغىڭدا سۇ يوقمۇ،
بىلىقلارغا نەم بوپتۇ.
بارچە ئالەم ئويناپتۇ،
بىز ئوينىساق نەم بوپتۇ.

گۈل تۈۋىدە ئولتۇرسام،
گۈلنىڭ سۈيى ـ گۈلگە تامۇر.
ئارزۇلۇقنىڭ ئارزۇسى
يارنى كورگەندە قانۇر.

تۈنۈگۈن بۇ چاغدا،
ئوت كويەر ئوچاغدا.

ئولتەرسەڭمۇ ئولتەرگىن،
يارىمنىڭ قۇچاغىدا.

ئىلىنىڭ بازارىدا،
رەڭمۇ-رەڭ تۇمارى بار.
كېتەي دەپ كېتەلمەيدۇ،
يارىنىڭ خۇمارى بار.

ئىشىك ئالدى ئانار گۈل،
ئاتنى باغلاڭ مىرا قول.
ئۈچ كۈن بولدى كەلمىدىڭ،
يارىم ساڭا ناماقۇل.

ئاق ئالمىنىڭ شاخىدەك،
ئېگىلەمسەن ئاق جۇۋان.
ئىچمىدىكى دەردىمنى
سەن بىلەمسەن ئاق جۇۋان.

يارنىڭ ئۆيى قايدىدۇر،
سۇ يۇقۇرى سايدىدۇر.
ۋەدىسىگە تۇرمىغان
تۇرالغۇسى قايدىدۇر.

يۇقۇرى چىقاي دىسەم،
يېنىمدا بار قارچۇغا كوز.
بىرنىمۇ سۆيمەي تۇرۇپ،
قىلدىڭ مېنى ئالەمگە سوز.

سايدا ئۈنگەن كوك قومۇشنىڭ
سايىسى سايغا چۈشۈر.

بەختى بولسا شۇ يارنىڭ،
بىر كۈنى قولغا چۈشۈر.

باققا كىردىم كېچىلەپ،
ئايسخاننى يېتىلەپ.
ئايسخاننى سۈيۈۋالدىم،
باغ ئىچىدە پوپۇلەپ.

ئايمۇ ئاينى دىگۈدەك،
سەرۋەگدە يايلاپ يۈرگۈدەك.
سەرۋەڭ تاغنىڭ گۈللىرىنى
ئاي خېنىمنىڭ دىگۈدەك.

باغدا بىر گۈل بار ئىدى،
ئالتۇن باھالىق گۈل ئىدى.
غۇنچىسى ئېچىلمىغان،
خېنىم باھالىق گۈل ئىدى.

باققا كىرمەڭ كىشى با(ر)،
گۈلنى ئۈزمەڭ ئىشى با(ر).
ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا،
ياخشى ـ يامان كىشى با(ر).

باغچىلارغۇ ـ باغچىلار،
گۈل ئېچىلغان باغچىلار.
ئاي خېنىم قۇلاق سىلىڭ،
سىزگە ئېيتقان ناخشىلار.

قاشنى قاشقا ئۇلىسا،
بۇغدايغا باغلىق بولىدۇ.

يېڭى يار تۇتقان كىشى
سەۋدايى ئاغرىق بولىدۇ.
تەڭتۇشلار ئويلىنىپ كەتتى،
بىز يۈرۈيمىز بويﺀ①.
ساقال - بۇرۇت قولغا كەلدى،
قىلمايمىزمۇ توي.

يارنىڭ يارى تولا،
مەندىن بىلەك بەش - ئالتە با.
مەن تېخى يار تۇتمىدىم،
تۇتاي دىسەم ئون بەشچە با.

ئىگىز ئوگزەڭگە چىقىپ،
مەن قارىدىم سايلار سايان.
ئەمدى ھەرگىز قارىماسمەن،
بىۋاپا يارلار سايان.

بىۋاپا بۇگۈن بارۇر،
تاڭلا ئۇنۇتار يارىنى.
ئادىمى ھەرگىز ئۇنۇتماس،
بىرلا سۆيگەن يارىنى.

كېچە كەلدىم بۇ داۋانغا،
سەۋزە بويلۇق كەلمىدى.
سەۋزە بويلۇق يارنى دەپ،
كوزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى.

---

① بوي — بويتاق.

كىچە كەلگەن مەن ئەمەس،
داۋۇزىڭغا چەككەن مەن ئەمەس.
كىچە يانىڭدا يېتىپ،
لېۋىڭگە سۈيگەن مەن ئەمەس.

شۇ مېنىڭ يارىم ئەمەسمۇ،
ئارىتامدا سوزلىگەن.
يېنىدا يارى تۇرۇپ،
يىراقتىكىنى كوزلىگەن.

يارغىنەم كەتتى يىراققا،
ئىچىم كويەرى كەتمىدى.
ئاھ ئۇرۇپ قان يىغلىسام،
دادىم خۇداغا يەتمىدى.

كەلسىلە خېنىم دىسەم،
قارىماي كەتكەن يارىم.
خام تامادا داڭگال ئاتسام،
ئاچچىغى كەلگەن يارىم.

كېتىشىڭنى باغدا كوردۇم،
يېنىشىڭنى كوچىدا.
كوچىدا باسقان ئىزىڭ،
بولدى كوزۇمگە تۇتىيا.

گۇلمىدى، غۇنچەمىدى،
خېنىم سېنىڭ باشىڭدىكى.
كىچىلەپ تونالمىدىم،
كىملەر ئىدي قاشىڭدىكى.

AltunOq

سايغا بوستان سالسەن،
سايداپ ئۆتسەڭچۇ يارىم.
يول ئازاۋى تارتقىچە،
مەس بولۇپ ئۆتسەڭچۇ يارىم.

تۇنۇگۇن چۈش مەلدە،
ئىككى گۇلۇمنىڭ بىرى يوق.
بىرىغۇ كارىزدا قالدى،
بىرىنىڭ ۋاپاسى يوق.

هاراق ئىچتىم جۇڭزىدا،
تاجىخان داڭلىق بىلەن.
ئاچچىقى كەلسە ئۇرامدۇ،
ماش رەڭ ياغلىق بىلەن.

كىتىپ بارغان شول يارنى،
گەپ ـ سوز بىلەن توختاتتىم.
قولىدا پەرەڭ ياغلىق،
ئوز يارىمغا ئوخشاتتىم.

لەيلى مەجنۇن شاخى ئېگىلدى،
يار ئېگىلمەيدۇ ماڭا.
يە كېلىپ ئالغىن بۇ جاننى،
يە كوڭۇل بەرگىن ماڭا.

ئالما گۇلدىن ئاغرىدىم،
كوڭلۇم قېلىپتۇ ياردىن.
ئايرىلىپ قانداق چىداي،
كوكنار گۇلدەك ياردىن.

لەپ ـ لەپ ئۇچىدۇ سالار،
قارىمايدىغۇ يارلار.
قارىمىسا قارىماس،
ئەسلى بىۋاپا يارلار.

ئالا ئات مىنگەن بىلەن،
تاغدا كىيىك ئاتالمىدىم.
ئارزۇلاپ تۇتقان يار بىلەن،
ئۆمۈرلۈك ئۆتەلمىدىم.

قاشىنىڭ قارىسى قۇندۇز،
ئاينىڭ يانىدا يۇلتۇز.
مەن يارغا نىمە قىلغان،
يىغلايدۇ كېچە ـ كۈندۈز.

قاشىڭ قارا بولغۇنچە،
كوزۇڭ قارا بولساچۇ.
يالغان ۋەدە قىلغۇنچە،
يۈزۈڭ قارا بولساچۇ.

گۈلەمشۋار گۈلنى كورۈڭ،
گۈللەر بىلەن بەس قىلىدۇ.
قولىدا بەش پۇلى يوق،
چىرايلىقىغا قەست قىلىدۇ.

يارىمىنىڭ يارى تولا،
مەندىن بولەك ـ مەندىن بولەك.
مەن تېخى يار تۇتمىدىم،
جېنىم يارىم سەندىن بولەك.

ئاق چەكمەن، قىزىل چەكمەن،
رەڭدە بويىغان چەكمەن.
يىگىتلەردىن خەۋەر يوق،
جۇۋانلار ئەجەپ دەرتمەن.

تاغمۇ - تاغلارنى كېزىپ،
مەن كورىگەن تاغ قالدىمۇ؟
يار ئۈچۈن مەن تارتمىغان
جويى① جاپالا قالدىمۇ؟

مەن جېنىمنى ساڭا بېرىپ،
سېنىڭ جېنىڭنى مەن ئالاي.
مەن ئۆزەم ئوتتا كويۇپ،
سېنى بېھىشكە سالاي.

گۈلمىدى ئاچىلغىلى،
بەلگەمىدى چاچىلغىلى.
ۋەدىمىز شۇنداقمىدى،
ئولەي تىرىك ئايرىلغىلى.

ئۆرۈك ئوتۇننى قالاپ،
سۇلار سېپىپ ئوچۇرسىلە.
ئارىدا ئوتكەن ئىشنى،
ئويناپ - كۈلۈپ كەچۇرسىلە.

دىلبىرىم سەندەك جاھاندا،
ھىچلىكىم رەنا ئەمەس.

---

① جويى — جەۋرى.

شۇ سىنىڭ رەنالىغىڭغا،
ھېچلىكىم شەيدا ئەمەس.
يىپكى ئايدەك كورۈنۇپ،
غايىپ بولۇرنى بىلمىدىم.
ئالته كۈن ئاشىق بولۇپ،
تاشلاپ كېتەرنى بىلمىدىم.

دوستلىرىم مەندىن زېرىكتى،
دۈشمىنىم سەن ھەم زېرىك.
بىر مىسال بار، ئىشەنگەن
تاغ ئارا ياتماس كېيىك.

يۈرىگىم غەلۋىرگە ئوخشاش،
قويىسىلا تۇرماس تېرىق.
شۇنچە جاراھەت بولغاچ،
يارنىڭ چىرايى ساپ-سېرىق.

چىرايىڭ چىغدىن سېرىق،
ئىشقىڭ سىنىڭ ئۇلان تۇرۇر.
ئىشق ئوتى يامان نېمە،
ئەجەپ مېنى تولغاندۇرۇر.

سەن مېنى ئۇردۇم دەمسەن،
ساپىغى سۇنۇق قامچاڭ بىلەن.
خۇدايىم كەسكەي قولۇڭنى،
ئوتمىگەن قايچاڭ بىلەن.

ئوينىغۇچنى يەرگە سالدىم،
كېچە چۈشتى خەمىگى.

بىزنىڭ يار كەتتى يىراققا،
خېلى باردۇر كەلمىگى.

بارارمەن دەپ، كېلەرمەن دەپ،
يالغاندىن ئېيتقان،
بارار-كېلەر يوللىرىدا
ئازغان تېرىتقان.

گۈل بىلەن سوقسام تېنكەننى،
گۈل بولۇر-گۈللەر بولۇر.
باشقا قونغان قاغىلار،
يار ئالدىدا بۇلبۇل بولۇر.

يۈرىگىم پىژ-پىژ قىلادۇر،
ياغدىكى گوشتىن بىتەر.
سەن تولا ئاۋارە قىلما،
شۈنچە كويىگىنىم يېتەر.

مەنمىغۇ كېتەرمەنمۇ،
كوزۇڭدىن يۈتەرمەنمۇ.
ھەرقانداق يامان بولسام،
خىيالىڭغا يېتەرمەنمۇ.

يارىم كەتكۈدەك، ئەمدى،
كەلگەنلەردىن سورايمۇ.
يار كەلگىچە تاقەت يوق،
شامىلىنى پۇرايمۇ.

يارغىنە مېنىڭ بېغىدا،
بىر تۈپ ئۈزۈمى-يىمىشى.

AltunOq

يار بىلەن بىر بولغاندا
باشقىلارنىڭ نېمە ئىشى.
بۇ مېنىڭ كۆڭلۈم ئەمەس،
كۆڭلۈم ئۇنىڭ قۇلى ئەمەس.
بۇ مېنىڭ بىچارە كۆڭلۈم،
ياردىن ئۆزگىنى دېمەس.
يارى دەيدۇ، يارى دەيدۇ،
ياردا يوقتۇر ۋاپا.
يار ئېتىنى ئاتىماڭلار،
قىلىدۇ جانغا جاپا.
باغنىڭ باغانچە بولسا،
باغنىڭدىن غەم يېمە.
ۋاپا قىلمىغان يارنى
ئۆلگىچە يارىم دېمە.
مەن مەلەڭگە بارمايمەن،
توڭلۇڭدىن پاتمايمەن.
ئەمدى كەلدىم ئەقلىمگە،
سېنىڭ دەردىڭنى تارتمايمەن.
نىمانداق بۇلۇت كەتمەيدۇ،
ئېگىز تاغدىكى قاردىن.
نىمانداق كۆڭلۈم سوۋۇمايدۇ،
ۋاپاسى يوق شۇ ياردىن.
يارنى چۈشۈمدە كورۇپ،
كۈندۈزلىرى مازۇزىمەن①.

① مازۇزىمەن — خوشاللىق.

چىللىساڭ بارماي قېشىڭغا،
تەنھا ئۆزەم يالغۇزىمەن.

سايدا ئۈنگەن ساي تېرەكنى،
سايە كوردۇڭمۇ يارىم.
ئىشىگىڭگە تولا بارسام،
خارى كوردۇڭمۇ يارىم.

سايدا ئۈنگەن ساي تېرەكنىڭ،
سايىسى بولماس ئىكەن.
يار ئۈچۈن كويگەن يۈرەكنىڭ،
دورىسى بولماس ئىكەن.

گۈل ئېچىلسا نە بولۇر،
بەلگە ئېچىلسا نە بولۇر.
ئېتىقاتلىق يار بىلەن،
داڭ كوتەرسە نە بولۇر.

يەل بوراندەك يەل بولۇپ،
يەتسەم يارىمىنىڭ قېشىغا.
مىرزا گۈلدەك ئاچىلىپ،
سانچىلىۋالسام بېشىغا.

كاككۇكلارنىڭ ئۈنىنى،
ھەر يەردە ئاڭلاپ كېلىمەن.
يايىرىم بەرگەن پوتىنى،
بېلىمگە باغلاپ كېلىمەن.

يوللاردا كېتىپ بارسام،
چىللاپتىلا - چىللاپتىلا.

مېھرىۋان بۇ كوڭۇلنى،
چىللاپ كېلىپ يىغلاتتىلا.

نەچچەن تولا تىۋىپ بولسا،
بىلەكنى باقۇر.
يار ئاغرىغى يۇرەكتىندۇر،
ئۇنى كىم تاپۇر.

سەن مېنى يار ئەتمىسەڭ،
دۇنيادا مەن يارىسىز ئوتەي.
كويگىنىمنى بىلمىسەڭ،
باغرىمنى يېرىپ كورستەي.

يەنە ئاللاھۇ دىسەم،
كەلمەس كوزۇمنىڭ ئۇيقۇسى.
ئۇيقۇنى كەلتۇرمىگەن
بىۋاپا يار سودىسى.

قۇربان ئايلاردا كېلىڭ،
مەن بولاي قۇربانىڭىز.
مەن نىچۇك قۇربان بولاي؟
قۇربان بولسۇن شۇل يارىڭىز.

ئاي خېنىم بىر باقسىنا،
كوزۇڭنى چوڭ-چوڭ ئاچسىنا.
كىرپىگىڭ دالدا قىلسا،
كەرگىگە كېرىپ سالسىنا.

تاغدا كاككۇك بالىسى،
سەنمۇ يىتىم، مەنمۇ يىتىم.

يارىمنى يوقلاي دىسەم،
يوقتۇر مېنىڭ كوك بوز ئېتىم.
كوك بوز ئاتنى مىنگەندە،
ئۈزەڭگىسى دەپشىدۇ.
يېڭى يارنى تاپقاندا،
كونا يارلار ھەپشىدۇ.

گۈلنى قىيدىم ئويماق-ئويماق،
يارمۇ ياردىن تويماق.
ئەجەپ بىر مۈشكۈل كەلدى.
سۆيگەن ياردىن ئايرىلماق.

ئۈچ كۈن ئايرىلساڭ مەندىن.
ئۆلسەن دىگەن يارىم مېنىڭ.
بەش كۈن ئايرىلىپ باقتىم،
چىقمىدى جانىم مېنىڭ.

يولدا يوللار بار ئىكەن،
يوللاردا زىندان بار ئىكەن.
چىقمىغان جاننى كورۈڭ،
تاسمىدىن مەزمۇت جان ئىكەن.

يەنە قېشىم سەدىقە،
قاش-قاپىغىم سەدىقە.
يەنە ئون بەش يېشىمدىن،
يىگىرمە يېشىم سەدىقە.

سېنى ماڭا كويدۈرگەن
قارا قېشىڭ بىلەن كوزدۇر.

ئۇلۇغ دەريانى كەزدۇرگەن
گىلاك تاغلاردىكى نۇردۇر.

ئات سىندىم دىگەن بىلەن،
قامچا بولسا بولمامدۇ.
يار تۇتتۇم دىگەن بىلەن،
ياندا بولسا بولمامدۇ.

دۇنيادا گۈل خاردىمۇ،
بىر گۈل ئۈچۈن ئانچە تالاش.
ساڭا تېپىلغان ئاداش،
ماڭىمۇ باردۇ مىلك ئاداش.

يىپ ئەمەس، يىپەك ئەمەس،
بويىڭىزغا كىيگىنىڭىز،
بىزدىن ئاشقۇنچە ئەمەس،
ماختاپ يۈرۈپ سۆيگىنىڭىز.

مەن تىلىمنى ساز قىلىپ،
چالسام راۋاپتىن ياخشىراق.
ئىككى تىزىمنى قۇچاقلاپ،
ياتسام ياماندىن ياخشىراق.

پاختا با يەي ـ پاختا بار،
ئۈچ ـ توت ئۆيۈقتا پاختا بار.
سىز يارىم ئالدىرىماڭ،
ئۆينىماقنىڭ ۋاقتى بار.

يار كېلىپ ئالدىمدىن ئۆتسە،
قاپ ـ قارا مۆكلار ماڭا.

چورۇلۇپ ئالدىمغا كەلسە،
تار كېلەر دۇنيا ماڭا.
يارىم سىزگە ئەرزىم بار،
كويۇپ قالغان قەرزىم بار.
ئازار بەرمەڭ جانىمغا،
يۈرىكىمدە دەردىم بار.

تاغ سايان قىلدىڭ سەپەر،
ئەمدى ھالىم نە كېچەر؟
قۇمۇلدا ئادەم تولا،
ئويناپ ـ كۈلۈپ كۈنلەر ئۆتەر.
دوزاق يۈزلۈك دۈشمىنىڭدىن،
ئۇيانمۇ قاچ ـ بۇيانمۇ قاچ.
يار ئۆتىدىغا پايلىمىساڭ،
چاچراپ قوپۇپ سۇلارنى چاچ.

نام داۋاندا ئولتۇرۇپ،
چاتقال داۋاننى كورمىدىم.
ئات مىنىپ كەلگەن يارىمنى،
ئېشەك مىنگەنچە كورمىدىم.
قارا قۇش قۇشلاغىلى
ئەرلەر كېرەك ـ ئەرلەر كېرەك.
يېڭى يار تۇتقان كىشى،
تاقەت بىلەن يۈرمەك كېرەك.

دەرياغا تاشقىن كەلگۈدەك،
تاشنى ئېلىپ توغاننى تۇت.

ياخشىلارغا بولسا مەيلىڭ،
يامانىنى قويۇپ ياخشىنى تۇت.
ئارا تامنىڭ قۇشقاچلىرى
شاخ ئارىلاپ سايراپ ئوتەر.
يىگىتلەرنىڭ بىچارىسى
تام ياقىلاپ يىغلاپ ئوتەر.

قىزىل ئالما چىچىگىنى،
ئاپتاپتا قويۇپ قۇرۇتاي.
ياخشى - ياخشى خۇيلىرىڭنى
ئەمدى قاچان ئۇنۇتاي.
ئوتلىرى قىلدى كاۋاپ
باغرىمنى يېرىپ باقسىلا.
سۇ قويسام ئوچمەيدۇ،
بىپىجىڭ گىياسى ياقسىلا.

ئايمۇ بولدى، يىلمۇ بولدى،
ئوتلىرىدا كويگىلى.
ئىنتىزار بولدۇم ئەجەپ،
ئاي يۇزلىرىنى كورگىلى.
ئاي يۇزىڭنىڭ شولىسى،
چۇشتى چىنە - پىيالىگە.
رەھىمىڭىز كەلمەيدىكەن،
بىز پېقىر بىچارىگە.

ئات مىنىپ سەيناغا چىقسالڭ،
قامچا دەستەڭ مەن بولاي.

ھەممە خەقنىڭ كوزى سەندە،
تىل تۇمارىڭ مەن بولاي.
ئاق تېرەكنىڭ تۈۋىدە،
مېنىڭ يارىم سازەندىدۇر.
سازىدا ئۇن بېرىدۇ،
دىدار كورۇشمەك نەدىدۇر؟

يەنە سازەندە يارىم،
ساز ئالسىنا ـ ساز ئالسىنا.
ئارىدا ئەلچى قويۇپ،
ئوز ئاغزىدىن گەپ ئالسىنا.

بېشىم كەتمەس بۇ سەۋدادىن،
بۇ سەۋدا كەتمىدى باشتىن.
جاپانى كىم تولا تارتسا،
گوھەرنى شۇ ئالۇر تاشتىن.

سېنى موللا يىگىت دەيدۇ،
سېنىڭ موللالىغىڭ ياخشى.
سېنىڭدەك بىۋاپا ياردىن،
مېنىڭ تەنھالىغىم ياخشى.

سېنى ئاندا ياراتىپتۇ،
مېنى مۇندا ياراتىپتۇ.
ئىككىيلەن ئاراسىدا،
ئۇزۇن سايىنى ياراتىپتۇ.

قارىسام كوزۇم يەتمەس،
تاغنىڭ ئارقىدا يۇرتۇڭ.

ئەجەپ بىر يامان كەلدى،
يارىم خان سىنىڭ ئۈتۈڭ.
قۇم سىرىلدى قۇم تاققا،
باغلىنىپ قالدۇق بۇ ياققا.
شول خۇدانىڭ تەقدىرىدىن
ئايرىلىپ قالدۇق يىراقتا.
قارا ئۈينىڭ مۈڭگۈزىنى،
غىجىگىگە دەستە قىل.
ئەر بولساڭ بىلىگىنى باغلاپ،
دىگەن گېپىگە قەستە قىل.
گۈل گۈلستان بولغىدەك،
ئالەم گۈلستان بولغىدەك.
يار بىلەن تېپىشقاندا،
چوللەر گۈلستان بولغىدەك.
مەن ئۆزەم گۈل ھەم زىۋى،
بەلگەمنى بەرمەسمەن ساڭا.
سايەم ساڭا گۈل كورۇنەر،
ئۆزەم كورۇنمەسمەن ساڭا.
سايدا بوستان سالىمەن،
سايىداپ ئۈتۈڭ يارىم.
گۈل شارابى تۇتىمەن،
مەس بولۇپ ئۈتۈڭ يارىم.
بۇ ھاراق ياخشى ھاراق،
يار ئۈچۈن ئىچكەن ھاراق.

يار يىراقتىن كەلگىچە،
چىقمايدۇ جانلار پاتراق.
ئىچمەدەرلەر ـ ئىچمەدەرلەر،
ئىچمىگەنلەر قايدا بار.
ياخشىلارنىڭ هاراقىنى،
ئىچسە تەنگە پايدا بار.

ئالا غوللۇق غاڭزىنىڭ
سىردىق ئىكەن جويزىسى.
قۇمۇل شەھرىدە يوق ئىكەن،
بىزنىڭ يارنىڭ ئۇجۇرىسى.

يۇقۇردىن شامال كەلدى،
ئۇستەڭنىڭ شامالىمۇ؟
بېشىم ئاغرىپ كەلدى،
يارىمنىڭ خۇمارىمۇ؟

بىر ئىلان پەيدا بولۇپتۇر
يارىمنىڭ بۇلاقىدا.
يار بىزنى خىيال قىلسا،
يارنىڭ بىز قۇلاقىدا.

ئاي خېنىم، ئايلا خېنىم،
ئايدەك يۈزىڭگە بوستان سالاي.
يولدا ياتقان چار ئىلاننىڭ
بويىنىغا زەنجىر سالاي.

يەنە قۇمۇل توغراقىنى،
ياندۇرسىلا چىراقچە يوق.

AltunOq

يار ئۇچۇن يىگەن تاياقنى
ئاقتۇرسىلا تىرناقچە يوق.

مەن باردىم بۇلۇڭ بىلەن،
تارتىپ ئۇردى تۇلۇم بىلەن.
ئارزۇلاپ تۇتقان يارىمنى،
ئايرىپ سالدى زۇلۇم سىلەن.

سېرىق زەپەر بويلۇغۇم،
سايلارغا سېلىپتۇ شاخىنى.
ئۆزى يىراقتا كېتىپ،
يۈرەككە سېلىپتۇ داغىنى.

ئىچكىلى چاي بولغىچە،
ئولتۇرغىلى جاي بولسىچۇ.
قەدىر بىلمەس يار بولغىچە،
پاتقاق بىلەن لاي بولسىچۇ.

چايى دەيدۇ، چايى دەيدۇ،
چاينى قايناتماقتا بار.
مەقسىدىمىز چايدا ئەمەس،
بىردەم ئولتۇرماقتا بار.

مەن يارىمنىڭ دولتىدە،
ئولتۇرۇپ ئاچتىم كوڭۇل.
ئولتۇرۇپ ئاچسام كوڭۇل،
قىپ - قىزىل ئاچىلدى گۇل.

قاراقاش قاشتا بولۇر،
سەگۈنچىگى چاچتا بولۇر.

ئاۋال ئاخشام بىرنى سۆيسەم،
ئەتىلىك ناشتا بولۇر.
باغ دىسەڭ يۇفاڭغا بار،
هاراق دىسەڭ شوفاڭغا بار.
قىشى قارا يارنى دىسەڭ،
ئىستەپ سوراپ تۇرپانغا بار.

چىنە بىيجىڭدىن چىقۇر،
تاماكا لەمجىندىن چىقۇر.
ياغلىغىڭ قەشقەرچە بولسا،
چوكان ئالدىڭغا چىقۇر.

هاۋانىڭ تۇمانىدىن،
بېشىم ئايلىنىپ كەلدىم.
ئىزلەگلا، سورىماگلا،
ياردىن ئايرىلىپ كەلدىم.

ئاتلارنىڭ ئاراسىدا،
سىنگىدەك ئىتىڭ بارمۇ.
ئەجەپ ياخشى قارايسەن،
قىلغۇدەك گېپىڭ بارمۇ.

دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا،
سالدىم كېمە ـ سالدىم كېمە.
خايى ئاقسۇن ـ ئاقمىسۇن،
سەن ئۇنىڭدىن غەم يىمە.

قىش كۈنى ئوۋغا چىقىپ،
سۇقسۇرنى كورگەن بارمىدۇ.

ئوز ياردىن ئايرىلىپ،
شەھرىگە يانغان بارمدۇ.

سۇدا سۇقسۇر بولغىچە،
چوللەردە ئودەك بولىسچۇ.
كىشلەرنىڭ بەدنامىغا،
يارىم ۋاپادار بولىسچۇ.

قارچۇغام قۇشلاي سىنى،
ياخشىغا چۇش - ياخشىغا چۇش.
سايدا ئودەككە سالاي،
ئىلغاپ بىرىپ سۇقسۇرغا چۇش.

باغدا پاختەك، چولدە ئودەك
سۇدا سۇزۇپ يۇرگىدەك.
مەن يارىمنى ئاڭلىسام،
نەلەردە ئويناپ يۇرگىدەك.

مەن ئوزەم مۇجاڭ بولۇپ،
سالدىم ياغاچقا رەندىنى.
بىۋاپا شۇ يار ئۇچۇن،
كىيدىم كۇلايۇ جەندىنى.

كوچىلاردا ماشماڭلار،
كوچىلاردا تىڭچى بار.
سىز بىزنى كىچىك كورمەڭ،
قوسىغىمدا بىگسى بار.

چىنىلار سۇنۇپ كەتتى،
چەينەكلەرگە دەز كەتتى.

ئۇستەڭ ياقىلاپ يار تۇتسام،
بىرنى سۆيمەي داڭ كەتتى.
تاماكىنى تارتىمەن،
دەردى بالانى تارتىمەن.
بىر سىلىم تاماكىنى،
يارىم بىلەن تەڭ تارتىمەن.

ئاقسارايدىن چىقىپ كەلدىم،
ئاق قەغەزدەك ئاقىرىپ.
ئارقامدىن قاراپلا قالدىڭ،
زەپىرەڭدەك ساغىرىپ.

زەپىرەڭ سۇدا بولۇر،
سۇدىن توۋەن لايدا بولۇر.
ھەر كىشىنىڭ يارى بولسا،
كوزى يوللاردا بولۇر.

يارىمنى ئاغرىپتۇ دەيدۇ،
مەن بىرىپ كورۇپ كېلەي.
ئاغرىسا ـ ئاغرىمىسا،
باشىدىن ئورۇلۇپ كېلەي.

يار ياماندلاپتۇ يارەنلەر،
ئېلىشۋالايلى كوڭلىنى.
زەر بىرىپ، زەپەر بىرىپ،
سىتىۋالايلى كوڭلىنى.

باغ ئارىلاپ يۈرگىدەك،
باغلار ئارىلاپ يۈرگىدەك.

شۇغىنە مېنىڭ يارىم،
كىمدىن يامانلاپ يۈرگىدەك.

چىراق نىمە كويمەيدۇ،
پارلاپ قويسا كويمەمدۇ.
يىراقتىكى يارلارنى،
چىللاپ قويسا كەلمەمدۇ.

ئېگىز ئاسماندا ئاي پاتتى،
مەرغۇلاندا تاڭ ئاتتى.
يار ئۆتى يامان ئىكەن،
ھەر تەرەپكە قاراتتى.

ئاق ئالما، قىزىل ئالما،
جالانى ئۇزۇن سالما.
ئەمدى سېنى ئالمايمەن،
كەلگەنلەرنى ياندۇرما.

ئالمىلىق باققا كىرىدىپ،
بىر ئالمىنى يەمدۇ كىشى.
غۇنچىدەك يارى تۇرۇپ،
باشقىنى دەمدۇ كىشى.

ئاق تەڭگە پۇلۇم بولسا،
ئاق يەرگەساراي سالسام.
كوڭۈلدىكى يار بولسا،
زىبرىكمەي پاراڭ سالسام.

يارىم بەرگەن بەش ئالما،
بەشلىسى قوينۇمدا.

AltunOq

چوچۇپ - چوچۇپ ئويغانسام،
يارنىڭ قولى بوينۇمدا.

موللىنى نەدىن بىلۇرسەن،
دەستۇرىدە قەلىمى.
يېڭى يارنىڭ ئوتى تولا،
كونا يارنىڭ ئەلىمى.

كەچ بولۇپ يۇلتۇز چىقىپتۇ،
مەن قاچان ئويگە ياناي.
بىرگىنە ئالما بېرىڭ،
يولداش قىلىپ ئويگە ياناي.

چىرايىم سېرىق سامان،
يارىم سېنىڭ ئوتۇڭ يامان.
ئولۇمگە ئىلاجى يوقتۇر،
تىرىك ئايرىلغان يامان.

قارا قاش كىردى بازارغا،
قېشىنى بازار ئېتىپ.
ھېچلا ئىش كەلمەس قولۇمدىن،
يار خىيالىمغا يېتىپ.

قالغاچ ئوزى قارا،
ئۇچسا ئۇنىڭ باغرى ئالا.
موريدىن چىققان تۇتۇندەك،
بىۋاپانىڭ كوڭلى قارا.

ئاي دىگەي ئاپپاق يۇزۇڭگە،
تامغىدەك ياشىم مېنىڭ.

ئاخىرى يار دەردىدە،
كەتكىدەك باشىم مېنىڭ.

باغىڭغا كىرىپ باقسام،
ئۆرۈكىڭ ئەجەپ شاخلىق.
چۈشۈمگە كىرىپ قاپتۇ،
مېھرىۋان سوزى تاتلىق.

مەن بېغىڭغا كىرمىدىم،
بىر گۈلۈڭنى ئۈزمىدىم.
ئەقلى بولسا كېلەر دەپ،
ئۈمىدىمنى ئۈزمىدىم.

باغچىلارغا سۇ توشۇپتۇ،
مۇز بولۇپ تېيىلغىدەك.
مەن ئەجەپ گەپلەر ئىشىتتىم،
يۈرىگىم يېرىلغىدەك.

كويە - كويە كۈل بولۇرمەن،
يادىڭغا تۇگ مېنى.
ھەر زامان يادىڭغا كەلسەم،
ئىچىپ - ئىچىپ كور مېنى.

يارىمنىڭ نەدە ئىكەن،
مەن ئاڭلىسام - مەن ئاڭلىسام.
ئاردا ئەلچى قويۇپ،
ئۆز ئاغزىدىن سوز ئاڭلىسام.

ياغلىغىمنىڭ ئۇچىدا،
گۈل ساقلىدىم مەن ساڭا.

ئاڭلىسام سەن گۈل ئىزلەپسەن،
گۈل ئەمەسمۇ مەن ساڭا.

گۈل تېرىدىم كورسىلە،
ئۇسما تېرىدىم كورسىلە.
بىر قويۇم ئۇسما بېرەي،
بوينۇمنى قايرىپ سۈيسىلە.

قول سېلىشىڭنى ئۇنۇتسام،
كوز قارىشىڭغا نىتەي.
ساڭا ئۈگەتكەن كوڭۈلنى،
ئەمدى كىمگە ئۈگىتەي.

قارا زۈچۈ پۈتىمنى،
ئىككى چىگىپ باغلىدىلا.
يار ئۈستىگە يار تۇتۇپ،
بېغىر يۈرەكنى داغلىدىلا.

ئاسماندىكى چولپان يۇلتۇز،
يۇلتۇزلارنىڭ يورۇغى.
كىچىككىنە يارىم بار،
قىزىل گۈلنىڭ پۈرۇغى.

كوككىنە كەپتەر بولۇپ،
قونسام دەرەخنىڭ بېشىغا.
ساغىرىپ ئولتۇرغىچە،
يەتسەم يارىمنىڭ قېشىغا.

دوڭ مەلىگە ئوي سالدىم،
قۇم چوگۈنگە چاي سالدىم.

قۇمۇلدىكى يارىغا،
پوچتا بىلەن خەت سالدىم.

مەن كەلدىم شۇندىن شۇنچە،
خۇدانىڭ پەرمانىچە.
رۇم شەھرىدىن قىز ئالدىم،
ئېتى سۇلتان بۇۋىچە.

قاشىم ئەسلى قارادۇر،
ئۇسما قويغۇم يوقتۇر.
سەن مېنى ئولتۇرمىسەڭ،
ئۆزەم ئۆلگۈنۈم يوقتۇر.

دوستقا دوست قىلدىڭ مېنى،
دۈشمەنگە دوست قىلدىڭ مېنى.
سۈرە ياسىننى ئوقۇتۇپ،
ئايرىلغۇسىز قىلدىڭ مېنى.

ھاۋادا تۇرنا كېلەدۇر،
گۈل شېخىغا قونغىلى.
گۈل شېخى ناز قىلادۇر،
تۇرنىنى قوندۇرغىلى.

ئاتا ـ ئانامدىن ئەزىز،
چولدە سۇ بەرگەن قاپاق.
بۇ مېنىڭ بىچارە كۆڭلۈم،
مېھرىۋان يارغا قاراق.

كۆڭلۈمنى ئۆستۈرەي دىسەم،
مېنىڭ كۆڭلۈم ئۆسمەيدۇ.

قانداق ئوتلۇق يارىم سەن،
ئوتۇڭ سىنىڭ ئوچمەيدۇ.

بۇغداي باغلىغان باغلىق،
يۈرەكنى داغلىغان ياغلىق.
خەق مىنى ساراڭ دەيدۇ،
يار دەردىدە مەن ئاغرىق.

قايناپ تۇرغان بۇلاقتا،
چومۇچ سىلىپ باققان يوق.
سىز ئۇياقتا بىز بۇياقتا،
مۇڭدىشىپمۇ باققان يوق.

قارچۇغام ئۇچۇپ كەتتى،
بىر تۇتام بېغى بىلەن.
خىيالىڭنى ئىككى قىلما،
يۈرىمەن سىنىڭ بىلەن.

توگە بالىسى تايلاق،
تالنىڭ ئۇچىنى يەيدۇ.
مۇشۇ كەمنىڭ قىزلارى،
كوزنىڭ يېغىنى يەيدۇ.

قارىسام كوزۇم يەتمەس،
قىچقارسام ئۇنۇم يەتمەس.
سەن يارنى خىيال قىلسام،
گىلىمدىن غىزا ئوتمەس.

قىل بىلەن تۇككەن توگۇشنى،
قول بىلەن بولماس كىسىپ.

AltunOq

ئەپلىشىپ قالغان كوڭۈلنى،
گاڭ بىلەن بولماس كېسىپ.

خۇمار كوزلىگىم يارىم،
كويدۇرمە مېنى مۇنچە.
يا ئولتۇر مېنى قىيناپ،
ياكى سۆيگەن ئولگۈنچە.

ئالما يىگىم كېلىدۇ،
غورا يىگىم كېلىدۇ.
كوڭلۇمدىكى شۇ يارنى،
كۇندە كورگۇم كېلىدۇ.

سەن مېنى ئۇردۇم دەمسەن،
سېپى چولاق قامچاڭ بىلەن.
سەن مېنى سوكتۇم دەمسەن،
سو تىغى يوق ناخشاڭ بىلەن.

قۇمۇل يولى يول بولسۇن،
يانتاقلىرى كۆل بولسۇن.
مەندىن باشقا يار تۇتساڭ،
ئىككى كوزۇڭ كور بولسۇن.

سەن تاشلاپ كەتكەن بىلەن،
ئولدۇممۇ مەن كويدۇممۇ مەن.
ساغىرار ئولمەس چىرايىم،
ياردىن ئايرىلغان بىلەن.

ئالتۇن قۇلۇپ، كۇمۇش پەردە،
كېلىنتى مەندە.

يار يىراقتا بولغان بىلەن،
خىيالى مەندە.

كېچىمۇ كېچە بولسا،
كۈندۈزمۇ كېچە بولسا.
يار بىلەن تېپىشقاندا،
تاڭ ئاتماس كېچە بولسا.

قىزىل - قىزىل كورۇنگەنلەر،
سايىنىڭ تۇلكەسى.
ئولتۇرىدۇ، تۇرغۇزىدۇ،
يارنىڭ كۇلكەسى.

يارىم كېلىدۇ قاراپ،
زۇلپات ساچىنى تاراپ.
مەن يارغا نىمە قىلدىم،
يامان كوز بىلەن قاراپ.

كاككۇكۇم كاككۇك ئېتەدۇر،
ئۇنى تاغلاردا غېرىپ.
بىز ئىككىيلەن دوست بولايلى،
سىز مۇساپىر بىز غېرىپ.

ئاپپاق سۇلتان جىنازاڭغا،
بۇلبۇل قونۇپتۇ.
ئايدەك يۇزگە، چولپان كوزگە،
تۇپراق تولۇپتۇ.

يارىمنىڭ قۇلاقىغا،
يېۋانە (هالقا) بولاي دەيمەن.

ئوك يېنىمغا چاچ قويۇپ،
دىۋانە بولاي دەيمەن.
ئالمىخان دەيمۇ سېنى،
لەيلىخان دەيمۇ سېنى.
باغدا باققان پاخلىنىمدەك،
ئولتۇرۇپ يەيمۇ سېنى.
ئاتىم مېنىڭ چىلان تورۇق،
چىلاندىن ئىگەر،
يىراقتىكى يارنىڭ ئوتى،
يۈرەككە تەگەر.
ئاق تىكەن گۇر - گۇر كويەدۇر،
كوك تىكەنگە چارە يوق.
مەيلى بار ئوتتا كويەدۇر،
مەيلى يوقنىڭ كارى يوق.
دەردى تولا شۇ يارنىڭ،
كوڭلىنىڭ ئارامى يوق.
قاراپ باقچۇ شۇ يارغا،
بۇرۇنقى چىرايى يوق.
ئالتۇن تارتقان تارازاڭدا،
تاشنى تارتايمۇ.
بىۋاپا شۇ يارنى دەپ،
جاننى ساتايمۇ.
ئاق جوجەم پىشتى توكۇلدى،
يىمىدىم تاتلىق ئىكەن.

دۇنيانىڭ مازۇزلىغى،....

ئاشىق بىلەن مەشۇق ئىكەن.

قارا ـ قارا قاشلارىڭ،
سىلكىنەدۇر چاچلارىڭ.
ساڭا نىمە دەرت كەلدى،
كىرپىك ئارا ياشلارىڭ.

ئىگىز يەرگە دالان سالسام،....
يارىشىپ قالدى.
چىرايلىقتىن ئاشىق تۇتسام،
تالىشىپ قالدى.

ساي توۋەن يۈگۈرەپتىمەن،
كىردى ئاياغىمغا تىكەن.
چىرايلىق يار تۇتماڭلار،
ۋاپاسى بولماس ئىكەن.

قارلىق تاغدا ياز بولمايدۇ،
قىش ـ ياز زىمىستان.
كەچمەس كوڭلۇم كەچكەيمىكىن،
سەندىن ئايرىلسام.

دەردىم تولادۇر مىنىڭ،
بىشىمدىكى ساچىمدەك.
دەرت تارتماي ئۆلۈپ كەتسەم،
هاۋادىكى لاچىندەك.

چىقىپ ئالدى تىرەككە،
ئوتنى ياقتى يۈرەككە.

مېنىڭ كوڭلۇم ئۇنۇمايدۇ،
قارا كوزدىن بولەككە.
تاماكاڭنى تارتقان بىلەن،
غىزا بولامدۇ.
قۇرۇق بەدنام كوتەرسەك،
ئىزا بولمامدۇ.

چايغا باق دەيسەن مېنى،
چايغا باقماي نەگە باقاي.
ئىچى گۇللۇك، تېشى مارجان،
چىننى قايدىن تاپاي.

باغ ئىچىدىن ئاڭلىسام،
كەلمىگۇدەك يارىم مېنىڭ.
قايدا بولسا بارلا بولسۇن،
ئولمىسۇن يارىم مېنىڭ.

ئاپپاق ئايدىڭغا چىقىپ،
تۇرسام كوڭلۇم قايان باقۇر.
كۇندۇزى ئاپتاپقا چىقىپ،
ئايدەك چىرايىم ساغىرۇر.

كەل يارىم ئولتۇر قېشىمدا،
باشقىلار قالسۇن قاراپ.
كوزلىرىگە قان يۇگۇرسۇن،
بىز ئىككىيلەنگە قاراپ.

شۇ يارىمدىن مەن يىراق،
شول يارىم مەندىن يىراق.

Altunoq

شول يارىم يادىمغا كەلسە،
ياندۇرارمەن شام چىراق.

سۆزۈك سۈنى لاي قىلغان،
چوڭ كوۋرۈكنىڭ توپىسى.
چوكانلارنى ئاق قىلغان،
بەيبەگخۇنىڭ ئۆپىسى.

بارارمەن يولۇم تۈزدۇر،
كېچە ماڭا كۈندۈزدۇر.
تاشلىۋەتسەڭ كېتەرمەن،
يارىم ئۇندا يالغۇزدۇر.

ئالمىخان تاغلارغا چىقتى،
ئاتلىرىنى تاقلاپ.
رەۋىخان قورايدا قالدى،
توشلىرىنى تاتلاپ.

ھاۋادا غاز كېلىدۇ،
ئىگىز ئۇچۇپ پەس كېلىدۇ.
شۇغىنە ئايلا خېنىم،
ھاراق ئىچىپ مەس كېلىدۇ.

چىنىنى بەرمەڭ نادانغا،
چېكىپ ئوىناپ سىندۇرۇر.
كەم ئەقىل تەلۋە كوڭۈل،
قاچان كوڭلۇمنى تىندۇرۇر.

تاماكىنى سىز تارتىپ،
ئىسلىرى بىزگە كېلۇر.

ئاشىقلىقنى سىز قىلىپ،
داغلىرى بىزگە كېلۇر.
تاماكىڭىزنى تارتارمىز،
كاتتا دەڭدە ياتارمىز.
قاراقاش يارنى ساقلاپ،
شىرىنجاننى ساتارمىز.

ئۇچتىن - ئۇچتىن تۇگمە تۇگدۇم،
ئاللە ئەمەسمۇ
ئاللە ئايدىن ئەگەشكىنىم.
زايە ئەمەسمۇ.

دېپىنى چەرتسە بولۇر،
چېكىپ، سوقۇپ چەرتسە بولۇر.
دېپىنى چەرتالمىسا
چەرت كۇچىگە بەرسە بولۇر.

ئاستا - ئاستا بىر - بىر بېسىپ،
كوچىنىڭ باشىغا كەل.
چىن ئاشىق بولاي دېسەڭ،
تاماكا سال قاشىمغا كەل.

سۇدا سۇقسۇر بوغاز بولسا،
تامادۇر قانى،
ياخشىنىڭ قولىدادۇر،
يامانىنىڭ جانى.

چاپىنىمنىڭ يېڭىنى،
بېشىمغا قويدۇم تېڭىنى.

ئارزۇلاپ تۇتقان يارىم،
ئازلا قويدى جېنىمنى.

ئەتىگەندە شەبنەمدە،
يورغىلايدۇ بوز توشقان.
بىزنىڭ يار قارا كوزنىڭ
لېۋىگە ناۋات قوشقان.

يارىمنىڭ ياغلىغىدا،
تۇگۈن - تۇگۈن كەشتىسى بار.
يارىمنىڭ خىيالىدا،
مېنى تاشلاپ كەتكىسى بار.

ئوك يېنىمدىن ئاي چىقتى،
سول يېنىمدىن قارىغىنا.
قەغىزىمنىڭ ئازلىغىدىن،
نامە يازدىم ئازغىنا.

چىلان تورۇق ئېتىمنىڭ،
سوڭگىچىدە ئالاسى.
كۇچاردا بىر يارىم بار،
قارچوغىنىڭ بالاسى.

قار بىلەن مولدۇر يېغىپتۇ،
كەلمە يارىم ئىز چىقۇر.
ئاخشام كېلىپ ئەتە يانساڭ،
ھەممە خەقتىن سوز چىقۇر.

يار بېغىغا بېرىپتۇ،
ئويى يوق نەدە قونۇر.

يوللاردا دەڭلەر تولا،
پاڭچەن بىرىپ دەڭدە قونۇر.
يارغىنەم گۈل بىردۇ،
باغدا ئولتۇرۇپ يەك ئىچىدە.
گۈلنى قانداق ئالاي مەن،
شۇنچە خەقنىڭ ئىچىدە.
ئوڭ قولۇمغا ئۈزۈك سالدىم،
سول قولۇمغا يوق.
شۇ يار بىلەن ئوتەي دىسەم،
ئانچە مەيلىم يوق.
بۇ يول بىلەن ماڭمايمەن،
هەر يەر بىلەن ماڭسام يول.
دوستىنىڭ تولىسى دۈشمەن،
سەن ئوزەڭگە سەگەك بول.

هەر خىل مەزمۇندىكى قوشاقلار

ئىشىك تۈۋىدە بىر ئېرىق،
بىر ئېرىقتا مىڭ ئېرىق.
بارچە ئاغرىق بىر سېرى،
يامان ئىكەن غېرىپچىلىق.
بۇ دۇنيادا ئۈچ نەرسە بار،
ئىزلەپ تېپىلماس.
بىرى ئاتا، بىرى ئانا،
بىرى قېرىنداش.

رۇم شەھرىدىن چىقىپ كەلسەم،
تۇتۇلدى تۇمان.
ئاتمۇ ياخشى ـ پۇلمۇ ياخشى،
غېرىپلىق يامان.

مۇز داۋان توپەسىدە،
لەپ ـ لەپ ئۇچىدۇ قۇشلار.
ئۆلۈپ كېتسەمىز بىر كۈن،
ئويىنىۋاللى دوستلار.

ئېگىز قارىغاي تاغدا،
سۇلار ئاقىدۇ سايدا.
غېرىپلىق ئىسەر قىلدى،
ئاتا ـ ئانامىز قايدا.

قارچۇغۇم ئۇچتى قولۇمدىن،
پەلىيمىنىڭ يوقىدىن.
قارا كوز يىراقتا قالدى،
تەلىيمىنىڭ يوقىدىن.

دەريا سۈيى تارتىلدى،
يار ئالدىمىكىن باشتىن.
دوستلىرىم دۈشمەن بولۇپ،
ئايرىلدۇق قەلەم قاشتىن.

ھاۋادىكى بوز لاچىن،
كورمەي تورغا چۈشىدۇ.
ئادەم ئوغلى بېشىغا،
شۇنداق كۈنلەر چۈشەمدۇ.

Altunoq

بىزنىڭ ئۆيلەر بۇلاقتا،
خۇرجۇن - قاچا ئۇلاقتا.
مىنى دىگەن دوستلىرىم،
شەن يامۇلدا سولاقتا.

قىزىلگۈللەر ئېچىلسا،
ئاقئۆەت لەيلى بولۇر.
هەر بۇلاقتىن سۇ تېشىلسە،
ئايىغى دەريا بولۇر.

كەمبەغەلنىڭ ئاتلىرى،
تاسقىمىغان قوناق يىدى.
بىزنى ئەزگەن زالىملار،
بېشىغا چوماق يىدى.

ئاقار ياشىم تامار ياشىم،
يېشىلگەن باشىم.
مەن ئۆلگەندە ئوبدان يىغلاڭ،
جان قېرىنداشىم.

يازغى بۇغداي مايسا بولدى،
شاخى قويدى هەر تەرەپ.
دوستلۇغىمىز شۇنچە ئىكەن،
دۇشمەن بولدى بىر تەرەپ.

ئېتىگىمگە قان توكۇلدى،
قان ئەمەس ياشىم مېنىڭ.
دوست - دۇشمەن ئاراسىدا،
پاتمىدى باشىم مېنىڭ.

ياخشىلىقتا دوستىمۇ ـ دوست،
دۈشمەنمۇ دوست.
باشقا كۈن چۈشكەن زامان،
جان قېرىنداش جانغا دوست.

يازغى بۇغداي مايسا بولدى،
كۈزگى بۇغدايلار قېنى.
جان چىققۇر ھالەتكە يەتتىم،
جان قېرىنداشلار قېنى.

دەردى يوق دەمسەن مېنى،
دەرت ئەمەسلا بىر غورا.
ئىككى دەرتمەن بىر بولۇپ،
ھالىم سورىسا نە بولار.

ئارا تامنى تاغ دىمەڭلا،
ئاراتام بىھىش ئىكەن.
ئۈستىدە قارلار يېغىپتۇ،
ئاستىدا كىشمىش ئىكەن.

قەندى ناۋات ئاغزىڭدىدۇر،
شېكەر لېۋىڭدا.
سېرىق زەپەر قات ئاچىلۇر،
باسقان ئىزىڭدا.

سېرىق زەپەر قات ئاچىلسا،
ئۈچ كۈن ئاچىلۇر.
مەن يارىمنى كۆندە كورسەم،
كوڭلۇم ئاچىلۇر.

قانداق كىشى كېتەرىكىن،
يارىنى تاشلاپ.
مەيلى بولسا ئېلىپ كەتسۇن،
ئۆيگە باشلاپ.

تاشلاپ كەتسەڭ كەتكىنىڭنى،
ئۇنۇتمىغايمەن.
ئەمدى كەلسەڭ قاشقىنادمغا،
يولاتمىغايمەن.

ئارپا، پۇرچاق سامانىنى،
شامال ئايرىيدۇ.
ئىككى ياخشى بىر بولغاندا،
دۇشمەن ئايرىيدۇ.

كېۋەز ئۈزدۈم، كېۋەز ئۈزدۈم،
ياخشىلاپ ئۈزدۈم.
ياخشى كىشى يامانلارمۇ،
بىر قوۋۇز سوزدىن.

ياخشىلار ئىچسە هاراق،
بىزگىمۇ هاراق ئىچۈرۈر.
ئىچكىنىمدە كوپ گۇنا،
ئىچسەم خۇدايىم كەچۈرۈر.

ئاق ساقالىنى كورۇپ،
مېنى قېرىدى دەيدۇ.
يىگىتلىك شەدنەمىدىن،
چۈشتى ساقالىمغا قىرو.

ئاتامنۇ ئۇلۇپ كەتتى،
ئانامنۇ ئۇلۇپ كەتتى.
بىر تۇققان قېرىنداشتىن
كوڭلۇم ئايرىلىپ كەتتى.

ئاھ خۇدايىم ـ خۇدايىم،
ئاسماندا ئادەم بارمىكىن.
بەندىلەر ئاراسىدا،
مەندىن گۇناكار بارمىكىن.

ئاتلار ئورۇق يوللار ئۇزاق،
كوزلەردىن ئۇچتى.
ئاتنى سىمىز ساقلىغانلار،
قۇش بولۇپ ئۇچتى.

قارالسام كورۇنمەيدۇ،
دۇنيانىڭ ئۇچى.
دۇنيا دىگەن ئەسكى راۋاپ،
مەن يول ئوتكۇنچى.

تورغاي تولا سايرايدۇ،
داۋانچىگىنىڭ غولىدا.
ئولمەيمەن دىگەن بىلەن،
جان خۇدانىڭ قولىدا.

خۇدايا بەرمىدىڭ توھپىق،
ئەزەلدىن قاخشىغان قۇلمەن.
نەسىھەت سوزىنى ھەرگىز،
قۇلاققا ئالمىغان قۇلمەن.

دوپپىڭىز توپاق تېرىسى،
مەيدىڭىزگە قاقسىز.
كوزىڭىز كانتۇ مۇشۇكتەك،
ھەربىر بۇلۇڭغا باقسىز.

سۇ قۇۋۇقنىڭ ئالدىدا،
مېنىڭ بېلىم يېشىلگىدەك.
خەقلەرنىڭ بەدنامىغا،
قۇلاق - مېيەم تېشىلگىدەك.

قېرىنداشنى يەرگە سالسام،
تېرىسام ئۈنمەس.
كوز يېشىمنى دەريا قىلسىپ،
سۇغارسام قانماس.

سەن ياراتتىڭمۇ مېنى،
ئاللا ياراتقان بەندىمەن.
بەندىلەرنىڭ ئىچىدە،
خوش بىتەلەي بەندىمەن.

ئاسماندىكى ئۈكەر بىز،
ۋاڭ غوجامغا نوكەر بىز.
كۈندۈزلىرى مەس بولۇپ،
كېچىلىرى بىكار بىز.

ئاتامنىڭ ئاتاسى يوق،
بېلىدە پوتاسى يوق.
ئىشەنمەڭلار ئالەمگە،
ئالەمنىڭ ۋاپاسى يوق.

AltunOq

ئاتالىقلار ـ ئانالىقلار،
دەستە ـ دەستە گۈل ئىكەن.
ئاتاسىزلار ـ ئاناسىزلار،
كۆيۈپ ئۆچكەن كۆل ئىكەن.
بۈگۈن كېچە بوران بولۇپ،
باراڭ ئۈرۈلدى.
يۈرەكتىكى سېرىق سۇلار،
قانغا ئۈرۈلدى.
ئات مىنىپ كىمخاپ كىيىپ،
يارىم مېنى كۆيدۈرگۈدەك.
ئىچمىسەم مەن شول هاراقنى،
ئاخىرى ئۆلتۈرگۈدەك.
دەرەخ بولسا ئېگىز بولسا،
ئېگىلمەس بولسا.
كۆپ ـ كۆك يېشىل يوپۇرمىغى،
توكۇلمەس بولسا.
ياخشى ئادەم يامانلىنى،
دورىماس بولسا.
بىر ياخشىغا بىر يامانىنى،
بۇيرۇماس بولسا.

خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاي بىلەن موماي ئۆتكەن ئىكەن. ئۇلار ئاق كۆڭۈل، ئەمگەكچان كىشىلەر بولۇپ، بىرلا ئوغلى بار ئىكەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بوۋاي ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئۇ هاياتىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا ئوغلىنى يېنىغا چاقىرىپ: "بالام، مەن ساقىيالمايدىغان ئوخشايمەن، ئاناڭمۇ قېرىپ قالدى، مېنىڭ ئۆمۈر بويى كىشىلەرگە ئىشلەپ تاپقان 3 يامبۇ پۇلۇم بار. مېنىڭدىن كېيىن قالساڭ، ئۇنى بۇزۇپ چاچماي كېرەكلىك يەرگە ئىشلەت......" دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ. دادىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغلى ئۇنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە تىنىمسىز ئىشلەپ، ئانىسىغا ياخشى قاراپتۇ. بىر بازار كۈنى ئۇ: "شەهەرگە كىرىپ بىر تاماشا قىلىپ چىقايچۇ" دەپ كېتىۋاتسا، يولدا بىر توپ بالىلار بىر سۇ ئىلاننىڭ بالىسىنى يىپ بىلەن چىگىپ، ئۇنى گاه يولنىڭ يېنىدا ئېقىۋاتقان ئېرىقتىكى سۇغا، گاه يولدىكى چاڭ توپىغا تاشلاپ، سۆرەپ يېرىم جان قىلىپ قويغانمىش. يىگىتنىڭ ئۇنىڭغا بەك ئىچى ئاغرىپ قۇتۇلا-

دۇرۇۋالماقچى بوپتۇ-دە: "باللار، ئۇنى ساتامسىلەر؟" دەپ سو-راپتۇ. باللار ئۇنى چاخچاق قىلىۋاتسا كېرەك دەپ بىر بىرىگە قارىشىپتۇ ۋە جاۋاپ تەرىقىسىدە: "ساتىمىز، بىر يامبۇ" دەپ چۇقۇرىشىپتۇ. يىگىت كېرەك بولۇپ قالار دەپ، يامبۇلاردىن بىرىنى يېنىغا سېلىۋالغان ئىكەن، ئۇ دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئەسلەپ "كېرەك يەر دىگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ" دەپ ئويلاپتۇ-دە، يامبۇنى باللارغا بېرىپ، سۇ ئىلاننىڭ بالىسىنى ئېلىپ مېڭىپتۇ ۋە ئۇنى مەخسۇس بىر ئويگە قويۇپ، بېقىشقا باشلاپتۇ. كۈن-لەردىن كۈن ئۆتۈپ، يەنە بىر بازار كۈنى ئۇ يانچۇقىغا بىر يامبۇنى سېلىپ شەھەرگە كېتىۋاتسا، يولدا يەنە بىر توپ باللار بىر سېرىق كۈچۈكنى بويىنىدىن باغلاپ، سورەپ قوغلاپ ياكى چالما ئېتىپ، ئۇنىڭ ھەر بىر ھەركىتىگە قىزىقىپ چۇقان-سۈ-رەن بىلەن ئوينىشىۋاتقۇدەك. يىگىتنىڭ ئۇنىڭغىمۇ رەھمى كېلىپ: "باللار، كۈچۈكنى ساتامسىلەر؟" دىگەن ئىكەن، باللار: "ساتى-مىز، بىر يامبۇ" دىيىشىپتۇ. يىگىت ئۇنىمۇ بىر يامبۇغا سېتىۋېلىپ، ئايرىم بىر ئويگە سولاپ بېقىشقا باشلاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى يەنە بىر بازارغا كەپتۇ. ئۇ ئاخىرقى يامبۇنى يانچۇقىغا سېلىپ بازارغا كېتىۋېتىپ، يولدا يەنە بىر توپ باللارغا دۇچكەپتۇ. باللار بۇ قېتىم بىر ئاسلاننى بويىنىدىن باغلاپ ئويناپ، ئۇنىڭمۇ شۇنداق رەسۋاسىنى چىقارغانمىش. يىگىت ئۇنىمۇ بىر يامبۇغا سېتىۋېلىپ، ئايرىم بىر ئويدە بېقىشقا كىرىشىپتۇ.

يىللار ئۆتۈپتۇ. يىگىتنىڭ كوڭۇل قويۇپ بېقىشى نەتىجى-سىدە، ئىلان بالىسى يوغىناپ بىر ئويگە پاتماي قاپتۇ. كۈچۈكمۇ يولۋاستەك قاۋۇل، توپاقتەك يوغان بىر ئىت بوپتۇ. ئاسلانمۇ ئالاھىدە يوغان بىر مۈشۈك بوپتۇ.

گۈنلەرنىڭ بىردە، يىگىتنىڭ باشقا يۇرتلارغا چىقىپ كېتىپ كورۇشمىگەنلى ئۇزۇن يىللار بولغان بىر ئاغىنىسى ئۇنى ئىزلەپ كېلىپ قاپتۇ. كونا دوستلار تېپىشقانلىقىغا خوشال بولۇپ، باشتىن ئۆتكەن كەچمىشلىرىنى سۆزلىشىپتۇ. يىگىتمۇ ئۆز سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلەپ، ئىلان، مۈشۈك ۋە ئىت توغرىسىدا گەپ ئېچىپتۇ. ئاندىن ئۇنى ئۆزىنىڭ بۇ ئاجايىپ نەرسىلىرىنى تاماشا قىلىشقا تەكلىپ قىپتۇ. لېكىن مۇنداق قىلىش — ئۆز بېشىغا بالا بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان ئىكەن. ئاغىنىسى بىرىنچى ئۆيدىكى ئىلاننى كورۇپلا قورقىنىدىن دات - پەريات كوتىرىپ بەدەر قېچىپتۇ ۋە يىگىتنى پادىشاغا قارشى ئىسيان كوتەرمەكچى دەپ ئەرز قىلماقچى بوپتۇ.

يىگىت بولسا بۇنىڭدىن قاتتىق غەم - ئەندىشىدە قاپتۇ. ئەگەر پادىشا بۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ، ئۆزىنىڭ قىلىچ - نەيزىلىك چېرىكلىرىنى ئەۋەتسە، ئۇنى تۇتۇپ كېتىشى ھەتتا ئولتۇرۇۋېتىشى تۇرغان گەپ. نىمە قىلىش كېرەك؟ مۇشۇنداق قىيىن ئەھۋالدا تۇرغاندا، ئىلان يىگىتكە قاراپ مۇنداق دەپتۇ: ”ئەي شەپقەتلىك ئىگەم، مېنىڭ ماكانىم نەسلى بۇ يەردىن ئۈچ كېچە - كۈندۈز - لۈك يولنىڭ نېرىسىدىكى قەدىمقى تاغ - ئورمانلاردا. مېنىڭ ئاتا- ئانا، ئۇرۇق - تۇققانلىرىمنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە. مەن بولسام، ئەقىلسىزلىقىمدىن ئاتا - ئانامنىڭ نەسىھەتلىرىگە قۇلاق سالماي، بېشىم قايغان، پۇتۇم تايغان يەرلەردە يۇرۇپ، ئاخىرى ئېزىپ - تېزىپ بۇ يەرلەرگە كېلىپ قالدىم ۋە ھېرىپ - ئېچىپ ھالىم قالمىغاندا بالىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ ئويۇنچۇق بولدۇم. بەختىمگە سەن مېنى قۇتۇلدۇرۇپ، مۇشۇنداق بالاغەتكە يەتكۈزدۈڭ. بۇگۈن بىزنىڭ تۇپەيلىمىزدىن سەن بالاغا قېلىۋاتىسەن، ئەگەر ماقۇل

كورسەڭ ھازىرلا مېنىڭ ئۈستۈمگە مىن، مەن سېنى ئاپىرىپ ئاتا ـ ئانامغا كورسىتىمەن، ئۇلار مېنىڭ ھايات ئىكەنلىكىمنى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېنىڭ ماڭا شۇنچىلا رەھىم ـ شەپقەت قىلغانلىـ غىڭنى ئاڭلىسا چەكسىز خۇرسەن بولىدۇ ۋە سېنى ئومۇر بويى بەختلىك قىلىدۇ“.

يىگىت بۇنى ئاڭلاپ دەرھال ماقۇل بوپتۇ ۋە ئانىسى ۋە باشقا نەرسىلىرىنى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئىلانغا مىنىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇلار ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ، ئاخىرى بىر قەدىمىي تاغ ئورمان ـ لىقىقا يېتىپ كەپتۇ. بىر غارنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئىلان يىگىتنى ئۈستىدىن چۈشۈرۈپتۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى مۇشۇ غارنىڭ ئىچىدە ئىكەن. ئۇ ئاۋال يىگىتنى بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇپ، ئاتا ـ ئانىسىنى ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن غارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىپتۇ. بۇ چاغدا ئاتا ـ ئانىسى يوقالغان بالىـ سىنىڭ دەردىدە كېچە ـ كۈندۈز ھەسرەت چېكىپ، ئېغىر كېسەل بولۇپ قالغان ئىكەن. ئۇ ئاتا ـ ئانىسىغا ئوزىنىڭ پۈتۈن سەر ـ گۈزەشتىلىرىنى، يىگىتنىڭ ئوزىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالغانلىقى ۋە قىلـ غان ياخشىلىقلىرىدىن تارتىپ، ھازىرغىچە بولغان ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىپتۇ. ئاتا ـ ئانا ۋە بالا قايتىدىن كورۈشكىنىگە خوشال بولۇپ، قۇچاقلىشىپ كورۇشۇپتۇ. ئاندىن ئاتا ـ ئانىسى ئوز بالىسىغا شۇنچىلىك غەمخورلۇق قىلغان يىگىتنى ئالدۇرۇپ كېلىپ، ئۇنىڭغا چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپتۇ ھەمدە ئۇنى ھەر جەھەتتىن ئالاھىدە كۈتۈپتۇ.

يىگىت بۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، يەنىلا ئانىسى ۋە يۇرتىنى سېغىنىپتۇ ۋە قايتىش ئىستىكىنى ئىزھار

AltunOq

قىپتۇ. ئىلان بالىسى بۇنى ئاڭلاپ كوڭلى قاتتىق يېرىم بولسىمۇ،
لېكىن ئۇنىڭ راينى قايتۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ: ”بوپتۇ، بۇمۇ
ئىختىيارىڭ، ئاتا ـ ئانام بۇنى ئاڭلىسا، سېنى ھەرگىز قۇرۇق
قايتۇرمايدۇ. ئالتۇن ۋە مال ـ دۇنيالاردىن خالىغانچە ئال دېيىشى
مۇمكىن. بىراق سەن بۇنداق نەرسىلەرنى ئالمىغىن، چۈنكى ئۇنى
ئېلىپ يۈرۈش ئەپسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بەربىر خەجلەپ تۈگە-
تىسەن. دادامنىڭ بىر خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتىرى بار، ئۇنى دائىم
ئاستىغا باستۇرۇپ ئولتۇرىدۇ. دادام سېنىڭدىن نېمە ئالىسەن دەپ
سورىسا، سەن ئەنە شۇ خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەرنى ئالىمەن دې-
گىن. ئۇنى قولغا كەلتۈرسەڭ، نېمە تەلەپ قىلساڭ شۇ ھازىر
بولىدۇ ۋە سەن ئۆمۈر بويى بەختلىك بولىسەن“ دەپتۇ. ئاندىن
ئۇنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىرىپتۇ. دېگەندەك، يىگىت
شۇنداق قارىسا، غارنىڭ ئىچىدە كېسەك ـ كېسەك ئالتۇنلار تۇر-
غانمىش. ئىلان بالىسىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى يىگىتنىڭ قايتىش تىلى-
گىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىلاجىسىز ئىجازەت بېرىپ: ”ئالتۇن
ۋە مال ـ دۇنيالاردىن خالىغانچە ئال“ دەپتۇ. يىگىت ئالغىلى
ئۇنىماپتۇ. ”نېمە ئالىسەن؟“ دېگەن ئىكەن، ”خاسىيەتلىك ئەڭ-
گۈشتىرىڭىزنى بەرسىڭىز“ دەپتۇ. ئۇلار چوڭقۇر ئويلانغاندىن كېيىن
ئەڭگۈشتەرنى بېرىپتۇ ۋە ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ھالدا يىگىتنى
ئۇزىتىپ قويۇپتۇ.

يىگىت ماڭا ـ ماڭا، ئاخىرى كەچ كىرىپتۇ. ئۇزۇن يول
يۈرگەچكە قوساقلىرى ئېچىپ، ئۇسساپ ھالى قالماي بىر يەرگە
بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاندىن ئەڭگۈشتەرنىڭ خاسىيىتىنى سىناش
ئۈچۈن، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىرنەچچە خىل تاماقنىڭ
ئىسمىنى ئېيتقان ئىكەن، شۇ ھامان ئىسسىق، ھورى چىقىپ

تۇرغان تاماقلار پەيدا بوپتۇ. يىگىت قوساقنى تويغۇزغاندىن كېيىن، ئۆي ۋە ئورۇن-كۆرپە تەلەپ قىلغان ئىكەن، بۇ نەرسىلەرمۇ دەرھال پەيدا بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كېچىچە ياخشى ئۇخلاپ ھاردۇقىنى چىقىرىپتۇ. ئەتىسى سەھەر ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە تاماق پەيدا قىلىپ يەپ، ئۆي ۋە ئورۇن - كۆرپىلەرنى تەلەپ بىلەن يوق قىلىۋېتىپ يولغا راۋان بوپتۇ. شۇ تەرىقىدە بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، قوسىقى ئاچسا تاماق پەيدا قىلىپ يەپ، ئۇيقۇسى كەلسە ئۆي پەيدا قىلىپ ئۇخلاپ ئەتىسى يەنە يوق قىلىۋېتىپ، ئاخىرى يۇرتقا كېلىپ ئانىسىنى تېپىپتۇ. بىچارە ئانا ئوغلىنىڭ كەلگىنىگە خۇشال بولۇپ كۆز يېشى قىپتۇ. يىگىت ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىرىنى ئانىسىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. لېكىن خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر توغرىسىدا ئېغىز ئاچماپتۇ. ئۇ ئانىسىغا: "ئانا، مەن ساڭا ئۆي سېلىپ بېرىمەن ۋە ئۆمرۈڭنىڭ ئاخىرىغىچە سېنى بەختلىك قىلىمەن" دېگەن ئىكەن، ئانىسى ھەيران بولۇپ: "بىزنىڭ ھېچ نەرسىمىز بولمىسا، سەن قانداقمۇ ئۇنداق قىلالايسەن؟" دەپتۇ. يىگىت: "خاتىرجەم بول ئانا" دەپ تەسەللى بېرىپتۇ. يىگىت يېرىم كېچىدە ئورنىدىن تۇرۇپ بىر كەڭرى مەيدانغا كېلىپ، خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەردىن مۇشۇ يەرگە ئۆزى ۋە ئانىسى ئۈچۈن كېرەكلىك ھويلا - ئاراملىق ئۆي پەيدا قىلىشنى ئېيتىپتۇ. شۇ ھامان ئۇنىڭ دېگىنىدەك ھويلا - ئاراملىق ئازادە ئۆي پەيدا بوپتۇ. ئاندىن ئۇ، جاڭگالغا بېرىپ، خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەردىن قىرىق ئۇلاق ئوتۇن ۋە قىرىق خېچىر پەيدا قىلىشنى ئېيتىپتۇ. بۇ نەرسىلەرمۇ شۇ ھامان پەيدا بوپتۇ. يىگىت ئوتۇنلارنى ئۆيگە چۈشۈرۈپ، ھەممىنى غەملەپ ئانىسىنى چەكسىز خۇشال قىپتۇ.

ئايلار - يىللار ئۆتتۈپتۇ. ئانا ئۆز ئوغلىنى كوڭۈلدىكىدەك يەردىن ئۆيلەش، كوزنىڭ يورۇغىدا نەۋرە كورۇشنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلىدىكەن. بۇ توغرىدا ئوغلىغا قانچە مەسلىھەت سالسىمۇ ئۇنىمايدىكەن. چۈنكى مۇشۇ شەھەر پادىشاسىنىڭ گۈزەللىك ۋە ئەقىل - پاراسەتتە داڭقى كەتكەن بىر ساھىپجامال قىزى بولۇپ، يىگىت ئۇنىڭغا ئۆزۈندىن بۇيان ئاشىق بولۇپ يۈرگەن ئىكەن. ئانىسى ئۆيلىنىش مەسىلىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇ - ۋەرگەندىن كېيىن، ئاخىرى بىر كۈنى كوڭلىدىكىنى ئانىسىغا ئېيتىپتۇ ۋە ئۇنىڭ پادىشانىڭ قىزىغا ئەلچى بولۇپ بېرىشىنى ئىلتىماس قىپتۇ. ئانىسى بۇنى ئاڭلاپ قۇيقا چېچى تىك بوپتۇ ۋە ئوغلىغا نەسىھەت قىلىپ: "بالام، بۇ نىمە دىگىنىڭ؟ ياكى ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ 'سۇنى سەپ سىڭەر يەرگە، گەپنى قىل سىغار يەرگە' دىگەن گەپ بار. ئۆزىمىزگە ئوخشاش كەمبەغەللەرنىڭ نى - نى قىزلىرى تۇرسا ئالماي، پادىشانىڭ قىزىنى ئالىمەن دىگىنىڭ نىمىسى؟ ئەلچى بولۇپ بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بىزنىڭ مۇشۇ گەپلىرىمىزنى ئاڭلىسىمۇ، پادىشا بىزنىڭ ئۇرۇغىمىزنى قۇرۇتىدۇ. سەن مېنى خوشال قىلىمەن دىسەڭ، بۇ نىيىتىڭدىن يان" دەپتۇ. لېكىن يىگىت يەنە ئانىسىغا يالۋۇرۇپ: "جېنىم ئانا، 'ئەلچىگە ئۆلۈم يوق' دىگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز؟ مېنى دىسىڭىز تەلۋىمنى يەردە قويماڭ. بۇنىڭ ئۈچۈن، سىز ئەتە كۈن چىقماستا ئورنىڭىزدىن تۇرۇپ، قولىڭىزغا سۇپۇرگە ۋە چىلەك ئېلىپ، پادىشا ئوردىسىنىڭ ئالدىنى پاكىز سۇپۇرۇپ سۇ چېچىپ قويۇپ كېلىڭ. بۇ ئىشنى بىرنەچچە كۈن داۋاملاشتۇرسىڭىز، پادىشا چوقۇم سىزنى چاقىرتىدۇ، شۇ چاغدا مەقسەتنى ئېيتىسىز، قالغىنىنى ئۆزەم ئەپلەشتۈرىمەن" دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن

موماي ئوغلىنىڭ رايىنى قايتۇرالماي، ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ ئوغلىنىڭ دىگىنى بويىچە ئىشلەۋېرىپتۇ.

ئەمدى پادىشاغا كەلسەك، ئۇ ھەر كۈنى ئوردا ئالدىنىڭ پاكىز تازىلىنىپ قويۇلۇۋاتقانلىغىنى كورۇپ ھەيران قاپتۇ. كىمـ-نىڭ شۇنداق قىلغانلىغىنى سۇرۇشتۇرسە ھىچكىم جاۋاپ بېرەلمەـ-گۈدەك. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياساۋۇللىرىغا مەيداننى ھەر كۈنى يوشۇرۇن كۈزىتىشنى، كىمدە-كىم ئۇ يەرنى تازىلايدىكەن ئۇنى دەرھال ئوزىنىڭ ئالدىغا ئېپكېلىشنى بۇيرۇپتۇ. ياساۋۇللار پادىـ-شانىڭ پەرمانى بويىچە كېچىچە مەيداننى كۈزىتىپتۇ. تاڭ ئاتاي دىگەندە قارىسا، بىر موماي سۇپۇرگە ۋە چىلەك كوتىرىپ كېلىپ مەيداننى تازىلاۋاتقۇدەك. ياساۋۇللار شۇ ھامان ئۇنى پادىشا ھوزۇرىغا ئەكىرىپتۇ. پادىشا مومايدىن بۇ ئىشنىڭ سەۋۋىنى سۇـ-رۇشتۇرگەن ئىكەن، موماي شۇ ھامان پادىشانىڭ ئاياقلىرىغا يىقىلىپ، ئەھۋالنى بىر-بىرلەپ بايان قىپتۇ. پادىشا بۇنى ئاڭـ-لاپ غەزەپلىنىپ جاللاتلىرىغا دەرھال مومايىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۇيرۇپتۇ. لېكىن پادىشانىڭ بىر دانىشمەن ۋەزىرى بار ئىكەن، ئۇ پادىشاغا مەسلىھەت بېرىپ: ”ئەي پادىشاھى ئالەم، سىلى پۈتۈن يۇرتنى باشقۇرۇۋاتقان ئادەم، ئەگەر بۇ مومايىنى سەۋەپسىزلا ئولۇمگە بۇيرۇۋەتسىلە، پۇقرالارنىڭ ئالدىدا ئابرويـ-لىرىغا تەسىر يېتىدۇ. چۈنكى ’ئەلچىگە ئولۇم يوق‘ دىگەن گەپ بار ئەمەسمۇ؟ شۇڭا، ئۇنىڭغا ئورۇنلىيالمايدىغان تېغىر شەرتلەرنى قويسىلا، سىلى بەلگىلىگەن ۋاقىتتا شەرتلىرىنى ئورۇنلىيالمىسا، ئاندىن ئولتۇرسەكمۇ كېچىكمەيمىز“ دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشا مومايغا: ”ئۇنداق بولسا ئوغلۇڭغا ئېيت، مېنىڭ قىزىمنى ئالماقچى بولسا، 7 كۈن ئىچىدە مېنىڭ ئوردامغا ئوخشاش ھەيۋەتلىك

ئوردا سالسۇن، ئۇنىڭ تاملىرى ۋە نەقىشلىرىگە ئالتۇندىن ھەل بېرىلسۇن، ئۇنىڭ دەرۋازا ۋە سالاسۇنلىرى ياقۇتتىن، پەلەمپەيلىرى مەرمەردىن بولسۇن، ئۇ ئوردا بىلەن مېنىڭ ئوردامنى تۇتاشتۇرىدىغان قىرىق مەپە قاتار ماڭسىمۇ تاقاشمايدىغان كەڭرى يول سېلىنسۇن. بەلگىلەنگەن مۇددەتتە بۇ شەرتلەرنى ئورۇنلىيالمىسا، ھەر ئىككىڭنىڭ كاللىسىنى ئالىمەن“ دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ياساۋۇللىرى مومايىنى داقىرىتىپ سورەپ، ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ.

قورقىنىدىن جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قالغان موماي ھاسىراپ، ھومىدەپ نەچچە يەردە پۇتلىشىپ، مىڭ بالالىقتا ئۆيىگە كەپتۇ ۋە ”ئاقچى شۇم، كوكچى شۇم. مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىماي، ئەمدى مېنىمۇ، ئۆزەڭنىمۇ بالاغا تىقىدىغان بولدۇڭ“ دەپ زار قاخشاپ بولغان ۋەقەنى ئوغلىغا ئېيتىپتۇ. ئوغلى بۇنى ئاڭلاپ خوشال بولۇپ: ”جېنىم ئانا، شۇنىڭغىمۇ قايغۇرامسىز؟ سىز ۋەزىپىنى ياخشى ئورۇنلاپسىز، قالغىنىدىن سىز خاتىرجەم بولۇڭ“ دەپ ئانىسىغا تەسەللى بېرىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن يىگىت 5 — 6 كۈن خاتىرجەم يۈرۈپتۇ. 7 - كۈنى يېرىم كېچىدە ئورنىدىن تۇرۇپ بىر تۈزلەڭلىككە بېرىپ، خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەرىدىن شۇ يەرگە پادىشا ئېيتقاندەك بىر ئوردا سېلىشنى، ئۇنىڭ بىلەن پادىشا ئوردىسىنى تۇتاشتۇرىدىغان، 40 مەپە قاتار ماڭسىمۇ تاقاشمايدىغان بىر يول سېلىشنى تەلەپ قىپتۇ.

ئەمدى پادىشاغا كەلسەك، ئۇ ئۆز شەرتلىرىنى يىگىتنىڭ ئورۇنلىيالايدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەپتۇ. بەلگىلەنگەن مۇددەت توشقان كۈنى ئۆز نامىغا داغ تەككۈزمەكچى بولغان بۇ

AltunOq

پاخشەكنى قاتتىق جازالاپ، پۇقرالارنى ئاگاھلاندۇرۇش مەقسەدىدە ئەتىگەن ئوردىدىن تۇرۇپتۇ. يۈزىنىمۇ يۇماي، دەرىزىنى ئېچىپ شۇنداق سىرتقا قارىغان ئىكەن، يىراقتا ۋال - ۋۇل قىلىپ نۇر چاچقان، قوبىلىرى ئاسمانغا تاقاشقان ھەيۋەتلىك بىر ئوردىنى كورۇپ، ئوز كوزىگە ئىشەنمەي قاپتۇ. ئۇ دەرھال چاپارمەنلىرىنى بۇنىڭ نىمە ۋەقە ئىكەنلىگىنى بىلىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. كوپ ئوتمەي چاپارمەنلەر قايتىپ كېلىپ، ئۇنىڭ پادىشا پەرمانىغا ئاساسەن يىگىت تەرىپىدىن سېلىنغان ئوردا ئىكەنلىگىنى خەۋەر قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشا ئوز شەرتىدىن يانالماي 40 كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ، مەلىكىنى يىگىتكە بېرىپتۇ.

يىگىت پادىشانىڭ قىزىغا ئويلەنگەندىن كېيىن، تېخىمۇ بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. ئانىسىمۇ ئومرىنىڭ ئاخىرىدا خاتىرجەم ياشاپ، ئالەمدىن ئوتۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، يىگىت پات - پات ئوۋغا چىقىدىغان بوپتۇ. ھەر قېتىم چىققاندا 15 - 20 كۈن ياكى بىرەر ئايسىز قايتىپ كەلمەيدىكەن. بۇ ۋاقىتتا مەلىكە ئويدە ئولتۇرۇپ كەشتە توقۇيدىكەن. يالغۇزچىلىقتىن زېرىكىپ، مۇڭدىشىشقا بىرەر كىشىنىڭ بولۇشىنى خالايدىكەن. خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر بولسا دەرىزىدە بولۇپ، مەلىكە ئۇنىڭدىن بىر مىنۇتمۇ ئايرىلمايدىكەن.

دەل شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەلىكە يالغۇز كەشتە توقۇپ يالغۇزچىلىقتىن زېرىكىپ ئولتۇرسا، بىر موماي مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، سالام بېرىپ ئويگە كىرىپ كەپتۇ. ئۇ ئەسلىدە بىر جادىگەر بولۇپ خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەرنى قولغا چۈشۈرۈشنى ئۇزۇندىن بۇيان قەستلەپ يۈرگەن ئىكەن. بىراق، مەلىكە بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا، ئۇنى خۇددى ئوز ئانى-

سىدەك ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن قارشى ئاپتۇ. موماي: "قىزىم. مەن شەھەرنىڭ يۇقۇرقى كوچىسىدا ئولتۇرىدىغان بىر تۇل ئايال- مەن، ئېرىم ئولۇپ كەتكەن. بالىلىرىممۇ يوق. سىزنىڭ يالغۇز قالغانلىغىڭىزنى ئاڭلاپ، بىردەم ئولتۇرۇپ چىقاي دىگەن ئىدىم" دەپتۇ ۋە ھىكايىلەرنى ئېيتىپ، قىزىق پاراڭلارنى سىلىپ مەلىكىنى تازا كۇلدۇرۇپتۇ. ئاندىن: "كېلىڭ قىزىم، چېچىڭىزنى تاراپ قوياي"، دەپ، ئۇنىڭ چېچىنى تاراپتۇ. بۇ جەرياندا خاسىيەتلىك ئەڭگۇشتەرنىڭ قەيەرگە قويۇلغانلىغىنىمۇ كورۇۋاپتۇ. كېتىدىغان چاغدا، مەلىكە بۇ مېھرىۋان مومايدىن ئايرىلىشقا كوزى قىيماي: "موما، پات ـ پات كېلىپ تۇرسىلا، زېرىكىپ قالىدىكەنمەن، پا- راڭلىشىپ ئولتۇرايلى"، دەپتۇ. شۇندىن كېيىن موماي ھەر كۇنى كېلىپ تۇرىدىغان بوپتۇ. بىر كۇنى موماي كەتكەندىن كېيىن، مەلىكە دەرىزىگە قارىسا خاسىيەتلىك ئەڭگۇشتەر يوق تۇرغۇدەك، ئۇياق ـ بۇياقنى ئاختۇرۇپ زادى تاپالماپتۇ. لېكىن مومايدىن ھەر- گىز گۇمانلانمايدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئېرىگە قانداق جاۋاپ بېرىشنى بىلمەي چوڭقۇر غەمگە چومۇپتۇ.

يىگىت بېلىقۋالغان مۇشۇك بىلەن ئىتمۇ بۇ چاغلاردا بار ئىكەن. مۇشۇك ئويگە كىرىپ چىقىپ يۇرۇپ، ئىگىسىنىڭ كۇن- دىن ـ كۇنگە غەم ئەندىشىدە قېلىۋاتقانلىغىنى كورۇپ، نىمە ئۇ- چۇن شۇنداق ئىكەنلىگىنى بىلەلمەي تىت ـ تىت بولىدىكەن. ئا- خىرى بىر كۇنى تاقەت قىلالماي مەلىكىدىن: "ئەي ئىگەم، چىر- رايىڭىزنى بارغانسېرى غەم بېسىپ كېتىۋاتىدۇ، نىمە بولدىڭىز؟ كوڭلىڭىزدىكىنى ئېيتىسىڭىز، دەردىڭىزگە شېرىك بولسام" دەپتۇ. ئايال بۇنى ئاڭلاپ سۇيۇنۇپ، بارلىق ئەھۋالنى ئېيتىپتۇ. موماي توغرىسىدىكى گەپنىمۇ، ئەڭگۇشتەر يوقالغاندىن كېيىن كەلمەيدى-

غان بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

مۇشۇك بۇنى ئاڭلاپ: "بالدۇرراق ئېيتسىڭىز بولماسمىدى، خەير ھېلىمۇ كەچ ئەمەس. خاتىرجەم بولۇڭ، بىز چوقۇم ئەڭگۈشتەرنى تېپىپ كېلىمىز" دەپتۇ. ئاندىن ئىت بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىككىسى ئىزلەشكە مېڭىپتۇ. نۇرغۇن ئۆيلەرگە كىرىپتۇ. ئۆيگە مۇشۇك كىرىدىكەن، ئىت تالادا ساقلاپ تۇرىدىكەن. لېكىن ئەڭگۈشتەرنى ياكى ھېلىقى جادىگەر ئايالنى تاپالماپتۇ. كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا، ئۇلار شەھەرنىڭ چەت كوچىسىدىكى بىر مەھەللىگە كىرىپ كەپتۇ. مۇشۇك بىر پاكار ئۆيگە كىرسە بىر دەللە موماي يالغۇز ئولتۇرۇپ تاماق يەۋاتقۇدەك. مۇشۇك مياڭلاپ، ئەكىلەپ، چىرايلىق تۈكلىرى بىلەن ئۇنىڭغا سۈركۈشۈپتۇ. جادىگەر موماي شۇنداق چىرايلىق ۋە يېقىملىق مۇشۇكنىڭ كىرگەنلىكىدىن مەمنۇن بولۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قاپتۇ. بۇ جەرياندا مۇشۇك خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەرنىڭ تاختۇيشىدا تۇرغانلىغىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ھەش-پەش دېگۈچە تاختۇشىغا سەكرەپ چىقىپ ئەڭگۈشتەرنى ئاغزىغا سېلىۋاپتۇ. جادىگەر موماي ئاللا-كاللا دەپ چىنە-تەخسىلىرىنى ئاتقىچە، غىپ قىلىپ تۈڭلۈكتىن سەكرەپ چىقىپ كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇشۇك ئالدىدا، ئىت كەينىدە چېپىشىپ، كەچ كىرەي دېگەندە چوڭ بىر دەرياغا دۈچ كەپتۇ. دەريادا لىپمۇ-لىپ سۇ ئېقىۋاتقۇدەك. ئىت ئۇنىڭغا: "سەن كىچىك، مۇنداق چوڭ دەريادىن ئۈزۈپ ئۆتەلمەيسەن، شۇڭا ئۈستۈمگە مىن، ئەڭگۈشتەرنى ماڭا بەرگىن، ئاغزىمغا سېلىۋالاي"، دەپتۇ. مۇشۇك قوشۇلماي: "ئۈستۈڭگە مىنسەم مىنەي، لېكىن ئەڭگۈشتەر مېنىڭ ئاغزىمدا تۇرسۇن، چۈنكى سېنىڭ نەپسىڭ يامان، ئارىدا بىرەر بېلىق ئۇچراپ قالسا، يەيمەن

دەپ ئەڭگۈشتەرنى سۇغا چۈشۈرۈۋېتىسەن" دەپتۇ. ئىتنىڭ بۇ گەپكە ئاچچىقى كېلىپ: ئۇنداق بولسا ئۇزەڭ ئۈزۈپ ئۆت، مىندۈرمەيمەن" دەپ چالۋاقاپتۇ. مۈشۈك نائىلاج چىشلىڭ ساقلاشنى قايتا-قايتا جىكىلەپ ئەڭگۈشتەرنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ ۋە ئىتقا مىنىپ دەريادىن ئۆتۈشكە باشلاپتۇ. ئۇ قاتتىق ئۆتەي دەپ قالغاندا، سۇ ئىچىدە تۇيۇقسىز ئىككى بېلىق بىر-بىرىنى قوغلىشىپ، ئىتنىڭ ئالدىدىنلا ئۆتۈپ قاپتۇ. شۇڭا ئىت ھەممىنى ئۇنتۇپ، كاپ قىلىپ بېلىقنى تۇتىمەن دەپ شۇنداقلا ئاغزىنى ئاچقان ئىكەن، ئەڭگۈشتەر سۇغا چۈشۈپ يوقاپ كېتىپتۇ. مۈشۈك ھەسرەتلىنىپ: "مانا دېمىدىممۇ، نەپسىڭ يامان، ئەڭگۈشتەر مېنىڭ ئاغزىمدا تۇرسۇن دېسەم ئۇنىمايسەن، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ دەپ زار قاخشاپتۇ. ئاڭغىچە ئۇ قاتتىقمۇ ئۆتۈپتۇ. كەچ كىرىپ قالغاچقا سۇ ئاستىدا ھېچ نەرسىنى پەرق قىلغىلى بولماپتۇ. ئىت كېتەيلى دەپ ئالدىراتقۇدەك. مۈشۈك: "سەن كەتسەڭ كېتىۋەر، مەن تۈننى مۇشۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ، ئەتە تاڭ يورۇغاندا ئەڭگۈشتەرنى تېپىپ ئاندىن كېتىمەن" دەپتۇ. تۈننى شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ، ئەتىسى تاڭ يورۇغاندا سەپسېلىپ قارىسا، سۇنىڭ ئاستىدا ئۈچ بېلىق قاتار ياتقانمىش. ئوتتۇرىدىكى بېلىقنىڭ قورسىقىدا خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر پاقىراپ نۇر چېچىپ تۇرغۇدەك. مۈشۈك پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ، سۇغا ئوقتەك شۇڭغۇپ كىرىپ ئوتتۇرىدىكى بېلىقنى تۇتۇۋاپتۇ ۋە قورسىقىنى يېرىپ ئەڭگۈشتەرنى ئاپتۇ. ئاندىن ئۆيگە قايتىپ ئۇنى ساق-سالامەت ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ مەلىكىنى چەكسىز خۇشال قىپتۇ.

يەنە كۈنلەر كەينى-كەيندىن ئۆتۈپتۇ. يىگىت ئوۋدىن قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، يەنە ئوۋغا كېتىپتۇ. كۈنلەرنىڭ

بىردە ئەگگۈشتەر يەنە تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىپ، مەلىكىنى قاتتىق غەم-ئەندىشىگە سالىپتۇ. مۈشۈك بۇنىڭ سەۋەبىنى سورىغان ئىكەن، مەلىكە ھەممە ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتىپ بېرىپتۇ. مۈشۈك بۇنى ئاڭلاپ: "ئۇنداق بولسا، ئەتە سىز بازارغا چىقىپ ماڭا كەلگۈدەك بىر سەللە، بىر مەسە، بىر تەسۋى، بىر پەردىچە ئېلىپ كېلىڭ. ئاندىن مەن سىزگە ئەگگۈشتەرنى تېپىپ بېرىمەن" دەپتۇ. مەلىكە ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى قىلىپ بېرىپتۇ. مۈشۈك سەللىنى ئوراپ، مەسە ۋە پەردىچىنى كىيىپ، تەسۋىنى ئېلىپ بىر ئەسكى تاملىققا چىقىپتۇ. ئاندىن بىر تام تۈۋىدىكى تۆشۈكنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، كۆزىنى مەھكەم يۇمۇپ تەسۋى سىرىپ: "موللا مۈشۈك-موللىمەن، چاشقان يېمەي تۆۋىمەن" دەپ تىنماي تەكرارلاپ ئۈنلۈك ئاۋازدا ئوقۇشقا كىرىشىپتۇ.

بۇ ئەسلى چاشقانلار پادىشاسىنىڭ ئوردىسىغا بارىدىغان تۆشۈك بولۇپ، پۈتۈن چاشقان تۆشۈكلىرى مۇشۇ ئوردىغا تۇتىشىدىكەن. چاشقانلار موللا مۈشۈكنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۇنى دەرھال چاشقانلار پادىشاسىغا خەۋەر قىپتۇ. پادىشا بۇنى ئاڭلاپ: "بۇ بىر ھىلىگەر مۈشۈك بولسا كېرەك، مۈشۈكنىڭ چاشقان يېمەيدىغىنى يوق، ئۇنىڭ سۆزىگە ھەرگىز ئىشىنىپ قالماڭلار" دەپتۇ-دە، بىرنەچچە چاشقانلارنى ئۇنى سىناش ۋە كۆزىتىشكە ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار بېرىپ ماراپ قارىسا، دېگەندەك سىرتتا بىر مۈشۈك پەردىچە كىيىپ، سەللە ئوراپ، مەسە كىيىپ، تەسۋى سىرىپ، كۆزىنى يۇمغان ھالدا ھەدەپ ئوقۇپ ئولتۇرغۇدەك. بەزى يۈرەكلىكلىرى تۆشۈكتىن غىپ قىلىپ چىقىپ كىرسىمۇ، مۈشۈك كۆز قىرىنىمۇ سالماسمىش. ئاخىرى ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرى يوغىناپ مۈشۈكنىڭ ئالدىدا ئۇياقتىن-بۇياققا يۈگۈرۈپ بېقىپتۇ. ئاندىن بەزىلىرى مۈشۈكنىڭ

AltunOq

قۇيرۇغىنى چىشلەپ تارتىپ، بەزىلىرى تۇمشۇغىنى يالاپ، ھەتتا بەزىلىرى ئۇنىڭ قوينىغا كىرىپ يېتىپمۇ بېقىپتۇ. لېكىن مۈشۈكنىڭ قىلچە كارى بولماي ھەدەپ تەسۋى سىرىپ ئوقۇپ ئولتۇرغۇدەك. شۇنىڭ بىلەن چاشقانلار ئۇنىڭغا تامامەن ئىشىنىپ، چۇقان - سۈرەن بىلەن قايتىپ كېلىپ، پادىشاغا: "ۋاي پادىشاھىم، بۇ ھەقىقەتەن موللا مۈشۈك ئىكەن......" دەپ ئەھۋالنى بىر - بىرلەپ دوكلات قىپتۇ. پادىشا بۇنىڭغىمۇ ئىشەنمەي، ئارقا - ئارقىدىن بىرنەچچە تۈركۈم چاشقانلارنى كۆزىتىشكە ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ھەممىسى شۇ گەپنى تەكرارلاپتۇ. پادىشا مۈشۈكنىڭ ھەقىقەتەن موللا ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن: "ئۇنداق بولسا دەرھال ھەركەتلىنىپ، توشۇكنى مۈشۈك پاتقۇدەك چوڭايتىڭلار، مۈشۈكنى مېنىڭ ئالدىمغا چەمبەرچەس باغلاپ كەلتۈرۈڭلار" دەپ ئەمر قىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن جىمى چاشقانلار قوزغىلىپ، قولىغا نىمە چىقسا شۇنى ئېلىپ توشۇكنى چوڭايتىشقا كىرىشىپتۇ ۋە مىڭ تەستە توشۇكنىڭ ئاغزىدىن ئوردىغىچە مۈشۈك پاتقۇدەك چوڭلۇقتا قېزىپتۇ. ئاندىن چاشقانلار مۈشۈكنى چەمبەرچەس قىلىپ باغلاپ، سورەپ ۋە پىشاڭ قويۇپ ئىتتىرىپ بىر كەمدە پادىشانىڭ ئالدىغا ئېپكەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشا ئۇنى غەزەپ بىلەن سوراق قىلىشقا كىرىشىپتۇ: "سەن بۇ كەمگىچە چاشقانلاردىن قانچىنى ئولتۇردۇڭ؟ قانچە ئۇرۇق - جەمەتىمىزنى قىردىڭ؟ سېنىڭ قان قەرزىڭ ھېسابسىز كوپ، بىر - بىرلەپ جاۋاپ بەر" دەپ سوراق قىلغانسېرى سەپرايى ئورلەپ، سەكرەپ - سەكرەپ كەتكۈدەك، بەزىدە مۈشۈكنىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ كېلىپ، قوللىرىنى مۈشۈكنىڭ كوزىگە ھەيۋە قىلغۇدەك. مۈشۈك سەپسېلىپ قارىسا ئەگىۋىشتەر

ئۇنىڭ ئولتۇرغان ئورنىدا تۇرغانمىش. شۇ ھامان مۈشۈك بىرلا سىلكىنىپ، پۇت-قوللىرىغا چىگىلگەن يىپلارنى ئۈزۈۋېتىپتۇ ۋە چاشقانلار پادىشاسىنى بوغۇپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاندىن ئېتىلىپ بېرىپ ئەڭگۈشتەرنى ئاغزىغا سېلىۋاپتۇ. قورقۇپ كەتكەن چاشقانلار ھەر تەرەپكە ئوزىنى ئۇرۇپ، تىقىلىپ كوپ قىسمى ئولۇپتۇ. قالغانلىرىنى مۈشۈك پەنجىلىرى بىلەن قىسىپ، بوغۇپ تامامەن ئولتۇرۇپ تۈگىتىپ، خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەرنى ئىگىسىگە تاپشۇرۇپ، ئوزىنى، باققان ئەجرىنى قايتۇرۇپتۇ. ئىتمۇ تۇرلۇك يوللار بىلەن ئىگىسىنىڭ باققان ئەجرىنى قايتۇرغان بولىسىمۇ، لېكىن قانداق قايتۇرغانلىغىدىن مېنىڭ خەۋىرىم بولماپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: **ئىبرايىم ئىمىن**

ۋەلى باپكا

(چوچەك)

بۇرۇنقى زاماندا ۋەلى ئىسىملىك بىر باپكا ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ ناھايىتى چىچەن، تەدبىرلىك ۋە باتۇر كىشى ئىكەن. ئەمما ئۇ، يىل بويى دۇكاندىن چىقماي ماتا توقۇسىمۇ، بازىرى كاسات بولغاچقا، بالىلىرىنى باقالمايدىكەن، چاپىنى تىزىدىن ئاشمايدىكەن. بىر كۈنى ئۇ ئالتە دانە ماتانى قولتۇغىغا قىستۇرۇپ، نېنىنى بەلۋېغىغا تۈگۈپ، بازار ئىزلەپ يولغا چىقىپتۇ. كېتىۋېتىپ ئىككى تۈلكىگە ئۇچراپتۇ.

— ئۇستام، — دەپ سوراپتۇ ئۇلار بىر ياقتىن ھىجىيىپ، بىر ياقتىن قۇيرۇغىنى شىپاڭشىتىپ، — قاياققا ماڭدىڭىز؟

ۋەلى باپكا جاۋاپ بېرىپ، سەپەر مۇددىئاسىنى ئېيتىپتۇ. تۈلكىلەرنىڭ دەرھال نىيىتى بۇزۇلۇپ، نەزمە قېتىپتۇ:

بەكمۇ ئاۋات بازار بار،
بىز بىلگەن ياقتا يۇرتتا.
شۇ تەرەپكە سەپەر قىل،
ئوبدان بولىدۇ سودا.

ۋەلى باپكا ناھايىتى خوشال بولۇپ، ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىپتۇ، بازارنىڭ يولىنى يېنىشلاپ ـ يېنىشلاپ سوراپتۇ، ئەمما تۇلكىلەردىن ھە دېگەندە جاۋاپ چىقماپتۇ. شۇنداق قارىسا، ئۇلار مىشىلداپ يىغلاۋاتقۇدەك. ۋەلى باپكا ھەيران بولۇپ سوراپتۇ:

— ھەي ياخشى نىيەتلىك تۇلكىلەر، نېمىگە كوز يېشى قىلىسىلەر؟

— بىراق بىرئاز ئەندىشە قىلىپ قالدۇق، — دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ تۇلكىلەر ۋە بۇنىڭ سەۋەبىنى ئىزھار قىلىپ، مۇنداق نەزمە ئوقۇپتۇ:

ئاۋات بازار خەتەرلىك،
بار قاراقچى پەيلى يات.
يالغۇز سەپەر ئەيلىسەڭ،
قىلارسەنمۇ پەندىيات؟

ۋەلى باپكا غەم ـ غۇسسىغا پېتىپ، تۇلكىلەرگە بىللە بېرىشنى مۇراجەت قىپتۇ. تۇلكىلەر رازىلىق بىلدۇرۇپتۇ. ئۇلار توپمۇتوغرا ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ بازارغا يېتىپ بېرىپتۇ. دېگەندەك ۋەلى باپكانىڭ سودىسى يۈرۈشۈپ كېتىپتۇ. ئۇ خاملىرىنى دېگىنىگە سېتىپ، خوتۇنىغا كەمچەت تۇماق، باللىرىغا كىيىم ـ كېچەك، ئويىگە گوش پىياز، نان ـ قاق دېگەندەك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ، خۇرجۇننى تولدۇرۇپتۇ. تۇلكىلەرنىمۇ مېھمان قىپتۇ. كەچ كىرىپتۇ. ۋەلى باپكا تۇلكىلەرنىڭ مەسلىھىتىگە كىرىپ، بازارنىڭ بىر چېتىدىكى سارايغا چۈشۈپ قونۇپ قاپتۇ. ئۇ ئەمدى يېشىنىپ ياتاي دەپ تۇرغان ئىكەن، تۇلكىلەر خۇرجۇننى ئېلىپ قېچىپتۇ. ۋەلى باپكا شۇئان تۇلكـ

لەرنىڭ غەربزىنى چۈشىنىپتۇ-دە، دەر غەزەپ بولۇپ قوغلاپتۇ. قوغلا-قوغلا بىر تاغدىن ئېشىپتۇ. شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، تاغ باغرىدا بىر توپ ئادەم ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقۇدەك. ۋەلى باپكا ئۇلارغا قاراپ مۇنداق دەپتۇ:

تۇلكىلەرگە ئالدانديم،
ئېلىپ قاچتى خۇرجۇننى.
تۇتۇۋالساق هە-هۇ، دەپ،
قىسقارتساڭلار يولۇمنى!

خالايىق قەدەملىرىنى توختىتىپ، ئەھۋالنى سۈرۈشتە قىلـ-غان ئىكەن، ۋەلى باپكا كەچۈرمىشلىرىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ.

— بۇرادەر، — دەپتۇ ئۇلاردىن بىرى ئۇلۇق-كىچىك تىنـ-نىپ، — سېنىڭ دەردىڭ بىزنىڭ دەردىمىزگە ياماقمۇ بولمايدىكەن. قايتقىن يولۇڭدىن، چىقمىسۇن يەنە بالا ئالدىڭدىكى بۇلۇڭدىن.

ۋەلى باپكا چوچۇپ سوراپتۇ:

— نىمە دىگىنىڭلار بۇ؟

— ئاڭلىساڭ بىلىسەن دەرتداش، — دەپتۇ بىرسى ۋە بۇ نەزمىنى ئوقۇپتۇ:

يۇرتىمىزغا ماكانلاپ،
قەسىر سالدى بىر دىۋە.
مەللەرنى يوق قىلدى،
چاچقان قانۇ-ئوت بىرلە.

تىرىك ئىنسان يەم بولدى،
باغۇ ـ ۋاران چەيلەندى.
قېچىپ چىقتۇق، يۇرتىمىز —
خانۇ ـ ۋەيران ئەيلەندى.

ۋەلى باپكانىڭ غەزنۋى مىڭ گەز ئۇرلەپتۇ. ئۇ مۇنداق دەپتۇ:

قىيما ـ چىما قىلمەن،
كورەڭلىگەن دىۋنى.
كورۇپ باقسۇن ئۇ ياۋۇز،
ۋەلىكاڭنىڭ بىگىسنى.

جامائەت بارىكاللا ئېيتىپتۇ، قوللىرىنى كوتىرىپ ئۇنىڭ ئومرىگە دۇئا قىپتۇ. روزانە يىغىش قىلىپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ.
ۋەلى باپكا دىۋە قەسرىگە قاراپ مېڭىپتۇ. ماڭا ـ ماڭا بىر چولسىرىگەن سەھراغا كېلىپ توختاپ، بۇلاق بېشىدا دەم ئالغاچ غىزالىنىپتۇ. غىزالانغاچ دىۋە قەسرىگە كىرىشنىڭ ئامالىنى ئىز-لەپتۇ. ئۇ شۇ هالدا ئولتۇرسا، بۇلاقتىن ئادەم يوتىسىدەك چوڭلۇقتا بىر چار ئىلان چىقىپ، قاشقا يامىشىپتۇ. ۋەلى باپكا بىر پەس ئويلىنىپ كورۇپ، دىۋە بىلەن ئىلاننىڭ ئوچلىگى توغ-رىسىدا ئاڭلىغانلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، ئىلاننى ئولتۇرۇپتۇ ـ دە، ئۇنى ئۇچ قاتلاپ، كولىدا باغلاپ يۇدۇپ، يولىنى داۋاملاشتۇ-رۇپتۇ ۋە يول بويى: "مەندۇرمەن، مەندۇرمەن، چار ئىلاننى ئولتۇرگەن ۋەلى باتۇرمەن" دەپ توۋلاپتۇ. خالايىق قايىل بو-

لۇپ ئۇنى ”ۋەلى باتۇر“ دەپ چاقىرىدىغان بوپتۇ. بۇ خەۋەر قۇلاقتىن-قۇلاققا ئاڭلىنىپ، ئاخىرى دىۋىگە يېتىپتۇ. دىۋە ۋەلى باپكانى بىر كۆرمەك بولۇپ ئۇردىسىغا چاقىرتىپتۇ. ۋەلى باپكا دىۋە قەسرىگە قاراپ ئالدىراش كېتىۋاتسا، ئالدىدىن بىر بوۋاي توساپتۇ

— باتۇر يىگىت، — دەپتۇ بوۋاي يىلىنىپ، — ئىشىگىم لايغا پېتىپ قالدى، تارتىپ بەرسەڭ، باتۇرلۇغۇڭنى كۆزۈم بىلەن كۆرسەم.

— ماقۇل، ئەمما ئىشىگىڭنىڭ بېشىنى ئۆزەڭ تۇت، مەن تۇتسام بويىنى ئۈزۈلۈپ كېتىپ، سالتاڭ قالىسەن، مەن قۇيرۇغىدىن يۆلەي، — دەپتۇ ۋەلى باپكا.

بوۋاي ماقۇل بوپتۇ. ۋەلى باپكا ئىشەكنىڭ قۇيرۇغىدىن تۇتۇپ شۇنداق بىر تارتقان ئىكەن، ئىشەكنىڭ قۇيرۇغى يۇلۇنۇپ قولىغا چىقىپتۇ. ۋەلى باپكا ئۇنى ئەسقىتىپ قالار، دەپ قوينىغا سېلىپ، قولتۇغىغا قىستۇرۇۋاپتۇ. ئىشەك بىرلا ئوخچۇپ ئورنىدىن قوپقان پېتى مېڭىپ كېتىپتۇ. ۋەلى باپكا بوۋاي بىلەن خوشلىشىپ، دەريا بويىغا كېتىۋاتسا، بىر دۆۋە ئۆدەك تۇخۇمى ئۇچراپتىكەن، ئۇ تۇخۇملاردىن بىرنى ئاپتۇ-دە، سول قوينىغا ساپتۇ. ۋەلى باپكا ماڭا-ماڭا دىۋە قەسرىگە يېتىپ كەپتۇ.

— كىم سەن، — دەپ سوراپتۇ بويى ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئېگىز، بېشى گۈمبەزدەك، كۆزى داشقازاندەك يوغان، ئۈستى كالپۇكى بۇلۇتقا، تېگى كالپۇكى يەرگە تېگىپ تۇرىدىغان، يۈزى موردەك قاپ-قارا بىر دىۋە، ۋەلى باپكا قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ، مۇنداق جاۋاپ قايتۇرۇپتۇ:

— مەندۇرمەن، مەندۇرمەن، ئىككى بالاڭنى چېقىپ ئولا-

تۈرگەن چار ئىلاننى يوقاتقان ۋەلى باتۇرمەن.

— دەلىل-ئىسپاتىڭ بارمۇ؟ — ياندۇرۇپ سوراپتۇ دىۋە.

— بولمامدىغان، — ۋەلى باپكا يۇدۇۋالغان ئۆلۈك ئىلاننى دىۋىنىڭ ئالدىغا پالاققىدە تاشلاپتۇ. دىۋە قورققىنىدىن تىترەپ كېتىپتۇ. ئىلان مىدىرلىمىغاندىن كېيىن پۇراپ بېقىپتۇ، ئىلاننىڭ تىلىدىن تامغان زەھەردىن دىۋە بالىسىنىڭ پۇرىغى كەپتۇ، دىۋە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، ۋەلى باپكا ئالدىدا تىزلىنىپ، ئۇنىڭغا سەجدە قىلاي دەپ ئېگىلىپ بولۇپ توختاپ قاپتۇ.

— ھەي مەخلۇق، — دەپتۇ ئۇ توساتتىنلا تەرىنى تۈرۈپ، — باتۇرلۇغۇڭغا ھېچ ئىشەنگىم كەلمەيۋاتىدۇ، سېھىر قىلدىڭمۇ ياكى ئالدامچىلىق، بىلىپ بولمايدۇ. چىن باتۇر بولساڭ ئىما-ئىشارەتلىرىمگە جاۋاپ بەر!

دىۋە شۇنداق دەپلا قولتۇغىدىن قامچىدەك بىر تال تۈكنى يۇلۇپ كۆرسەتكەن ئىكەن، ۋەلى باپكا ئوڭ قوينىغا قولىنى سېلىپ، ھېلىقى ئىشەكنىڭ قۇيرۇغىنى ئېلىپ پۇلاڭلىتىپتۇ؛ دىۋە تامبىلىنىڭ لېپىزىدىن چىلاندەك بىر پىتنى ئېلىپ قاسسىدا مەجىپتۇ. ۋەلى باپكا سول قوينىدىن ئۆدەكنىڭ تۇخۇمىنى ئېلىپ ۋاچچىدا مىجىغان ئىكەن، بارماقلىرىنىڭ ئارىلىغىدىن تۇخۇم چەپىلداپ ئېقىپتۇ.

— ياپىر! — دىۋىتىپتۇ دىۋە پىشانىسىنى تۇتۇپ، — راستىنلا باتۇر ئىكەنسەن، كەل، ئىككى باتۇر دوست بولايلى.

ئۇ، ۋەلى باپكانى ئۆردىسىغا باشلاپ، نازۇ-نېمەتلەر بىلەن كۈتۈۋاپتۇ، بىر پەتنۇس يامبۇ ئىنئام قىپتۇ، قەسىر مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇرۇپتۇ. كەچتە ئايرىم ھوجرا تەييارلاپ قوندۇرۇپ قاپتۇ.

ۋەلى باپكا قاتمۇ-قات كورپە-ياستۇق ئۈستىدە بەھۇزۇر يېتىپ، ئۇخلىغان بولۇۋېلىپ، راسا خورەك تارتىپتۇ. قوسىقىدا بولسا دىۋىنى جەھەننەمگە ئۈزىتىشنىڭ چوتىنى سوقۇپتۇ. دىۋەمۇ ئۇخلاپ ياتماپتۇ. تۈن تەگدىن ئاشقاندا ياردەمچىلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەت سوراپتۇ.

— ئەي ئەزىز قولداشلىرىم، — دەپتۇ دىۋە پەرىشان ھالدا، — مەن ئۇزەمنى دۇنيادا بىرلا چاغلايتتىم، مەندىنمۇ ئېشىپ چۈشكەن باتۇرنىڭ بارلىغىنى كوردۇم، ئۇنى ۋاقتىدا جايلىۋەتمىسەك، بېشىمىزغا بالا، قەسرىمىزگە قازا يەتكۈدەك. كىم ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىپ قۇتىغا سالالىسا، قەسىر بىساتىنىڭ يېرىمىنى بولۇپ بېرىمەن.

سوز تۈگىشى بىلەن دىۋىنىڭ بىر سەردارى قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ۋەلى باتۇر ياتقان ھوجرىغا قاراپ ئېتىلىپتۇ. يەنە بىر سەردار ئۇنىڭ ئالدىنى توسىۋاپتۇ.

— باشلىغىمىزنىڭ ئېيتقىنى بەرھەق، — دەپتۇ ئۇ ئەقىل كورستىپ، — ئەمما، مۇنداق كۈچلۈك باتۇرغا قىلىچ بىلەن تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ، ئۇنى شاراپمۇ يىقىتالمايدۇ، پەم بىلەن تۈگىمەن تېشىدا باسۇرۇپ ئۆلتۈرگىنىمىز تۈزۈك.

— ياق، — دەپ چالۋاقاپتۇ ئالدىنقى سەردار پەيلىدىن يانماي، — تۈگمەن تېشى تەننى بېسىپ، جاننى قاچۇرۇۋېتىدۇ. ئۇ چاغدا قۇرۇق قۇتىنى سىقىمداپ قالىمىز. تەختى-بەختىمىزمۇ تۈگەيدۇ.

— ئېشىك، تۈگلۈكنى ئوبدان دۈملىسەك، جان دىگەن نەگە قاچالايدۇ، دەيسەن؟ — دەپتۇ كېيىنكى سەردار ئوز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ.

دىۋە كېيىنكى سەردارنىڭ ئەقلىگە بارىكاللا ئېيتىپ يار-

دەمچىلىرىنى تۈگمەن تېشى تەييارلاشقا بۇيرۇپتۇ، تاش ئېلىپ كېلىنىپتۇ ئىككى سەردار تۈگمەن تېشىنى ئوگزىگە ئېلىپ چىقىپ، تۈڭلۈك بېشىغا ئېلىپ كەپتۇ.

ئەسلىدە ۋەلى باپكا ھەممە گەپنى ئاڭلاپ ياتقان ئىكەن، ئۇ، ئوگزىدىكى شەپىنى سېزىپ، يوتقاندىن غىپپىدە سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، ئوزىنى چەتكە ئاپتۇ. ۋەزىرلەر ئىككى تاشنى زەنجىر بىلەن چېتىپ تاشلاپتۇ. تۈڭلۈكنى تاختا تومۇر بىلەن يېپىپ بېكىتىپتۇ. جان سالغۇچ قۇتىنىڭ بىر بېشىنى بىر سەردار، بىر بېشىنى يەنە بىر سەردار مەھكەم تۇتۇپ، تاختا تومۇرنىڭ تۆشۈكىگە ئاغزىنى توغرىلاپ كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. تاڭ ئاتاي دەپ قاپتۇ. ئۇلار ئوگزىدىن چۈشمەپتۇ. دىۋىنىڭ تاقىتى تاق بولۇپ ئۆزى ھوجرىنى كوزدىن كەچۈرمەك بوپتۇ.

— رەھمەت، دىۋە ھەزرەتلىرى! — دەپتۇ ۋەلى باپكا، — توڭۇپ قالمىسۇن دەپ ئۈستۈمگە مىڭ پاتمان تۈگمەن تېشى يېپىپ قويۇپسىلەر، ئېغىر ئۇخلاپ ھاردىغىم چىقىپ قاپتۇ، ئەمدى مەن كېتەي.

ئەسلىدە تۈڭلۈكتىن تاشلانغان تۈگمەن تېشى ئورۇن-چۈشەكنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئىكەن. بۇ ھالنى كورگەن دىۋىنىڭ ئەرۋايى ئۇچۇپ، كوزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپتۇ. ۋەلى باپكا ئۇنىڭغا ئوزىدىن كۈچلۈك ۋە ناھايىتى يوغان كورۇنۇپتۇ. ئەمما ئۇ چاندۇرماي، تىزلىنىپ يەتتە تازىم قىلىپ تۇرۇپ:

— ھەي ئومۇرلۈك جان-جىگەر دوستۇم، ھوزۇرىمدا تۇرۇپ قالساڭ بولاتتى. بەجايىكى، كەتمەكچى بولساڭ پەقىرنىڭ ئۈزىتىپ قويماقتىن باشقا ئامالى يوق. لېكىن، ئويۈڭ بىزگە نامەلۇم، باردى-كەلدىمىز ئۈزۈلۈپ قالمىسۇن ئۈچۈن سەردارلى-

رىمدىن بىرى بىرگە بېرىپ، ئويۇڭنى كورۇۋالسۇن، — دەپتۇ.
ئۇ پەيتنى تېپىپ ۋەلى باتۇرنى ئۇز ئويىدە جەددى-جەمەتى بىلەن بىللە جىمىقتۇرۇش غەرىزىدە بوپتۇ.

ۋەلى باپكا ئۇز سىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بىر دەقىقە تىڭىرقاپ قاپتۇ. لېكىن شۇ زامان ئۇزىنى ئوڭشاپ، بىر ئەقىل ئويلاپ مۇنداق دەپتۇ:

— يول يىراق، يۇكۇم ئېغىر، ھورمىتىم ئۇچۇن بولسىمۇ، بىر سەردارىڭ بىلەن 4 ياساۋۇل ھەمرا قىلمىساڭ، پەقىرنى ۋاپاسىزلىق قىلدى، دەپ قالما.

دىۋە رازىلىق بىلدۇرۇپتۇ.

ۋەلى باپكا يۇك-تاقلىرىنى دىۋە سەردارىغا كوتەرتكۇزۇپ دىۋە ياساۋۇللىرىغا نوۋەتلىشىپ مىنىپ، سازلىق، تاغ-داۋانلاردىن ئېشىپ، ئىككى كۇنلۇك يولنى ئىككى ھەپتە بېسىپتۇ. ئۇھ دىگۇچىلىگى قالمىغان دىۋىلەر ئويگە كىرىپلا بورىنىڭ ئۇستىگە ئوزلىرىنى تاشلاپ، قوساقلىرىمىز ئېچىپ كەتتى دىيىشىپتۇ. ۋەلى باپكا خوتۇنىنى بىر چەتكە تارتىپ، قۇلىغىغا بىر نىمىلەرنى دەپ كۇسۇرلاپتۇ. خوتۇنى ئېرىنىڭ ئۇگىتىپ قويىغانلىرى بويىچە ئىش قىپتۇ.

— ۋاي خوتۇن، — دەپتۇ ۋەلى باپكا ئويگە قايتىپ كىرىپ، مېھمانلارنىڭ قوسىغى ئېچىپ، ئۇچىيى ئۇزۇلگۇدەك بولۇپ كەتتى. ئوخشىتىپ بىر تاماق ئەتمەمسىلەر؟

— پولو ئەتەيمۇ، چوچۇرىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ۋەلى باپكانىڭ خوتۇنى ئويدە نە گۇرۇچ، نە بۇغداي ئۇنى يوقلۇغىغا قارىماي.

— مېھمانلىرىمىز بەك ئەزىز، ئەتكىن پولو، يىسۇن تېز، —

دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ ۋەلى باپكا. خوتۇن بېشىنى تاتىلاپ، خىجىل بولغان قىياپەتتە مۇنداق دەپتۇ:

— گۇرۇچ دىسە بار، ياغ دىسە بار، سەۋزە، قۇرۇق ئوتۇن دوۋسى بىلەن تۇرۇپتۇ. پەقەت گوشلا يوق. بازارغا بېرىپ كەلسەڭلا بولارمىكىن.

— گوش بولمىسا، ئېغىلدىكى دىۋىدىن بىرنى سويۇڭلار، — دەپ كوز قىسىپتۇ ۋەلى باپكا.

— قارىسى بوغاز، ئالىسى قېرى، ئېقى ئورۇق، تاغىلى كېسەل، سېرىغىنى سويساقمىكىن، — دەپتۇ خوتۇنى.

بۇ گەپلەرنى ئىشىتكەن توت دىۋىنىڭ قورققىنىدىن چىرايلىرىدا قان قالماپتۇ. كوڭلىدە "بىزنىمۇ سويۇۋەتمىگىدى" دىيىشىپ كېتىشىنىڭ قازىنىنى ئېسىپتۇ. ۋەلى باپكا سەۋرى قىلىشنى ئوتۇنۇپتۇ. خوتۇنىغا قاراپ:

— بوپتۇ، شۇنى سويۇڭلار، قالغىنىنى باش دىۋە مېھمانغا كەلگەندە ئولتۇرەرمىز، — دەپتۇ.

خوتۇنى قىڭراقنى ئېلىپ سىرتقا مېڭىپتۇ. بورا ئۈستىدە لاغىلداپ تىترەپ ئولتۇرغان دىۋىلەر بىردىن-ئىككىدىن تالاغا چىقىپ، ئالدى-ئارقىسىغا قارىماي قېچىپتۇ. ئۇلار قېچىپ كېتىۋېتىپ ئىككى تۈلكىگە ئۇچراپتۇ.

— ۋاي ھاماقەتلەر، — دەپتۇ تۈلكىلەر دىۋىلەردىن قېچىشىنىڭ سەۋەبىنى ئۇققاندىن كېيىن مەسخىرە قىلىپ، — مۇشۇ ئەپتىڭلار بىلەن بىر باپكادىن قورقتىڭلارمۇ؟ ئۇنىڭ ئولتۇرگۇدەك دىۋىسى تۈگۈل، توخۇ چاغلىق بىرەر جانلىغى بولسا كاشكى! تۈلكىلەر ئۆزلىرىنىڭ ۋەلى باپكانى بازاردا قانداق ئەخمەق

ئەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئاخىرىدا، — بۇرادەرلەر ئالدىنىپ-
سىلەر، يۇرۇڭلار ئۇنىڭ سىرىنى ئېچىپ، دىۋە ئىنئام قىلغان
يامبۇنى قايتۇرۇپ كېلەيلى دەپتۇ.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان دىۋىلەرگە يېڭىدىن جان كىرىپتۇ. ئالدانغىنى ئۈچۈن بىر بىرىنى قاتتىق كايىپ، يامبۇ ئىشقىدا ئوت بولۇپ يېنىپتۇ ۋە ۋەلى باپكانىڭ ئۆيىنى كۆزلەپ ئۇچقاندەك مېڭىپتۇ.

بۇ چاغدا ۋەلى باپكا بىخارامان ئولتۇرۇپ، خوتۇن، بالا-چاقىلىرى بىلەن پاراڭغا چۈشكەن ئىكەن. بىر قاغا ئۇنىڭ ئوگزىسىنى ئايلىنىپتۇ. ئايلىنىپ-ئايلىنىپ بىرنەچچىنى قاقىلداپ، كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. ۋەلى باپكا ئەنسىزلىنىپ، قاغا كەلگەن تەرەپكە قارىغۇدەك بولسا ھېلىقى دىۋىلەر يەرنى تالقان، ئاسماننى كۆمپەيكۈم قىلىۋەتكۈدەك ئەلپازدا ئۆزى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقۇدەك. ئۇلارنى باشلاپ كېلىۋاتقىنى ئىككى تۈلكە ئىكەن. ۋەلى باپكا قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ:

— ھەي ھارامزادىلەر، قەرزگە ئۆتكەندە دىۋە تۇتۇپ بېرىمىز دېيىشكەن ئىدىڭ، بۈگۈن ئاران تۆتنى ئېلىپ كېلىشىپسەن، ھەر كۈنى مۇشۇنداق تۆت-بەشتىن ئۆتكۈزۈشسەڭ قەرزنى قىيامەتكىچە ئۈزەلىشەمسەن؟ بوپتۇ، قەرزدارىدىن پۈتكىنىنى ئال دەپتىكەن. ئەپكېلىشكىنىڭنى ئېلىپ تۇراي، تېزرەك ئەپكېلىش، — دەپ توۋلاپتۇ. خوتۇنى بولسا چوڭ بالىسىنى:

— ۋاي بالام، ئاۋۇ قوزۇقتىكى دىۋە باغلايدىغان زەنجىرنى چاققان ئېلىپ چىق، — دەپ ئالدىرىتىپتۇ.

دىۋىلەر ساراسىمىگە چۈشۈپ قېچىپتۇ، تۈلكىلەرنىڭ قۇيرۇغى-

دىن تۇتۇپ داقىرىتىپ سورىگەن پېتى قەسرىگە ئېلىپ بېرىپ باش دىۋىگە داتلىشىپتۇ. باش دىۋە "ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ" دەپ تۈلكىلەرنى ئولتۇرۇپتۇ. گوشىنى چەيلەپ، سۆڭىكى-نى سەيلەپ، كۆلىنى كوككە سورۇپتۇ. ئارقىدىن ئىش ئەپلەشتۇ-رەلمىگەنلىكلىرى ئۈچۈن، سەردارلىرىنى دارغا ئېسىپتۇ. ئۇ ئاخىر خاتىرجەم بولالماي، ۋەلى باپكادىن جېنىنى ياقىغا ئالماق بولۇپ، كېچىلەپ قەسرىنى كوچۇرۇپتۇ. مەشرىقتىن - مەغرىپقا كوچۈپ بېرىپ، كويىقاپقا بېكىنىۋاپتۇ.

ئاپەت تۈگەپتۇ. ماكانلىرىدىن تىزىپ كەتكەنلەر، قايتىپ كېلىپ ئوز يۇرتلىرىنى يېڭىۋاشتىن گۈلگە ئوراپتۇ. ئۇلار ۋەلى باپكاغا ئاپىرىن ئەيلەپ، ئۇنى يۇرت بېشى قىلىپ، تەختتە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

توپلاپ رەتلىگۈچى: سىيىت زۇنۇن

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى»نىڭ تەتقىقات تېمىلىرى

ئابدۇشۇكۇر مەمتىمىن

سۆز بېشى

ئۇيغۇر خەلقى كۆپ مىللەتلىك ۋەتىنىمىزدىكى قەدىمقى مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرنىڭ بىرى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم بىر تارمىقى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك مەدەنىيەت تارىخىنى، جۈملىدىن غايەت مول ئەدەبىيات تارىخىنى نېگىلىزىملىق ئاساستا ئىنكار قىلىش، بۇرمىلاش ۋە كەمسىتىش لىن بياۋ - جياڭ چىڭ گۇرۇھى فېئودال فاشىستلىق مەدەنىيەت ھاكىم مۇتلەقلىق جىنايىتىنىڭ بىر تەركىۋىي قىسمى. ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى ماركسىزملىق تارىخىي ماتېرىيالىزملىق كۆزقاراش ۋە ئۇسۇلدا ھەر تەرەپلىمە تەتقىق قىلىش ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ بىرى. بۇ، جۇڭگو مەدەنىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە قېزىش، جۇڭگو ھەر مىللەت خەلقلىرى ئەدەبىيات - سەنئەت، پەلسەپە ۋە ئىدېئولوگىيە تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە قېزىشتىكى مۇھىم بىر ئىلمىي ساھە.

بۇ ساھەدىكى خىزمەت ئايرىملىقتىن ئومۇملۇققا قاراپ، باشقىچە ئېيتقاندا ئايرىم خاس تېمىلاردىن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى ھەققىدىكى بىر ياكى بىرقانچە كىتاپقا قاراپ ئېلىپ بېرىلغىنى بىرقەدەر ئەقىلغا مۇۋاپىق. ئۇ كوپچىلىكنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاشقا، ئىلمىي پائالىيەتنى بىرقەدەر كەڭ قانات يايدۇرۇشقا، ھەرقايسى تېمىلار بويىچە چوڭقۇرلاپ ئىچكىرىلەشكە پايدىلىق. ئەلۋەتتە، بۇ بىردىن-بىر ئۇسۇلمۇ ئەمەس.

«‹ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى› تەتقىقات تېمىلىرى» بىر قۇرۇق جازا. شۇنداقتىمۇ ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ مىڭلىغان يىللار ئىچىدىكى جاپالىق بەدىئى تەپەككۇرى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيىتى ئاساسىدىكى بىر قۇرۇق جازا. بۇنداق قۇرۇق جازىنىڭ يوقلۇقى بىلەن بارلىقى بىر-بىرىگە سېلىشتۇرۇلسىلا ئۇنىڭ ئەھمىيىتى، پايدىسى ۋە زورۇرىيىتى ناھايىتى ئېنىق ئايان بولىدۇ. بۇ ئىزلىنىش تەرەپلىرىنى بەلگىلەشكە ۋە ئىزلىنىش قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇشقا، ماتېرىياللارنى كوپرەك تېپىش ۋە تەتقىقاتنى بىرقەدەر كەڭ يولغا قويۇشقا مەلۇم پايدا يەتكۈزىدۇ. ھېچ بولمىغاندا بۇ تېمىلار ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تارىخىي تېماتىك سىستېمىسى ھەققىدىكى كوزقاراشنى تىكلەش ۋە روشەنلەشتۈرۈشكە پايدىلىق.

بۇ «تەتقىقات تېمىلىرى»نى مەن 1975 يىلى بىر قېتىم رەھبەرلىككە يوللىغان ۋە كېيىن بىر قېتىم تولۇقلىغان، بۇ قېتىم ئازراق ئوزگەرتتىم. بۇ ھەرگىز ”تولۇقلانغىنى“ ئەمەس. ھېلىمۇ كەم جايلار، خاتا جايلار، ئاستىن-ئۈستۈن جايلار كوپ. پەن ئوز تەرەققىياتىدا تەسەۋۋۇر ۋە گىپوتىزىدىن خالى بولالمايدۇ، بۇنداق كەملىك، خاتالىق، ئاستىن-ئۈستۈنلۈكتىنمۇ خالى بولالمايدۇ. ئىنتايىن يىراق تارىختا، نۇرغۇن يوقىتىلىش ۋە چې

ئىشىپ كېتىش قىسمەتلىرىگە ئىگە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىنى بىر يولدىلا تولۇق ۋە ئەينەن ئىنكاس قىلىشنى، ئارزۇ قىلىشنى، تەلەپ قىلىشنى ناھايىتى قىيىن.

جامائەتچىلىككە سەممىي ئېھتىرام بىلەن:

ئابدۇشۈكۈر مەمتىمىن

مۇقەددىمە

ئەدەبىيات — بەدىئى تەپەككۇرنىڭ بىر خىل ئىپادىسى،

ئەدەبىيات — سۆز سەنئىتى. ھايات ۋە ئاڭ. بەدىئى تەپەككۇر ۋە سەنئەت. ئوبرازلىق پىكىر قىلىش ۋە ئوبرازلىق تىل بىلەن ئىپادىلەش. نۇتۇقلۇق تىل ۋە نۇتۇقسىز تىل ھەم سەنئەت شەكىللىرى. ئوبرازلىق سۆز سەنئىتى ۋە ئەدەبىيات.

ئۇيغۇر تىلى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى. سەنئەتتە مىللىي شەكىل مەسىلىسى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قەدىملىكى، مىللىي شەكىل ئالاھىدىلىكلىرى ۋە تارىخىي خاراكتېرىستىكىسى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىنى دەۋرلەرگە بۆلۈش مەسىلىسى.

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نىڭ پىرىدمېتى، دائىرىسى، تەتقىقات ۋەزىپىسى ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى. ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات؛ دىنىي ئەدەبىيات ۋە دۇنياۋى (رېئالىزملىق خاھىشتىكى) ئەدەبىيات؛ تەرجىمە ئەدەبىياتى ۋە تەقلىدىي ئەدەبىيات. رىۋايەت، ھېكايەت، شېئىرىيەت ۋە باشقىلار.

«ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نى تەتقىق قىلىشنىڭ ماركسىزم-

لىق ئىلمىي پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرى. ئەدەبىيات تارىخى ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەر ئانالوگىيىسى. تارىخىي، كونكرېتنى تەھلىل قىلىش ئۇسۇلى مەسىلىسى.

بىرىنچى قىسىم

ئىپتىدائى ئۇيغۇر سەنئىتى ۋە ئەدەبىياتى

قەدىمقى ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئىپتىدائى ساددا مەدەنىيىتىدىكى ئوبرازلىق تەپەككۇر نەمۇنىلىرى. تىل ۋە تىل سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشى. ئىپتىدائى ساددا مەدەنىيەت ۋە ئىستېتىك پىكىر نەمۇنىلىرى. رىتىم - تېپىپا، ئويما - قوپما، گىرومېتىرىك فىگورا ۋە ئىپتىدائى سەنئەت نەمۇنىلىرى.

يېزىقتىن ئىلگىرىكى سەنئەت ۋە ئەڭ كونا ئېغىز ئەدەبىياتى — ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر. كونا دىنىي ئىرىملار ۋە ئەپسانىلار. بورە سىمۋولى ۋە ياندىش تۇتىم رىۋايەتلىرى. شامان ئەقىدىلىرى ۋە تەڭرىنىڭ بەدىي تەسۋىرى. "ئاۋىستا"، "رىگىۋىدا" ئەپسانىلىرىدا ئەڭ قەدىمقى ئوتتۇرا ئاسىيا قەبىلىلىرىنىڭ بەدىي ئىپادىلىنىشى ياكى ئۇنىڭ ساقىندىلىرى.

«ئوغۇزنامە» ئېپوسى. ئېپوسنىڭ تارىخىي چۈشەندۈرۈلۈشى، مەزمۇنى ۋە بەدىي قىممىتى. «ئوغۇزنامە» ئېپوسىنى تەھلىل قىلىشتا ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە قەبىلىلەر ھاياتىنى تەھلىل قىلىشنىڭ مېتودىك ئەھمىيىتى.

«تومارىس ئەپسانىسى»، «شىراق ئەپسانىسى»، «ئاتادىدا

ۋە زەرسادىر ئىشقى ھېكايىسى» ھەققىدە تونۇشتۇرۇش، ھېكايىلەرنىڭ بەدىي قىممىتى.

«ئەپراسىياپ ـ ئەلىپ ئەرتۇڭا» ئوبرازى ۋە ھېكايىتى.

ئەپراسىياپنىڭ تېپىلغان ھەيكىلى. «قۇتادغۇبىلىك»، «دىۋان لۇغەتىت تۈرك»، «شاھنامە»، «مۇجمىۇل بۇلدان» قاتارلىق كىتاپلاردىكى ئەپراسىياپ تەسۋىرى ۋە مەرسىيىسى.

ئىسكەندەرنىڭ شەرقىقە يۈرۈشىگە ئائىت ھېكايەتلەر.

«دىۋان لۇغەتىت تۈرك» تىكى «خور ـ خور» لار خاتىرىسى. ئوسرۇشان جېڭى، ئالتۇن قان جېڭى ھەم سۇلايمان بىلەن تىنچ سۈلھى ھېكايىتى. رۇخسانەنىڭ ئىسكەندەر بىلەن توييى. ئىسكەندەرنىڭ شەرقىقە يۈرۈشى ھەققىدە ئورلان، مەخمۇت قەشقىرى ۋە بىرقانچە «خەمسە» داستانلاردىكى تەسۋىرلەر.

«موتيەنزىنىڭ تەزكىرىسى» ۋە باتىسخان ئانا رىۋايىتى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 9 ـ ئەسىر).

ئىككىنچى قىسىم

قەدىمقى يېزىق ۋە يازما ئەدەبىيات

ئۇيغۇرلار ھاياتىدا قوللانغان يېزىق شەكىللىرى مەسىلىسى ۋە بۇ يېزىقلارنىڭ ئاۋاز بەلگىلىرى — ھەرپلىك خۇسۇسىيەتلىرى.

قەدىمقى بەلگە ـ ئالامەتلىرىنىڭ يېزىقلىق رولى. سوغدى يېزىقى. قاراشتى يېزىقى ۋە ئۇنىڭ تاراشا پۇتۇك نەمۇنىلىرى. ئەنەتكەن يېزىقىدىكى يازما ۋە تەرجىمە ئەدەبىياتلار. مانى يېزىقى (كونا ئۇيغۇر يېزىقى).

ئورخۇن رون يېزىغى.

بۇددا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى. كوشان (قوشخان) خانى كادپىس ئوتكۇزگەن بۇددا يىغىنىغا بېغىشلانغان ۋېداياسىلا (Vedayasila) نىڭ بۇددا زەپەرنامىسى «Buddha Storardhasataka» قەسىدىسى. بۇددا دىرامىسى «Matterya Samitka».

بۇددا ھېكايىلىرىنىڭ ئورتاقلىغى ۋە مىللى ئالاھىدىلىگى مەسىلىسى. دىن ۋە سەنئەت ئورتاقلىغى ۋە ئالاھىدىلىگى. بۇددا قائىدىلىرىنىڭ مەھەللى ۋە مىللىلاشتۇرۇلۇشى. خوتەندە «مەئبۇت يوتكەش». بۇددا چوچەكلىرى.

خوتەنلىك مەلىكە سېمىرا (Semira) نىڭ يۇرت سېغىنىش لىرىكىسى.

زاراتوسترا دىنى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى. پال كىتاۋى. ئىببى كىتاپىنىكى ۋە يورۇقلۇق، قاراڭغۇلۇق ھەم يەك (جىن) لار ھەققىدىكى بەدىي تەسەۋۋۇرلار.

ھىندىستان داستانى «ماخاپخاراتا» ۋە «رامايانا» دىن «ماخاپخاراتا» نىڭ، ئىسوس چوچەكلىرىنىڭ تۇرپاندا تېپىلغان تەرجىمە نۇسخىسى. جىنلار ۋە بالايى-ئاپەتكە قارشى ئەزىمەت ئىلىك بېگ ھەققىدىكى «چىستانى ئىلىك بېگ» داستانى.

ئۇيغۇرلاردا بۇددا تاشچىلىق-نەققاشلىق سەنئىتى. ئۇيغۇرلاردا ئەڭ ئىپتىدائى غار ھاياتى سۈرەتلىرى. بۇددا دىنىنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە شېبرىيەت بىلەن بېزەكلەندۈرۈلۈشى ۋە ئوبرازلاشتۇرۇلۇشى، داندان ئويلۇك، كۇچا مىڭ ئوي، قۇمتۇر، بېزەكلىك ۋە دۇكخۇاڭ ئويما نەققاشلىرى ۋە تام سۈرەتلىرى. يىپەك يولى ۋە كارۋان يولى تەسۋىرى سۈرىتى، كۇچا ئوركىس-

تىرى ۋە ناخشا - ئۇسۇل تەسۋىرى. «پىتمىرىما ئۇسۇل» رەسمى. ھەر خىل چالغۇ نۇسخا سۈرەتلىرى. ۋايىسا ئىراسانىگا ۋە ئۇنىڭ دادىسى ۋىسا بوجىنانىڭ "پىتىنقى - كوپۇنكى" ئۇسۇلدىكى سۈرەتچىلىك مۇۋەپپەقىيەتلىرى. قانىقىل ساتۇ، قانىقىل شىمر، سەلىزجۇنىدا ۋە بومى قاتارلىقلارنىڭ رەسساملىق ئۇتۇقلىرى.

«خۇ» نەزمىلىرى ۋە ئۇيغۇر كۈيشۇناسلىغى. چالغۇ ۋە ئاھاڭ. ناخشا ۋە مۇزىكا، مۇزىكا ۋە قوشاق. خوتەندە تېپىلغان ئىستردت. سۇجۇپ ۋە ئۇنىڭ «12 تېمپېرامىنتولوگىيىلىك كۈيشۇناسلىق قانۇنى» ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتى. ماندا ئاقارى. بۇددا راھىپلىرى ئۇيغۇر - شىنجاڭ مەدەنىيىتى ۋە سەنئىتى ھەققىدە.

ئورخۇن رونىچە ئۇيغۇر يېزىغى نەمۇنىلىرى. خوتەندە ۋە ئورخۇندا تېپىلغان ياغلۇقار قالۇ ۋە ياغلىقلارنىڭ رونىچە يېزىقلىرى. تاشپۇتۇك ۋە تەزكىرىلەر «كۈل تىكىن» ئابىدىسى، «بىلگە قاغان» ئابىدىسى، «تونيۇقۇق ئابىدىسى». ئۇلارنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائى، بەدىي ئامىللىرى ۋە قىممىتى.

كونا ئۇيغۇر مانى يېزىغى نەمۇنىلىرى. «چۇق ئارت تىكىن تەزكىرىسى» دىكى رىۋايەتلەر. «شۇەنجاڭنىڭ تەزكىرىسى» ۋە ئۇنىڭ «ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدە غەرپكە ساياھەتنامە» كىتاۋىدىكى مەدەنى ھاياتقا ئائىت خاتىرىلەر. «تونبە دۇئاسى»، «ئالتۇن يارۇق»، «ئەتلىدان ۋە نادانامە» (ئىككى تېكىن ھىكايىسى) ۋە باشقىلار.

ئۈچىنچى قىسىم

ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئومۇمىي ئوبزور. ئىسلامىيەتنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ئۇيغۇر-لار ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلغىچە بولغان دەۋردىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى «خوتەندە گۈل سەيلىسى» شېئىرى. «ئۇيغۇر نەغمىسى» شېئىرى ۋە قورغۇرسۇ ئالتۇننىڭ «تىلى ناخ-شىسى» شېئىرى.

ياغلىقار باشچىلىقىدىكى ئورخۇن ئۇيغۇرلىرىنىڭ كوچۇشى.

سېرىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە ئېغىز ئەدەبىياتى مەسىلىلىرى.

دىرامىچىلىق ۋە ئارسلانخانىنىڭ مۇزىكىلىق زىياپىتى خاتىرىسى 9 چاۋۇپلار.

تۆتىنچى قىسىم

ئىسلامىيەتتىن موڭغۇل ئىستىلاسىغىچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى (10 ــ 12 ـ ئەسىرلەر)

ئومۇمىي ئوبزور. ئوتتۇرا ئاسىيادا ئىسلام ۋە باغدات خەلىپىلىكلىرىنىڭ سىر دەريانىڭ جەنۇبىي قىسمىغا تەسىرىنى كىرگۈزۈشى. قارلۇق ۋە ئوغۇزلارنىڭ سىر دەريا بويىدىكى باغ-

دات ئىسلام خەلىپىلىكىگە قارشى لىنىيىسى. ياغما ـ قارلۇق قاتارلىق ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ قاراخانىلار ھاكىمىيىتى، ئۇڭا ياغلىقار قاتار ـ لىق ئورخۇن قەبىلىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى. ئەخمەت سامانىنىڭ سامان سۇلالىسىنى قۇرۇشى. ئىدىقۇت، قاراخان ۋە گەنجۇ سېرىق ئۇيغۇر ھاكىمىيەتلىرى. غەزنەۋىلەر. مانۇچىغرانىڭ تۈركى شېئىر ـ لىرى. «شاھنامە» نىڭ مەيدانغا كېلىشى. سامانىلار ۋە قارا ـ خانىلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە سىر دەريا بويىدىكى سا ـ مانىلار سېپىلى. سىر دەريا شىمالىنىڭ ئىسلاملىشىشى. «گور ئوغلى» داستانى. قاراخانىلار ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشى. ئۇيغۇرچە قۇرئان نۇسخىسى.

ئوتتۇرا ئەسىر ئادىتىنو تىلى ئەبۇ نەسىر فارابى (870 — 950). ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئۇيغۇر ـ قارلۇق مەدەنىيىتىنىڭ تۇنجى نامايەندىسى. ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا روھى ئاتموسفېراسىدىكى بىرقانچە ئالامەتلەر. فارابىنىڭ مەدەنىيەت، تىل ۋە سەنئەت ھەققىدىكى كوزقاراشلىرى. فارابى ئوبرازلىق تە ـ پەككۇر ۋە مەنتىقلىق تەپەككۇر ھەققىدە. فارابىنىڭ ئەدەبىيا ـ تىنىڭ تونۇش رولى ۋە زوقلىنىش رولى، تەربىيىۋى رولى ھەق ـ قىدىكى ئېستېتىك كوزقاراشلىرى. فارابى چىنلىق ۋە گۈزەللىك توغرىسىدا. فارابىنىڭ ئېستېتىك بىلىش نەزەرىيىسى. فارابى رىتىم ـ تېمپا، گارمونىيە، قاپىيە ۋەزىن ھەم شېئىرىي ئۇسلۇبلار توغرىسىدا. فارابىنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان پەلسەپىۋى شېئىرلىرى، فارابىنىڭ مۇزىكىشۇناسلىق ساھەسىدىكى غايەت زور توھپىلىرى. فارابى ئېستې ـ تىك كوزقاراشلىرىنىڭ ئىلغار تارىخىي ئەھمىيىتى ۋە تەسىرى.

يۇسۇپ خاس ھاجىب ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» داستانى.

داستاننىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە شائىرنىڭ ھاياتى. شائىرنىڭ داستاندا ئىلگىرى سۈرگەن ئاساسىي ئىدىيىلىرى. داستاننىڭ تۈزۈلـ مىسى ۋە ئاساسىي مەزمۇنى. شائىرنىڭ ئىجتىمائىي ـ پەلسەپىۋى ۋە ئىستىتىك كوزقاراشلىرى. فارابى تەلىماتلىرىنىڭ شائىرغا تەسىرى. يۈسۈپ خاس ھاجىپ تەشەببۇسىدىكى ئىلمىي پائالىيەتلەر ۋە «ساجىيە» جاماسىنىڭ (ئالىي مەكتىۋىنىڭ) قۇرۇلۇشى ۋە ئوقۇتۇش مەزمۇنلىرى.

مەھمۇت قەشقىرى ۋە «دىۋان لۇغەتىت تۈرك». لۇغەتـ نىڭ ئەدەبىي ۋە ئىستىتىك قىممىتى. دىۋاندا يازما ۋە ئېغىز ئەدەبىياتى، تەمسىل، ۋەزىن مەسىلىلىرى. دىۋاننىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى يورۇتۇشتىكى ئەھمىيىتى.

ئەخمەت يۈنەكى ۋە «ھەبەتۇل ھاقايىق» داستانى. داسـ تاننىڭ مەيدانغا كېلىش مۇھىتى، قاراخانىلار ھاكىمىيىتىنىڭ چۈشـ كۈنلىشىش ئالامەتلىرىنىڭ داستاندىكى ئىپادىسى. داستاننىڭ مەزـ مۇنى ۋە ئەخلاقىي، پەلسەپىۋى ۋە بەدىي قىممىتى.

مۇھەممەت خارازىمى ۋە «مۇھەببەتنامە». دابىخۇزى ۋە «قىسسەتۇل ئەنبىيا». بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ تىل تەلەپپۇز مەـ سىلىلىرى ۋە بەدىي مەزمۇنى.

قوشۇمچە: ئەخمەت يەسەۋىي «دىۋان ھىكمەت» شېرىيىتىـ نىڭ تىل مەسىلىسى ۋە پەلسەپىۋى مەزمۇنلىرى. ئەخمەت يەـ سەۋىدىكى خەلقپەرۋەرلىكنىڭ روھانىيەتچىلىك بىلەن بىرلىشىپ كېـ تىش خاھىشى مەسىلىسى. ئەخمەت يەسەۋى شېرىيەت يولىنىڭ كېيىنكى تارىخىي تەسىرى ۋە ئەدەبىياتتا ئىدىولوگىيىلىك كۈرەشـ نىڭ ئەۋج ئېلىشى.

ئەينى زامان مەنىۋى ھاياتىغا بېغىشلانغان نەسرى ئەدە-
بىيات نەمۇنىلىرى.

«تەزكىرى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان غازى»، «تەزكىرى ئەبۇنەسىر سامانى»، ئوبۇل فوتۇق ھوسەيىن ئەل ئالماينىڭ يو-
قالغان ئەسىرى»، «قەشقەر تارىخى». خوتەننىڭ مولانىيازنىڭ كېيىنكى زاماندا يازغان «تەزكىرى يەتتە ئىمام» داستانىدىكى شۇ
دەۋرگە ئائىت بەدىي تەسۋىر.

قوشۇمچە: ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە» شەيخ سە-
ئىدىنىڭ «گۈلىستان» داستانىدا ئۇيغۇرلار ھەققىدە. ئومەر ھەي-
يام رۇبائىلىرىنىڭ ئىدىيىۋى ۋە بەدىي تەسىرى. ئەرەپ سايا-
ھەتچىلىرى قاراخانىلار دەۋرى مەدەنىيىتى توغرىسىدا. قاراخانىلار
دەۋرىدىكى كۇچا، قاراشەھەر، تۇرپان، بەشبالىق، ئالمىلىق، ئۆزىر-
غول (قومۇل) ۋە قالقالۇ، ماچىن (خوتەن) مەدەنىيىتى.

نايمان — كۇچلۇك ۋە كىران — گورخان دەۋرىدىكى ئۇي-
غۇر سەنئىتى. رىۋايەتلەر. خىرىستىيان مەدەنىيىتى تەسىرى. يەتتە
سۇ، سىر دەريا ۋە پەرغانىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى.

بەشىنچى قىسىم

موڭغۇل — (قۇبلاي) دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئومۇمى ئوبزور. موڭغۇللار ۋە ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى ۋە
سەنئەت - مەدەنىيىتى.

قوشۇمچە. زەمەقسەرى (1143 - يىلى ۋاپات قىلغان) نىڭ
«مۇقەددىمە تۇل ئەدەپ» لۇغىتى. مۇھەممەت ئىمىن قەيسى قان-
قىلىنىڭ «تۈركى لۇغەت» كىتاۋى ۋە ئەدەبىي تىل مەسىلىلىرى.

AltunOq

ئالتىنچى قىسىم

موڭغۇل ـ چاغاتاي دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئومۇم ئوبزور. ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى شېئىرىيىتىنىڭ يېڭى دەۋرى. سەددى قەشقەرى ۋە ئۇيغۇر — تۈركى شېئىرىيەت مەسىلىسى.

چاغاتاي دەۋرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسچىسى مەۋلانا ئەبەيدۇللا لۇتپى. (1360 - 1465)

«دىۋان لۇتپى»، «گۈل ۋە نەۋروز» داستانى. لۇتپىنىڭ تەرجىمىچىلىكى «زەپەرنامە»، «ھاشىيەتى مەتالىئول ئەنۋار» (نۇرمەنبەلىرىنىڭ شەرھى). لۇتپىنىڭ پەلسەپىۋى ۋە ئىستېتىك قاراشلىرى. لۇتپى شېئىرىيىتىنىڭ بەدىئىي خۇسۇسىيەتلىرى.

يۈسۈپ سەككاكى ۋە ئۇنىڭ شېئىرىيىتى. (14 ـ ئەسىر ئاخىرى)

ئاتايى شېئىرىيىتى. (15 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمى)

ئوتتۇرا ئەسىر تۈرك — ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يۈكسەك ئۆلگىسى — ئەلىشىر ناۋايى. ناۋايى دەۋرى ۋە ناۋايىنىڭ ھايات ـ پائالىيىتى. ناۋايى ئەسەرلىرىنىڭ تىلى ۋە ئۇنىڭ مىللى فونېتىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى. ناۋايى مەسىلىسى. ناۋايىنىڭ لىرىك غەزەللىرى «چاردىۋان» (غەزەيىنۇل مائانى) ۋە «خەمسە» بەش داستانى. ناۋايىنىڭ ئىلمىي ۋە دىداكتىك ئەسەرلىرى. ناۋايىنىڭ پەلسەپىۋى، ئىجتىمائىي، پېداگوگىكىلىق ۋە ئىستېتىك كۆزقاراشلىرى. ناۋايى شېئىرى تىلىنىڭ بەدىئىي خۇسۇسىيەتلىرى. ناۋايى لۇغىتى. نا-

ۋايىنىڭ «خەمسە» داستانلىرىنىڭ سىدىق خۇاشاھ يەركەندى تەرىپىدىن نەسرلەشتۈرۈلۈشى — «نەسرى خەمسە ناۋايى». ناۋايىشۇناسلىق مەسىلىلىرى.

خەلق ئېغىز ئەدەبىيات مەسىلىلىرى. «چىن تومۇر باتۇر». «ئوكتولمىشنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى». «نەسرىدىن ئەپەندى لەتىپىلىرى». «يۇسۇپ ئەخمەت ۋە بوز ئوغلان».

قوشۇمچە. سالجۇقلار شېرىيىتى. خىسراۋ دېھلەۋى ۋە ئۇنىڭ «چار دەرۋىش» ئەسرى. «چار دەرۋىش» نىڭ يەركەنلىك موللا سىدىق تەرىپىدىن قىلىنغان ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى. نىزامى گەنجۋى شېرىيىتىنىڭ تەسرى. جامى ئەسەرلىرىنىڭ تەسرى. بابۇر ۋە «بابۇرنامە». بابۇر شېرىيىتىنىڭ تىلى ۋە سەنئىتى.

يەتتىنچى قىسىم

17 - ئەسىر (سەئىدىيە) ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئومۇمى ئوبزور. موڭغۇل دەۋرىنىڭ ئاخىرلىشىشى.

سەئىدى، رەشىدى، مەۋلاناخۇلقى، ئايازى غەزەللىرى. شائىرە نەفسى. نەفسى (ئامانىساخان) ھەققىدىكى خاتىرىلەر. «دىۋان نەفسى»، «سورۇلقۇلۇپ» (قەلبلەر سوھبىتى)، «ئەخلاقى جەملىيە» (گۈزەل ئەخلاق).

قىدىرى ۋە «دىۋان قىدىرى». 12 مۇقامنىڭ رەتلىنىشى.

سەئىدىيە دەۋرىدىكى تۇرپان - قۇمۇل ئۇيغۇر ئەدەبىياتى.

موللا يۇسۇپ ئىبنى قادىر ھاجىنىڭ «غېرىپ - سەنەم» داستانى. داستانىنىڭ مەزمۇنى ۋە كەڭ تارقىلىشى. داستانىنىڭ كې-

يىنكى زاماندا ئۇيپىرالاشتۇرۇلۇشى.

نەسرى ئەدەبىيات. مىرزا ھەيدەر كورگانىنىڭ «تارىخىي رەشىدى» كىتاۋى. مەخمۇت جوراسىنىڭ «تارىخىي رەشىدى» كىتاۋى. مۇھەممەت ئىبلى مۇھەممەت يەركەندىنىڭ «ھەپتە مۇھەممەدان» ناملىق كىتاۋى (ئابابەكرى مىرزا، سۇلتان سەئىدىخان، ئابدۇرىشتخان، خوجا مۇھەممەت شرىپ، ئابلىمىت سۇلتان قاتارلىقلار ھەققىدىكى 366 بەتلىك لىرىك ئەسرى). «تەزكىرى ئۇۋەيسى».

سەككىزىنچى قىسىم

18 - ئەسىر (غوجىلار دەۋرى) ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئومۇمى ئوبزور. ئىجتىمائى مۇھىت ۋە دىنى ھەم دۇنياۋى (گۇماتىزىملىق) ئەدەبىيات ئارىسىدىكى كۇرەش. خەلق ئەدەبىياتى ۋە ئوردا ئەدەبىياتى. سوپىزىم ۋە دەھرىلىك ئېقىمى. ئەخمەت يەسەۋى تەلىملىرىنىڭ تەسىرى. يەسەۋىچىلىك ۋە نەخشۋەندىچىلىك ئېقىمى. سوپى ئاللايار ۋە خوجا نەزەر ھۆۋەيدا ھەققىدە. ئاق تاغ - قاراتاغ كۇرىشى. ئەدەبىي تىل مەسىلىسى.

مۇھەممەت ئىمىن غوجام قۇلى خىرقىتى (1724 - يىلى ئولگەن) ۋە ئۇنىڭ «مۇھەببەتنامە - مېھنەتكام» (1670 - يىل) داستانى.

رىھىم بابا مەشرەپ ۋە ئۇنىڭ ھاياتى ھەم ئەسەرلىرى. مەشرەپنىڭ ياشىغان ۋە تەربىيە كورگەن جايلىرى. «مۇبدەئى نۇر» ۋە «دىۋان مەشرەپ». مەشرەپ غەزەللىرىدە ئىپادىلەنگەن ئىدىولوگىيىلىك

مەسلىلەر. مەشرەپ شېئىرىيىتىنىڭ ئۇسلۇبى، تىلى ۋە ئاھاڭدارلىقى.

مۇھەممەت سىدىق زەلىلى (پىقىرى). «كۇللىيات دىۋان زەلىلى» (ھىجرىيىنىڭ 1147 ـ، 1155 ـ يىللىرى) مىلادىنىڭ 1734 ـ، 1742 ـ يىللىرى يېزىلغان «سەپەرنامە» (1718 ـ يىل) داستانى. «ئىمام سادىق جەپپەرى» داستانى. زەلىلى شېئىرىيىتىنىڭ تېماتىكىسى ۋە بەدىي ماھارىتى.

«دىۋان نوبىتى». نوبىتىنىڭ ئابدىراخمان خەلپەت تەردىپىدىن 1797 ـ يىلى كوچۈرۈلگەن لىرىكىلىرىنىڭ بەدىي خۇسۇسىيىتى. نوبىتىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە گۈزەللىكنى مەدھىيىلەش تېمىسىدىكى غەزەللىرى.

«دىۋان مەجلىسى». (1797)

ئۆمەر باقى (18 ـ ئەسىر) ۋە ئۇنىڭ «پەرھات شىرىن»، «لەيلى ـ مەجنۇن» داستانى.

مۇھەممەت سىدىق بەرشىدى (18 ـ ئەسىر) ۋە «سىدىقنامە»، نامەلۇم ئاپتورلار ۋە ئەسەرلەر.

— گۇمنام ۋە ئۇنىڭ شېئىرلىرى.

— سەيىيادى ۋە «تاھىر ـ زوھرە» داستانى.

— سابىر سەيقەلى ۋە «قىسسە سەيقەلى»، «بەھرەم ۋە گۇلەندەم».

— ئەندەلىب ۋە «لەيلى ـ مەجنۇن» داستانى.

— سامائى ۋە «دىۋان سامائى».

— رىزائى ۋە ئۇنىڭ «خۇرشىد ۋە مەلىكە دىلئارام» داستانى.

نەسرى ۋە تەرجىمە ئەدەبىياتلار.

مەشھۇر ئەدىبى تەرجىمشۇناس خاموش موللا يەركەندى ۋە ئۇنىڭ «شاھنامە تۈركى»، «كەلىلە دىمانە تۈركى» تەرجىمە ۋە نەسرلەشتۈرگەن كىتاۋى. خاموش موللانىڭ نەسرلەشتۈرۈش ۋە تەرجىمە قىلىش ماھارىتى.

— مۇھەممەت سادىق قەشقەرى ۋە «تەزكىرى خوجىكان (ئەزىزان)»، «زۇبەيدە تۇل ماسائىل»، «ئەسھابۇل كەپ» قاتارلىق نەسرى ئەسەرلىرى.

توققۇزىنچى قىسىم

19 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى (1)

موللا شاكىر ۋە ئۇنىڭ «زەپەرنامە» داستانى. (1802 — 1890 - يىللار) ئۇشتۇرپاندا ياشىغان.

19 - ئەسىر مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى ئابدىرېھىم نازارى.

نازارى ئۇمۇر بايانى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى. «خەمسە نازارى»، «دارىلھاد». نازارى ئەسەرلىرىنىڭ ئىدىئولوگىيىلىك ۋە بەدىئىي مەزمۇنى. نازارىنىڭ تىلى ۋە نازارى شېئىرىيىتىنىڭ بەدىي خۇسۇسىيەتلىرى.

«دىۋان زوھۇرى» ۋە تەلقىن.

زىيائى «مەھزۇنۇل ۋائىزىن» (قايغۇلۇق نۇتۇقلار) ئەسىرى.

نورۇز ئاخۇن كاتىپ زوھۇرىدىن ھېكىم بەگ دەۋرىدە يازغان 2400 مىسرالىق شېئىرى ئەسەر.

تۇردۇش ئاخۇن غېرىبى ۋە «كىتاپ غېرىبى». (1841 -

يىل) يازغان. «كەنپىلەر مۇسابىقىسى».

ئىمىن خوجا يار ئىبىن مۇھەممەت شەھيارى «ئىشتىياق نامە» ئەسىرى. (بۇ شائىرمۇ غېرىپ تەخەللۇسىنى ئىشلەتكەن)

موللا ئەلەم شەھيارى ۋە لىرىك داستان «گۇل ۋە بۇلبۇل».

ئىمىر ھۇسەيىن سەبۇرى (قەشقەرلىق). سەبۇرى ناۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ۋارىسى ۋە ناۋايىشۇناس سۈپىتىدە، ناۋايىنىڭ «مەنتىقى تەير» (قۇشلار تىلى) ئەسىرىنى شەرھلەپ يازغان. «ماقالەت شەرھى مەنتەقى تەير»، «داستان ئىسكەندەر تەر مۇۋائىز».

بىر قاتار شائىرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى.

— موللا رېھىم (18 - ئەسىر) «مۇھەببەتنامە» ئەسىرى. 1807 - يىلى موللا يۇنۇس يەركەندى كۆچۈرگەن.

— موللا سىدىق يەركەندى «نەسرى مۇھەممەت ھۇسەيىن بەگ» (18 ، 19 - ئەسىر)

— ئەرشى ۋە «دىۋان ئەرشى» (18 ، 19 ئەسىر)

— ئابدۇكېرىم زىيائى شېئىر - داستانلىرى

— «دىۋان سادائى» (18 ، 19 - ئەسىر)

— «دىۋان قەلەندەر»

— مۇترىبان قەشقىرى ئىجادىيىتى

— «دىۋان ناقىس». مۇھەببەت ۋە مەرىپەت تېمىسى. سابىر ئاخۇن قولىيازمىسى، «گۇلزار بىنىش».

نەسرى ۋە تەرجىمە ئەدەبىياتلار.

موللا مۇھەممەت تومۇر قارىقاش «تەزكىرە شۇل رىشات»

(1818 - يىل)

— نېمەتۇللابىن ئىسمەتۇللا (موجزى) «تارىخ مۇسقىيۇن»،

— قاسىمى «تەزكىرى ئارسلانخان»

— قازى قۇززات ئەخمەت تومۇر ئاقسۇيى (موللا مەۋلانە مانو چىخرى ھىكىم) تەرجىمە قىلغان «ئىسكەندەرنامە».

— موللا نىياز «تەزكىرى ئىمام زەبىھۇللا» داستانى.

— موللا ئابدۇل غاپپار: «زەپەرنامە شاھ باھادىرخان».

— يەكەنلىك موللا سىدىق ۋە ئۇنىڭ خىسراۋ دىھلىۋى داستانى «چار دەرۋىش» نى تەرجىمە قىلىشى.

ئۈچىنچى قىسىم

19 - ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى (2)

19 - ئەسىر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە ئەدەبىيات ئوقۇ - تۇش مەسىلىلىرى.

— نۇزۇگۇم — خەلق شائىرەسى. نۇزۇك قوشاقلىرى.

— «گۇلەمخان»، ئىلى ئۇيغۇرلىرى قوشاقلىرى. يەتتى سۇ ئۇيغۇر قوشاقلىرى.

خەلق شائىرى سادىر ۋە ئۇنىڭ قوشاقلىرى.

— قۇمۇل - تۇرپان خەلق ئەدەبىياتى. قۇمۇل مۇقام قو - شاقلىرى. سەلەي چاققان لەتىپىسى.

— چارقىلىق، چەرچەن، كورلا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى.

سېيىت نوچى قوشاق - داستانى.

— باشقا تارىخىي قوشاقلار.

— ئەدەبىيات ئوقۇتۇشى، داستانكەشلىك، مەدداھلىق، ھە-كايەتچىلىك، سەيلى قوشاقلىرى.

مولا بىلال بىننى مۇللا يۇسۇپ (1823 — 1899).

«غەزەلىيات»، «كىتاب غازات دەر مۇلكى چىن»، «نۇزۇگۇم»، «چاقموزا يۇسۇپخان». موللا بىلالنىڭ ئىجتىمائى كوز قاراشلىرىدىكى زىددىيەتلەر. موللا بىلال شېئىرىيىتىنىڭ بەدىي خۇسۇسىيىتى.

سەييت مۇھەممەت ھېيت مۇھەممەت قاشى (1858 — 1909). «شەرھى شىكەستە».

پۇرقەت توغرىسىدا (1858 — 1909). ئۇنىڭ 57 يىللىق ھاياتىنىڭ 32 يىلى ئوتتۇرا ئاسىيادا، 5 يىلى چەتتە، يېتىلگەن 14 يىلى (1896 — 1909) خوتەن - يەركەندە ئۆتكەن. پۇرقەتنىڭ بۇ دەۋرىدىكى شېئىرلىرى.

ئايال شائىرلار. مۇترىبە، مۇزەييەنە، سىكىنە، ئاجىزى.

بىر قاتار شائىرلار ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى.

— مۇھەممەت ئومەرى «دىۋان ئومەرى» (1850)

— ئابدۇخالىق شەھيارى ۋە ئۇنىڭ شېئىرىي دىۋانى.

— ئەخمەتشا قارىقاش ۋە ئۇنىڭ ساتىرىك شېئىرىيىتى. «ئات»، «مۆلەر مۇنازىرىسى».

— مەخمۇت ھېكىم بەگ (مەخمۇدى)، ھوشۇر قازى، سەييت ئارتۇشى، نىياز شېئىرلىرى.

— فازىلى.

دىنى — مىستىك ئەدەبىيات ئۈلگىلىرى.

— «دىۋان سامائى».

— «دىۋان سايرامى».

— «دىۋان بىنشان» (1842 - يىلقى پەيغەمبەر تەرجىمە-ھالى داستانى).
— «ھەجنامە». چىرىيىدە تىوختىسۇن خوتەنى يازغان ساياھەت داستانى.

نەسرى ئەدەبىيات.

— مولla مۇسا سايرامى. «تارىخىي ئەمىنە»، «تارىخىي ھەمدىيە».
— «مىڭ بىر كېچە» نىڭ سىراجىدىن مەخمۇت تەرجىمە نۇسخىسى.

قۇتلۇق شەۋقى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئىمىر ھەسەن قازى.

ئۇلارنىڭ شېئىرى ئۇتۇۋەلىرى. ئىمىر ھەسەن قازىنىڭ «شاۋاز قارى ۋە قىزىلچى خېنىم» ھېكايىسى.

تەجەللى ۋە «بەرقى تەجەللى» توپلىمى. تەجەللىنىڭ غەزەللىرى ۋە «قارا» قەسىدىسى.

ئابدۇقادىر داموللا ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى. كونا دېموكراتىك مەتبۇئاتچىلىق ۋە «ئاڭ» مەجمۇئەسى، ھەپتىلىك «نەسىھەت ئامما» گېزىتچىسى. ئابدۇقادىر داموللاغا زاماندااش ئەدىپلەر.

كونا دېموكراتىك ئەدەبىيات نامايەندىلىرى. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر. ئەخمەت زىيائى ۋە 20 — 30 - يىللار ئارىسىدىكى ئەدەبىيات.

خاتىمە.

ئەدەبىي مىراسلارغا توغرا مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسى.

源　　泉（丛刊）（维吾尔文）

1981年第 1 期

新疆人民出版社出版

（乌鲁木齐市解放路306号）

新疆新华书店发行　新疆新华印刷厂印刷

850×1168毫米 32 开本 15,25 印张 插页1

1981年 1 月第 1 版　1981年 6月第 1 次印刷

印数：1—12,000

统一书号：M10098·478　定价：0.86元

Altunoq

书号：M10098·478
定价：0.86元